Bilim ve Ütopya

Kasım 1996 Sayı: 29 — Aylık bilim, kültür ve politika dergisi — 125.000 TL

Antropolojik, tıbbi ve psikolojik boyutlarıyla

SÜNNET

Burçay Anger, Osman Nuri Büyüker, Prof. Dr. Ali Haydar Bayat, Prof. Dr. Orhan Öztürk yazdı

● Sünnet geleneği nereden geliyor? Varoluş ve erkeklik organı. "Dişi" olanın "er" olana yengisi mi? Ergenliğin kanıtı olarak sünnet. Ana Tanrıça'ya adanan erkeklik! Bolluk ve bereketin kurbanı olarak sünnet. Cinselliğin gizemi ve sünnet olgusu. Kybele rahiplerinin uyguladığı kökten budama. Kabilenin kutsal arması. Günümüze kadar gelen biçimleriyle sünnet. Yahudilikte ve İslamiyette sünnet geleneği. Hıristiyanlıkta sünnet nasıl devam ediyor? Hıristiyan rahiplerin platonik sünneti. Kirvelik olgusunun kökeni. Sünnet neden hâlâ bu kadar yaygın? Turan Dursun'un uygun bulmadığı armağan!

● Tıp tarihinde sünnet. İslam ve Osmanlı cerrahisinde sünnet olgusu. İslam ve Osmanlı hekimleri sünnet konusunda neler yazmış?

● Sünnet tıbbi açıdan yararlı mı? Kimler sünnet olmamalı? Sünnet teknikleri. Hangi yaşta sünnet olmalı?

● Sünnetin psikolojik etkileri. Erkek çocukta "penisi kaybetme" korkusu. Kız çocukta "imrenme" ve "eksiklik" duygusu. Sünnet ve kimlik.

● Kız sünneti nedir? Nerelerde yaygın? Kız sünneti uygulamasının olumsuz sonuçları. Hukuk ve tıbbi etik açılarından erkek ve kız sünneti.

■ Pessinus'un öyküsü ■ Hulya eğitimi ■ Eleştirel düşünme nedir? ■ Sedat Alp'le söyleşi ■ Gebelikten korunmanın kültürle ilişkisi ■ Alternatif tıp ve postmodernizm ■ Sumer edebiyatı ■ Köy Enstitüleri ■ Kuran ve Yahudiler ■ Modern bilimlerin şeriattan kaynaklandığı yalanı ■ Darwin'in biyografisi ■ Bektaşi ve Alevi söylencelerinde Kalenderi etkisi ■ *İz Bırakanlar* / Prof. Dr. Nusret Fişek ■ *Bilgisayar* / Yazıcılar ■ İnternet'e alternatif bakış ■ Matematik Sohbetleri ■ Köprülü Kanyon "milli park" mı?

İÇİNDEKİLER

KAPAK
SÜNNET
- **Burçay Anger** — Sünnetin kökeni üzerine 6
- **Dr. Osman Nuri Büyüker** — Antropolojik yönüyle sünnet 9
- **Prof. Dr. Ali Haydar Bayat** — Tıp tarihinde sünnet 10
- **Sedat Tellaloğlu, Ateş Kadıoğlu, Türker Köksal** — Sünnet teknikleri 12
- **Prof. Dr. M. Orhan Öztürk** — Sünnetin psikolojik etkileri 13
- **Dr. Osman Nuri Büyüker** — Kız sünneti 14

Kürşat Başdemir — Pessinus ve bir Kybele ayini 16
Ahmet İnam — Hulyâ eğitimi 18
Cemal Yıldırım — Eleştirel düşünme 19
Ord. Prof. Dr. **Sedat Alp** ile söyleşi 20
Tolga Ersoy — Gebelikten korunma yöntemlerinin tarih boyu kültürle ilişkisi 22
Dr. Hafize Öztürk — Alternatif tıpla postmodernizm ve kuantum teorisi ilişkisi 24
Muazzez İlmiye Çığ — Sümer edebiyatı 26
Zeki Sarıhan — Köy Enstitüleri 28
Haluk Hepkon — Kuran ve Yahudiler 30
Prof. Dr. İlhan Arsel — Modern bilimlerin şeriâttan kaynaklandığı yalanları 32
Prof. Dr. Duncan M. Porter — Bir doğabilimci: Charles Robert Darwin-1 34
Prof. Dr. Hikmet Gökalp — Politikanın eğitim ve öğretime etkisi 37
Martin Van Bruinessen — Bektaşi, Alevi ve Ehl-i Hak söylencelerinde Kalenderi etkisi 40
Ökkeş Yıldırım Demir — "İnsan nasıl insan oldu" tartışması üzerine 44
Aşkın Ayrancıoğlu — Hastalık yüzünden yaratıcılık mı? 46
Nesrin Timur — *İz Bırakanlar/* Prof. Dr. **Nusret Fişek** 48
Emre Sevinç — İnternete alternatif bakış 51
Zeki İlker Doğan — Yazıcılar 52
Şafak Alpay — Üçgensel sayılara dair 54
Ali Nesin — Matematik Sohbetleri 55
Çocuk ve Bilim 56
Merak Ettikleriniz 57
Bilim Gündemi 58
Yayın Dünyası 60
Derviş Şentekin — Felsefe tarihinin yırtılmış sayfaları: Kadın Filozoflar 60
*Tanıyalım /*Türk Psikologlar Derneği 61
Satranç 62
Ödüllü Sözcük Bulmacası 63
Yücel Çağlar — Köprülü Kanyon bir "milli park" mı? 64

Matematik bölümünüz harika, biraz da biyoloji

Çorum Atatürk Lisesi Yabancı Dil Ağırlıklı Lise (yani halk arasında süper lise) bölümünde okuyorum. Lise 2. sınıftayım. Bilim ve Ütopya'yı okumaya zamanım varsa alıyorum. Gerçi şu sıralar fazla zamanım yok, çünkü dersler çok yoğun. Doğru dürüst bir kitap bile okuyamıyorum. Derginizin içeriğini beğeniyorum. Fakat biyoloji bölümüne biraz daha önem verseniz iyi olur. Matematik bölümünüz ise harika. Son sayınızda çok iyiydi.

Fuat Cenik / Çorum

Alevi-Sünni mezhepleri "İslamcılıkta" yarıştırılıyor

Bilim ve Ütopya'daki Alevilik üzerine tartışmayı dikkatle okudum. Değerli yazar ve araştırmacılarımızın yazdıklarına katılıyorum. Yalnız bir takım şeyleri eksik yaptıkları inancındayım. Kısa açıklamalarla ve sorularla düşüncelerimi dile getirmeye çalışacağım.

1) Geçmişte insanlar din kisvesi altında sınıf mücadelesi vermişlerdir. Doğrudur. Ama Alevilik hangi sınıfın temelini oluşturuyordu?

Pir Sultan Abdal "Açılın kapılar şaha gidelim" söyleminde neyi arzuluyor? Burada ölümü göze alarak seçmek zorunda kaldığı şahın özelliği nedir? **Hızır Paşa**'nın temsil ettiği sistemle farkı nedir? 2) Alevilik din değil hayat tarzıdır. Doğrudur. Peki insanların hayat tarzı ait olduğu sınıfla ölçülü değil midir?

Son dönemlerde Alevi ileri gelenlerinin -burjuvasının- sistemle kaynaşmasını, Aleviliğe ihanet etmekle açıklayabilir miyiz? Hem hangi temelde ihanet ediliyor? Çünkü sistemle birleşende Aleviyim diyor ve Aleviliğin gereklerini yerine getiriyor.

Eline, beline, diline sahip olmakla, başkasının malına elini uzatmama, başkasının namusuna göz dikmeme -haramа uçkur çözmeme-, başkası hakkında kötü söylememe tarif edilmiyor mu? İnsanlar hangi toplumsal yapılaşmadan hareketle böyle bir şeye ihtiyaç duymuşlardır? Günümüzde ve gelecekte bu çerçeve içindeki doğruya insanı çağırma sınıfsal yapıyla ilgili değil midir? Yoksa hangi sınıfa ait olunursa olsun, Alevi olmak mı bu doğruları insana kazandırıyor? 3) Genellikle, Aleviliğin geçmişte ve gelecekte toplumun sosyal yapısı içerisindeki yerini belirleme yerine, çoğunlukla İslama bağlı motifleri ön plana çıkarılıyor. Bu durum toplumu, Alevi-Sünni inançları arasında İslamı daha fazla sahiplenme yarışına götürmüyor mu? 4) Cem ve dedelik makamı, hangi çağdaş toplumsal yapılanmaya denk düşüyor? Cem'e ait kuruluşlara neden ihtiyaç duyacağız? Sonuç olarak toplumumuzu düşünce ve yaşam tarzı açısından ileriye götürecek birikimler Aleviler içerisinde hala vardır. İşte bunların kaybolmaması için yukardaki soruların tartışılması gerektiğini düşünüyorum. Bu tüm toplumumuzun, tarihten denenerek günümüze gelen değerleriyle geleceği yakalama fırsatını da yaratır.

Yaşar Kırma /Almanya

Olgulara gerçekçi ve akılcı bakalım

Alevilikte "tavşan yememe" geleneği, Ağustos sayısında Sn. Doç. Dr. **Bedri Noyan** tarafından "Bektaşilikte dokunulmayan hayvanlar" adlı yazıda işlenmişti. Bir okur olarak bu konudaki düşüncelerimi iletmek istiyorum.

Bu yazıdaki açıklamalarda bilimsel bir açıklamadan çok, varsayımlara dayanan çeşitli yorumlar ele alınmaktaydı. Alevilikteki birçok unsurun Yahudilik, Hıristiyanlık ve Şamanizm kökenli olduğunu göz önünde tutarsak, tavşan yememe özelliğininde Yahudilikten alındığını görürüz.

Yahudilikten önceki çok tanrılı dinlerde, özellikle ana tanrıça kültü ile bağlantılı olarak ilkbaharda -bugün Hıristiyanların "Paskalya" kutlamalarına denk gelen zamanda- bereketin oluşması için sembolik olarak ana tanrıçanın döllenmesi kutlanırdı. Bu gelenekler sonradan Yunan ve Roma'da da sürüp gitmiştir.

Eski inançlara göre tavşan, eti afrodizyak olan kutsal bir hayvandı ve bu törenlerde bol miktarda yenir veya kurban edilirdi. Bunun gibi yumurta da bereket simgesi idi.

Daha sonra tek tanrılı dinlerin egemen olması sonucu bu kült ile ilintili tüm öğeler yasaklandı. Yahudilikte de tavşan eti yeme yasaklanmıştır. Hıristiyanlıktaki Paskalya bayramında bilindiği üzere yumurtalar boyanır ve tavşan biçiminde çikolatalar yenir. Çok tanrılı dinlerde kutlanan ve bereketle ilgili olan bu bayram, önce Yahudi ve Hıristiyan anlayışına daha sonra da Aleviliğin kendi gelişim süreci içinde bünyesine uydurulmuştur.

Bu yazımın insanların olgulara daha gerçekçi, akılcı biçimde bakmalarına katkıda bulunacağı umuduyla saygılar sunarım.

Süheyl Hıdır Şengül / Kuşadası

Bilim ve Ütopya

Gökyüzü Sanat Ürünleri Ltd. Şti. adına sahibi: Ferit İlsever
Yayın Yönetmeni: Ender Helvacıoğlu
Yazışleri Müdürü: Nalân Mahsereci **Sorumlu Müdür:** Metin Aktaş
Ankara Temsilcisi: M. Serhat Özyar **İzmir Temsilcisi:** Şenel Ergin
Avrupa Temsilcisi: Alp Hamuroğlu Tel: (0049) 612 07 118 Fax: 612 07 119
İstanbul: Firdevs Gümüşoğlu, Türkân Sönmez, Muzaffer Usta
Ankara: Çağatay Keskinok, Emel Oybak, C. Can Bilgin, Ayşe Turak, Nejat Akfırat, **İzmir:** Tel: (0232) 362 67 01 Orhan Bulunmaz, Meftun Bulunmaz, Murat Argon
Dağıtım: Hüseyin Yücebağ

Yönetim Yeri ve Yazışma adresi :
Yol Sok. Polat Celil Ağa İşhanı K.5 Mecidiyeköy İstanbul
Tel: (0212) 212 10 66
Fax: (0212) 288 48 05

E-mail adresi :
<ender-sd@yunus.mam.tubitak.gov.tr>
Basıldığı Yer: Şerler Matbaası
Dağıtım: BİRYAY A.Ş.

ABONE KOŞULLARI
6 Aylık: 650.000 TL.
1 Yıllık: 1.250.000 TL.
Avrupa ve Ortadoğu yıllık: 60 DM.
Amerika ve Uzakdoğu yıllık: 60 $

YURDIŞI SATIŞ FİYATLARI
Almanya: 5 DM Fransa: 18 FF
İngiltere: 2.5 £ İsviçre: 5 Fr.
Hollanda: 6 Fl.

Ender Helvacıoğlu:
Posta Çeki Hesabı: 673654
Banka Hesabı: Türkiye İş Bankası İstanbul-Kızıltoprak Şubesi, Hesap No: 1071 343539.
DM Hesabı: Türkiye İş Bankası İstanbul-Kızıltoprak Şubesi Hesap No: 1071 364536.
A. Coşkun:
Girokonto 6348 62-609
BLZ: 500 100 60
Postbank Frankfurt am Main

Saruhan'daki bazı tarihi yanlışlıklar üzerine

Nedense bugüne kadar üzerine en az araştırma yapılan beylik Saruhanoğulları beyliğidir. Bu sahaya biraz değinen **Çağatay Uluçay** "Saruhanoğulları'nın karanlık tarihini yazmak zordur." demektedir. Bu sahada söz sahibi olan **İ. Hakkı Uzunçarşılı** hocamız da "Küçük ama bulundukları konum bakımından mühim" bir beylik olduğunu belirtiyor Saruhanoğulları'nın. Belirtiyor, ama kıymetli eserinde bu konuda çok az bilgi veriyor.

Saruhanoğulları hakkında yazılanlar akılcı bir yolla incelenirse bu bilgilerin birbirini tutmadığı açıkça görülür. Örnek verecek olursak; **Şikari**'yi ele alalım. **Saruhan Bey** için önce "Sultan'ın Moğol kapıcıbaşısı" diyor. Sonra Karamanoğlu **Mehmet Bey**'in Mirahoru oluyor. Yani Ahır bakıcısı. İyimser olarak söylersek; Seyis başı. Sonrada bu seyis başına, Saruhanoğulları beyliğini kurduruyor. Öncelikle, Moğollardan kaçan şahıs Moğol olamaz. Sonra, bir seyis "Adaları haraca bağlayacak" parasını "Latince bastıracak" bir beylik kuramaz. Buna benzer başka misaller verebiliriz. Konumuz Saruhanoğulları tarihi olmadığı için misal vermeyi kesiyoruz.

Bu tutarsızlıklar ve tarihi hatalar günümüzde de devam ediyor. Kanımızca bu hatalar, konunun yetersiz araştırılmasından (daha doğrusu ciddi bir araştırma yapılmamasından) kaynaklanmaktadır.

Şu anda Manisa'daki (Karhane'de) **Saruhan Bey** Türbesi'nin önünde **Saruhan Bey**'in bir heykeli var. Bu heykelin önündeki yazıda **Saruhan Bey** için "Selçuk beyi" deniyor. Yakında çıkacak kitabımızda bu heykelin yazısıyla birlikte resmi sunulacağı gibi, belgelerle **Saruhan Bey**'in Selçuklu beyi olmadığı ispatlanacaktır. **Saruhan Bey**'in Oğuzlardan olduğu, Horasan'dan geldiği, Manisa'yı ilk alan bağımsız Türkmen beyi olduğu gösterilecektir (1). Adı geçen heykelde **Saruhan Bey**'in ölüm tarihi 1348 yazılmıştır. Bu da affedilmez bir hata. Burada detaya girmeden kısaca sunalım: **Saruhan Bey**'in en sevilen büyük oğlu **Süleyman Bey** 1344'de Küçükçekmece'de öldü.

Kendisinden sonra gelecek bey olarak yetiştirilen **Süleyman Bey**'in ölümü **Saruhan Bey**'i iki açıdan yıktı.

1) Beyliğin geleceği için hayalleri yok oldu. 2) En sevdiği oğlu ölünce evlat acısı kendisini çökertti. Bu acıya dayanamayan yaşlı **Saruhan Bey**'i 1345'te öldü. Bu tarih, bütün tarihçilerce kabul edilmiştir. Bu yanlışlık yetkililerce inşallah düzeltilecektir.

Saruhan bölgesindeki başka büyük bir hatada **Karaca Ahmet Sultan**'ın kabri meselesidir. Rahmetli **Çağatay Uluçay** hocamız hiçbir ciddi belgeye dayanmadan Horoz köydeki yatırın **Karaca Ahmet Sultan**'a ait olduğunu yazıyor. **Karaca Ahmet Sultan**'ın Akhisar'da yaşadığı orda öldüğü ve kabrinin Akhisar'ın Karaköy isimli köyünde olduğuna ait elde sağlam belgeler vardır. Bu konuda gerek **Kamusul Alam** gerekse **Şakayık** yeterince bilgi veriyor. Bunlara dayanan rahmetli **Fuat Köprülü**'de aynı kanaatte. Horoz köydeki türbede yatan **Yunusu Horasani oğlu Horoz Dede**'dir. Bu konuyu inceleyen rahmetli **M. E. Müderrisoğlu**'da bizim fikrimizdedir. Bu durumu kitabımızda daha geniş olarak sunacağız.

Bir başka mühim şahıs daha var. Onda henüz iddialı değiliz. O da **Yunus Emre**. Araştırmalara devam ediyoruz. **Yunus**'un Saruhanoğulları ile alakası olduğu muhakkak. Ancak şu anda elimizde çok sağlam belge yok.

Tarihini doğru bilmeyen milletler yok olmaya mahkumdur. Bunu biz söylemiyoruz. Bizden çok evvel söylenmiş. Bizim de yürekten katıldığımız bir gerçektir bu söz. Bizden sonra gelenlere doğru bilgiler vermek durumundayız. Onları bilinçli, araştırmacı, üretken ve soylarını araştıracak şekilde yetiştirmeliyiz. Bu da onlara doğru bilgi ve akla dayalı belgeler bırakmak, onları araştırmaya ve akılcılığa teşvik etmekle olur.

Burada birde yanlış bilinen **Saruhan Bey**'in istiklali konusu var ki bu yazının dar sahası içinde bunu anlatmak zordur.

Bugünkü kimlik kargaşasının ve diğer sorunların çaresi gerçekçi bir tarih bilgisine sahip olmaktır. **Sokrates**'in bir sözüyle yazımızı noktalıyoruz: "Kendini bil". Bizde buna ek olarak "Kendini ve soyunu doğru bil ve sorgula" diyoruz.

Alican Kılıç
(Yatağanoğlu Alimcan)

Bilim ve Ütopya insanda coşku, ümit ve merak uyandırıyor

Bilim ve Ütopya'yı, ilk sayılarından itibaren, büyük bir coşku ve heyecanla izliyorum. Hemen şunu belirteyim ki, derginiz insanda engellenemez bir tutku, coşku, ümit ve merak uyandırıyor. Dolayısıyla, derginizin tek bir sayısını okuyan birisinin, diğer sayılarını okumaması ve onda bu yönde bir tutkunun oluşmaması pek olası değil. Hiç kuşkusuz bunda, ele alıp, her türden dogmatik düşünceden uzak bir biçimde, irdelediğiniz konuların cazip olma niteliğinin önemli katkısının olduğu yadsınamaz. Derginizin insanda "engellenemez bir alışkanlık ve tutku" oluşturduğu fikri yalnızca benim değil, benim aracılığımla, derginizle tanışan dostlarımın da fikri.

Sanırım, "*Bilim ve Ütopya*" dergisinin "Türk Bilim" hayatında doğan "sönmesi ya da söndürülmesi" pek olanaklı olmayan bir yıldız olduğunu vurgulamak, pek abartılı olmayacaktır. Derginiz ve derginizde yer alan değerli bilim ve düşün insanlarının yazılarının, Türk insanının ayaklarının yere basması, din-merkezli, ilkel ve saçma inanç ve düşüncelerden kurtarılıp, eleştirel bir kafa yapısının oluşturulması, sitatik değil, dinamik bir toplumsal yapının kurulması için, ifade edilemeyecek düzeyde katkılar sağladığına inanıyorum; bu girişimlerinizden dolayı da sizleri en içten duygularımla kutluyorum. "Kaynağı kuvvetli olan ışık karşısında, karanlıklar daima yok olmaya mahkumdur"

Hasan Aydın / Samsun

Dişhekimliğinde lazer uygulaması

Değişik zamanlarda basında çıkan lazer ve lazerin dişhekimliğinde kullanımı konulu haberlerde gerçeğin yansıtılmadığı, yanlış bilgi verildiği, kişilerin reklamının yapıldığı gözlenmiştir. İstanbul Dişhekimleri Odası; dişhekimliği, toplum, ağız, diş, sağlığı dişhekimliğinde yeni teknolojiler konulu bu tür haberlerde, oluşturduğu Bilimsel ve Etik kurulla, kamuoyuna bilimsel doğrular ve tıbbi gerçekleri duyurmaya amaçlamaktadır. Bu yazımızın, arzu edilen doğrultuda değerlendirilmesini, bundan sonra dişhekimliği konulu haberlerde işbirliğinizi beklediğimizi bildirir, çalışmalarınızda başarılar dileriz.

Lazer aygıtları, ilk olarak 1960 yılında **Maiman** tarafından geliştirilmesinden bu yana teknolojinin ilerlemesine paralel olarak gelişme göstermişler ve özellikle de tıp ve cerrahide oldukça yaygın kullanım alanı bulmuştur.

Son yıllarda lazer'lerin tıbbın çeşitli dallarında olduğu kadar dişhekimliğindeki kullanım alanları da oldukça yoğun ilgi çekmektedir. Her ne kadar yeni kullanım alanı bulan teknikler bütün sorunları kökten çözüyorlarmış gibi görünseler de kullanım alanlarını doğru saptayabilmek için sağlam verilere oturan araştırmalara ihtiyaç duyulmaktadır. Ağızıçi lazer uygulamaları henüz geleneksel yöntemlerin yerini tutabilecek aşamaya gelememiştir. Ancak 1960'lardan bu yana - özellikle de son yıllarda- teknolojik açıdan gelinen aşamalar lazer'lerin dişhekimliğinde kullanım alanları konusunda gelecek vaat etmektedirler. Çeşitli lazer tipleri yine bazı özel durumlarda ideal olarak sunulsalar da halen bistürinin yerini tutamamaktadırlar. Ülkemizde maalesef kompozit/beyaz dolguları sertleştirmek için kullanılan ışın aleti hekimler tarafından hastalara lazer aygıtı olarak gösterilmekte ve hastaların yanlış bilgilenmesine neden olunmaktadır.

1960'da ilk dizayn edildiği günden bu yana 600 değişik alanda kullanıma sunulan lazerler, tıbbın bir çok alanında olduğu gibi dişhekimliğinin de ilgisini çekmiştir. 1960'lardan bu yana değişik lazer türleri diş üzerindeki çürüğün uzaklaştırılması işleminde kullanılmaya çalışılmış, ancak bu konuda da geleneksel tedavi yöntemlerine üstün bir duruma gelinememiştir.

Tıpta ve dişhekimliği uygulamalarındaki kullanımına göre lazer'leri 2 genel sınıfa ayırabiliriz.

1) *Soft lazerler*: Aft gibi çeşitli ağrılı lezyonlarda uygulayarak ağrıyı azaltmak ve iyileşmelerini hızlandırmak, iltihap ve ödemi azaltmak, iyileşmeyi ve doku rejenerasyonunu hızlandırmak, aşırı duyarlı dişlerdeki kamaşmayı ortadan kaldırmak amacı ile kullanılmaktadırlar. Bu amaçla kullanılan soft lazerler, helium-neon (He-Ne), gallium-arsenide (Ga-As) ve gallium-aluminium-arsenide lazerlerdir.

2) *Cerrahi hard lazerler*: Dişhekimliğinde kullanılan hard lazer türleri CO_2, argon ve Nd:YAG lazerlerdir. Argon lazerlerin dişhekimliğindeki kullanım alanları kısıtlıdır. Beyaz dolguların sertleştirilmesi işlemlerinde, koyu renk, kanamalı lezyonların uzaklaştırılmasında kullanılmaktadırlar. Dişhekimliğinde ençok kulanım alanı bulan lazer türleri CO_2 ve Nd:Yag lazerlerdir. FDA, 1990 yılında bu tür lazerlerin gingivektomi, frenktomi gibi işlemlerde uygulanabilirliğini onaylamıştır. Bu tür lazerler çürük kaldırma işlemlerinde kullanılsalar da, her iki lazer türünde de etki edilecek dokuların sınırlarının saptanamaması etraf dokulara da zarar verilebilmesi nedeni ile uygulamaların henüz deneysel aşamada kalmasına neden olmaktadır. Bu lazerlerin ortamı steril etme özelliğinden yararlanılarak kanal tedavisi işlemlerinde kanal içerisinin ya da periodontal tedavide dişeti cebinin içerisinin sterilizasyonunda kullanılmaları yoluna gidilmektedir, ancak ortamda meydana gelen ısı artış nedeni ile bu tür çalışmalar da henüz deneysel aşamadadır.

Bu lazer türlerinin dışında Er:YAG ve Excimer lazerler de özellikle kemik cerrahisinde kullanılmak üzere geliştirilmeye çalışılmaktadır. Daha önce de belirtildiği gibi lazerlerin yapabilecekleri konusunda 1990 yılında FDA'nın yayınladığı raporda insan sert dokularında çalışabilmek için henüz daha çok araştırmaya ihtiyaç olduğu, ancak yumuşak doku cerrahisindeki belirli işlemlerde CO_2, Nd:YAG ve argon lazerlerin kullanılabileceği belirtilmiştir.

Lazerlerin kullanımı sırasında dikkat edilmesi gereken birçok kural olduğu ve bu kurallara uyulmaması halinde geri dönüşümü olmayan hatalara, hasarlara neden olunabileceği unutulmamalıdır.

Lazer kullanımı sırasında alınması gereken tedbirler: lazer'in rutin kontrolü, yansıtıcı aletlerin uzaklaştırılması, yangın tehlikesi, gözün korunması, genel anestezi, doku zararının engellenmesi, komşu dokuların korunması, güçlü aspirasyon, efektif maske kullanımı.

Lazerin avantajları: Geniş görüş alanı, kanamanın minimal olması, hemorajik lezyonlar, operasyon zamanının az olması, sterilizasyon, minimal ağrı ve şişlik, postoperatif enfeksiyon riskinin azalması, postoperatif minimal yara büzülmesi ve skar oluşumu, nüks riskinin azalması, komşu dokuda minimal zarar, hastanın kabul edebilirliğinin fazla olması.

KAYNAKLAR

1) Myers T. D., Lazers in Dentistry. JADA 1991, Jan: 47-50.
2) Pick R. M. and Colvard MD: Current Status of Lazers in soft Tissue Dental Surgery. J Periodantal 1993, 64: 589-602.
3) Midda M and Renton-Harper P: Lazer in Dentistry, Brit Denty 1991; 170: 343-346.

İstanbul Dişhekimleri Odası
İletişim ve Halkla İlişkiler
Komisyonu

Futbol sporu bilimmiş!

Aslında bu eleştirel yazı "Futbol ve Bilim" makalesini olduğu kadar dergiyi de hedef almalı. Bunun nedeni; boyalı basın, medya ve medyatik oturumlarda, televole'lerde, Spor Meydanlarında, sokakta, salonlarda, sahalarda vb. ortamlarda yüzlerce, binlerce defa duyageldiğimiz, izleyegeldiğimiz saçmalıklara artık *Bilim ve Ütopya*'nın da katılmış olmasıdır.

Gelelim "Futbol ve Bilim" yazısının eleştirisine. Doç. Dr. **İşlegen** ve Dr. **Özgürbüz**'ün bilim diye anlatageldikleri bir atletizm antrenörünün kurs notlarından alıntılanmış sanki. "Futbolcunun kondisyonu",-"beslenmenin önemi", "rakip alanda presin gol açısından önemi", vb... gibi başlıklarla "bilim" yapmışlar ve adını da "Futbol ve Bilim" koymuşlar. Sonuç olarak da, futbol maçında "1000 değişik hareketin 5-6 saniyelik aktiviteden oluştuğunu..." vurgulayıp "bilim" incelemesini bitirmişler.

Yazıya iki tam sayfa ayrılmış, Yazı, *Bilim ve Ütopya*'nın spor kavramına bakışını da çağrıştırırken, nice aydın geçinen spor kişilerinin bu olguya bakışının da göstergesi oluyor.

Emperyalizmin spordaki IMF'si, Dünya Bankası olan FİFA, UEFA ve Dünya Olimpiyat Örgütü eleştirilmeden; sporun kimin çıkarına ve günümüzde ne amaçla yapıldığının ideolojik temelleri göz önüne alınmadan, ne kadar bilimsel bir yazı yazılabilir? Çağımızda uygulanan emperyalist güdümlü spor (profesyonel-amatör), üretime mi tüketime mi yönelik? Bilim de, büyük ağabey ABD'nin emrinde, kontrolünde değil mi?

Uygulanan emperyalist sporun tüketime yönelikliğini sorgulamaya gerek bile yok. **Şükrü Günbulut** kısaca açıklıyor: "...Geri kalmış ülke halklarının önüne kemirmeleri, oyalanmaları için atılmış bir kemik bu spor dedikleri, Kendi aralarında kapışıp hırlaşırken çevrede ne olup bitiyor görmüyorlar. Bu durum emperyalist ülkelerin ve onların uşağı geri kalmış ülke yönetiminin işine geliyor. 'Ne sağcıyız ne solcu, futbolcuyuz futbolcu'. İşte istenen bu."

Bilim ve Ütopya'nın 10. sayısında "Tarihten günümüze sahte bilimler ve şarlatanlık" başlığıyla **Adam Şenel, Osman Demircan, Rennan Pekünlü, Hüseyin Batuhan** ve **Ahmet İnam**'ın görüşleri yayınlandı. Yazarlar; astroloji, simya, teoloji, hermetika, sosyobiyolojinin bilim olup olmadığını tartıştı. Bence 'spor' olgusu da sahte bilimler listesine girmelidir (Ama şunu da eklemek gerek; sosyalist toplumda spor, sanat ağırlıklı toplumsal bir olgu olarak insan yaşamına girecektir). Yüzyıldan beri spor, özellikle de profesyonel futbol, emperyalizmin güdümünde, çarpık olarak toplumsallaştırılmıştır. Yüzyılın başından beri sahte spor bilimciliği, emperyalist ideolojinin denetimi ve yönlendirilmesiyle, olağanüstü bir ivme kazandı. Emperyalizm, kitleleri 'stadyum meyhanesinde' üst üste yığmış, emperyalist medya da bunlara 'sporsever' demiştir. İşte 'sporsever' denen ama spor yapma olanaklarından yoksun bu aldatılmış, 'sporsevdirilmeyen' kitle, özellikle de geri bıraktırılmış ülkelerde medya aracılığıyla durmadan yönlendiriliyor. Ve çoğu aydın da bundan 'bilim' diye söz edebiliyor. Sözkonusu yazının 'Futbol sporunun başarısı' başlığı bile yanlıştır. Aynı sahte spor söyleminin tutsaklığından kurtulamıyor. Çünkü sporda 'başarı', 'onur', 'ulusal onur', rekabet', ulus propagandası', gibi sözde olumlu nitelemeler bile emperyalizmin güdümündeki sahte spor olgusunun bir yutturmacasıdır.

Söz konusu sayın iki yazarın, 'Futbol ve Bilim'den söz ederken emperyalizmi görmezden gelmeleri, dahası emperyalizmin Yeni Dünya Düzeni projesi doğrultusunda, pres, beslenme, vb. düzmecelerle 'futbol sporuna' ve 'bilime' yorum getirme girişimleri bir talihsizliktir.

İsmail Karali (Teknik Direktör) / Eskişehir

Levent Altınöz'ün "evrende ne var ne yok"u üzerine

Levent Altunöz'ün Ekim sayısında çıkan "Evrende ne var ne yok" başlıklı yazısında evrenin oluşumuyla ilgili teoriler ve kendisinin deyimine göre geçerli olan bilimsel kanıtlar ayrıntılandırılarak açıklanıyor.

Sonuçta, evrenin dışında bir yer aranarak, bu yerin boşluk olduğu söyleniyor. Ayrıca akla en yatkın düşüncenin sonlu ama sınırsız bir evrende yaşadığımız düşüncesi olduğu belirtiliyor. Yani yazının başında evrenin bir başlangıcı olduğu, yazının sonunda da evrenin sonu olduğu söylenerek teori tamamlanıyor.

Üzerinde durmak istediğim; evreni bir yerden başlatıp yine bu evreni bir yerde bitirmek kudretini gösteren anlayış. Bu anlayış bugün için savunulan tek doğru anlayış olarak sunuluyor. Evrenin Büyük Patlamayla (Big-Bang) oluştuğunu **Stephan Hawking**'den, yazıda da belirtildiği gibi **Gamow**'a kadar bir çok bilim adamı savunuyor. Ve medyayı elinde bulunduran emperyalist burjuvazi tarafından göklere çıkarılarak kitlelere tek bilimsel kanıt diye sunuluyor. Gerçekten de; evren daha önce yoktu da sadece bir boşluk mu vardı? Zamanın birinde Büyük Patlamayla mı oluştu? Ve dedikleri gibi kritik yoğunluğa ulaştığı zaman çökmeye mi (Big-crunch) başlayacak? Bugün içinde yaşadığımız evren oluşmadan önce ne vardı?

Yazıda; evrenin 15 milyar yaşı olduğundan hareketle 15 milyar ışık yılı yarı çaplı evrenimizin, dışardaki bu boşluk içinde her yerinin dolu olduğu söyleniyor. Buna göre gelişmiş uzay gemilerimizle 15 milyar ışık yılı yarıçaplı alanı geçtiğimizde, kendimizi boşlukta bulacağız.

Yazıda, evrenin genişlemekte olduğundan hareketle yaşına bağlı olarak doldurduğu alanın oranını hızla genişlettiği sonucu da çıkıyor. Yani; bugün 15 milyar yaşında olan evren 15 milyar ışık yılı yarıçaplı alanı dolduruyorsa, bu yaş yarın 20 milyara çıkarsa o zaman da evrenin dolduracağı alanın yarıçapı 20 milyara çıkacak.

Peki bu boş alan doldu mu ne olacak? O zaman kollayın kendinizi! Çünkü dolduracak boş yer kalmayacak, bu boş alanda. Herhalde o zaman herşeyin sonu gelmiş olacak (Siz buna kıyamet günü de diyebilirsiniz).

Peki boşluktan önce ne vardı? Daha büyük başka bir boşluk. Bu daha büyük başka bir boşluktan önce ne vardı peki? Bu soruları uzayıp gider ve bizim vereceğimiz cevaplar da aynı olur hep. Ama sorular ve cevaplar ilerde bütün bu boşlukları yaratan, bu boşluk içindeki, başka boşluk ve evrenleri yaratan bir gizli güce yani tanrıya götürür bizi.

Hayır? Evren ezelden beri vardı, sınırsız ve sonsuzdur. Evrenin sonu ve başı, ayrıca dışında boşluklar da yoktur.

Maddelerin sonunu ve başını aramaya kalkarsanız, sonsuz olan maddeden önce başka bir güç bulursunuz ve bu sizi idealist (ilk önce ruh'un olduğunu maddenin sonra yaratıldığını söyleyen görüş) yapar. Materyalizmin köküne kibrit suyu ekmiş olursunuz.

Evrendeki bütün oluşumların, gezegenlerin, gökadalarının, evreni oluşturan maddelerin, galaksilerin oluşumunu, geçmişlerini inceleyebiliriz. Ama bunlar bizi, evrenin içinde yer alan bu maddeler oluşmadan önce bir boşluğun olduğuna götüremez. Evrende durağan hiçbir şey yoktur. Evrenin kendisi de zaten bir hareketliliktir. Evrenin hareketi sonsuz ve sınırsızdır. Evreni oluşturan bütün oluşumlar devamlı olarak doğar, büyür, ölürler. Evren içinde farklı formlara girerler. Bu özellikleri içinde yaşadığımız bütünü, yani evreni etkilemez. Evren (yani madde) hep vardı ve bundan sonra hep olacak. Kimse bu bütünü Big-crunch (büyük çöküş) ile çökertemez.

Bence evreni bir yerden başlatmak, bir başı ve bir sonu olduğunu söylemekle, evrenin zamanın birinde gizli bir güç tarafından yaratıldığını söylemek arasında pek fark yok.

Bugün kiliseden, egemen burjuvaziye kadar herkes bu teoriye (big-bang) sarılıyor, ona sahip çıkıyor. Avrupa'da kilise yaptığı açıklamayla "Big-bang"ın tek doğru teori olduğunu kabul etmişti. Çünkü bu en sonunda yüce bir ruh'a çıkıyor. Biz sunulan her şeyi materyalist dünya anlayışının süzgecinden geçirmeden kabullenirsek, bu bizi yanlış yollara götürür. Dinle, idealizmle aynı safa sürükler.

Davut Ayık (Özgür Gençlik Dergisi çalışanı)

MK

Muazzez İlmiye ÇİĞ
KÜLTÜRLER YATAĞI ANADOLU
ÇEÇENİSTAN'DA SAVAŞ TATİL
1923 CUMHURİYETİ KUTLU OLSUN
Greenpeace TÜRKİYE'de
DÜNYADA TARİKAT - SEKS İLİŞKİSİ
Fikret OTYAM*Attila İLHAN
Prof.Dr.Cihan DURA*Tamer
LEVENT *Prof.Dr.AnılÇEÇEN*
Gürbüz TÜFEKÇİ*Abit DURSUN*
Serhat KESTEL*İsmail GÜLGEÇ
TÜM BAYİLERDE

DUYURULAR... DUYURULAR...

Adana MK Kültür ve Sanat Merkezi Kasım Etkinlikleri

6 Kasım Çarşamba: "Ortadoğu ve Türkiye" konulu açık oturum. Katılımcılar: Mehmet Bedri Gültekin (İP), Kalender İmerk (EP), Mehmet Selim Okçuoğlu (HADEP). Yer: Büyükşehir Belediye Tiyatro Salonu Saat: 16.00.

15 Kasım Cuma: "Öğretmenler Günü ve Köy Enstitüleri". Katılımcı: Turan Altuntaş.

22 Kasım Cuma: "Demokrasi ve İnsan İlişkileri". Katılımcı: Müfit Gömleksiz (Çukurova Üniv. Sınıf Öğretmenliği Bölüm Başkanı).

29 Kasım Cuma: "Felsefe Sohbetleri". Katılımcı: Handan Tunç (ÇÜ Resim sanatları öğretim üyesi).

Ayrıca her Pazar saat 14.00'de kokteylli "Şiir pazarı".

Yön FM'de "Anadolu'nun Rengi" programı

İstanbul'da 96.6'dan yayın yapan Yön FM'in; özgür düşünce ortamını geliştirmek, toplumun bütün renk ve güzelliklerini tanıtmak, geçmiş ile gelecek arasında köprüler kurulmasına katkıda bulunmak amacıyla düzenlediği "Anadolu'nun Rengi" programı devam ediyor.

Her Çarşamba saat 21.00-22.00 arasında yayımlanan programda Kasım ayında sırasıyla Aleviler, Bahailer, Nasturiler ve Keldaniler anlatılacak. Programın yapımcısı Yüksel M. Kılınç, sürekli konuğu ise araştırmacı-yazar Cemal Şener.

Antalya'da Bilim ve Ütopya okurlarıyla sohbet toplantısı

9 Kasım Cumartesi günü Antalya'da Bilim ve Ütopya okurlarıyla sohbet toplantısı düzenleniyor. Saat 15.00'de Oleyis Sendikası Toplantı Salonu'nda (Güllük Caddesi, Migros üstü) gerçekleştirilecek toplantıya Bilim ve Ütopya Yayın Yönetmeni **Ender Helvacıoğlu** da katılıyor. Sohbet toplantısında derginin yanı sıra kuruluş aşamasındaki Bilim ve Ütopya Vakfı da konuşulacak.

Taranta Babu Kültür Merkezi'nde Bilim ve Ütopya Konferansları

4 Kasım Pazartesi saat 18.30
Prof. Dr. Ali Nesin (Matematik ve Doğa)
18 Kasım Pazartesi Saat 18.30
Prof. Dr. Eren Omay (Tarihte ve Günümüzde Üniversite)
Lamartin Cad. No:11 Kat 5 Taksim PTT Karşısı
Tel ve Faks: (0212) 235 28 59

Bilim ve Ütopya Vakfı kuruluş çalışmaları sürüyor

Ender HELVACIOĞLU

Bilim ve Ütopya Vakfı büyük ilgi çekti. Türkiye'nin çeşitli yörelerinden okur ve dostlarımız, üniversite öğretim üyeleri kurucu olmak için başvurdular. Şu anda dergi merkezimize ulaşan 200'ü aşkın kurucu başvurusu vardır. Öte yandan, şimdiden Vakfın bazı il ve ilçelerde şubesini açma önerileri de geliyor. Kurucuların yoğunlaştığı ve şube açma önerilerinin geldiği kentlere Kasım ayı içinde giderek konuyu daha detaylı tartışacağımız toplantılar düzenleyeceğiz. İlk aşamada İstanbul, Ankara, İzmir ve Antalya'da kurucular toplantısı yapacağız. Bu toplantılarda Vakıf Senedi'ne ilişkin düzenlemeleri tartışacağız, Senede son halini vereceğiz ve Kasım sonuna doğru resmi başvurumuzu gerçekleştireceğiz.

Kurucu olmak isteyen okur ve dostlarımızın Kasım sonuna kadar dergi merkezimize başvurması gerekiyor. Türkiye'nin hangi kentinde, hangi üniversitesinde olursa olsun, tüm okur ve dostlarımıza yaptığımız kuruculuk çağrısını yineliyoruz. Aşağıda Vakfın kurucu üyeliği için gerekli olan işlemler hakkındaki bilgileri bulacaksınız. Bu işlemlerin mümkün olduğu kadar kısa bir süre içinde tamamlanıp, belgelerin Bilim ve Ütopya'nın İstanbul'daki merkezine iletilmesi gerekiyor. Resmi başvuru sonrasında ise Vakfa "asil üye" kaydetmeye devam edeceğiz.

Yine bu sayfada, Bilim ve Ütopya Vakfı'nın Senedi'nin "Amaç maddesi"ne ilişkin bir öneri sunuyoruz. Bu önerinin tüm kurucular tarafından tartışılmasını, itirazların ve önerilerin dergimize iletilmesini rica ediyoruz.

Bir diğer ricamız ise, Vakfın olası faaliyetlerine ilişkin önerilerin iletilmesidir. Bu öneriler sonucu Vakıf Senedi'nin "Kapsam" maddesi oluşturulacak. Kısa vadede gerçekleştirmemize olanak olmayan faaliyetleri bile Kapsam'ın içine almamız gerekiyor. Çünkü Senedin değiştirilmesi kuruluş sonrasında çok zor olmaktadır. Bu nedenle kurucularımız akıllarına gelen her türlü faaliyet önerisini -kısa vadede olanaklı olup olmadığını düşünmeden- bize iletmeliler.

Bu aşamada esas sorun Bilim ve Ütopya Vakfı'nın mali bakımdan güçlü doğmasını sağlamaktır. Sorun sadece kuruluş için gerekli resmi tutarı toplamak değildir, Vakıf merkezinin yerini tutmak, dayayıp döşemek ve bilgisayar donanımını gerçekleştirmek oldukça yüklü bir miktarı gerekteriyor. Bu nedenle kurucularımızı ve dostlarımızı bu konu hakında fikir geliştirmeye çağırıyoruz.

Bilim ve Ütopya Vakfı, Türkiye'nin bir aydınlanma ve bilim odağı olacaktır. Gerçekleştireceği faaliyetlerle ülkemizin her yanında Ortaçağ heveslilerine karşı mücadele edecek, bilimsel düşüncenin halkımız içinde yaygınlaşmasına hizmet edecektir.

Bilim ve Ütopya Topluluğu bu amacı gerçekleştirebilecek güçtedir. Elbirliğiyle... Azimle...

Gelecek ay buluşmak üzere dostlukla...

Vakıf Senedi'nin "Amaç" maddesi için öneri

Kurucu adaylarına Vakıf Senedi'nin "Amaç" maddesi için bir önerimiz var. Bu maddenin tartışılmasını, itirazların ve yeni önerilerin dergi merkezimize iletilmesini rica ediyoruz ("Amaç" maddesi Vakfın genel anlamda amacını ifade ediyor. Vakfın olası faaliyetlerini içeren bir de "Kapsam" maddesi olacak).

"Aydınlanma, ileri bir uygarlığın değer ve ölçülerine ulaşma, ülkemizin önde gelen ihtiyacıdır. Bilimsel düşüncenin her alanda yayılması Türkiye Aydınlanmasının en önemli bileşenlerinden biridir.

Vakıf; bilimsel düşüncenin toplum içinde yaygınlık kazanmasına, ülkemiz biliminin, bilim kurumlarının gelişmesine, toplumcu bilim politikalarının oluşturulmasına, ulusal ve demokratik bir kültürün geliştirilmesine katkıda bulunmayı amaçlar."

Kurucu üyelik için gerekli işlemler

Bilim ve Ütopya Vakfı'na kurucu üye olabilmek için, her başvuru sahibinin aşağıdaki işlemleri tamamlaması gerekiyor.

1) İstanbul'da işleri yürütecek avukata vekalet vermek. Bütün kurucuların bir araya toplanıp notere gitmeleri, vakıf senedini imzalamaları, Vakıf kuruluşu ile ilgili diğer işlemleri takip etmeleri olanaksız olduğundan herkesin aynı avukata vekalet vermesinin işleri kolaylaştıracağını düşündük. Örneğini aşağıda sunduğumuz vekaletname ile bir notere gidip vekalet vermeniz gerekiyor.

2) İki adet nüfus cüzdanı sureti (muhtarlıktan).

3) İki adet ikametgâh kâğıdı (muhtarlıktan).

4) Vakfedilecek menkul veya gayrimenkul veya vakfedilen ne ise bu konuda görüşmek için Bilim ve Ütopya dergisinin İstanbul'daki merkezine başvurmanız gerekiyor.

VEKALETNAME ÖRNEĞİ: VAKIF KURULUŞUNA İLİŞKİN ÖZEL VEKALETNAMEDİR

Bilim ve Ütopya Vakfı'nın kuruluş işlemleri ile ilgili olarak gerekli dava ve takiplerden dolayı T.C. Mahkemelerinin meclislerinin, daire ve kurumlarının her bölüm ve derecesinde her bölüm ve şekilde temsile, haklarımı korumaya, haklarımın temin, müdafaa ve muhafazası için uygun göreceği bütün muameleleri takip, tamamlama ve bitirmeye, yeniden dava açmaya, kendi imzası ile gereken dilekçe ve belgeleri yazıp ilgili olduğu daire ve kuruma vermeye, tebliğ ve tebellüğe, ihtiyati ve icrai haciz ve tedbir kararları almaya, tedbir ve haciz koydurmaya ve kaldırmaya, kararların açıklanmasını ve düzeltilmesini istemeye, temyizden vazgeçmeye, Yargıtay, Danıştay ve diğer idari ve mali kaza ve kurumlarında temsile ve duruşma talebinde bulunmaya, karar düzeltilmesi ve yeniden yargılama talebinde bulunmaya, tanıkları dinletmeye, yemin teklif kabul ve reddine, hakimleri ve katipleri redde ve yakınmaya, bilirkişi, muhasip, hakem tayin ve azline, keşif talebine, raporlara itiraza, tespit yaptırmaya, protesto çekmeye ve cevap vermeye, ilamlar ve kararların tamamının uygulanmasını sağlamaya, duruşma dışı tutulmamı talep etmeye, benim dışımda devam edecek duruşmalara katılmaya, vakfın tescili için ilgili mahkemelerden gerekli kararları almaya, yukarıda adı geçen vakfın kuruluş aşamasında bizlerin yapması gereken bilumum iş ve işlemleri bizden farksız olarak takip ve intaca, bu konuda ilgili resmi ve özel idare ve ilgili mercilerde tam yetki ile temsile, yazılı ve sözlü başvurularda bulunmaya, eldeki evrak alıp vermeye, yazılı ve sözlü başvurularda bulunmaya, yatırılması lazım gelen harç ve rüsumlarını yatırmaya, Vakıf senedini bizler adına tanzim ve imzalamaya vakıf senedi üzerinde gerekli değişiklikleri ve tadilleri yapmaya, düzeltme beyannamelerini tanzim ve imzalamaya, bankalara para depo etmeye, depo edilen paraları çekmeye ve tüm banka işlemleri yerine getirmeye, tüm noterlik işlemlerini yapmaya, müferiden başkalarını tevkil teşrik ve azle mezun ve yetkili olmak üzere İstanbul Barosu avukatlarından İstiklal Cad. Asmalı mescit sk. No:17 Kat.4 D.7 Tünel/İstanbul adresinde mukim Beyoğlu Vergi Dairesinde 5980066783 sicil nosuyla kayıtlı Av. Sabri KUŞKONMAZ ile 17193045 sigorta sicil nosuyla kayıtlı Av. Mustafa ULUSOY'u birlikte veya ayrı ayrı vekil tayin ettim.

VEKALET VEREN:

Adresi:

Bilim ve Ütopya Vakfı Girişim Heyeti

Bilim ve Ütopya Vakfı Girişim Heyeti'ni oluşturan isimleri, Ekim sayımıza ulaşamamış okurlarımız için, soyadı sırasına göre yeniden yayımlıyoruz.

Prof. Dr. Gediz Akdeniz (Balkan Fizik Birliği Genel Başkanı, Türk Fizik Derneği Başkanı), **Doç. Dr. M. Can Akyolcu** (İÜ Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Biyofizik Anabilim Dalı öğretim üyesi), **Prof. Dr. Korkmaz Alemdar** (AÜ İletişim Fakültesi öğretim üyesi), **Prof. Dr. Ayhan Alkış** (YTÜ Rektörü), **Prof. Dr. Şafak Alpay** (ODTÜ Matematik Bölümü Başkanı, Matematik Vakfı Yönetim Kurulu üyesi), **Prof. Dr. Mustafa Altıntaş** (GÜ İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi öğretim üyesi), **Burçay Anger** (arkeolog, yazar), **Prof. Dr. İlhan Arsel** (araştırmacı-yazar), **Doç. Dr. Ali Nahit Babaoğlu** (Ruh ve sinir hastalıkları uzmanı), **Nejat Birdoğan** (araştırmacı, yazar), **Prof. Dr. Nihat Bozcuk** (HÜ Rektör Yardımcısı, Biyoloji Bölümü öğretim üyesi), **Prof. Dr. Neşet Çağatay** (emekli İlahiyat ve Türk Tarihi profesörü, AÜ ve Konya SÜ eski rektörü, Kemalist Ülkü dergisi Genel Yazışleri Müdürü), **Doç. Dr. Yücel Çağlar** (Kırsal Çevre ve Ormancılık Sorunları Araştırma Derneği Başkanı), **Muazzez İlmiye Çığ** (sümerolog, yazar), **Savaş Emek** (Ağaçkakan Dergisi Yayın Koordinatörü, SOS Akdeniz Derneği Temsilcisi), **Prof. Dr. Kadir Erdin** (İÜ Orman Fakültesi Dekan Yardımcısı), **Dr. İrfan Erdoğan** (araştırmacı-yazar), **Prof. Dr. Şenel Ergin** (DEÜ Şehir Planlama Bölümü öğretim üyesi, Bilim ve Ütopya Dergisi İzmir Temsilcisi), **Prof. Dr. Melih Ersoy** (ODTÜ Mimarlık Fakültesi öğretim üyesi), **Şükrü Günbulut** (araştırmacı-yazar), **Prof. Dr. Tahir Hatipoğlu** (GÜ Tıp Fakültesi öğretim üyesi, Öğretim Üyeleri Derneği Genel Sekreteri), **Ender Helvacıoğlu** (Bilim ve Ütopya Dergisi Yayın Yönetmeni), **Prof. Dr. Metin Hotinli** (İÜ Fen Fakültesi Astronomi ve Uzay Bilimleri Bölümü emekli öğretim üyesi), **Ferit İlsever** (Bilim ve Ütopya Dergisi Sahibi), **Prof. Dr. Ahmet İnam** (ODTÜ Felsefe Bölümü Başkanı), **Doç. Dr. Zafer Kars** (SSK Ankara Eğitim Hastanesi 2. Nöroşirürji Kliniği), **Prof. Dr. Aykut Kence** (ODTÜ Biyoloji Bölümü öğretim üyesi), **Prof. Dr. Semih Koray** (Bilkent Üniv. Ekonomi Bölümü öğretim üyesi, matematikçi), **Prof. Dr. Ali Nesin** (Bilgi Üniversitesi Matematik Bölümü öğretim üyesi), **Prof. Dr. Eren Omay** (İTÜ Uzay ve Uçak Bilimleri Fakültesi öğretim üyesi), **Prof. Dr. Yaman Örs** (AÜ Tıp Fakültesi Tıbbi Etik ve Deontoloji Anabilim Dalı Başkanı), **Prof. Dr. Salih Özbaran** (DEÜ Buca Eğitim Fakültesi Tarih Eğitimi Anabilim Dalı Başkanı), **Serhat Özyar** (Bilim ve Ütopya Dergisi Ankara Temsilcisi), **Dr. Rennan Pekünlü** (EÜ Astronomi Bölümü öğretim üyesi), **Doğu Perinçek** (İşçi Partisi Genel Başkanı, yazar), **Zeki Sarıhan** (Öğretmen Dünyası Dergisi Yayın Yönetmeni), **Doç. Dr. Alâeddin Şenel** (AÜ Siyasal Bilgiler Fakültesi öğretim üyesi), **Prof. Dr. Ümit Şenesen** (İTÜ İşletme Fakültesi öğretim üyesi, Öğretim Üyeleri Derneği Yönetim Kurulu üyesi), **Sargun Tont** (ODTÜ Biyoloji Bölümü öğretim görevlisi), **Mustafa Ürgüplü** (İnşaat Mühendisleri Odası İstanbul Şubesi Başkanı); **Prof. Dr. Cemal Yıldırım** (emekli öğretim üyesi, yazar), Bilim ve Ütopya dergisinin çalışanları ve İstanbul-Ankara-İzmir-Yurtdışı Yazışleri Ekibi üyeleri.

NOT: Ekim sayımızdaki listede Doç. Dr. **Zafer Kars**, yanlışlıkla "SSK Ankara Eğitim Hastanesi 2. Nöroşirürji Kliniği Başkanı" olarak tanıtılmıştır. Sayın Kars kliniğin başkanı değildir. Düzeltir, özür dileriz.

Sünnetin kökeni üzerine

Burçay ANGER

Hepimizin bildiği gibi tipik "yazı soğutucuları" olan antik veya bilimsel tabirlere geçmeden konuyu açıkça ortaya koyalım: Sünnet deyince aklımıza ne geliyor? Tabii erkek üreme organı penisin kanlı ve acılı bir biçimde ayıklanması. Genelde sanıldığı gibi Yahudilik veya İslamiyet'le icat olmuş bir şey değil. Göreceğiz ki "en azından soyut düşüncede" insanlık kadar eski bir adettir bu. Günümüz insanının anlayışı ise sünnete üç tür açıklama getiriyor: 1) Faydası bile olduğu söylenen bir dinsel, hatta ulusal adet. 2) Tıbbi olarak; kesilen kabuğumsu kısmın dip tarafında mikrop oluşmaması bakımından hijyeniktir, sağlıklıdır. 3) Bu iş henüz savunmasız bir çocukken rızamız dışı yapıldığına göre, kararı veren babanın onbinlerce yıllık geleneklerden kopmaya karşı, gizli iç benlik direnişine yenilip, ikinci açıklamayla kendini kandırmasıdır.

Bunların üçü de haklı ve doğru olabilir. Şimdi ulaşabildiğimiz kadar dipten, günümüze doğru bu hiç de vazgeçilmesi düşünülmeyen, belki de en eski dinsel geleneğin seyrine bakabiliriz.

VAROLUŞ VE PENİS

Kuşkusuz insanların en başından beri edindikleri ilk inanç, ilk kutsal ve dinsel bilgi birikimi (mythologos), erkeklik organının tek başına bir belirleyici olarak merkeze konulmasıyla başlar. Feministleri sinirlendirmeden hemen belirteyim, kadın üreme organı da hemen onun yanı başında, "at başı" bir önemle yer alıyor. Belki burun farkıyla geri kalabilir ve ancak foto finişte kaybeder. Onbinlerce yıllık insan düşüncesinde ve ruhunda elbette büyük yaratıcı *"Ana Tanrıça"* fikri hüküm sürdü. Bugün bile hemen bütün toplumlarda "Ana" dilde, "Ana" vatanda ve "Kutsal Bakire Meryem"de varlığını kanıtlıyor.

Eski Yunan zamanı ve coğrafyasında katiyyen değil ama, son iki yüzyılda tamamen bir kültür emperyalizmi yaklaşımıyla, tümden Hellen sayılan Eski Ege-Akdeniz Dünyası mitolojisinde, özellikle **Homeros** ve **Hesiodos** tarafından eski uygar dünyanın ortak inançlar ve tanrılar hiyerarşisi (pantheon) bölük pörçük bir kopukluk içinde de olsa saptanıp belgelenmiştir. Dünyanın ilk ciddi belge destanlarından **Hesiodos**'un *Theogonia*'sının (1) yaratılışı anlatan ikinci bölümünde, herşeyin en öncesinde siftah karşımıza, gayet acılı, medyatik deyişle "inanılmaz şok edici", gerçekte gayet doğal ve nesnel ama bir o kadar da acımasız ve kanlı bir olay çıkıyor: *"penisin kesilip atılması!"*

İşte bu ilk şey, sünnetin de kaynağıdır. Dişi olan toprak ana *Gaia*, erkek olan tanrı *Uronos* ile sevişiyor, hamile kalıyor, doğuruyor. Amma baba evlatlarının tipini beğenmediğinden -sadece bundan "başkasından mı oldu, bunlar, hiç bana benzemiyorlar" diye düşündüğünden değil, zira ortada henüz başka erkek yoktur- onları yok etmek istiyor. Konuyu dağıtacak gibi olmayalım amma, burada babaya da hak vermemek elde değil, zira çocukların bir kısmı resmen "Tepegöz" (*Titanlar*) bir kısmı elli kafalı yüz kollu (*Hekatonkheirler*), Çernobil nükleerzede çocuklarından bin beterdirler. Neyse, doğmuş olanın yaşamak da hakkıdır elbet. İşte bu kıyımı kabul etmeyen Ana *Gaia*, küçük oğlu merhametsiz Kronos'a bir çelik orak verir ve babasını biçmesini söyler. Birlikte *Uronos*'a pusu kurarlar, oğlan orağı bir sallar, babasının takımlarını biçer atar. Kökten temizlik! (2) Sonra burdan toprağa düşen organlardan, diğer tanrılar, tanrıçalar, cinler, periler vesaire oluşacaktır. Bakınız ne kadar şiirsel de anlatılsa olay çok vahim: *"... Koca Uronos geldi geceyle, / indi yere arzudan yanıp tutuşarak, / yaklaşıp sardı toprağı boydan boya. / Ama pusuda bekleyen oğlu, / uzattı sol elini ve sağ elindeki tırpanla, / bir anda kesti babasının hayalarını, / ve kaldırıp attı arkasından bir yere... "* (**Hesiodos**, *"Theogonia"*).

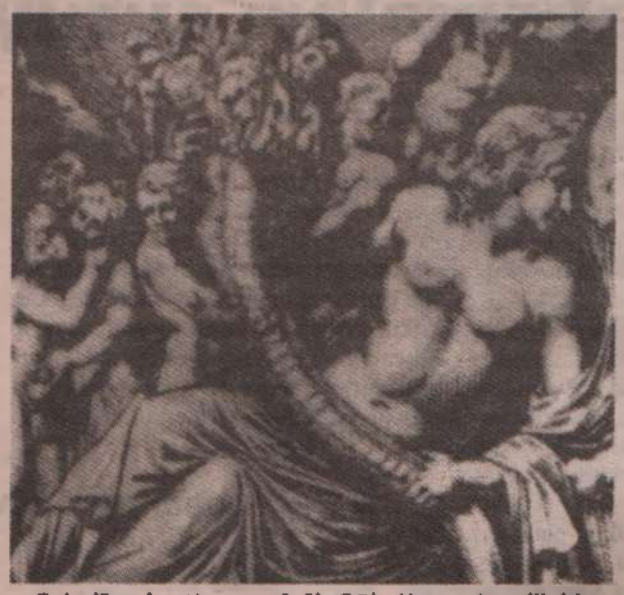

Gaia (Sandrart'ın gravürü). Oğlu Kronos'a çelik bir orak verir ve babasını biçmesini söyler.

Evet apaçık, penisin kesilmesi ana mizansen, tema ise bıkkınlık verici "kuşaklar arası çekişme ekseni"ne oturuyor. Tabii en can sıkıcı noktası yenilerin daima eskilere galebe çalması. Yani var eden şeyin, var ettiği tarafından zaferle yok edilmesinin çift taraflı vurgusu. Tarihsel materyalizm, eşyanın tabiatı, zıtların birliği... Böylece sürüp giden hayat. Eski dinsel destanların daima en başında yer alan bu olay, Hellen Mitolojisine özgü değildir. Hemen tümüyle Anadolu, Doğu Akdeniz ve Mezopotamya'dan gelmiştir. İnsanlık ortak fikridir. *Babil*'de de *Hitit*'de de vardır. (3) Demek ki "consensusta' büyük macera *sünnet* ile başlamaktadır.

SÜNNET GERÇEK KURBANDIR

Sünnetin büyük önemi de buradan geliyor zaten. Şimdi sakın *"Sen yakıştırıyorsun, ucundan bir parça deri atmanın, kökten kazımakla -acemi sünnetçi fıkralarının tatsızlığı dışında- ne ilgisi var?"* demeyin. Bugün kitaplı dinlerde anlatılan ve *"Kurban"* adetinin kaynağı diye peygamber İbrahim'in tam oğlunu boğazlarken gökten indirilen koç hikayesi asıl, kurbanın gerçek kaynağını açıklamıyor. Bir kere kurban nedir, niyedir?

İnsanlık ilk günlerinden beri varoluşun şu sırrını kurcalıyordu: Yaratan veya yaratıcılar insana hayat veriyorlardı amma, canları istediği zamanda şak diye çekip alıyorlardı. Demek ki yaşamın sırrında bir "bire birlik" söz konusuydu. Vermeden alınmıyor, almadan verilmiyordu. İlkel *"göze göz, dişe diş, kana kan"* yasası buradan çıkmadır zaten. Ancak insan akıllıdır, akılcı düşünerek bu işe kendi çıkarına bir çare bulabilir mi? Bir uyum, aldatmaca belki...?

Böylece *"Madem tanrılar bize verdikleri cana karşı can istiyorlar, ille kana kan diye tutturuyorlar, peki biz de geldiklerinde onlara istedikleri kanı veririz, hem seve seve âlâyn vâlâ ile veririz, ama onları tatmin edecek kadar verir de yine de hayatta kalırsak, onlar da herhalde -Eh bunlar da bu kadar fedakarca kendilerini helak ettiler, istediğimiz kanı döktüler, bu kadarı şimdilik kafidir, ille de öldürmenin manası yok artık bu günlük- diye düşünürler"* yorumu ortaya çıktı. Böylece tanrılara "almaya kesin niyetli oldukları kan" en ilkel ritüel ve ayinlerde, insanın kendi vücudunda gönüllü olarak şu veya bu şekilde yaralar açmasıyla sunulmaya başlandı.

Günümüzde Şii'lere özgü sanılan *Muharrem 10*, ya da *Kerbela Olayı*''nı, anma ayinlerinde, inananların sırtlarına zincirlerle vurarak kan çıkartmaları, işte bunun, taa onbinlerce yıl öncesinden süzülüp, İran coğrafyasında Batıni-İslam inançları karışımına uyarlanmış biçimidir.

İlk şekliyle, Avrupalı Keltlerde *palamutlu meşe* dallarıyla, Orta ve Kuzey Karadeniz'de, Anadolu dağlıklarında, Asya'da Kafkasya ve Altay dağları ormanlıklarında *kozalaklı çam dallarını* yarı bele kadar soyunarak çat çat sırtlarına vurmak suretiyle (4) tek tanrılı dinlere geçmeden çok daha önce uygulanmaktaydı. Eski Türklerde birisi ölünce yakınları yüzlerini bıçakla -şimdinin Müslümcüleri gibi- doğrayıp kan akıtırlar, hatta tesadüfen orada bulunan talihsiz garibanı yabancıları bile buna zorlarlardı. (5) Bunun anlamı *"Ey sevdiğimizi bizden alan tanrılar, aman canım alın ne olacak, hatta bizim kanımız bile fazladan size feda olsun"* şeklinde açıklanabilir.

Bir adağın kurban edilmesini canlandıran Asurlulardan kalma duvar resmi.

ADANMIŞ ERKEKLİK

Günümüzde bile rastlanan kimi tarikat müsveddelerinin ayinlerinde, insanların çoluk çocuk demeden en olmadık yerlerine şişler mişler sokması filan, hep bu eski geleneğin iyice yozlaştırılmış kırıntılarıdır şüphesiz. Toplumda sınıfların ortaya çıkmasıyla yazılı tarih öncesi (prehistoroloji) zamanların ilkel dinleri ve inançlarındaki (6) içtenlikli "kurbanadak" anlayışı, giderek akılcı bir ruhsal kandırmaya dönüşüyor ve önceleri olduğu gibi doğrudan insandan akması gereken, artık hayvanlardan alınmaya başlanıyor. Hayvan kurbanları, egemen sınıfların din yapılaşmasını tümüyle tasarrufları altına almasıyla yaygınlaşmıştır. Son dini öykülerde insandan hayvan kurbanına geçilmesi, yani *İbrahim*'in tam oğlu *İsmail*'in boğazını kesecekken gökten şap diye, hem de boynuzları süslü, kurdelalı filan bir koçun inmesi olayı, bu dönüşümü doğrusu pek güzel anlatmaktadır. Çıkarcılığın getirdiği manasızlık apaçık ortaya seriliyor. Süslü koç gökten niye insin ki? İbrahim'in sağı solu ve bütün hayatı zaten koyunlarla doludur. Çok mu özel bir mahlûktur koyun? Hayır, mebzul (bol, çok) miktarda sürüsüne sepettir. Ona özgünlük kazandırmak için süsleyip püslemeleri de saçmalık, neymiş bu yani, Zeki Müren revüsü koçu muymuş yoksa? Tabii bu arada insanlık tarihinde uzun süren vahşet zamanlarında kendi yerlerine zorla başkalarını, kölelerini, bakire kızları kurban eden bir çok toplumu unutmamak gerekir. Ancak bu davranış ortak rağbet kazanmamış, çoğunluğun vicdani değerlendirmesinde çabucak aşılmıştır.

Ama gerçek *Kurban-Adak* olan sünnet bugün işte hâlâ yaşıyor. Bildiğimiz şekline dönüşmeden önce erkeklik uzvu, tıpkı yaradılış inancında olduğu gibi tümüyle harcanmaktaydı. Elbette bunu titizlikle seçilmişler, ulu kişiler yapmaktadır. Zaten bu dehşetli işin, her babayiğidin harcı olduğu düşünülemez değil mi ya?

Penisin kurban edilişinin çok belirleyici özellikleri var. Bedenin her hangi bir üyesi olmadığına göre kesin olarak iki anlayışı ileri çıkarıyor:

1) Ben üremekten, soy kurmaktan sonsuza kadar vazgeçiyorum. Ve, 2) -ki en ciddisi-, artık hiçbir kadınla birleşmeyeceğim, dileğinin arzı. Açıkça belli ki bu gerçek kurban -şakası şukası, kandırması, geri dönüşü olmayan- adak, herhangi bir yaratıcıya değil, bir dişi yaratan, hem de gayet kıskanç bir "Ana

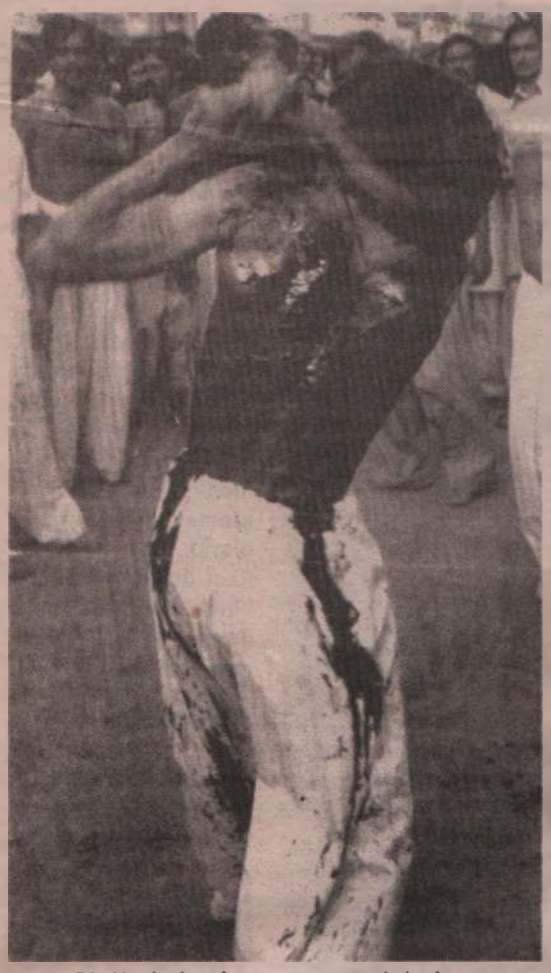

Bir Kerbela olayını anma ayininden.

Tanrıça" içindir. Hemen başa dönüp hatırlayalım varoluş olayında erkek babayı budayan yine erkekti, oğuldu, fakat onu kim yönlendirmişti, kim and içirmişti? Kadın *Ana Tanrıça* şüphesiz. Diyordu ki; "*...Kışkırtıyor oğullarını kızgın yüreğiyle;/ "Benden ve bir azılı varlıktan doğan oğullarım,/ suçlu bir babanın cezasını verelim".../ ... Böyle dedi ve toprak için için sevindi,/ sakladı onu pusuya yatırdı, bir tırpan verdi eline, keskin dişli/ Ve oynayacağı oyunu öğretti oğluna...* " (**Hesiodos**, "*Theogonia*").

Hitit'te ise bir oğula da gerek duymaz kendi bitirir işini:

"*Anu (Erkek Tanrı) artık dayanamadı Kumarbi'nin (Dişi Ana Tanrıçanın) gözlerine/Anu, Kumarbi'nin elinden kendini sıyırdı, kaçtı/ Anu kuş gibi uçtu/ Arkasından Kumarbi saldırdı ve onu /Anu'yu ayaklarından yakaladı/ Ve onu gökten aşağı çekti/ Kumarbi, Anu'nun organını ısırdı/ Ve onun erkekliği aktı içine döküldü...*" (Kumarbi Efsanesi)

Evet doğrusu, MÖ 1. binlere kadar, Hellen Mitolojisinde Zeus ile baş tanrının erkekliği benimsenmeden önce (ve tabii sonraları da kısmen süren) kesin olarak, çok uzun zaman eski dünya inançlarının doruğunda, bütün heybeti, yaratıcılığı ve korkunç lânetleriyle *Büyük Ana Tanrıça* oturmuştur. Bölgesine göre Ana Tanrıça'lar türlü isimler alır. Mezopotamya'da *İştar* ve bunun değişik ağızdaki şekli *Asthar*'dan dönen Finike ve Kartaca'da *Astarde*, Asya'da *Asena* ve tabii Anadolu'da *Kybele* sonra Helenleşerek *Artemis* ve Roma'da *Magna Mader* (Büyük Ana) olarak anılmıştır. (7)

Hıristiyanlık aleminde ise bütün ortaçağ boyunca aynı kimlikle örtüşmesi mümkün *Meryem Ana*'nın işlevi Katolik ve Ortodoks kamplarca tartışılıp durdu. Tutucu Vatikan, Meryem'e hiç önem verilmemesinden yanaydı. Çünkü Hıristiyanlık öncesi eski ve çok köklü *Büyük Ana* "Siyah Hanım" inancının dirilmesinden korkuyordu. Oysa bütün çabalarına karşı bu inancı Katolik aleminden asla uzaklaştıramadılar. Zaten Vatikan O'nun sayesinde *Vatikan* olmuştu. 204 yılının Nisan ayına kadar *Roma*'nın en bakımsız tepesiydi, üzerinde pisipisi otlarından başka bir şey görülmezdi. O sıralar *Kartaca*'ya karşı hababam yenilip duran Roma Senatosu'nun kıvranması üzerine, başvurulan kahinlerin tavsiyesi sonucu Anadolu'ya bir heyet gönderilmiş *Pessinus*'taki (Sivrihisar yakınları) *kutsal Siyah Taş Hanım* yani *Kybele* büyük törenlerle Avrupa'ya taşınarak Vatikan adlı tepeye konmuştu. (8)

Kybele'nin *Roma-Paris* inanç bağlantısı, yüzyıllar boyunca ufak ufak, Asya Avrupa arasında, müthiş hamarat bir kültür taşıyıcısı olan *Kelt* asıllı *Galatlar* vasıtasıyla sağlanmıştır. Bunların büyük bölümü -ki Sakarya doğusundan Orta ve Kuzey Karadeniz kıyılarına kadar Anadolu'nun yüksek yaylalarında yerleşmişlerdi- 500'lü yıllardan itibaren giderek Hıristiyanlaşmıştır. Ancak pek de azımsanmayacak bir kısmı *İsa* öğretisiyle yeniden biçimlendirilmiş de olsa büyük Anadolu-Ortadoğu *Mysterium*'undan (Gizemler inancı-Batinilik) etkilenmişlerdi. Yüzyıllarca *Kybele*'nin haşmetli gölgesinde bölük pörçük Asyatik büyücü-şaman karışımı ritüeller ile antik çağ *paganizmini* (çok tanrıcılığını) Filistin'in *İsa-Musa* öğretileriyle iyice harmanlayıp Avrupa'ya taşımaya başladılar. Zamanla egemenler tarafından despot Merkeziyetçi Katolik engizisyonuna ve *Cizvit* şeriatçılığına karşı, toplamının özeti, "pür İsa yolu" inancına indirgenebilen özerk ve gizli tarikat cemaatlerini yaşattılar. İsa'da en beğenerek bayraklaştırdıkları şey, büyük merhametsiz zenginler saltanatına karşı "dünya egemenliğinin sadece tanrıya ait bir erk" olduğundan, ısrarla küçük, gizli ama bağımsız kalmayı tercih ettiler. Bunların Trakya üzerinden Balkanlar'a geçenlerine *Bogomil*'ler dendi. (9) İnançları gereği buralardaki yerli şaman-büyücü adetlerine de fazlasıyla prim tanıdılar ki bunlar içinden Avrupa kültürünü en etkileyici fenomenlerden birisi, yine yukarıda değindiğimiz insan kanıyla kurban-adak anlayışından çıkma, *Vampirlik* olayı *Kont Dracula* olgusudur.

Kuzey Afrika'da ise ikibin yıllık ikinci vatanları *Gallilei* (İsa ve Meryem bu ön adla anılır) yani eski Filistin'den, Haçlıları kesin olarak yenen İslam yığınların önünden süpürülerek ve Avrupa'ya kolay bir geçiş yolu olması nedeniyle, Cezayir kıyılarına doğru toplanıyorlardı. Anadolu'nun Türkleşmesi çağıdır bu. Bunların en inançlı ve dirençli olanları yine *Kelt-Galat* kalıntılarıdır. Yaşadıkları coğrafyadan *"Şia"* kargaşası içinde hatırı sayılır bir siyasal-din deneyimlerine sahiptirler. Yığınlar halinde *İspanya*'ya geçtiler ve eski inançları *"Boğa ve Kan"* kültürünü (*Tauroizm*) buraya getirdiler. İspanyolların bir türlü vazgeçemedikleri Boğa güreşi ve boğalı festivallerinin kaynağı böylece oluşmuştur. Bizim *Toros* dağlarının adını da bu inanca borçluyuz. Zalim Matodor, sadece "on silahlı adama karşı bir hayvan" zulmünden değil, Kızılırmak kavsi içinde MÖ 1. binde hüküm sürmüş ünlü Hititlerin baş tanrısı *Teşup*'un (Boğa sembollü) *Keltçe* adını anmaktadır *"Toro, Toro !"* diye bağırırken boğaya. (10) Burda genelde bilindiği gibi bir hayvan insan mücadelesi söz konusu değildir aslında, mertlik söz konusu değildir. Çünkü boğa bir kurbanadak'tır ve mutlaka ölmesi gerektir zaten! İş bu adetleri Avrupa'ya güney kolundan taşıyanlara da *"doğru söyleyenler"* anlamında *Katharî*ler denmiştir ki bu sıkı dindarlar, hayli zaman İspanyol Engizisyonuna kafa tutarak ve büyücülüğe yatkın inançları gereğince, tıpkı "fesat büyücüler"sayılan *Yahudi*'ler gibi mazlumlardan yüksek Güney Avrupa dağlarındaki *Alamut* benzeri taş kale ve manastırlarda tutunmayı başardılar. (11)

Hitit baştanrısı boğa sembollü Teşup, İvriz, Konya.

KYBELE KÜLTÜRÜ

İşte böylece iki koldan tarikatçı ve kiliseci İsa öğretisini hemen tamamen *Frig dini-Kybele* adetleri üzerine oturtmuş olan tutucu Kelt dindarları bütün Anadolulu gelenekleri Avrupa'ya *Vatikan ve Paris'e* Katolikliğin karnına taşımış oldular. Yeni kurulan ve bütün kıtayı birleştirmeyi amaçlayan (tıpkı şimdiki Avrupa Parlamentosu ve Avrupa Birliği gibi) Vatikan'a kurumsal hiyerarşi ve ritüel olarak katışıksız bir *Yahudilik*ten başka hiçbir şey aktarılmamıştı, *İsa*'dan ve onun Azizlerinden. Bu nedenle bu çok eski *Frig-Kybele* kutsal biçimleri reddedilemedi. Örneğin *Noel Baba!* Şu sevimli tonton ihtiyar *Nikola* baba, Antalya gibi, *Patara* gibi bir yerde ne diye kürklü çizmeler giyer ve kapşonlu kıpkırmızı bir gocukla dolaşır durur ortalıkta? Çünkü o eski Orta Anadolu'lu, *Pessinus*'lu *Frig-Galat* karışımı *Kybele* inancının ünlü *"Attis"* rahipleri soyundan gelmektedir de ondan. Zaten bu kırmızı giysiler (tıpkı katolik dinsel takviminde zamanına göre değiştirilen ergüvani, beyaz cüppelerde olduğu gibi) tamamen Vatikan'a geçmiştir. Bugün kilisedeki, içindeki görünmez hücreye günah çıkarma adeti, en eski *Kelt* inancındaki *"Kutsal Meşe"* dibinde (Dürüit şamanları ayini) sonradan benimsenip kaynaştırılan *Kybele*'nin manevi varlığına yakınmadan başka bir şey değildir. *Kybele* Pessinus'ta, ama ruhu her meşenin altında sizi dinleyebilir. Hıristiyan ülkelerde Azizler veya Azizeler için yapılan çok eğlenceli, özel kostümlü dinsel atmosferli festivaller hep *Frig* ve *Antik Ege paganizmi* geleneklidir.

Noel Baba, Kybele inancının ünlü 'Attis' rahipleri soyundan gelir.

Amerika'daki meşhur *"Cadılar Bayramı"* önce *Kybele*'ye koşup duran, sonra *Dionisos* törenlerine geçiş yapan *"Kutsal Orman Cinleri"* kılıklarına giren Anadolu dinsel mitos motiflerini taşımaktadır. Hatırlayınız 1789 devriminde Fransız patriyotlarının giydiği özgün kırmızı külahı! Aslında bu tipik bir *Frig başlığıdır*. Bugün papanın giydiği uzun alev dilimi biçimli kallavi külah ise tipik bir *Attis* rahip başlığıdır. Anadolu, Alevilerden (Şii'lerden) çok daha önce *Kızılbaş*'dı anlayacağınız! Neyse dönelim, sünnete; tabii Pessinus'ta Attis rahibi olmak çok seçkin olmayı gerektiriyor. Zira bu ünvan Anadolu'yu Roma'ya bağlayan büyük *Bergama* kralları *Attalos*'lara bile söz dinletecek bir gücü ifade eder. Bu rahipler doğrudan Ana Tanrıça'ya bağlıdırlar ve onlardan başka kimse Kutsal Kybele'nin yüzünü göremez. Şimdi yine baştaki varoluş destanlarına dönelim. Kybele efsanesinin de pek farklı olmadığını görüyoruz; Kybele, o büyük o kutsal, erişilmez tanrıça her bahar çılgınca bir tek ve hep aynı erkeğe aşık olur. Kime? Kendi öz oğlu *Ates*'e, bak şimdi! Tıpkı, *Uronos* ile *Gaia* gibi, tıpkı *Kumarbi* gibi, yine ana tanrıçanın aşkı ve yine bu işin faturasını yine en hassas organıyla ödeyen erkek!

☞

Hiç şaşmıyor prosedür yahu! Evet Kybele oğluna aşık oluyor ve oğlan Ates bu çılgınca tutkudan dolayı, erkeklik organını kutsal Agdos kayası üzerinde, kendi kendine bir taşla ezerek bu işten kurtulmak zorunda kalıyor. (12)

İşte Attis rahipleri -ki aynı işi yapan Galat'lara *Galler* denirdi- olabilmek için, büyük törenlerle, bu kutsal işi yapmak, penisini kurban etmek gerekirdi. Böylece: *"Ey tanrıça ben yalnız sana aitim ve irademe yenik düşüp bir ölümlü kadınla da asla birleşmemek için organımı sana kurban ediyorum"* mealinde dualar ederlerdi. Kybele'nin özdeşi *İştar* ve *Asterde*'den dolayı bu gelenek hemen bütün Akdeniz çevresinde yaygındır. *Musa*'dan çok daha önce *Mısır*'da var olduğu bilinmektedir. (13) **Herodot** Mısırlılardan başka bir de *Kolkhis*'lilerin (Doğu Karadeniz ve Kafkaslar arasındaki bölge) bu *"çok değişik ve tuhaf adete"* sahip olduklarını belirtiyor. Ve bunu Mısır'ın en fatih kralı *Sesostris*'in taa oralara götürdüğü ordusundan kalma kırıntılara bağlıyor. Olabilir. Peygamber *Musa*'nın ise MÖ 1000 yıllarında kavmini *Mısır*'dan çıkardığı ve Sina'da onlara *Tevrat*'ı verdiği kabul edilir. Dolayısıyla bu eski adeti dinin bir buyruğu gibi halkına aktarması gelenekçilikten başka bir şey değil görünmektedir. (14) Tabii aynı şeyi Muhammed için haydi haydi söyleyebiliriz.

Böylece bu eski yerel görenekten dolayı İslamiyet'te ve Yahudilik'te sünnet vardır. Peki, aynı yer, Filistin çıkışlı olmasına rağmen niye Hıristiyanlıkta yoktur? Gerçekten yok mudur? Bizce vardır! Kybele kültüründen asla kopamadıklarını belirtmiştik, bu en önemli ritüeli yadsımaları mümkün mü? Katolik kilisesi rahipleri belki cismani değil ama çok ciddi ve disiplinli olarak sünnetli sayılırlar. Çünkü başka kiliselerde görülmeyen *"evlenme yasağı"* hâlâ yaşatılmaktadır. Bu, erkekliklerini Ana Tanrıça yolunda feda etmek cefakârlığını taşıyan *Attis* rahiplerinden kalma vazgeçilmez bir kural değil de nedir?

SÜNNETTE BİÇİMSEL KALINTILAR

Bugün sünnet çocuklarının çok süslü kılıklar içinde törensel bir atmosfere büründürülmeleri de boşuna değil. Bunun da kökeni sünnetin en eski ve köklü bir kurban-adak geleneğinden sürdüğünü doğruluyor. *Musa* Tevrat'ta, kavmine (doğrudan sünnet için değilse de) tanrıya hayvan kurban edilirken, bu işle özel olarak görevlendirilen kardeşi *Harun*'un ve onun oğullarının merasim sırasında giymesi gereken, gümüş ve altın sırmalı özel başlıktan, asadan, omuza atılacak erguvani pelerinden, süslü gömlekten, lacivert, erguvani ve kırmızı kuşaktan gayet ayrıntılı bir şekilde söz ediyor. (15) Ve bu giysiler sadece tören-kurban-sünnet sırasında giyilecektir! Kısacası bu çok önemli bir ayin olduğuna göre, kökenindeki kutsal gösterişin, biçimsel atmosferin bozulmasına asla izin verilmek istenmediği anlaşılmaktadır.

Bir de Anadolu İslami yaşamında çok güçlü olan sünnetteki *"Kirve"*lik olgusu var. Bilindiği üzere *"Kirve"* özellikle Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da *Türk-Kürt* ayırmaksızın çok önemli, hatta açıkça "yarı kutsal" bir kişi sayılmaktadır. Aile dışından seçilmesi, hayat boyu ailece büyük saygınlık tanınması, amca dayı gibi yakınlardan bile zaman zaman üstün tutulması, onun eski *Attis* rahiplerinin yerine konulması rolünü hatırlatıyor. Tıpkı, eski deneyimli yani daha önce kurbanını kendisi vermiş rahibin, şimdi yeni genç rahibe yol yordam göstermesi gibi. Hıristiyanlıktaki *"vaftiz edici"*nin özellikleriyle de örtüşüyor bu anlayış. Bilindiği gibi İsa bile peygamberliği herkesce kabul edildiği halde *Vaftizci Yahya*'nın önünde diz çökmekten çekinmemişti. Tabi kirvenin önemi, Ana Tanrıça'ya kendini adamış deneyimli rahiplerin (ruhban sınıf mensuplarının) son derece güvenilir özel kişiler olmasına dayanır. Çünkü eski Attis rahiplerinin (kirve) temel görevi kutsal olaya "tanık" olmaktır. Eski çağlarda kılıçla esen politik rüzgarlara göre "din dönmeleri" günümüzün dolar ile esen politik üfürüklere dayanamayan sosyalizm dönekleriyle yarışacak kadar mebzul miktardaydı. Güvenilir kişi Attis (bugün kirve) işte bu artık geri dönülmesi olmayan olayın gerçekten olup olmadığına tanıklık edecektir. Kişi organını bir daha kullanılmayacak gibi mi götürüyor, yoksa sıyırtıp idare mi ediyor? Biliyorsunuz Katolik düğünlerinde hâlâ nikahın son anında rahip sorar: *"Bu evlenmeye itirazı olan var mı? Varsa söylesin, yoksa sonsuza kadar sussun!"*. İşte bu ifade bile hep geçmişin derinliklerinden süzülen kuşkuların son kalıntıları olmalıdır. Her neyse işte, sünnet deyip geçmeyin. Büyük insanlık kültürünün köşe bucağındaki tozları bir üflemeye başladınız mı altından neler çıkar, neler...

Sünnet (Mantegna'nın eseri, detay, Floransa).

Sünnet çocuklarının süslü kılıklara büründürülmeleri kurbanadak geleneğinin bu şekilde sürdüğünü doğruluyor.

SONUÇ

Son olarak sünnet geleneğinin kökenini şöyle özetleyebiliriz:

1) Sünnet aslında yaratıcı kutsala adanan bir kişisel kurban geleneğidir.

2) Kökeninde insan düşüncesinin kendi varoluşunu sorgulayan inanç ve yorumu vardır.

3) Cinselliğin gizemiyle ve kadın erkek ilişkileriyle kuvvetle bağlantılıdır.

4) İlkel dinsel gelenekler içinde, hem en azından düşüncede'en eskisi, hem de biçimsel olarak en az bozulmayla gelenlerinden biridir.

5) *"Dişi"* olan gücün *"er"* olana yengisinin kanıtıdır da diyebiliriz.

6) Abdest almak, yıkanmak gibi benzerlerinden farklı olarak, günümüzde eski bir adet olmanın dışında, hiçbir akılcı işlevi bulunmayan bir görenek olarak, bu son derece ilkel dinsel davranışın bütün dünyada hâlâ bu denli yaygın olması gayet şaşırtıcıdır.

DİPNOTLAR

1) Erhat, A., Hesiodos Eseri ve Kaynakları.
2) Erhat, A., Mitoloji Sözlüğü.
3) Güterbock, H. Gustav-Alp, S., Kumarbi Efsanesi.
4) Lequenne, F., Galatlar.
5) Avcıoğlu, Doğan, Türklerin Tarihi.
6) İngiltere'nin *Wiltshire Taş Açık Hava Mabedi* gibi örnekleri taş devirlerinde bile insanların ciddi olarak din sahibi olduklarını gösteriyor. Bu nedenle sayın Alâeddin Şenel'de belirginleşen *"Din sınıflaşma ile başlamıştır. Klan döneminde din yoktu, neredeyse dinin zıddı olarak büyücülük vardı"* görüşüne katılmak mümkün değildir. Sınıflardan önce de din vardı, ancak sınıfların oluşmasıyla din hukuk ile örtüştürülerek egemenlerin kurumuna dönüştürülmüştür. Yani sınıflaşmadan önce din vardı ama şeriat yoktu da denebilir.
7) Mansel, A. M., Ege ve Yunan Tarihi.
8) Lequenne, F., age.
9) Barker, G., O'nun İzinde.
10) Bugün Doğu Karadeniz bölgesinde de Yayla Şenlikleri'nde Boğa Yarışmaları yapılmakta, bu eski kültür yaşatılmaktadır. Ege'yi ve Anadolu'yu etkileyen en eski boğa-tanrı adeti ilkin MÖ 3000'lerde Girit'ten yayılmıştır.
11) Vatikan'a ve Engizisyona direnen tutumlarından dolayı bazı araştırmacılar gibi sayın Nejat Birdoğan da, *Katharileri* bir tür ilkel sosyalist olarak görmüşlerdir. Günümüzde daha çok Vatikan'dan bağımsız cemaatler konfederasyonu kurmaya çalışan ve millete bedava İncil dağıtan *"Mesih İnanlıları"* adlı dinsel örgüt de *Katharileri* ve *Bogomilleri* kendi öncü ataları saymaktadırlar.
12) Kutsal kaya Agdos'tan Aydos'a dönüşerek, eskiden kalma ve daha çok yüksekçe kaya ve tepelere, Aydos adı verilerek günümüze kadar yaşatılmıştır. İstanbul Kartal'da bir Aydos tepesi vardır örneğin.
13) Herodotos, Herodot Tarihi.
14) Kitab-ı Mukaddes-Tevrat, Levililer, Bap 12.
15) Kitab-ı Mukaddes-Tevrat, Çıkış, Bap 28.

Turan Dursun'un uygun bulmadığı armağan

'Tanrı'ya, 'Tanrıça'ya armağan sunmak için yapılırdı sünnet. Örneğin Kybele'nin rahipleri, erkeklik organlarını kökten kesip ana Tanrıça'ya armağan ediyorlardı. Bir "bereket verici" diye inanılan "Tanrı Dumuzi" için de kadınlar sünnet oluyor ve organlarından sunuyorlardı. Prof. Dr. Philip Hitti, Sami toplumlarındaki sünnet geleneğinin asıl kökeninin de bu olduğu görüşündedir. (Bkz. Hitti, Tarihu Suriye, 1958, s.126) Ne var ki, Sami toplumlarındaki "tanrı" hem "efendi", hem de "erkek" (Seyyid, Rabb) olarak düşünülmüş olduğuna göre, erkeklerden kesilen cinsel organ parçasının O'na armağan edilmesinin uygunluğu tartışılabilir.

(İslam'da Sünnet, "Tabu Can Çekişiyor Din Bu-3", s.153, Kaynak Yay., 8. Basım, 1994.)

Antropolojik yönüyle sünnet

Dr. Osman Nuri BÜYÜKER

Eski toplumların inanç sistemleri ve ortak davranış özellikleri incelendiğinde sünnetin yapılış nedenlerini birkaç ana başlıkta toplamak mümkündür.

1) Erginleme törenleri.

2) Kendini Tanrıça'ya adayıp, erkekliğini ona kurban etme (kendini hadım etme).

3) Kabile veya tarikatın ortak kutsal işareti.

Tarihsel süreç içinde değişen yaşam biçimleri ve inançlara göre bazen biri veya ikisi öne çıksa da, bu ana nedenler birbirine karışmış olarak veya kısmen değişikliğe uğrayarak günümüze kadar süregelmiştir. Şimdi sırasıyla bu konuları ve buna kaynaklık eden inanç sistemlerini kısaca özetlemeye çalışalım.

DOĞUM-ÖLÜM ÇEVİRİMİ

Erginleme olayının temelinde avcı toplumların öncesine varan doğum-ölüm çevirimi inanışı yatar.

Totemcilikle özdeşleşen bu inanış, bazı değişikliklerle günümüzde de hemen hemen bütün toplumlarda etkilerini sürdürmektedir.

İlkel avcı kabilede topluluk üyeleri, cinselliğe bağlı işbölümünün yanında, yaşa göre çocuklar, yetişkinler ve yaşlılar olmak üzere derecelendirilmişlerdi. Toplumsal üretimin en önemlisi olan çoğalma dışında, yiyecek temini, barınma ve savunma işlerinde üretken olan grup yetişkinlerdi. Üretkenliğini yitiren yaşlılar başlangıçta ölüme terkediliyordu. (Bunun yakın tarihe uzanan bir kalıntısını Japon toplumunda otantik bir öğe olarak **Kurosawa** çok güzel filmatize etmiştir- *Narayama Türküsü*) Daha sonra yaşlılar bilgi ve deneyim birikimi ile ekonomik bir değer kazanmaya başladığında, topluluğu yöneten ve artan üretimden pay alan bir grup haline geldi. Yaşlılar öldüğünde en yüksek mertebeye ulaşıyor ve totem ataların arasına alınıyordu. Zamanı geldiğinde tekrar yaşama dönmek üzere ruhlar aleminde bekliyordu. Doğum olayı bu alemden tekrar yaşama dönen kutsal ataların yeni yaşamı idi. Bugün bütün toplumlarda doğan çocuklara ölmüş aile büyüklerinin isminin verilmesi bu inanışın kalıntısı olarak görülmektedir. Bu inanca göre çocuk, ergenlik çağına erişince bir çocuk olarak ölür ve bir yetişkin olarak yeniden doğar. Yetişkin de aynı biçimde yaşlıya dönüşür. Tüm bu dönüşümler törenlerle kabilece kutsanır ve topluca onaylanır. Bu törenlerin en önemlisi de çocukluktan erişkinliğe geçişin onaylandığı erginleme törenleridir. Belirli bir eğitim dönemini geçiren gençler, erginleme töreni için ölüme gider gibi uğurlanır, tören sonrası yeni bir isim ve kişilikle geri dönerlerdi. Böylece artık tam kabile üyesi statüsüne girerler ve evlenmeye hak kazanırlardı. Yeni bir kimliğin kazanılabilmesi için önce eski kimlikten kurtulmak (ölüm) ve yeni kimliği haketmek gerekir ki bunun için bir dizi sınavı aşmak zorunludur. Bu sınavlarda adayın güç, beceri, cesaret, acıya dayanıklılık gibi özelliklerini ortaya koyması gerekir ve genellikle diş sökme, sünnet, saçın bir bölümünün kesilmesi, bir parmağın kesilmesi gibi bedenden bir parçanın kesilmesi ile sonlanır ve kesilen parça özenle saklanır. (1) Törenlerde kız ve erkekler ayrı ayrı sınanırken, avcılık, güreş, koşu gibi yarışmalar ve acıya dayanıklılığın sınanması için kulak delme, burun delme, dövme yapma, sünnet, perine derisinin soyulması, kızlık bozma gibi vücut değiştirme işlemleri uygulanır. Kalıcı değişiklikler ilerde cesaretin ve erişkinliğin bir kanıtı olarak gururla taşınır. Dede Korkut kitabında boğayı alt ederek güç ve cesaretini kanıtlayan gencin yeni bir isim almayı hakederek adının nasıl Boğaç koyulduğu çok güzel anlatılır. (2)

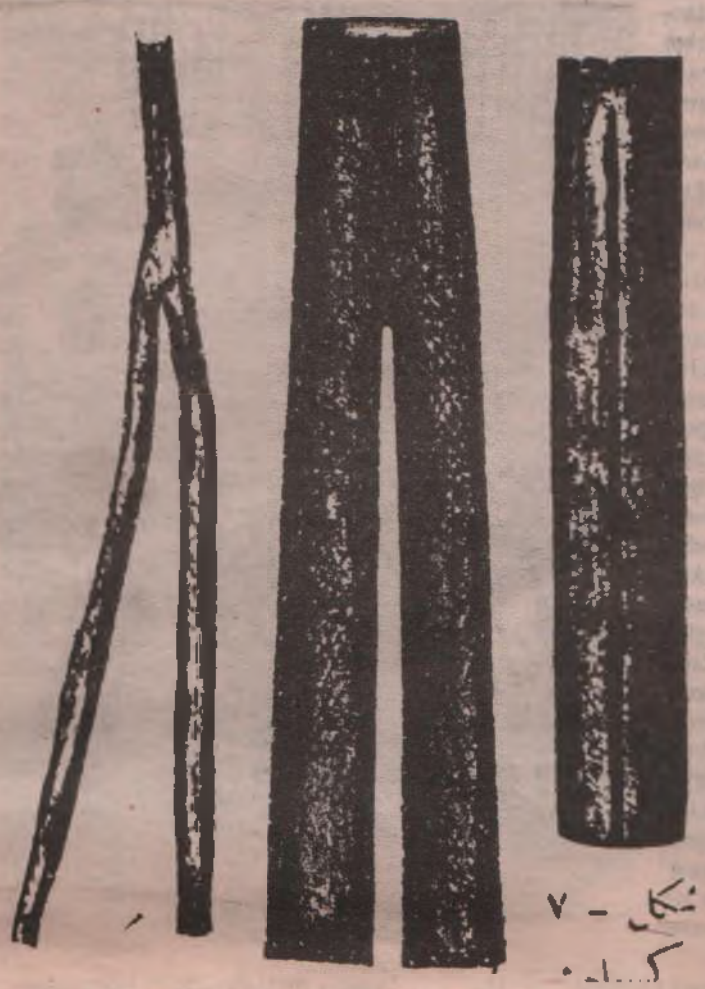

Antik dönem sünnet aletleri: Çatal kazık, yarılmış tahta, yarılmış kamış.

Bizde erginleme törenlerinin izleri asker uğurlama, evlenme törenleri ve sünnet düğünlerinde zengin bir şekilde yaşanır. Çocuk sünnet olunca artık erkek olmuştur, askere gitmeyene kız verilmez, gelin anasının yasları, gelin hamamı, kına gecesi ve saç kesme töreleri, sünnet çocuğunun ata bindirilmesi (tabii gelinin de) ve değişik kıyafetleri gibi hepimizin çoğaltabileceği örnekler sayılabilir.

BOLLUK VE BEREKETİN KURBANLARI

Taş taşa çarpar, ses çıkar. Sebep ve sonucun gecikmeli olduğu durumlarda insanlar bocalamıştır. Adet kanı kesilen kadının hamile kalması, uzun yıllar insanları yanıltmış ve neredeyse bütün dinlerde insanların kan pıhtısından oluştuğu inancının yerleşmesine neden olmuştur. (3)

Bu yüzden adet kanı kutsanmış, üretkenliğin ve bereketin simgesi olmuştur. Ava adet gören kadınla çıkmak, ekili tarlada adetli kadın gezdirmek, uygulanagelen geleneklerdir. İnsanlar arasında ilk tabunun da adetli ya da gebe kadına yaklaşmak olduğu belirtilmektedir ki, bu üretim gücü aynı zamanda içinde bir korku ve dolayısıyla birçok uğursuzluğu barındırmaktadır. (4) Üstelik kadınların 28 günlük periyotla gösterdiği değişimler, Ay'ın değişim periyoduna uymaktadır. İşte bu paralellik, bir ana tanrıçanın doğuşu ve Ay tapımının temelini oluşturmuş, Apis totemi hilal olarak, ana tanrıça da Ay'la iletişim (sibel) halinde kibele (hübel, Kıble, ya da Lat, Letto, Leydi) olarak kutsal yerlerini almışlardır.

Erkeğin hamilelikteki rolü kavranmaya başlandığında, bolluk ve bereketi artırıcı unsur, adet kanından erkek cinsel organına dönüşmüştür. Baba tanrı Enlil Fırat'a bakar, şaha kalkmış bir boğa gibi erkeklik organını dikiltir ve Dicle'yi saçılan sularla doldurur. "Getirdiği su saçılan sudur, Getirdiği tahıl, halkın yiyeceği, depolanmış tahıldır." (5)

Soyutlama yetisini artıran insan, günlük yaşantının zevk, kaygı ve düşüncelerinden sıyrıldıkça tanrısallaşıp, yüceldiğini düşünmüş, bu amaçla kullandığı değişik drogların (alkol, esrar, afyon, arsenik, defne vs.) etkisi altında kendinden geçip tanrılar katına ulaşmaya çalışmış, topluca yaşanan bu maniak (çılgın) krizler anında önceden hazırlanan bıçak, şiş ve kancalarla kendisini kesip biçerek, hadım ederek gösteriler yapmıştır. Bu tür toplu mazoşist gösteri törenlerini halen birçok kabile ve mezhepte (İran, Hindistan, ülkemizde de var) görebilmek mümkündür. Kibele'nin rahipleri, kendi erkekliklerini kurban ederek kesik organlarını tanrıçanın ayağı dibinde toprağa gömerek bereket için erkekliğinden vazgeçerken, Hıristiyan rahipler organlarını kesmeden erkekliklerini Kutsal Meryeme kurban ederek platonik bir budama (sünnet) işlemi yapmaktadır.

Yol kenarında görebileceğiniz üst üste dizili taşlar, tarlada ürünün bol olması için dikilen fallus taşlarından günümüze taşınmış bir alışkanlık olup, mezar taşlarının orjinalleri de külahlı ya da sarıklı değil, fallus biçimindedir (kendini adamışlık simgesi ve geniş zürriyet sembolü).

Birçok inanç sisteminde tanrıya yakınlaşmanın yolu olarak insani ihtiyaç ve kaygılardan sıyrılmak görülür ve sembolik de olsa insanlar eziyet ve çile ile kendini olgunlaştırmaya çalışır. Şarap ve tütsü birçok ayinin (eski toksikomani kalıntısı) hâlâ vazgeçilmez unsurudur. Son olarak; kentin delilerine yapılan yarı ulu yakıştırmalar ve bazı "meczup"lara gösterilen diplomatik saygının temelinde, eski Bakhüs rahiplerinin (bakha) bağbozumu şölenlerinde yaptığı sarhoş ayinler ve kendinden geçmiş çılgınlıklarına duyulan saygı ve imrenmenin yattığını söyleyebiliriz.

KABİLENİN KUTSAL ARMASI

Her topluluk, kendince kutsal ve tabu saydığı şeyleri sembolleştirmiş ve bu sembolleri bedeninde, giyim kuşamında, törenlerinde, evinde, mezarında vs. kullanarak kendini koruyup yüceltmiştir. Aynı zamanda bu işaretler onların başkalarından farklılığının belirtisi olarak gururla taşınmıştır. Afrikalının dudak genişleten, Mısırlının boyun uzatan halkası, Kızılderilinin başındaki tüy, İzollerin şakağındaki güneş döğmesi ve hızması başkalarına garip gelebilir ancak, onlar için gurur verici ortak işaretlerdir. **Heredot**, Mısırlıların, çok ters bir davranış içinde temiz olmak için çirkin görünmeyi tercih edip sünnet olduklarını söylerken (6), hiçbir Yahudi sünnetten dolayı çirkinleştiğini düşünmemiş, aksine Abraham'ın kabilesine vaat edilen geniş zürriyet ve bir üstünlük belirtisi, bir ahdin işareti olarak gururla taşımıştır.

Bu ortak işaretler kabile üyeleri ve kölelerin kökeninin tespitinde bazen bir pasaport bazen damgalı bir sürü gibi işlev görmüş, bazen de sırf bu işaretler yüzünden bazı topluluklar kitle halinde yok edilmiştir (Nazi katliamlarında yapılan sünnet kontrolleri).

FOLKLORİK ÖĞELER

Buraya kadar özetlemeye çalıştığımız konularda sünnetin dört farklı uygulanış biçimini anlatmış olduk.

1) Erginleme töreninde acıya dayanıklılık için yapılan perine derisinin soyulması (kız ve erkekte). Firavun sünneti.

2) Yine erginleme sonunda çocuğun ölüm belirtisi olarak diş sökme, parmak kesme gibi yapılan sembolik sünnet (Yahudi ve Müslüman sünneti).

3) Kibele rahiplerinin uyguladığı kökten budama.

4) Hıristiyan rahiplerin platonik sünneti.

Tabii bir beşincisi de, tıbbi gerekçelerle yapılan medikal sünnet oluyor. Günümüzde sünnet uygulayan toplumlar yukarda saydığımız antropolojik öğelerden etkileniş biçimine göre çok farklı folklorik uygulama tarzları sergilemektedir. Yahudiler doğumun 8. gününde çocuklarını kendi mabetlerinde kutsal işaretle kutsarken; ülkemiz Müslümanları farklı gelenekler sonucu, küçük yaşta işaretlemeyi, mevlit ve tekbirlerle kurban şölenini (bu arada mutlaka horoz kesilmeli), paralar saçıp, pilavını yeme esprileri ile bolluk ve bereket şölenini, içkilerin su gibi akıp, çalıp oynamalı diyonozik şölenleri, çocuğu asasıyla ata bindirip önünde dansöz oynatarak erginleyiş şölenini iç içe yaşar.

KAYNAKLAR

1) George Thomson; "Aiskhylos ve Atina", s.125, 1. basım, 1990, Payel yay.
2) Dede Korkut kitabı, Boğaç Han Destanı.
3) Eski Ahit, Yeni Ahit ve Kur'an'da "insanın bir kan pıhtısından yaratıldığını" anlatan bölümler.
4) George Thomson; "Tarih Öncesi Ege", 1. Cilt, s.253-266, 2. basım, 1988. Payel yay.
5) S. N. Kramer; "Tarih Sümer'de Başlar", s.241, 2. basım, 1995. Türk Tarih Kurumu Yayınları.
6) Herodot Tarihi, 2. kitap, s.85, 1. basım, 1973, Hürriyet yay.

Tıp tarihinde sünnet

Prof. Dr. Ali Haydar BAYAT (•)

Sünnet, Müslüman ve Yahudi toplumları ile Afrika, Amerika ve Avustralya'nın bazı bölgelerinde, genellikle erkek çocukların cinsiyet organlarının ucundaki derinin (prepusyum), seyrek olarak da kızlarda, klitoris veya labia minorun bir parçasının kesilmesini gerektiren bir cerrahi müdahaledir.

Başladığı devir ve yer hakkında kesin bilgiler olmamakla beraber, eldeki bulgular ile menşei Taş Devri'ne kadar indirilebilmektedir (1). **Ellioth Smith**'e göre, Taş Devri'nin büyük bir gelişme gösteren Heliolitik Kültür Dönemi, Akdeniz kıyılarından Hint ve Büyük Okyanus'a kadarki sahada bir bütünlük göstermekte ve de müşterek özellikleri arasında, *couvade* (doğumda babanın loğusa gibi yatması), cesetlerin mumyalanması, yeni doğmuş çocukların kafalarının deforme edilmesi, *tatouage* (dövme), *swastika* (gamalı haç) sembolünün kullanılması ve sünnet pratiği vardır.

MÖ 15.000 yıl öncesinden 1000 yıl evveline kadar geçen süre içinde Heliolitik Kültür ve bunun bir parçası olan sünnet, Akdeniz Bölgesi'nde, Kuzey Afrika kıyılarından başlayarak Hint Okyanusu sahillerine ve oradan da adalar üzerinden atlaya atlaya Avustralya kıtasına yayılmıştır (2).

Bu teoriye göre, sünneti günümüzden en az 15.000 yıl gerilere götürmek mümkün olmaktadır. Nitekim, tarihte Yahudiler'in ortaya çıkışı Tunç Devri'ne rastlamasına rağmen dini geleneklerin zaman içinde en az değişen inançlar olması sebebiyle, yakın zamanlara kadar Musevilerde ve hatta günümüzde Avustralya'da soyu tükenmekte olan Aranda Toplumu'nda sünnetin madeni bıçak yerine çakmak taşından veya kemikten yapılmış kesici aletlerle yapılması, onun prehistorik devirlerden kaldığının bir belirtisidir (3).

Dünyanın birbirinden çok uzak bölgelerinde tatbik edilen bu operasyonun ortaya çıkışını açıklamaya çalışan değişik görüşler vardır. Muhtelif yerlerde ameliyatın farklılığı, temelindeki toplumsal, cinsi ve psikolojik etkenlerin çeşitliliği, sünnetin ortaya çıkışını tek bir görüşle açıklamamıza engel olmaktadır (4). Ortaya atılan teoriler arasında, hijyenik sebepler, sosyal prestij kazanma, cinsi hayata hazırlanma, üreme ve bereket tanrılarına kurban, topluluğun bir işareti, acıya tahammül denemesi, cinsi duyguların azaltılması ve çoğaltılması, reenkarnasyon sayılabilir (5).

Günümüz araştırmacılarına göre ise sünnet, ilkel toplumlarda gencin cinsi hayata inisiye olmasının bir işaretidir. Prepusyum (sünnet derisi), cinsi hayata gerçek veya sembolik bir engel olarak ele alındığı içindir ki ortadan kaldırılmak istenir (6). Bir diğer görüşe göre ise, "topluluğa dahil olma", "geçiş" törenlerinde amaçlanan, acıya tahammül denemesi ve neticede de kulak delme, yaralama, parmak kesme, diş sökme gibi sakatlamalarla vücutta bir izin kalması gayesini güder (7).

Bir sünnet minyatürü.

Sünneti psikoanalitik görüşle açıklamaya çalışan **Freud**'e ve ona destek olan **Reik, Nunberk** ve **Dali**'ye göre ise, kastrasyon (kısırlaştırma) yerine geçen sembolik bir olay, çocuğa baba tarafından verilen bir cezadır. **Bettelheim** ise daha geniş bir görüşle, kastrasyondan ziyâde, pregenital ihtiyaçlara, özellikle adet görme, çocuk doğurma gibi kadınlara benzeme dürtüsüne bağlar (8).

Tarihte millet olarak sünneti ilk uygulayanlar Mısırlılardır. Onların dini inançları sebebiyle MÖ 3000'lerden itibaren 6-12 yaş arasında erkek çocuklarını sünnet ettiklerini biliyoruz (9). Mısır hiyeroglif yazısında fallus daima prepusyumsuz olarak resmedilmiştir. Antik Mısır kitapları olan papirüslerin altısında sünnetten bahsedilir (10). Ayrıca, Karnak'ta Chunsu (11), Sakkarah'taki Ankhmanor (MÖ 2700) tapınaklarındaki röliflerden (kabartma resimler), mumyalardan, **Herodot** (12) ve daha sonraki klâsik yazarlardan **Diodorus** ve **Strabon**'un eserlerinden Mısırlılardaki sünnet hakkında kesin bilgi sahibi olabiliyoruz.

Semavi dinlerden Yahudilikte sünnet (ki Mısır'dan geçmiştir) doğumun sekizinci gününde yapılması gereken bir mecburiyettir. Hıristiyanlıkta ise, Hz. İsa'nın Yahudi olarak doğması sebebiyle sünnet olması (doğumunun sekizinci günü yani 1 Ocak) ancak, "ümmetini bu ağrılı operasyondan kurtarmak içindi" şeklinde ki yorumla, Hıristiyanlıkta sünnet kaldırılmıştır.

İslamiyette ise, sünnet bir mecburiyet olmayıp, Hz. İbrahim'den kalma faydalı geleneklerden biri olduğu için devam ettirilmiştir (13). Arabistan'da hijyen (14), temizlik ve güzelleştirme operasyonu olarak kabul edildiğinden, sünnete "taharet" (temizlik) de denir (15). Kısaca ifade etmek gerekirse, ağrılı bir operasyon olan sünnet İslâm hukukundaki "Bir canlıya acı çektirmek ancak o canlıya yarar sağlarsa ve o yarar, çektirilen acıdan fazla olursa caizdir" (16) prensibine dayanılarak yapılır.

CERRAHİ TARİHİNDE SÜNNET

Binlerce yıldır tıp dışı bir gerekçe ile yapılması sebebiyle sünnet konusu antik medeniyet tıp kitaplarında pek fazla yer almamıştır. Dini bir gerekçe dışında, cerrahi bir operasyon olarak sünnet, **Celsus** (VII, 25) gibi eski yazarlar tarafından bahsedilmesine rağmen tam anlamıyla tarif edilmemiştir (17). Tıbbi bir endikasyon (bir ilacın ya da tedavinin uygun olduğu hastalığı bildiren terim) olarak sünnetten bahseden ilk hekim, **Aeginatalı Paul**'dür. Onun yedi kitaptan meydana gelen *Hipomnêma* adlı eserinin 6. kitabının 57. bölümü gangrene prepusyumun (ölmüş sünnet derisinin) cerrahi tedavisine ayrılmıştır:

Hipomnêma, VI. Kitab, 57. Bölüm: "Genital bölgenin hastalığı sonucu, prepusyumları gangrene vak'alarda, sirküler bir insizyonla (kesiyle) gangrene kısımlar çıkarılır. Bu vak'alarda damarların oblitere olması (vücut boşluklarının yapışması veya tıkanması) sebebiyle, genellikle kanama olmaz. Bu müdahale yayılan ülserasyonu (yara olmuşluğu) durdurduğu gibi, aynı zamanda da astrenjan (doku veya damarları büzücü) olduğundan yarayı iyi bir duruma sokar. Kanama olduğu takdirde özellikle semilunar (yarımay şeklinde) bir koterle (yakma, dağlama aleti) koterizasyon (ısı yardımıyla dokuları yakma) yapmak gerekir. Bu tedavi ile kanama durdurulamazsa da, ülserasyonu dağıtıcı bir etki gösterir. Tıbbi tedavi ise yanıklarda olduğu gibidir" (18).

Metinden de anlaşılacağı gibi, burada, nekroze dokunun (ölmüş, yıkıma uğramış dokunun) çıkarılmasıyla bir tarz sünnet yapılmış olmaktadır.

İSLAM CERRAHİSİNDE SÜNNET

İslâm dünyasında cerrahlar, Ortaçağ Avrupası'nda olduğu gibi el emeği ile geçinen esnaftan sayıldıkları için ancak 9. yüzyıldan itibaren yapılan tıbbi tercümelerle cerrahlık, hekimler içinde mutalaa edilmeye (bir şey üstünde etraflıca düşünme, kafa yorma, irdeleme) başlanmıştır.

Bilindiği gibi, İslâm hekimlerinin, **İbn Sinâ, İbn Zuhr** gibi büyük hekimleri her türlü cerrahi operasyondan şiddetle çekinirler ve bu işleri cerrahlar ile mucabbirlere (kırıkçı-çıkıkçı) bırakırlardı. Buna rağmen, **İbn Sinâ**, *Kânûn*'un büyük bir kısmını, **Ali b. Abbas al-Mecusî**, *Kitab al-Meliki*'nin 9. kitabının 110. faslını ilm al-Ciraha'ya (cerrahi) tahsis etmişlerdir (19).

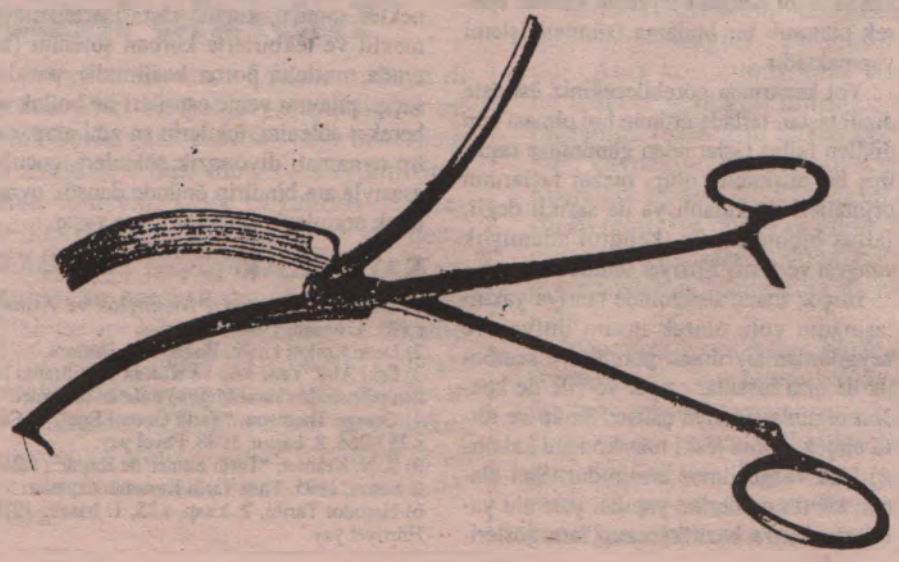

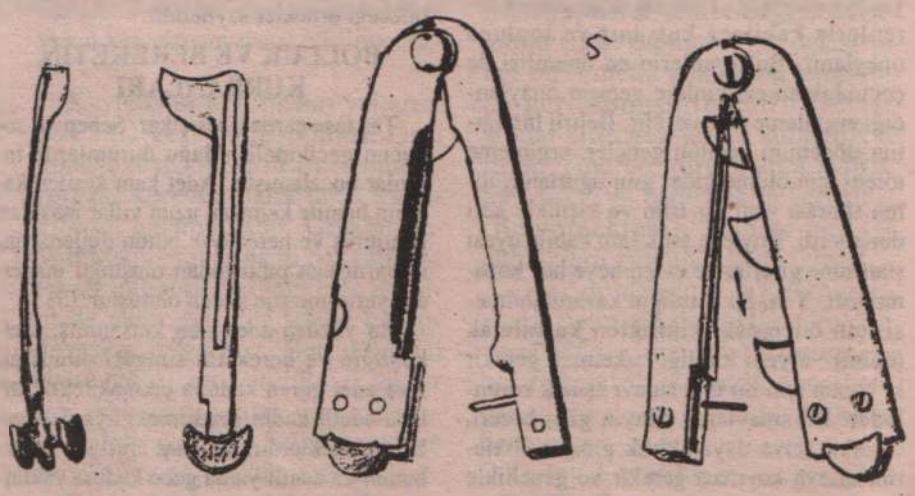

Osmanlı döneminde sünnet için kullanılan kıskaçlar.
Solda Doktor Rıza Beyin kıskacı. Kendinden bıçaklı kıskaç ve parçaları üstte.

Bütün tıp tarihi boyunca hekimlik kadar yüce bir meslek olarak kabul edilmeyen ve çoğu kere aşağılanan cerrahiyi bir ilim dalı seviyesine yükselten ilk hekim **Ebu'l-Kasım Zahravi**'dir. İslâm tıbbının otoritelerine baktığımız zaman, bunların hekimlik yanında çeşitli ilim ve sanat dalları ile de aynı derecede meşgul oldukları görülür. Bunlar arasında **Zahravi** bir istisnâ olarak bütün mesaisini tıbba vermiş ve hekimlik dışı bir sahaya el atmamıştır. Endülüslü bu büyük hekimin (ölm. 1013) *al-Tasrif liman Aciza an al-Te'lif* adlı ansiklopedik tıp kitabının 30. bölümü tamamen cerrahiye tahsis edilmiştir. Kitab al-Amâl bi'l-Yad (el ile yapılan işler kitabı) adı verilen bu bölüm **Aeginalı Paul**'den faydalanılarak yazılmışsa da, ilk defa sünnet gibi birçok yeni cerrahi müdahaleler, ameliyatta kullanılan aletlerin şekilleri bir tıp kitabında detaylı bir şekilde yer almıştır.

Zahrevi, *Hipomnêma*'da olduğu gibi, sünneti *at-Tasrif*'in 30. bölümünün 57. Faslında "Erkek çocukların sünneti ve operasyondan doğan komplikasyonların (bir hastalıkta ortaya çıkan başka patolojik olaylar) düzeltilmesi" başlığı altında yazmıştır (20).

Sünnet hakkında görüş ve teklifler ileri süren ikinci kaynağımız **Endülüslü İbn Meymun** (1135-1204) dur. İslâm tıbbı içinde yetişmiş Yahudi hekim ve ilahiyatçısı olduğundan sünnetle ilgilenmiş ve operasyon metodlarında kendine göre değişiklikler yapmıştır (21). Sünnet ile ilgili görüşlerini özet olarak şöyle sıralayabiliriz:

1) Sünnet küçükken yapılmayıp, ileri yaşlara bırakıldığı takdirde yapılması güçleşir. 2) Ağrı hissinin çok az olması sebebiyle küçük yaşta yapılan sünnetin acısını çocuk hissetmez. Ameliyat büyüklerde ağrılı olur. 3) Çocuğa karşı sevgi büyüdükçe artacağından, sünneti geciktirmek onun terkine sebeb olabilir. Bu bakımdan doğumun sekizinci günü yapılmalıdır (22).

İslâm tıbbında, cerrahi alanında, **Zahravi**'den sonra önemli bir hekim de **İbn Quff**'tur. Başlıca eserleri arasında yer alan *Kitab al-Umda Fi Sınâ'at al-Cirâha*'sının (cerrahinin prensipleri) 19. bölümünün 21. Bâbı sünnet ve kastrasyonu ele alır. **İbn Quff**'a göre sünnet çeşitli metodlarla yapılabilir (bunların çoğu Zahravi'de vardır). Bunlar arasında:

1) Prepusyum glansı (penisin başı) arkada bırakacak şekilde pens ile fikse edilir (sabitleştirilir). Daha sonra, prepusyum pensin önünden keskin bir usturа ile kesilir. Böylece glansın kesilmesi önlenmiş olur. 2) Prepusyum çapında bir halka (falka) prepusyuma geçilir. Glans geriye itilmiş olur. Prepusyumun ucundan kuvvetle çekilerek halkanın önünden kesilir. 3) Glansın önünden prepusyum bağlanır. Prepusyumun ucundan çekerek lugatürün (kan damarını bağlamak için kullanılan iplik) önünden kesilir. 4) Prepusyum içine glansı geriye itecek bir mil sokulur. Bu esnada prepusyumun ucu sıkıca tutulur. Milin dayandığı prepusyum kısmı pens ile fikse edilir. Pens ile milin ucu arası usturasıyla kesilir.

Daha sonra sütüre (yara kenarlarının dikiş ile birleştirilmesi) edilmemiş herhangi bir yaranın tedavi kuralları ve hemostaz (kanamayı durdurma) uygulanır (23).

İslâm tıbbında cerrahi alanında çalışacaklara da hekimlere olduğu gibi icâzetnâme (izin belgesi, diploma) verilmekteydi. Bu diplomalarda kişinin yapabileceği operasyonlar arasında sünnet de vardı. **Sgrid Hunke** eserinde bu icâzetnâmelere bir örnek vermiştir:

"Allah'ın izniyle biz onu, cerrahi sanatında bildiklerini icraya kendi işinde başarılı ve hayırlı olmaya mezun kılmak istiyoruz. Böylece o, yara tedavi edebilir, kan alabilir, hemorroid kesebilir, diş çekebilir, sünnet yapabilir.. (24).

III. Murat'ın oğlunun sünnetinde esnafların geçit törenini gösteren bir minyatür.

OSMANLI CERRAHİSİNDE SÜNNET

İslâm medeniyeti tıbbının bir devamı olan Osmanlı Devri Türk Cerrahisinde sünnet, **Zahravi** ile **İbn al-Quff**'un eserlerinde ortaya koydukları metodlara göre yapılagelmiştir. Meselâ, **Zahravi**'nin *at-Tasrif*'inin büyük ölçüde tercümesi olan **Sabuncuoğlu Şerefeddin**'in (1386-1465 ten sonra) *Cerrahiyetü'l-Haniye*'sinde sünnet bahsi, *at-Tasrif*'de olduğu gibi 57. fasıldır ve 15. yüzyılın açık, sade ve kolay anlaşılır Türkçesiyle tam bir çevirisinden ibârettir. Tek fark sünnet operasyonunu gösteren bir minyatürün mevcudiyetidir (25).

15. yüzyılda Osmanlı cerrahi eserlerinden olan **İbrahim b. Abdullah**'ın *Alâ'im-i Cerrâhi*'inde (26) ve yazarı bilinmeyen *Cerrahnâme*'de (27) tıbbi bir operasyon olarak sünnet ele alınmamıştır. Buna karşılık 16. yüzyıl hekimlerinden **Nidai**'nin *Menafiu'n-Nas* adlı eserinin 25. bâbı sünnete tahsis edilmiştir. Aşağıda metnini vereceğimiz bu bâbdan anlaşılacağı gibi **Nidai** de sünneti klâsik İslâm tıp kaynaklarından almıştır (28).

Bundan başka Dr. Rıza Nur'un *Fenn-i Hitan*'da metnini verdiği, Fatih Kütüphanesi yazmaları arasında olduğunu söylediği *Hülâsatü'l-Tıb*'ta da verilen bilgiler hemen hemen *Menafiu'n-Nas*'taki gibidir (29).

Evliya Çelebi, yalnız İstanbul'da sünnetçi esnafı olarak 300 dükkanda 400 kişinin çalıştığını seyahatnâmesinde kaydeder (30).

Yukarıda bir kısmını ana kaynaklarından aktardığımız metinlerle, Türk-İslâm cerrahisinde yapılan sünnet operasyonunun özelliklerini şöyle sıralayabiliriz:

1) Türk-İslâm cerrahisinde, sünnet metodları müşterek olup, hemen hepsi **Zahravi**'den alınmıştır.

2) Sünnette ip, mil, halka, pens, tırnak, ustura ve makas gibi alet ve malzeme kullanılmıştır. **Zahravi** kendi tecrübelerine dayanarak ameliyatta makasın usturaya tercih edilmesi gerektiğini savunur. Ayrıca bu amaçla kulanılacak makasın tarifini yapar ve şeklini de çizer.

3) Ameliyattan sonra kanamayı durdurmak ve kesilen yerlerin tamiratı için kurutulmuş su kabağı, incir yaprağı, yakılmış hasır külleri ile un, sahtiyan (ıslatılıp temizlendikten sonra yumuşatılarak boyanan ve cilalanan keçi derisi) kazıntısı, tuz, bal ve sıcak kül kullanılır.

Yara pansumanları, genellikle, gül suyunda pişirilmiş yumurta sarısına batırılmış bezlerle yapılır.

4) Ameliyatta ortaya çıkabilecek muhtemel komplikasyonlar karşısında takip edilecek yollar tarif edilmiştir.

5) Son yıllarda ortaya atılan, sünnet esnasında, çocuğun hayatının ileriki dönemlerinde ortaya çıkabilecek psişik travmayı (psikolojik olaylardan zarar görme), kastrasyon endişesini önlemek amacıyla tavsiye edilen; sünnet öncesinde çocuğu eğlendirmek, oyalamak, hediyeler vermek, yapılacak şeyin kesmenin dışında bir kurdele bağlamaktan ibaret olduğuna çocuğu inandırmak, sünnet sırasında cerrahi aletleri göstermemek şeklindeki uygulama, Türk-İslam hekimlerinin tavsiyeleri arasındadır.

6) **İbn Meymun**'un sünneti (biraz da Yahudi inancının etkisiyle) çocuğun ağrı duymaması için, doğumun ilk günlerinde yapılmasını tavsiye etmesi, günümüz tıb bilgileriyle uyuşmaktadır. Çünkü yeni doğmuş çocukta iki hafta kadar ağrı hissi yoktur; penis damarları çok küçük olduğundan hemostaz, damarlar bağlanmadan gerçekleşir. Ayrıca kişiliği de teessüs etmediğinden (yerleşmediğinden) psişik travmalara da maruz kalmaz (31).

Sonuç olarak ifade etmek gerekirse, bin yıldan bu yana Türk-İslâm hekimlerince ortaya çıkabilecek psişik etkilerini önleme yollarına, günümüz tekniğinin getirdiği bazı küçük değişiklikler dışında ilâve edilebilecek bir şey yoktur.

(*) Ege Üniversitesi Tıp Fakültesi Tıp Tarihi ve Deontoloji Anabilim Dalı Başkanı.

Günümüzden bir sünnet düğünü.

DİPNOTLAR

1) Britannica Ansiklopedisi, Cilt 5, Chicago, 1970, s.799.
2) H. G. Wels: Cihan Tarihinin Umumi Hatları, C.I, Devlet Mat., İst., 1927, s.115-116. Aynı kaynak için bkz. Naci F. Baştak, Konya I, Konya Dergisi, C. I, 1945, s.10-11; Hilmi Z. Ülken, Anadolu Örf ve Adetlerinde Eski Kültürlerin İzleri, A.Ü. İlâhiyat Fak. Dergisi, C.18, 1969, s.9; Serol Teber: İlk toplumların değişimleri, Say Yayınları, İst., 1985, s.159.
3) Britannica Ansiklopedisi, Cilt 5., Chicago,1970, s.799.
4) Sedat V. Örnek, Türk Halk Bilimi, Ank., 1977, s.173.
5) Orhan M. Öztürk: Ritual Circumcision and Castration, Anxiety, Psychiatry, Cilt 36, 1973, s.52.
6) Nermin Erdentuğ, Bugünün İptidailerinde "Mutilasyon" (sakatlama) Pratiği ve Mahiyeti hakkında, A.Ü. D.T.C.F. Dergisi, C.13, 1955, s.45-46.
7) Calvin Wels: Sosyal Antropoloji Açısından İnsan ve Dünyası, Remzi Kitabevi, İst., 1972, s.104; George Thomson: Tarih Öncesi Ege, C.I, Payel Yay., İst., 1983, s.46.
8) Orhan M. Öztürk, Agm, s.52.
9) Naguib Riad; La Medecine au Temps des Pharons, Paris, 1955, s.200.
10) Pierre Ange Leca; La Medecine au Egyptienne des Pharons, Paris, 1955, s.200. Paris, 1971, s.427-428.
11) Britannica Ansiklopedisi, (9. edit.), Cilt 5, London, 1886, s.790
12) Herodotos, Herodot Tarihi, Remzi Kitabevi, İst., 1973, s.116.
13) Mücteba Uğur, Hicri Birinci Asırda İslâm Toplumu, İst., 1980, s.13.
14) Muhammed Hamidullah, Resulüllah Muhammed, İst., 1973, s.291.
15) Karlızâde Cemâleddin, Medebetü'l-Hitan, İst., 1252, s.7; Kemâl Pilavoğlu, İslâmiyet ve Tıp, Ank., 1963, s.63.
16) Osman Saraç: Makam-ı Muallây-ı İsmetlin İkinci Gülü, İst., 1977, s.9.
17) Martin Spinx, G. L. Lewis, Albucasis on Surgery and Instrument, London, 1973, s.396.
18) J. Bitschai-L. Brodny, A History Of Urology in Egypt, 1956, s.32.
19) Max Mayerhof, Cerrah, İslâm Ansiklopedisi, C. III, 1963, s.110.
20) Martin Spinx and G. L. Lewis, Albucasis on Surgery and Instruments a Definitive Edition of with English Translation and Commentary, The Wellcom Institute of the History, London, 1973, s.396-400.
21) G. Sarton, Introduction to the History of Science, Cilt I, 1962, s. 371.
22) Şaban Kuzgun, İslâm Kaynaklarına Göre Hz. İbrahim ve Hanifilik, Ank., 1985, s.80.
23) J. Bitschai and L. Brodny, A History of Urology in Egypt, 1956, s108-109.
24) Sgrid Hunke, Avrupa'nın Üzerine Doğan İslâm Güneşi, İst., 1975, s.159.
25) Sabuncuoğlu Şerefettin, Cerrahiyetü'l-Haniye, Otograf nüshası, Paris, Bibliotheque National, Supplèment Turcs, No. 693, s.194-197. Dikey çizgiler satır başlarını göstermektedir.
26) Nuran Yıldırım, Alâ'im-i Cerrâhin Üzerine Bazı Yeni Bilgiler, I. Uluslararası Türk-İslâm Bilim ve Tenkoloji Tarihi Kongresi, İst. 1981, Bildiriler, C.II, s.169-181; Alâ'im-i Cerrâhi'nin Bilinmeyen bir Özeti: Fi Nebzetir Min el-Cerrâhin, Tıp Tarihi Araştırmaları I, İst., 1986, s.100-104.
27) Nuran Yıldırım, 15. Yüzyıla ait Türkçe bir Cerrâhnâme (Doktora tezi Özeti), İst. 1981, s.233-245.
28) Şahsi kütüphanemizdeki yazma.
29) Rıza Nur, Fenn-i Hitan, İst., 1322, s.72.
30) Evliya Çelebi, Seyahatnâme (Z. Danışman neşri), İst., C.II, s.289.
31) İhsan Numanoğlu, Sünnet (Circumcision), E.Ü. Tıp Fakültesi Mecmuası, C.5, 1966, s.548.

Sünnet teknikleri

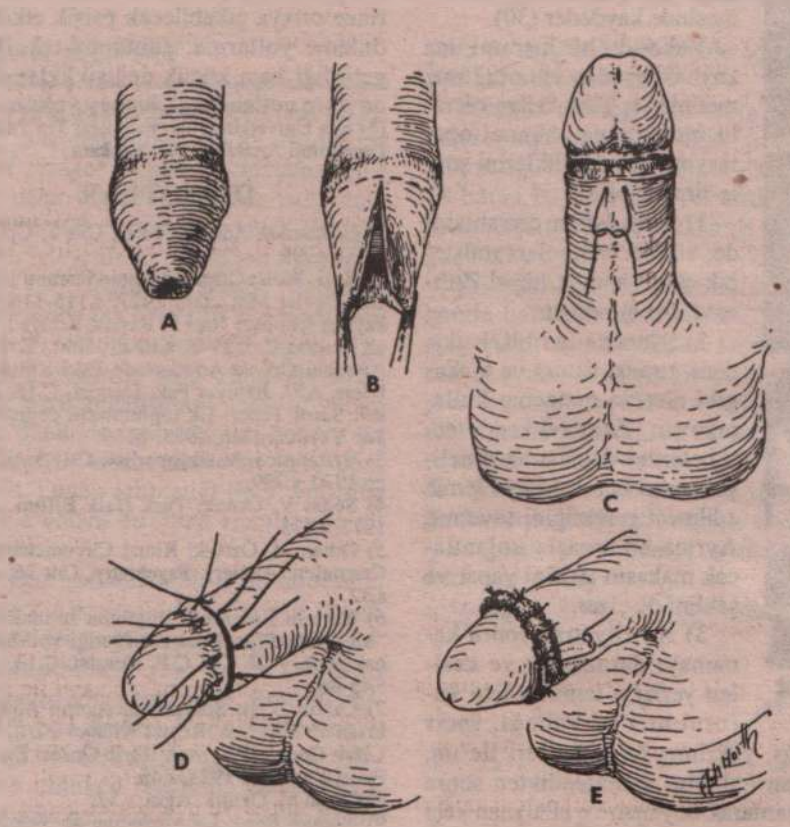

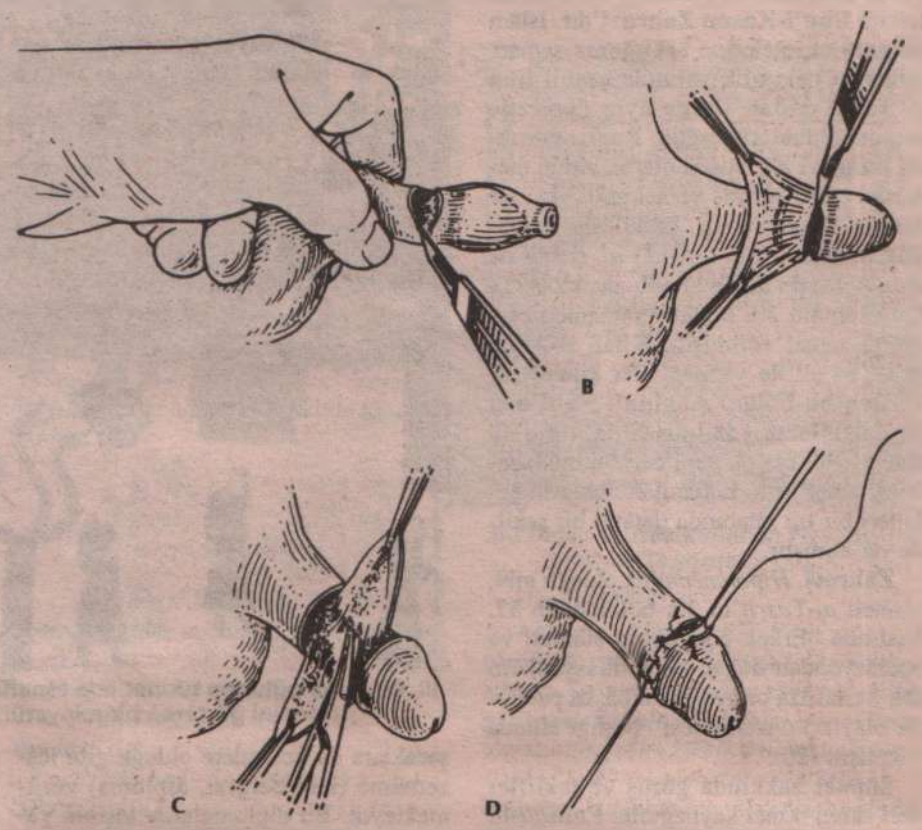

Resim 1, Resim 2.

Sedat TELLALOĞLU (*)
Ateş KADIOĞLU (**)
Türker KÖKSAL (***)

Çeşitli nedenlerle dünyadaki erkeklerin yaklaşık 1/7'sine uygulanan sünnetin tarihi MÖ 6000'inci yıllara dayanır. Bu yıllardan kalan Mısır mumyalarının sünnetli olduğu görülür. Sami orijinli olan ırklarda (Mısırlılar, Yahudiler, Babilliler, Asurlular, Ortadoğu Müslümanları) ve Türklerde daha fazla uygulanır. Ayrıca Afrika, Avustralya ve Amerika'nın bazı kızılderili kabilelerinde de uygulandığı bilinmektedir. Sünnet ilk uygulandığı çağlarda dini ananeler, çocuğun ergenliğe cinsel hayata ve üretebilme yeteneğine geçişinin işareti olarak algılanmıştır. Mısırlılar zamanında keskin taşlarla uygulandığı sanılan sünnet için ilk aletleri Osmanlılar ve Yahudiler geliştirmiştir. Bu aletler sünnet derisinin sıkıştırılarak kesilmesi esasına dayanır.

Günümüzde sünnet, halen yaygın olarak sağlık memurları, sünnetçiler hatta berberler tarafından uygulanıyorsa da aslında cerrahi kurallara uyularak yapılması gereken bir işlemdir. Başlıca üç ana teknikle uygulanabilir:

1) Sünnet derisi penis sırtından kesilmeye başlanır ve çepeçevre kesilerek uzaklaştırılır. (Resim 1) Daha sonra penis ucundaki mukoza ile penis derisi emilebilen dikişlerle yaklaştırılır.

2) Sleeve tekniği: Bu teknikte ilk kesi penis cildi tarafına yapılır ve penis ucundaki mukozaya yapılan ikinci kesi arasındaki doku çıkarılır. Daha sonra cilt ile mukoza emilebilen dikişlerle yaklaştırılır. (Resim 2)

3) Gomco klamp (Çan tekniği): Bu teknikte penis ucu çanın içine, sünnet derisi çanın dışına konur ve bistüri ile kesilir. Bu işlem sırasında mukoza ile cilt birbirine alet ile iyice yaklaştırıldığından dikiş kullanmak gerekmez. (Resim 3)

Sünnet sırasında ve sonrasında görülebilen sorunlardan en sık ortaya çıkanı kanamadır ve görülme oranı sünneti uygulayan cerrahın tecrübesi ve tekniğine göre değişir. Özellikle penis alt ucundaki küçük atardamardan (Frenular arter) olan kanamalar basıyla durdurulamazsa ikinci müdahaleyi gerektirir.

Uygun olmayan cerrahi teknikte enfeksiyon (iltihap) da sorun olabilir. Bu nedenle sünnet işlemi asepsi/antisepsi prensiplerine uyularak yapılmalıdır. İdrar yollarının yaralanması, peniste eğriliğe yol açan skar oluşması, iktidarsızlık, hatta uygunsuz koter kullanılmasında penis gangreni bile görülebilir.

Sünnet Yahudilerde erkek çocuk doğar doğmaz uygulanır. Müslümanlarda ise eskiden ergenlik öncesi dönemde uygulanırken, son 20 yılda okul öncesi dönemde uygulanması gibi bir eğilim belirmiştir.

Sünnetli insanlarda penis kanserine hemen hemen hiç raslanmazsa da bunun sünnetin sağladığı hijyene (temizlik) bağlı olduğu saptanmıştır. Örneğin, genital temizliğin mükemmel olduğu İskandinav ülkelerinde de penis kanserine nadiren raslanmaktadır. Sünnetin bir başka yararı da sünnet derisinin altında veya penis başında oluşabilen enfeksiyonu önlemesidir. Ayrıca sünnetsiz çocuklarda küçük yaşlardaki idrar yolu enfeksiyonuna sünnetlilerden daha çok rastlanır. Bunun sebebi enfeksiyon yapan amillerin sünnet derisi altına kolonize olmasıdır. Ayrıca sünnet cinsel temasla bulaşan hastalıkların azalmasını sağlar ve partnerde serviks (rahim boynu) kanseri görülme sıklığını azaltır. Sünnetten sonra penis başının hassaslaştığı ve ejakulasyonu geciktirdiği konusundaki iddialar henüz bilimsel bir zemine oturtulamamıştır.

Penis anomalili çocuklarda sünnet derisi bu anomalilerin tamirinde kullanılacağından sünnet uygulanmamalıdır. Bu anomalilerden en çok görüleni idrar yollarının penisin altına açılmasıdır (Hipospadias). Ayrıca kanama-pıhtılaşma bozukluğu olanlarda sünnet ancak gerekli önlemler alınarak uygulanabilir.

KAYNAKLAR

1) Campbell's Urology: Circumcision, W. B. Saunders Company, Philadelphia, 1992;2891..
2) Romberg Circumcision, The painful dilemma. Bergin and Garvey Publishers, Massachusetts, (1985).

(*)İstanbul Tıp Fakültesi, Üroloji Anabilim Dalı ve Androloji Bilim Dalı Başkanı.
(**) İstanbul Tıp Fakültesi, Üroloji Anabilim Dalı Öğretim Üyesi.
(***) İstanbul Tıp Fakültesi, Üroloji Anabilim Dalı Araştırma Görevlisi.

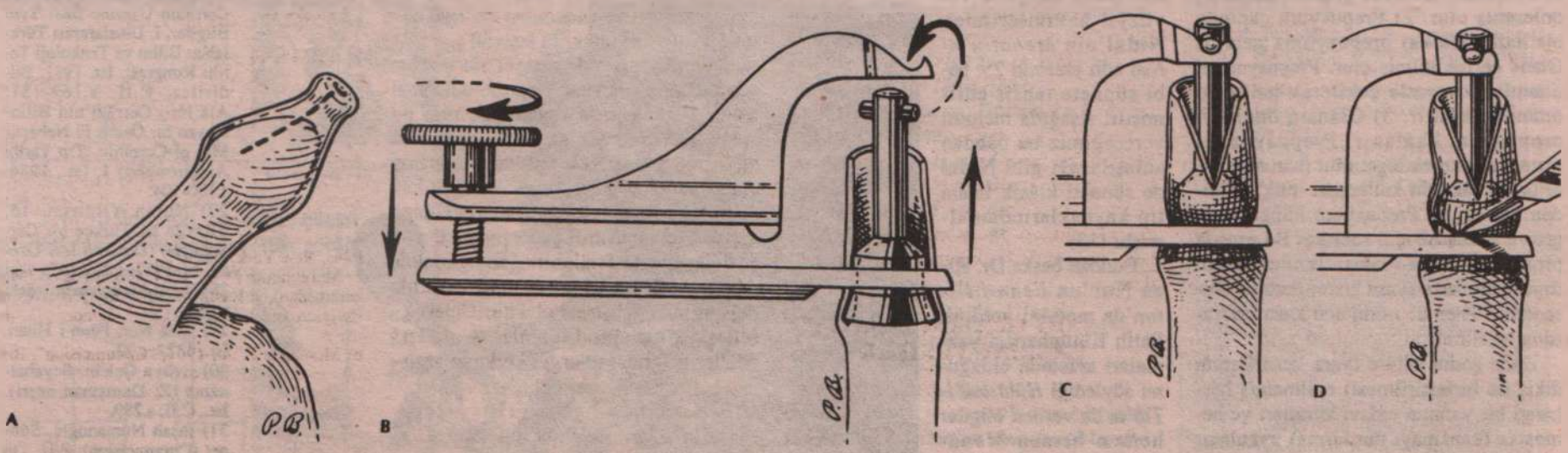

Resim 3.

Sünnetin psikolojik etkileri

Prof. Dr. M. Orhan ÖZTÜRK (*)

Çağdaş ruhbilim ve ruh hekimliği 19. yüzyıl sonunda başlayan ve 20. yüzyıl başlarında gelişerek yaygınlaşan psikanalizden çok etkilenmiştir. **Freud**'un başlattığı psikanaliz kuramının en önemli katkılarından biri, kişiliğin temel yapısının ilk çocukluk çağından başlayarak ergenlik çağına dek belirli aşamalardan geçen bir gelişim süreci (ruhsal-cinsel, psikoseksüel gelişim) içinde oluşmasıdır. **Freud**'dan sonra psikanalitik gelişim ruhbilimine en önemli katkıyı **Erik H. Erikson** yapmıştır. Psikanalizin daha çok biyolojik ve evrimsel temele dayanan ruhsal-cinsel gelişim kuramına, **Erikson**'un ruhsal-toplumsal (psiko-sosyal) gelişim kuramı da eklenince psikanalitik açıdan kişilik gelişimi toplumsal anlam kazanmıştır. Her iki kuramı kısa bir makalede açıklayabilmek olanaksız. Ama konumuz çocukluk çağında erkek çocuklara uygulanan sünnet olduğuna göre birkaç temel bilgiyi burada açıklamak yerinde olur.

PENİSİNİ KAYBETME KORKUSU

Önce **Erikson**'un vurguladığı bir temel görüşü aktarmalıyım: Sonunda, çocuklar karşılaştıkları engellenmelerden ve bunların yarattığı acılardan değil, bu engellenmeler ve acılarda toplumsal anlamın olmayışından nörotik olur. Ülkemizde, erkek çocukların çoğunun sünnet yaşı (yaklaşık yüzde 60-70'i 4-8 yaş arası) psikanalitik açıdan çok anlamlı bir gelişme dönemine rastlar. Çocuk, 2-3 yaşlarında cinsel organını tanımaya, kız erkek yapısını ayırt etmeye başlar ve 4-5 yaşlarında bu konuda iyice bilinçlenerek cinsel organına ve kız erkek ayırımına aşırı önem verir. İşte bu dönemde kız ve erkek çocukta, cinsel konuları bilmeye koşut olarak her şeyi, çevreyi, evreni bilme-öğrenme tutkusu (tecessüs, curiosity) gelişir. Devinim, dil ve anlama yetileri bu çağdan önce çok hızlı bir gelişme göstermiş olduğu için devingen, atılgan, araştıran, sürekli soru soran bir çocuk olur. Psikanalitik kurama göre bu yaşta, kızlarda bir penis olmadığını gören erkek çocuğun en önemli sıkıntısı kendisinin de penisinin yok olabileceği korkusudur (iğdiş edilme korkusu). Büyük olasılıkla erkeğe daha çok toplumsal değer verilmesi nedeniyle, kendisini eksik algılayan kız çocukta ise bu sıkıntı "penise imrenme" biçiminde kendini gösterir. Cinsel organına büyük değer veren erkek çocuğun bu yaşlarda annesini karşı cinsten biri olarak algılaması ona olan sevgisine yeni bir boyut katar. Burada ayrıntılı anlatamıyacağım Oedipus karmaşası içindeki çocukta cinsel organına yönelik korku, bir cezalandırılma korkusuna (baba ya da baba yerine geçen kişilerce) ve suçluluk duygusuna dönüşür. Ruhsal-toplumsal açıdan girişim (initiative) duygusunun temelleri bu yaşlarda atılır. Çocuğun bilmek, öğrenmek, çevresine uzanmak gibi bu yaşa özgü atılımlarına sürekli ket vurulması (çeşitli korkutmalar, cezalar) ile girişim duygusunun gelişmesi önlenir ve çocukta, çekingen, kolaylıkla korkuya ve suçluluk duygularına kapılan bir kişilik yapısı oluşur.

İşte toplumumuzda çocukların cinsel korkularının ve sıkıntılarının en yoğun olduğu bir dönemde, erkek çocukların penisinde bir kesme işlemi yapılmakta, kız çocuklar da bunu görmektedirler. Bu psikolojik nedenle ülkemizde sünnet ameliyatı özel bir anlam kazanmaktadır. O denli özel bir anlam ki, bir anımı anlatmadan geçemeyeceğim: 1957-1960 arasında ABD'de seçkin bir psikanalitik eğitim merkezinde her hafta **Erik Erikson**'la birlikte yaptığımız seminerlerden birinde, konuyu daha önce bireysel olarak tartıştığım **Erikson**'un önerisiyle, ülkemizdeki sünnet geleneğini anlattım. Aramızda bulunan İsveçli bir psikanalistin gözleri faltaşı gibi açıldı ve şunları söyledi: "Haa, şimdi anlıyorum Avrupalıların yüzlerce yıl Türklerden böylesine korkmalarının nedinini!". Bu kişi klasik psikanaliz eğitimi görmüş, daha önce İsveç Psikanaliz Birliği'nin başkanlığını yapmış bir hekimdi. Açıkça şöyle bir yorum yapmış oluyordu: Türkler çocukluk çağında karşılaşmış oldukları ağır iğdişlik korkularından kaynaklanan saldırgan bir güçle savaşıyorlar; Avrupalılar da iğdiş edilmekten korkuyorlardı! (o çağda Avrupalı anne babalar çocuklarını "Türkler geliyor, seni iğdiş edecekler" diye korkuturlarmış).

1960'ların başında yurda dönünce, böyle bir eğitimin gereği olarak sünnetle ilgilenmem olağandı. İlginçtir, ülkemizde en sık yapılan bir ameliyat olmasına karşın, sünnet henüz tıbbi bir konu bile sayılmıyordu. Hastaların yaşam öyküleri alınırken sünnetle ilgili bir soru sorulmuyordu. 1962'de yeni kurulmakta olan Hacettepe Tıp Fakültesi'nde yapılan uluslararası bir kongrede sünnetin psikolojik etkileri üzerine bir ön çalışma sunduğumda zamanın çok tanınmış bir çocuk hastalıkları profesörü bildirimi överken "bula bula bu konuyu mu buldun?" demişti.

"SÜNNET OLAYINI YAŞAYIŞ" ÜZERİNE VERİLER

Çocukların sünnet olayını sünnet sırasında ve sonraki aylarda yaşayışı üzerindeki gözlemlerime ve yetişkin erkeklerle yapılan görüşmelere dayanan ve dört yıl süren geniş bir araştırmanın verilerini burada ancak özet olarak sunabilirim:

1) Türk toplumunda en sık uygulanan ameliyat sünnettir. Erkek çocukların hemen hepsine bu ameliyat yapılmakta ve kız çocuklar da buna tanık olmaktadır. Toplumun önemli bir geleneği, bir inancı olan ve çocukluk çağında geçirilen bu ameliyata karşı hekimler, ruh sağlığı uzmanları ve ruhbilimciler son derecede ilgisiz kalmışlardır. Bu alanda araştırma ve yayın hemen hemen yok gibidir.

2) Sünnet geleneği yalnızca Müslümanlara ve Yahudilere özgü değildir. En az 15 bin yıllık bir geçmişi olduğu sanılmaktadır. Avustralya ve Polinezya yerlilerinden Güney Amerika yerlilerine kadar çok değişik toplumlarda uygulanmış ya da uygulanmaktadır. İslamiyet öncesi Araplarda da bir gelenekti. Sünnet yaşı toplumdan topluma değişmektedir. Afrika, Avustralya, Polinezya yerlilerinde ergenlik çağında, Yahudilerde doğumdan sonra ilk 7 günde; Müslümanlarda erken çocukluk yaşlarından ergenlik çağına dek uzanan herhangi bir yaşta uygulanmaktadır.

3) Türk toplumunda erkek çocukların en az yüzde 50'si 3-7, yüzde 25-30'u 8-11 yaşları arasında ve geriye kalanda 3 yaşından önce ya da 11 yaşından sonra çoğunlukla bayıltılmadan sünnet olmaktadır.

4) Yukarda tanımladığım gibi çocuğun zihninde cinsel organın özel bir anlam ve önem kazandığı, iğdiş edilme korkularının yoğun olduğu bir dönemde çocuğun sünnet olması ya da ergeç olacağını bilmesi, kız erkek bütün çocukların dikkatlerini cinsel organa daha fazla yöneltmelerine neden olmaktadır. Kız erkek cinsel kimlik ayrışması ve bilinçlenmesi erken yaşta başlamaktadır. Çocuk, cinsel organına bir şeyler yapılacak, bir parçası kesilecek korkusunu yoğun olarak yaşamaktadır.

5) Bu korkunun erkek çocukta bir iğdişlik karmaşasının yerleşmesine yol açabileceği düşünülebilir. Kız çocukta da penise imrenme ya da aşırı eksiklik duygusunun gelişmesi olabilir. Gelenekselleşmiş toplumsal törenler, şenlikler, ödüller ve armağanlar bu korkuyu azaltmaktadır. Toplumsal beklentiler, inançlar ve erkek kimliğinin gelişmesi için sünnetin zorunlu olduğu duygusu nedeniyle sünnet, çocuk için hem korkulan, hem istenilen bir işlem niteliği kazanmaktadır.

SÜNNET ÖNEMLİ BİR KİMLİK ÖĞESİ OLUYOR

6) Bu toplumun bir üyesi ve erkek olabilmek için sünnetin zorunlu olduğu inancı ve duygusu o denli baskınlaşabilmektedir ki, sünnet olmamışlık erkek olmamakla ve toplum dışı olmakla eş anlam yüklenmektedir. Böylece sünnet önemli bir benlik ve kimlik gereksinimine dönüşmektedir. Sünnet olmamışlık derin aşağılık ve utanç duygularına yol açmaktadır.

7) Aldatılarak, zorla tutularak ve ne yapılacağı anlatılmadan, sünnetin toplumsal anlamı ve önemi çocuğa aşılanmadan hazırlıksız sünnet olanlarda iğdiş edilme korkuları, bilişsel (cognitive) yönden az çok hazırlıklı olanlara göre daha fazla yaşanmaktadır.

8) Sünnetin böylesine güçlü bir kimlik öğesini oluşturması nedeni ile önemli olan soru sünnetin yaşı ile ilgilidir. Çocuğun iğdişlik korkularının yoğun olduğu bir dönemde sünnetin yapılması için hiçbir dinsel ve geleneksel gerekçe yoktur. Uygun olan, doğumdan hemen sonra ve hastanede yapılmasıdır, kanısındayım. Böyle olmadığında, çocuğun, hem ameliyatı, hem toplumsal değerleri daha gerçekçi olarak değerlendirebileceği 7-10 yaşları arasının, daha uygun olabileceğini düşünüyorum. Bu yaşlarda da önemli olan nokta çocuğun iyi hazırlanması ve aldatılarak sünnet edilmemesidir.

9) Çocuğun yaramazlıklarına karşı, "tutun şunun çükünü keselim, sünnet edelim" gibi korkutmalar ve şakalar iğdişlik korkularını artırmaktadır. Bu yaşta genel olarak yapılan ürkütmeler, korkutmalar ve sünnet geleneğinin kendisi toplumda erkeklerde yaygın olan girişim (initiative) eksikliğinin önemli kaynakları olabilir. Bu noktanın araştırmalarla incelenmesi gerektiğine inanıyorum.

10) Penise aşırı önem ve değer veren bir toplumda yetişen kız çocukta penise aşırı imrenme ya da eksiklik duygusu ("eksik etek") gelişebilir. Penise imrenmenin kız çocukta erkeklerle aşırı yarışmaya; eksiklik duygusunun da yenilgiyi kabullenmeye götürebileceği düşünülebilir. Toplumumuzda uygulanan biçimiyle sünnetin kız çocuklar üzerinde olabilecek etkilerinin ayrıca incelenmeye değer olduğu kanısındayım.

(*) Hacettepe Üniversitesi Tıp Fakültesi Psikiyatri Bölümü emekli öğretim üyesi

KAYNAKLAR

1) Cansever G., 1965, "Psychological Effects of Circumcision", British Journal of Medical Psychology, 38: 321-331.
2) Erikson E. H., 1963, Childhood and Society, 2nd Ed., New York: WW Norton.
3) Freud S., 1933, New Introductory Lectures on Psychoanalysis, İng. Çev. T. H. Sprott, New York: WW Norton.
4) Levinson R., 1956, A history of Sexual Customs, New York: Harper.
5) Margoliouth D. S., 1951, Circumcision (Muhammedan), J. Hastings (ed.), Encyclopedia of Religion and Ethics'de, Cilt 3, London: Scribner's.
6) Montague F. A., 1961, "Circumcision", Britannica Ansiklopedisi, Cilt 5.
7) Öztürk O. M., 1963, "Psychological Effects of Circumcision Practiced in Turkey", Turkish J. Pediatrics, 5: 66-69.
8) Öztürk O. M., 1964, Sünnetin Psikolojik Etkileri Üzerine Bir Araştırma, Doçentlik Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Ankara.

Kız sünneti

Osman Nuri BÜYÜKER

"Hitan, erkekler için sünnet, kadınlar için onurdur."

Erkek sünnetinin antropolojik kaynakları, kız sünneti için de geçerli olmakla birlikte, ataerkil dönemde kız sünneti bir bakıma kalıcı bir bekaret kemeri işlevi için uygulanmaya başlamıştır. Bu yolla cinsel istekleri köreltilmiş kadının namusunu koruması daha kolay olacağı düşüncesiyle İslami yönden sünnetli kadının iffetli olacağı sonucuna varılmıştır. Başka bir deyişle kadının yapısında varolan iffetsiz ve fuhuşa eğilimli özellikler (!) hitan işlemiyle düzeltilip onurlu bir yapıya kavuşturulmuştur. Ancak **Hz. Muhammed**, bu işlemin çok fazla ileriye götürülmesine de karşı çıkmıştır (bkz. *Bilim ve Ütopya*, Temmuz 1996, Tıbbi boyutu ile sünnet). Yine İslami kaynaklarda gusül için "iki sünnetin birbirine değmesi gerektiği"nden söz edilerek her iki cinsin sünneti olağan karşılanırken birçok müslüman topluluk kız sünnetini neyse ki uygulamamaktadır.

Bugün kız sünnetinin uygulandığı Endonezya, Malezya, Nijerya, Sudan, Mısır ve Kenya gibi ülkelerde, farklı işlemler yapılmaktadır (1, 2, 3). Bunlar kabaca üç grupta incelenecek olursa,

1) Firavun sünneti: Tüm perinenin (kıllanmanın başladığı yerden anüse kadar) çıkarılarak dış genital organın tamamen yok edilmesi.

2) İntermediet (orta) tip: Klitoridektomi (bızırın tamamen kesilip yok edilmesi).

3) Sünnet (Peygamberin önerdiği) tipi hitan: Klitorisin ucundan küçük bir parça çıkarılması (4).

KIZ SÜNNETİNİN SONUÇLARI

Kız sünneti ile ilgili tıbbi yayınlara baktığımda son 15 yılda bu konuda yayınlanmış yüzün üzerinde makale listesi ile karşılaştım. Bunlardan ilginç olan 30 kadarını incelediğimde karşıma korkunç bir tablo çıktı. Bir kere işlem sırasında ölüm oranı kabul edilemez derecede yüksek. İkincisi, yaşayanlarda görülen komplikasyonlar [Cerrahide belirli bir lezyona (hastalığa bağlı bir sebeble herhangi bir organın yapısında meydana gelen değişiklik) eşlik eden yan lezyonlar] çok ağır. Üçüncüsü, komplikasyonların bıraktığı sakatlıklar ağır ve ömür boyu kalacak nitelikte. Dördüncüsü ve tıbbi yayınlarda üzerinde çok az durulanı bu insanların yok edilen cinsel yaşamı ve köreltilip, sakatlanmış duygu ve kişilikleri. Beşincisi ise bu işlem nedeniyle oluşan sakatlıklar sonucu görülen düşükler, kısırlıklar ve diğer sorunlarla sünnetli kadınların rahminde büyüyen bebeklerin dramatik gelecekleri. Bu yüzden burada dini töreler ve inanç varyasyonları yerine, kız sünnetinin yol açtığı sorunları ve buna bağlı olarak çocuk istismarı konusunu tartışmak yerinde olacaktır. Kız sünnetinde olsun, erkek sünnetinde olsun, dinin mutlak zorlayıcı hükümleri yoktur. Kaldı ki dinin farz olarak belirttiği hac, oruç, namaz gibi birçok yükümlülüğü yerine getirmeyen geniş bir kesim, sünnet konusunda büyük bir titizlik göstermektedir. Neden yapılıyor sorusunun cevapları arasında; dini gerekçeler, sağlığı korumak, estetik kaygılar hatta cinsel performansı artırmak (!) gibi birçok gerekçe sıralanmakla birlikte, ana neden etnik geleneklerin körü körüne sürdürülmesi olarak görülüyor. Kız sünnetinin aydınlanmış topluluklar ve eğitimli ailelerde önemli ölçüde terkedildiği, en azından firavun sünnetinin uygulanmadığı görülüyor. (5, 6).

Kız sünneti Sudan'da 1945'ten beri yasaklanmış olmasına rağmen illegal olarak evlerde cahil kişilere yaptırılıyor. Bu yüzden de işlem sırasında görülen ölümlerin gerçek rakamları konusunda sağlıklı bilgiler edinmek pek mümkün değil (7). Yapılan araştırmalarda Sudanlı kadınların üçte ikisinin sünnetli olduğu tespit edilmiş. Toplum genel olarak sünnetin devamından yana olmakla birlikte, erkeklerin 1/7'si, kadınlarında 1/5'i sünnete karşı. Sünnet yanlılarının büyük çoğunluğu firavun sünnetine karşı. Somali'de ise durum daha vahim. Kadınların yüzde 9,3'ü sünnetli. Bunların da yüzde 75'i firavun sünneti ve infibulasyon nedeniyle sağlık kuruluşuna başvuranlardan tespit edilen rakamlara göre, yüzde 25 oranında kanama, yara enfeksiyonu ve idrar yapma güçlüğü gibi erken komplikasyonlar görülmekte. Geç komplikasyonların oranı ise yüzde 32. Bunlar da kronik idrar yolu enfeksiyonları ve jinekolojik enfeksiyonlar olarak başvuruyor (8). Doğum açısından yapılan karşılaştırmalarda sezaryen ve forseps (bazı güç doğumlar sırasında dölütün başını kavrayıp dışarı çekme) oranları önemli bir farklılık göstermezken sünnetli kadınlarda doğum sırasında perine yırtılmaları ve enfeksiyona bağlı düşükler daha yüksek bulunmuş (9, 10, 11). Somali'de yapılan bir araştırmada, sünnetli kadınların yüzde 55'inde dermoid kist (kalan deri parçacıklarının doku içinde büyüyüp kistleşmesi, cerrahi olarak çıkarılması gerekir), yüzde 35'inde vaginal darlık (cinsel ilişki veya doğum sırasında yırtılma ve ağır kanamalara neden olur, cerrahi olarak düzeltilmesi gerekir) yüzde 9'unda kesilen klitorisin apseleşmesi belirlenmiş (12). Kız sünneti konusunda çocuk cerrahisi ve kadın-doğum problemlerinden başka, plastik cerrahi dergilerinde de yayınlanmış makaleler var. Birçok Afrikalı kadın, yıllarca sonra sünnet nedeniyle bozulan görünüm ve fonksiyonlarını düzelttirmek için ABD ve Kanada'da plastik cerrahi merkezlerinde tedavi görmüş. Bu kusurların düzeltilmesi için oldukça zor ve karmaşık operasyonlar (dolayısıyla yüksek meblağlar ödemek) gerekmiş (13).

Obstetride (doğum konusu) en çok

Orhan Hançerlioğlu'nun İslam İnançları Sözlüğü'nde sünnet maddesi

Sünnet deyiminin ikinci bir anlamı daha vardır: Erkek çocukların erkeklik örgeninin ucundaki derinin kesilmesi anlamındaki sünnet (gerçekte bu işleme Arapça Hitan denmektedir) de sözcüğün birinci anlamına gelmektedir, çünkü bu anlamdaki sünnet ya da hitan kutsal kitap Kuran'da buyurulmamıştır, Yahudilikten geçme eski bir Arap geleneği olarak Peygamber **Hz. Muhammed** tarafından korunmuş ve bir hadisle Müslümanlara tavsiye edilmiştir. (Bkz. Buhari, Libas, 63; Müslim, Tahara, 49; Tirmizi, Adab, 14). Aslında bu işlem çok eski bir Anadolu tapımından kalmadır. Toprak ana **Kybele**'nin rahipleri, **Kybele**'nin sevgilisi **Attis**'in erkeklik organını kesmesine uymak için (görüldüğü gibi bu da bir çeşit Peygambere uyma anlamındadır.) kendilerini hadım ederlerdi. Onların kökünden kesme yoluyla gerçekleştirdikleri bu işlem zamanla hafifletilmiş (çocuk kurban etme yerine koç kurban etmede olduğu gibi) ve günümüzdeki durumunu almıştır. Bu anlamda sünnet, sadece Semitik ve Müslüman halklarda değil, birçok ilkellerde de uygulanan dinsel ve büyüsel bir işlemdir. Avustralya, Afrika, Okyanusya ve Amerika ilkellerinin çoğu bu anlamda sünnet olurlar. Kimi toplumlarda, örneğin Araplarda, sünnet kız çocuklarına uygulanmışsa da İslam dinince hoş karşılanmamıştır. Bununla beraber İmam Şafii kızların sünnetini de vacib saymaktadır, kadınların sünnetine Arapçada hafz denir. Hz. Peygamberin bir hadisinde de 'iki sünnet edilmiş parça' anlamında 'hitanani' deyimi kullanılmıştır. **Buhari** ve **Müslim**'in Sahihlerinde kaydettikleri bu hadis şöyledir: "Eğer iki sünnet yeri (al-hitanani) birbirine değerse gusül gerekir". **Ahmed bin Hanbel**'in bildirdiği (V, 75) bir hadiste hitan'ın erkekler için sünnet, kadınlar için bir şeref (mefharet) olduğu söylenmiştir. Erkeklerde örgeni örten derinin onu tümüyle meydana çıkaracak ve derisiz bırakacak biçimde kesilmesi yoluyla yapılan hitan, kadınlarda cinsel örgenin bızır denilen bölümünün bir parçası kesilmek yoluyla yapılır. Genellikle kabul edilen, çocukların erginleşmeden (buluğa ermeden) sünnet edilmeleridir. Kimi mezheplerde bu sünnet çocukların ana-babaları için vacib sayılmıştır. Bu konuda çok çeşitli oylar (ictihadlar) vardır. Örneğin kimi mezhepler çocuğun on yaşından önce sünnet ettirilmesini caiz saymazlar. Buna karşı sünnetin doğumdan sonra yedi gün içinde yapılmasının müstehab olduğunu söyleyen mezhebler de vardır. İslam hukukunda (fıkhında) önemsenmeyen bu anlamda sünnet, halk inançlarında (şeriatte hiçbir dayanağı bulunmadığı halde) çok büyük bir önem kazanmıştır. Müslüman olmayan biri Müslüman olmak isterse, ilkin sünnet olmak zorundadır. Halk sünnet olmayanı, dinin bütün farzlarını yerine getirmiş olsa da Müslüman saymaz (kimi incelemeciler halkın bu inancını, bilgisizliğin biçime önem vermeyi gerektirdiği temeline bağlıyorlar).

(Orhan Hançerlioğlu; İslam İnançları Sözlüğü s.562-563, Remzi Kitabevi 2. basım, 1994.)

Mısır El-Azhar Üniversitesi'nin Şeyhi Gad El Hak Ali'nin fetvası

"Küçükken sünnet edilmeyen kızlar dik başlı olur ve kötü alışkanlıklar edinir. Eğer kızlar Peygamberin söylediği gibi sünnet edilmezse, onları ahlaksızlığa ve yozlaşmaya götürecek durumlarda kalırlar."

(International Herald Tribune, 12. 4. 1995. Ayrıca bkz. Fatmagül Berktay, "Tek Tanrılı Dinler Karşısında Kadın", Metis yay., 1996.)

Halikarnas Balıkçısı anlatıyor

Tanrıların anasına tapınma tarihin karanlık devirlerine kadar uzanmaktadır. Şu kadarı bilinmektedir ki, rahiplerine Galli denirdi ve bu ad Frikya'daki Galles ırmağından geliyordu. Bunlar, tapınmanın coşkusu içinde kendilerini iğdiş ederlerdi. Sonradan Kibebos adını aldılar ve tanrıçanın erkek şeklindeki görüntüsü kabul edildiler. İlkbahar noktasında anatanrıça festivallerinin kutlandığı Pessinus'da yüce rahibin adı Attis idi. Aşık oğul ile anakadının her yılki evlenmesi (hierogamos) idi bu törenler. Öykünücü ya da benzetici büyüden öte bir şeydi.

Yazıya geçmiş devirlerde Roma'daki Kybele şenliği Mart ayında 12 gün sürüyordu. En bellibaşlı dinsel törenlerden biri, şafak sökmeden kesilmiş bir ağacın, alaylarla, tapınağa taşınarak inananların tapınmasına sunuluşu idi. Ayın 24'ünde, görkemli bir gömme töreninden sonra "kan şöleni" yapılırdı. Rahipler "origiastik" coşku içinde darmadağınık saçlarla büyük zillerin çılgın vuruşlarına, Frigya obuaları, flüt, tef ve davulların sesine uyarak raksederler, sofular sırtlarını kamçılar, omuz ve kollarında boydan boya yaralar açarlardı. Altara ve kutsal ağaca kanlarını serperlerdi. Şölenin en kızıştığı anda tanrıçanın buyruğuna girmek isteyen rahip adayları iyice uyarılarak coşkunun doruğuna ulaştırılır ve giysilerini savurup atarak hazır bulundurulan son derece keskin kutsal kılıçlarla kendilerini iğdiş eder, kestikleri organlarını tanrıçanın yontusuna atarlardı. Bu kesilmiş organlar saygı ve huşu ile sarılıp toprağa gömülürdü.

Küçük Asya'da iğdiş etmenin yaygın oluşu ve mezar taşlarının çok büyük erkeklik organı biçiminde yapılışı, hem iğdiş, hem de kesilen organın gömülme işlemlerinin toprağı bereketlendirip, hareketlendirme, yani anatanrıçayı döllemek amacıyla yapıldığına işarettir.

Mitolojide Kronos, Uranus'u iğdiş eder ve kestiği organını denize fırlatır atar. Böylece döllenen deniz, onun şeklinden Afrodit'i meydana getirir. İğdiş etme, anatanrıçaya ait bir sunuş spondeos olarak görünmektedir. Gördüğümüz üzere iğdiş etme bir başlangıç törenidir de. Sünnet etme, iğdiş etmenin daha hafifletilmiş, daha simgesel bir şeklidir. Sünnetlerde kesilen kısım toprağa gömülür. Ayrıca sünnet çeşitli şekillerde yapılır. Bazı Arap kabilelerinde sünnet kendi kendine (kalabalık bir grup kadın seyircinin isteklendirici bağırış ve alkış tutuşu ile) klli kısmın tümü kesilerek yapılır. Sünnete sağlık nedeniyle başvurulduğu savı kabul edilemez. Bu ilk devirlerde bir tarla ürün vermiyorsa bunun nedeni gübre eksikliği olarak değil, tanrının öfkesi olarak yorumlanırdı. Sünnet ile iğdiş etme de üst değiriye indirgenmiş olmaktadır. Bu üç şekli ile tanrı ve tanrıçalara katılmayı simgelemektedir.

uğraşılan konulardan birisi de kronik enfeksiyon (pelvik inflamasyon) sonucu tüplerin tıkanması nedeniyle oluşan kısırlıklar oluyor. Bu sorunu gidermek için mikro cerrahi ile yapılan girişimlerin başarı şansı çok düşük. Kız sünneti sonucu kısır kalmış birçok kadın tüp bebek merkezlerinde çocuk sahibi olabilmek için sıra bekliyor (14).

Çağımızın en büyük sağlık sorunu olan AIDS yeryüzüne Afrika'dan yayılmıştır. Afrika ülkelerinde AIDS gibi, Hepatit B taşıyıcılığı da çok yüksek oranda görülmektedir (Hepatit B virüsü taşıyıcılığı ABD'de yüzde 0.5. Ülkemizin değişik yörelerinde yüzde 6-15 arasında, Afrika ülkelerinde yüzde 60 düzeyindedir.) Kan yoluyla bulaşan bu hastalıkların kız, erkek bütün toplumda küçük yaşta cahil kişilerce uygulanagelen cerrahi işlemler nedeniyle yayıldığı tespit edilmiş bulunuyor (15, 16).

HUKUK VE TIBBİ ETİK AÇISINDAN KIZ SÜNNETİ

"Çocuğumun kulağını kestirmek istiyorum doktor. Kaça kesersin?"

Yukarıdaki sorunun cevabını hekimler ve hukukçular iyi düşünmek zorundadır. Bugün dünyada 80 milyon kadının klitorisi kesilmiş durumdadır. Bu, kadın açısından cinsel organın yok edilmesi anlamına gelir ve kalıcı organ kaybıdır. Bir hekimin bu tür işlem yapması meslek ahlakı ile bağdaşmaz. Ancak işlemin cahil kişilere yaptırılması ise çok ağır komplikasyon ve ölümlere yol açmaktadır (17). Bu durum karşısında bir hekim ne yapmalıdır? Nasıl olsa birileri yapacaksa, cahil kişilerin yapmasındansa bir hekimin yapması daha iyidir diye düşünülebilir. Ama ortada birşeyden habersiz bir çocuk ve onu sakatlamak üzere olan bir hekimin yasalar ne derse desin kendi vicdanına göre işleyeceği ağır bir suç söz konusudur. Ailenin inançları nedeniyle işlediği suçun hekim ortağı mı olmalıdır? Bu suç ortaklığını hekim dışı kişiler üstlendiğinde ise çocuğun göreceği ceza çok daha ağır olmaktadır. Bu kadar ağır bir darbeyle hayata atılan insanın hayata kahretmemek için yapacağı tek şey bunu rasyonalize edip, kendine doğal bir şey olarak kabullendirmesidir. Bunu doğallaştırabilmenin tek yolu da fanatizme sarılarak olur. İşte bu noktada kendi çocuğunun budanmasının da gerekçeleri hazırlanmıştır. İşte binlerce yıldır süregelen kısır döngü böylece sürmektedir (1). Bu konunun açıkça tartışılması bile birçok insanın hayatını zindan etmeye yeteceğinden konu tabudur ve tepkiler sert olmaktadır. Mısırlı hukukçu **Abu Salih**, görüşlerini dile getirirken "İslam sözcüğünü kullanmakta bilinçli olarak kaçındığını" belirtmektedir. Olay fanatizmden kaynaklanıyorsa eğer, fanatikle tartışmanın sonu bellidir. Kendisi sünnet olmamış anneler, bu ülkelerde bu işe karşı çıkmaktadır. Bunlar gene aydınlanmış kesimdir. Bu durumda tek yol olarak devletin jakobence olayı engellemesi dışında çözüm kalmamaktadır. Yazının başında da belirttiğim gibi Somali'de yüzde 99.3 olan kadın sünneti devletin 1945 yılında yasaklaması ile Sudan'da yüzde 66'lara düşmüştür. Görülüyor ki bu da yeterli olmamaktadır. Aydınlanmamış toplum, yasağa rağmen evlerde kaçak olarak daya denilen cahil kişilere bu işlemi yaptırmaktadır. Çözüm aydınlanmadadır. Birleşmiş Milletler yakın bir tarihte aldığı kararla, kız sünnetini iltica hakkı için yeterli bir neden olarak kabul etmiştir.

Olayı bir cinsel mutilasyon (değiştirme, bozma) açısından ele aldığımızda ise bugün yeryüzünde yaşayan bir milyar insan çocuk yaşta iken kendi rızası dışında ailelerinin ve çevrenin zoru ile bu işleme tabi tutulmuş durumdadır. Fiziksel yapıları kalıcı olarak bozulmuş, bir kısmı işlem sırasında ölmüş, sakatlanmış, hastalanmış, kısaca çocuk yaşta istismar edilmiştir. Özetle, cehaletin bedelini bir milyar çocuk ödemiştir ve ödemeye devam etmektedir.

Erkek ve kız sünnetinin meşrulaştırılması: 'Yehova ya da Allah adına sakatlama'

Kız sünneti; Sudan, Somali, Mısır ve diğer Arap ve Müslüman ülkelerde uygulanmaktadır. Bu konu, Batıda hararetli bir toplumsal tartışmayı başlatmıştır. Bu tartışma bazı Arap ve İslam ülkelerinde de yankı bulmuştur.

Fakat dünyadaki en önemli İslamcı merkezlerden biri olan El-ezher çevrelerinde bu konu sünnet (Hz. Muhammed'in geleneği) temeline dayandırılmaktadır.

Erkek sünneti; bütün Müslümanlarca, Yahudilerce ve Mısır'da yaşayan bazı Hıristiyanlarca uygulanmaktadır.

Ayrıca ABD ve Kanada'da görülmektedir. Birçok nedenden dolayı bu konu Batıda, Arap ve Müslüman ülkelerde hâlâ tabudur. Bu çalışmanın amacı Müslüman dini liderlerin ve İslam yasalarının sünnet konusundaki rolünü tanımlamaktır. Bu çalışmada İslam sözcüğünü kullanmaktan bilinçli olarak sakınılmıştır. Özellikle Mısır orijinli olmak üzere Arap yazarların görüşlerinden ve İslam'ın yazılı kaynaklarından yararlanılmıştır.

Yargısal mantık, kız ve erkek sünneti arasındaki farkı açıklamakta güçlük çekmektedir. İkisi de, altında yatan dini motivasyon ne olursa olsun, sağlıklı organların kötürümleştirilmesi (sakatlanması) ve çocukların fiziksel bütünlüğünün bozulmasıdır. Bundan başka, her iki uygulama da Kuran'daki şu hükümlere hürmetsizlik etmektir.

"Tanrım, sen hiçbir şeyi beyhude, boş yere yaratmadın"

"Yarattığı herşeyi mükemmel yapmıştır"

Bizim görüşümüze göre inananların hayvanlar gibi kötürümleştirilmesi ve dağlanmasını emreden bir tanrının tanrısal ahlakı tartışmalıdır.

Çocukları bu tür bir işlemden (hem de onların iyiliği için) geçirmek, sinizm ve fanatizmdir.

[Abu Salih, İsveç Karşılaştırmalı Hukuk Enstitüsü-Lozan. Med-law. 1994; 13 (7-8): 575-622 (özet)]

DİPNOTLAR

1) Myers, RA, Omorodion, FI, Isenalumhe, AE, Akenzua, GI, Circumcision: Its nature and practice among some ethnic groups in southern Nigeria, Soc. Sci. Med., 1985, 21(5):581-8.
2) Odujinrin, OM, Akitoye, CO; Oyediran, MA, A study on female circumcision in Nigeria, West. Afr. J. Med, 1989, Jul-Sep; 8 (3): 183-92.
3) De Silva, S, Obstetric sexuelae of female circumcision,
Eur, J. Obstet. Gynecol. Repord. Biol, 1989, Sep 32(3): 233-40.
4) El-Dareer, A, Complications of female circumcision in Sudan, Trop. Doct., 1983, Jul; 13(3): 131-3.
5) El-Dareer, A, Attitudes of Sudanese people to the practice of female circumcision, Int-J-Epidemiol, 1983, Jun; 12(2): 138-44.
6) Dirie, MA, Lindmark, G, Female circumcision in Somalia and Women's motiv, Acta. Obstet. Gynecol. scand, 1991; 70(7-8): 581-5.
7) Aziz, FA, Gynecologic and obstetric complications of female circumcision, Int. J. Gynecol. Obstet, 1980, May-Jun; 17(6): 560-3.
8) Gruenbaum, E, The Islamic movement, and health education: Recent change in the health of rural women in central Sudan, Soc. Sci. Med., 1991; 33(6): 637-45.
9) Egwuatu, VE, Agugua, NE, Br. J. Obstet, Gynecol, 1981, Nov. 88 (11):1090-3. Complications of Female circumcision in Nigerian Igbos.
10) Diejomaoh-FM, Faal-MK, Adhesion of the labia minora complicating circumcision in the neonatal period in a Nigerian community, Trop. Geogr. Med., 1981, Jun, 33(2): 135-8.
11) Berardi, JC, Teillet, JF, Godart, J, Laloux, V; Allane, P, Franjon, MH, Consexuences obstetricales de l'excision feminine. Etude chez 71 femmes Africaines excisees. J. Gynecol. Obstet. Biol. Repord, Paris. 1985;14(6): 743.
12) Rushwan-H., Etiologic factors in pelvic inflammatory disease in Sudane women, Am. J. Obstet., Gynecol,1980, Dec 1; 138(7 Pt 2): 877-9.
13) Hodgkinson, DJ, Aesthetic vaginal labioplasty, Plast-Reconstr-Surg, 1984, Sep; 74(3) 414-6.
14) Inhorn, MC, Buss, KA, Infertility, infection, and iatrogenizis in Egypt, The antropoogical epidemiology of blocked tubes, Med-Anthropol. 1993, Aug; 15(3), 217-44.
15) Erlander, SR, The cause of AIDS, Med-Hypotheses, 1993, Feb; 40 (2) 97-101.
16) Hrdy, DB, Cultural practices contributing to the transmission of human immunodeficiency virus in Africa, Rev. Infect. dis., 1987, Nov-Dec; 9(6): 1109-19.
17) Arbesman, M, Kahler, L, Buck, GM, Assassment of the impact of female circumcision on health problems of women from Somalia, Women-Health, 1993, 20(3): 27-42.

KAYNAKLAR

1) Grassivaro, Gallo, P, Abdisamed, M., Female circumcision in Somalia: anthropological traitsb Anthropol, Anz., 1985, Dec; 43(4): 311-26.
2) Dirie, MA, Lindmark, G, A hospital study of the camplications of femal circumcision, Trop. Doct, 1991, Oct: 21(4): 146-8.
3) Jackson, C, Female circumcision: Should engels fear to tread? Health-Visit, 1991, Aug; 64(8): 252-3.

Pessinus ve bir Kybele ayini

Kürşat BAŞDEMİR

Mart ayının yirmibiriydi. Eskişehir'de bir öğle molası verip, yağmur sonrası yola çıkalı epey zaman olmuştu. Uzun süredir beklediğim kavşağa yaklaştığımı hissedince, kaçırmamak için yavaşladım. Sol tarafımda kayalık tepelerinden süzülen akşam güneşinin gölgesinde Sivrihisar, görkemine yakışmayacak bir biçimde gün bitimine telaşsızca hazırlanıyordu. Sonunda, uzun zamandır beklediğim levha karşımdaydı. Pessinus yazılı sarı levha sağ tarafı gösteriyordu. Karayolundan döndükten sonra, yirmi dakikalık kısa ve virajlı hafif bir yolculuk beni nihayet Ballıhisar'a ulaştırdı.

Köy girişindeki nekropol alanından geçerken, **Adalet Ağaoğlu**'nun *Fikrimin İnce Gülü* adlı romanındaki Bayram'dan çok daha kolay bir şekilde Ballıhisar'a ulaştığım için kendimi şanslı buluyordum. Aslında ikimizin de özlemlerinin çakıştığı yerdi bu köy. O gurbette, toprak özlemiyle, bense İstanbul'da kitapların arasında tutulmuştum bu sevdaya.

KÖY VE HÖYÜK ALANI İÇİÇE

Köy girişinde, ilk önüme gelen köylüye Ören Yeri sorumlusunu sordum. İki ev ileride aradığım kişi beni kapıda karşıladı. **Rıza** tahmin ettiğimden daha gençti. Ona İstanbul'dan geldiğimi, mühendis olduğumu ve tatilimin 2-3 gününü Ballıhisar'da geçirmek istediğimi söyledim. Ses tonumdaki samimiyetten olsa gerek, **Rıza**'nın konuşurken bana karşı kuşkulu tavrı çok çabuk değişti ve sıcaklaştı. Bana, Pessinus'a çok az ziyaretçi geldiğinden ve şimdiye kadar Belçikalı kazı ekibinden başka kimsenin buralarda kalmadığından söz etti. **Rıza**'nın, kafasında kalabileceğim yeri kurguladığını, o söylemeden fark ettim.

Rıza düşünürken, ilk kez tatilimin üç gününü Pessinus'a ayırmanın hayretini ve ürküntüsünü hissettim. Bugüne kadar, köy ve höyük alanının bu kadar içiçe olduğu ikinci bir antik şehir görmemiştim. Köy evleri, tapınak, tiyatro ve diğer yapılar o kadar birbirine yakındı ki. Hele tapınağı çevreleyen tel çit üzerindeki çamaşırlar, dudaklarımda belli belirsiz bir gülümseme yarattı.

Rıza bu beklenmedik misafiri artık kafasında bir yere oturtmuştu. Ballıhisar turizmi açısından bunun bir başlangıç olduğunu kabul edip, devamının da geleceğini düşleyip, artık eski sıkıntılarından ve durağanlığından kurtulacağını düşündüğünü tahmin ettim. Kafasıyla onunla gelmemi işaret etti. Koşarak yolda duran arabamı kenara park ettim ve **Rıza**'yla yirmi metre kadar ilerideki, diğer köy evlerine göre daha eski, fakat daha özenli bir yapıya sahip olan **Remzi Dayı**'nın evine yöneldik. Kapı tokmağını birkaç kez vurduktan sonra, ak saçlı ihtiyar bizi karşıladı. **Remzi Dayı** ve karısı çok sıcak insanlardı. **Rıza**, akrabası olan bu yaşlı adama durumu ayrıntılı bir şekilde anlattı. Adam sürekli başını sallayarak bana gülümsedi. İçeri girdikten sonra, kabanımı çıkarıp atkımı çözmeden, doğruca sobaya yöneldim.

Remzi Dayı ve **Rıza** ile kısa bir tanışma sohbeti sonrasında, yer sofrası hazırlandı. Bağdaş kurup oturduk. Yaşlı kadın bizimle oturmadı. Biz çorbamızı kaşıklarken, o, diğer yemekleri getiriyor ve sürekli hizmet ediyordu. Yaşına göre oldukça diri ve hareketliydi. Yemekte ben Ballıhisar'ı sorarken, **Remzi Dayı** da bana İstanbul'u anlattırdı. Burada gece çok erken oluyordu. Dışarıda tek tük ayak sesleri dışında, çıt çıkmıyordu. **Rıza**'yı uğurladığımızda, artık uyku vaktiydi. Yemek yediğimiz büyük odaya açılan küçük odalardan birine, yatağım ve yorganım serildi. Yorucu bir gün bitmişti.

Pişmiş topraktan bir Kybele heykeli.

"Hoşgeldin" dedi, başrahip. "Şanslısın, bugün festivalin ilk günü. Tanrıçamızın bakireliğinin bozulacağı bu kutsal günlerde, hoş geldin Pessinus'a."

Heyecanla gülümseyerek selam verdim rahibe. Günün önemini bildiğimi ve bu festival için kilometrelerce yol katettiğimi söyledim. Rahip el işareti ile beni çağırdı ve tiyatronun üst kısmında küçük bir tepeciğe oturttu. Kalabalığa hakim bir nokta idi burası. Diğer rahipler yadırgamadılar beni, beklenen bir misafirmişim gibi davrandılar. Pessinus'a ilk geldiğimde dikkatimi çekmeyen dev bir çam ağacının önünde toplandı halk. Burada kendimi canlı yayın spikerleri gibi hissediyordum, her şey o kadar net izleniyordu ki.

Ağacın altına uzun bir çam ağacı parçası getirildi. İki rahip bu ağacı beyaz bir bezle sardılar ve kenarlarını özenle katladılar. Rahipler işini bitirdikten sonra, yüzlerce menekşeden oluşan çelenkler, ağacın üzerini tamamen kapladı. Halk, ellerindeki çam dalları üzerindeki kozalakları, bir o yana, bir bu yana coşku ile sallıyordu.

Birden irkilerek anımsadım; yerdeki ağaç, Attis'in kefene sarılı cesedi idi. Menekşeler ise, erkeklik organının kesildiği gün dökülen kan lekelerinden oluşan çiçeklerdi. Ceset kaldırıldı ve ağır adımlarla ilahiler söylenerek ırmak kıyısına doğru götürüldü. İlahi sesleri, kimi zaman yükselerek, kimi zaman da alçalarak; kalabalık, uzaklarda bir ip görüntüsünü alıncaya dek, devam etti. Belli ki Attis, Irmak kenarındaki mezarına götürülüyordu. Kalabalık kaybolana dek, gözlerimi onlardan ayırmadım.

PESSİNUS'DA İLK GÜN

Sabah ezanı ile birlikte, günün ağardığını haber veren arsız horoz sesi uyandırdı beni. Kalktım, pencereye yaklaştım. Tapınağın önünden sabah namazını kaçırmamak için, camiye koşuşturan ak sakallı ihtiyarların, güçsüz ve dirençli adımlarını seyrettim. Köyde sabah bulutsuz ve güneşli başladı. Kahvaltımı yapıp, kılavuzluk etmesi için **Rıza**'yı aramaya koyulduğumda, henüz uyanmadığını öğrendim. Tapınağın çevresinde gezinmeye başladım. **Rıza**'dan izin almadan tel çitleri aşıp, aşağıya inmemin doğru olmayacağını düşünüp, çevresini gezmekle yetindim.

Frigyalılar döneminde rahipler devletine dönüşen bu kent, Tanrıça Kybele kültünün en önemli merkeziydi. Kybele'yi simgeleyen taşın gökten indiğine inanılırdı. Friglerden sonra çevre kentler, çeşitli kavimlerin saldırısına maruz kalarak yıkıldığı halde, Pessinus, bu dinsel gücü sayesinde uzun yıllar yaşamıştır. Frigya'nın başkenti Gordion tarih sahnesinden silinirken, bu kent, Bergama ve Galatlar döneminde, uzun yıllar kısmi de olsa özerk olarak yaşamıştır. Galatlar döneminde kenti beş Frigyalı ve beş Galatlı rahip, birlikte yönetmişler.

Strabon, Pessinus'un büyük bir ticaret merkezi haline geldiği ve rahiplerin etkinlik alanlarının daraldığı yıllarda bile, Tanrıların anasına ait Adgistis Tapınağı'nın öneminden söz eder.

Efsaneye göre, Zeus'un yeryüzüne döktüğü tohumdan hem kadın, hem de erkek olan bir varlık olan Adgistis (ya da Kybele) doğar. Tanrılar bu yaratığın erkeklik organını kesip atarlar. Bu uzuvdan bir badem ağacı oluşur. Irmak Tanrısı Sangarios'un (Sakarya) Nana adında bir kızı vardır. Bu kız, bu ağaçtan bir badem kopararak göğsüne saklar. Bu bademden gebe kalan Nana, Attis'i doğurur. Delikanlı büyüyüp gelişince, Adgistis ona aşık olur ama bu aşk karşılıksız kalır. Adgistis'ten kaçan Attis Pessinus'a gelir. Burada kralın kızıyla evlenirken, düğün gecesi Adgistis çıkagelir. Attis onu görünce çılgına döner; erkeklik organını keser ve orada ölür. Muradına eremeyen kralın kızı da oracıkta kendini öldürür. Adgistis, yaptığına pişman olur ve Attis'in bedenini bozulmasın diye çam ağacına dönüştürür. Delikanlının toprağa akan kanından menekşeler oluşmuştur. Adgistis, kralın kızını da gömmüş ve mezarından bir badem ağacı bitmiştir.

Bir ağaç gövdesine yaslanmış bunları düşünürken, **Rıza** omuzuma dokundu. Öğle vakti çoktan gelmişti. Birlikte gezintiye devam ettik. Bakkaldan peynir, helva ve ekmek alıp, tarihi kentin oldukça uzağında olan Nekropol alanına yürüyerek gittik. Mezarlara yaklaştığımızda uygun bir yerde, bakkaldan aldığımız ekmeği ve katığı iştahla yedik. Burada **Rıza** bana, Prof. **Lambrechts** ve ekibinin 1967'de başladığı ve 1988'de de Prof. **Devreker**'in sürdürdüğü kazılardan, bildiği kadarını uzun uzun anlattı. Belçikalıların geçen yılki kazı yerlerini gezdik. Bunlardan en önemlisi "gallos" ünvanına sahip rahip **Asklepios**'un mezarıydı. Bu mezar taşları şimdi Ballıhisar'daki depoda bulunuyordu.

Tapınakta bir heyet halinde toplanan gallos rahipleri, özellikle Adgistis'in aşkı Attis kültüne bağlıydılar. Hadım olan bu rahipler kadın elbisesine benzer elbiseler giyerler, saçlarını çeşitli merhemlerle kokulandırırlardı. Ana tanrıça ayinlerinde Attis'in yeryüzünden ayrılışı esnasında yaptıklarını tekrar ederek, kendilerinden geçerlerdi. Galliambos adı verilen özel bir ölçü ile bestelenmiş vahşi müzik eşliğinde, dans ederlerdi. Coşkunluk doruğa ulaştığında, kendilerini yaralarlardı. Yeni rahip adayları ise kendi kendilerini hadım ederlerdi. San-

garios Irmağı'nın suları, dinsel coşku ile esinlediği için, her iki koluna da Fallus adı verilmiştir.

Nekropol alanı dönüşünde gördüğümüz bir kilometre uzunluğundaki geniş su kanalı, su yapıları tasarlayan bir mühendis olarak beni oldukça etkiledi. 1969 yılındaki çalışmalarda ortaya çıkarılan bu kanalın her iki yanına, su yüzeyi aşağıya indiğinde kolayca su alınabilmesi için, basamaklar yapılmış.

Köye dönüşümüz oldukça geç vakitte gerçekleşti. **Rıza** da en az benim kadar yorgundu ama onun görsel bilgileri ve benim ona anlattıklarım, sanırım ikimizin de yorgunluğuna değmişti. **Remzi Dayı** bizi kapıda karşıladı, içeri girdik. Bugün ikimiz de üşümemiştik.

Bir önceki gecenin bütün sakinliği ve sessizliğine rağmen, bu gece köy sabaha kadar boru sesleri ile çınladı sanki. Ertesi gün kalktığımda ne sabah ezanını duyabildim, ne de azgın horozun sesini. Pencereden baktığımda, bütün gece yağmur yağdığını anlamıştım. Gece duyduğum seslerle yağmur arasında bir bağlantı kurmak istedim; bir sonuca varamadım. Boru sesi hala kulaklarımda uğulduyordu.

TİYATRO VE TAPINAK ALANINI GEZERKEN

Rıza ile bugünkü programımız, tiyatro ve tapınak bölgesi idi. Bir gün evvelki uzun yolculuğumuz beni biraz korkutmuş olacak ki tiyatroya araba ile gitmemizi önerdim. **Rıza** gülümseyerek kabul etti. Ara sokaklardan yukarıya çıktığımızda önemli bir hususu gözardı etmiştik; yağmurdan yumuşayan toprağa, arabanın arka tekerlekleri gömülmüştü. Bir süre uğraştıktan sonra çabaların nafile olduğunu düşünüp arabayı kurtarmaktan vazgeçtik.

Tiyatro ve üst kısmında bulunan tapınak alanı, Belçikalı araştırmacıların tanımlamasına göre bir "tiyatro tapınak" görünümünde idi. Tapınak MS 1. yüzyılın başlarında Romalılar tarafından yapılmıştı. Bu görünüm, birçok arkeolog ve araştırmacının iddiasına göre, kentteki tarihi Kybele kültü ile ilgiliydi. Bu bölgedeki taşların birçoğu, sonradan Sivrihisar'a taşınmış, oradaki kalenin yapımında kullanılmıştı. Romalıların kutsal saydığı bu tapınak ve rahipleri, kehanetleriyle de ünlerini korumuştur. MÖ 189'da Manlius, Galatlar üzerine sefere çıkarken Pessinuslu rahiplerin elçileri Sangarius Irmağı'nın kenarına kadar gelerek savaşı Manlius'un kazanacağını duyurdular.

Oturan ve ayakta Kybele heykelcikleri.

Üstte iki adet Kybele'ye adak steli, altta iki adet oturan Kybele heykelciği.

Öğle yemeğimiz yine bakkaldan aldığımız katıklar ve ekmekti. **Rıza**, Pessinuslular'ın domuz eti yemediklerinden gururla söz etti. Sanıyorum bugünkü Ballıhisarlılarla, Pessinusluların arasındaki tek benzer yan buydu. Frigya efsanelerinden Attis, daha sonra da Adonis olarak anılmaya başlayan Tammuz, Mezopotamya kaynaklı bir adete göre her yıl bir yaban domuzu tarafından öldürülürdü. Tanrıdan damlayan kanlar dağlara düşünce, kırmızı kır lalesine dönüşürdü. Ayrıca, Kybele'ye doğuruculuğu nedeniyle dişi domuz kurban edilirdi. Kurbanın bütünü tanrıçaya adandığı ve yakıldığı için kurbanı yemek yasak ve büyük günahtı. Yunanlı coğrafyacı **Pausanias** MS 2. yüzyılda, eski geleneklerinden kopmayan Pessinusluların domuz eti yemediklerinden söz eder.

KYBELE ROMA'YA TAŞINIR

MS 202 tarihinde, Romalılar Kartacalılara karşı savaşı kaybetmek üzereydiler. Romalı Sibil kahinleri, Kybele diye anılan büyükçe göktaşının, Pessinus'dan Roma'ya getirilmesini istediler. Roma, ancak bu şekilde Kartacalıların elinden kurtulacaktı. MS 204 yılında yüksek rütbeli Romalılardan oluşan bir grup, gemilerle Atarna'ya (Dikili) gelip, daha sonra kara yolu ile ulaştıkları Pessinus'dan büyük bir törenle taşı alıp, Roma'ya taşımışlardır. Donanma Tiber Nehri'ne gelince, taşı taşıyan gemi karaya oturmuş ve anlatıya göre Claudia Quinta isimli bir kadın, gemiyi kuşağı ile saplandığı yerden çekip çıkarmış, Roma'ya kadar taşımıştır.

Kybele, Roma'nın tepelerinde kendine yüksek bir yer bulmuş ama, Çatalhöyük'den beri tam 7.000 yıllık vatanından olmuştur. Anadolu'da bu yıllardan başlayarak Kybele kültü hızla zayıflamış ve kısa bir süre sonra Hıristiyanlığa teslim olmuştur.

Akşam eve dönüşümüzde, arabayı saplandığı yerden çıkarmak için hiç zorlamadık, çünkü ertesi gün toprak kuruyacağından çok daha kolay çıkarabileceğimizi düşündük. Bu gece son gecem olduğu için, **Remzi Dayı** ile geç saatlere kadar oturup sohbet ettik.

Yine tiyatronun yakınındaki tepedeydim. Başrahip Arkigallos sivri bir bıçakla kol damarlarından kan çıkararak tanrıçaya sundu. Birden vahşi ve trajik müzik başlayıverdi. Pessinuslular zillerle, davullarla, flütlerle katıldılar bu ritme. Tiyatro ve civarındaki kalabalık, her geçen zaman daha da artıyordu. Rahipler başlarını sağa sola sallayarak kendi eksenleri etrafında dönmeye başlamışlardı. Döndükçe, uzun saçlarından etrafa kokular yayılıyor, etekleri havada uçuşuyordu. Kutsal çam ağacının etrafında halka oluşturan rahipler, bu kez ellerindeki bıçaklarla bacaklarını kollarını yüzlerini kesiyorlardı. Kutsal ağacın gövdesi kanlar içinde kalmıştı. Daha sonra ön plana çıkan rahip adayları, tereddüt etmeden cinsel organlarını dibinden kesiyor ve elleriyle yukarı kaldırarak gösteriyorlardı. Kesilen organlar toprağa gömülüyor, böylece Kybele'ye sunulmuş oluyordu. Heyecanım giderek artarken genç bir rahip adayının organından boşalan kanların, çamura saplanmış arabamın ön camına sıçradığını farkettim. Kent sokaklarında elinde organlarıyla koşuşturan gençler kendilerinden geçmiş, Attis'i simgeliyor ve rahip olmanın koşulunu yerine getiriyorlardı. 20. Yüzyılın doğasına çok aykırı olan bu etik, onlar için yaşamın ve varolmanın gereğiydi.

Ertesi gün ilk iş olarak yukarı mahallede çamura saplanan arabamı kurtardım ve **Rıza**'yla **Remzi Dayı**'ya veda ettim. Yirmi dakika sonra yine Eskişehir-Ankara karayolu üzerinde Ankara yönündeydim. Yağmur çiselemeye başlayınca çalıştırdığım sileceklere gözlerim takıldı. Sileceklerin arasına sıkışmış bir çift menekşe, bir aşağı bir yukarı hareket ediyordu.

Yıl 1996, mevsimlerden ilkbahar. Toprak yine gebe kaldı güneşe. Sırtında kadın olmanın gururuyla yemyeşil elbisesini taşırken, ana olmanın telaşı da şimdiden sardı onu.

Hulyâ eğitimi

Ahmet İNAM

Hulyâzede Öğrenci Arkadaşlarım İçin...

Eski Yunan'dan beri felsefenin hakikati aradığı savı Batı kültürünün gündeminden eksik olmamıştır. Hakikat, insan bilgisinin ulaşmaya çabaladığı amacıysa, bilim, din, sanat ve diğer olası bilme yollarından geçerek, hedefine varmaya çalışan insan da bu uğraşısı içinde dönüşüme uğrayacaktır. Bilgisinin insanın dışında, onun duygu, düşünce, yaşama dünyasını etkilemeksizin oluştuğunu, dönüştüğünü sanmak büyük bir yanılgıdır.

GÖNLÜ ARAMA YOLLARINDAN BİRİ OLARAK FELSEFE

Hakikati arama, bilgi aracılığıyla, "aklımızı" kullanarak gerçekleşir. Böyle düşünülür, genellikle. Bilim-Teknoloji yoğun kültürümüzde, akıl da, bilim ve teknolojiyle bir tutulur.

Bu yazı, gözlerini dışına, ölçülebilir, hesaplanabilir, sınanabilir olana dikmiş; kısa vâdeli sonuçlar elde etmeye yönelik yüzeysel pragmacı kafa yapısı taşıyan; bilgi ile bilinti (information) arasındaki farkı farkedememiş, insanın evrene verdiği anlamı, bu anlamla yaşadığı iç dünyasını, "sübjektif", "keyfi", "rastgele" çırpınmalarla dolu, bir bölümüyle psikolojinin, psikiyatrinin konusu olabilicek bir inceleme alanı olarak gören görüşlere karşı yazıldı. İnsan, bilgisi, duygusu bedeniyle bir bütündür. Bu bütünlüğü anlama yolunda, kendi bütünsel yapısında dönüşümler, oluşumlar yaşamadıkça, kendini bilgisiyle iletişime sokarak, kendisindeki evreni, evrendeki kendisini yeni ufuklar içinde oluşturup, kavrayamadıkça, bilgisi kendisinin dışında olup bitecektir. Bilgisiyle arasındaki uçurum giderek büyüyecektir.

Bu saptamalarımı bu kısa yazımda açma olanağım yok; Batıda ve bizde mistik düşünürlerin, dünyayı dönüştürmeye çabalayan yiğit düşünür, bilim ve kültür insanlarının kimi noktalarıyla tartıştığı bu sorunun kısa özetini vermeyi deneyeyim: *Nesnel dediğimiz gerçekliğin farkedilmemiş boyutlarını yakalamak ve onu dönüştürüp değiştirebilmek gücü, öznel dönüşüm ve değişiklerle olur. Ama nasıl, ne yönde değişerek?*

Soruna mistik gözlükle bakmıyorum. **Kant**'tan hatta Ortaçağ İslam ve Hıristiyan düşünürlerinden başlayarak insanın "öznel" gibi görünen yapısının irdelenmesi Varoluşçu düşünürlerinde araştırma alanına girmiştir. **Herakleitos**, dostum yüzlerce yıl öncesinden kendisini araştırmış, kendisini kendisine soru yapmış bir filozof değil miydi? "*Edidsêsamên emeôuton*", "*Kendi kendimi araştırdım*" (B101) sözü, Ortaçağın *Quaestio mihi factus sum*, "*Soru oldum kendime*" savını öncelemiyor muydu? İnsan, düşünmeye başlayalı beri, bu düşüncelerinin, iç dünyasındaki seyrini ortaya çıkaracak bir oluşum süreci içinde değil miydi?

Hakikat arayışı, *gönül arayışı* ile bütünlenmediği takdirde eksik kalmıyor muydu?

İşte, bu yazı bu gönül arayışında, hakikat arayışının tamamlayıcısı olan gönlümüzün keşfi çabasında, *düşlerin* önemini vurgulamak amacıyla yazıldı. Taşıdığı belirsizlikler ve kapalı noktalar arayışın kendisinden gelmekte olduğu için şimdilik, hoşgörü ile karşılanmalıdır.

GERÇEĞİN ARAŞTIRILMAMIŞ YAŞANTILARI OLARAK DÜŞLERİMİZ

Düşlerimiz gerçeğin bir tür yaşantılarıdır. Onlarda gerçek çoğunlukla çarpıtılarak, değiştirilerek, bağlamlarından, bağlantılarından koparılarak taşınır. Bu yüzyılın başından bu yana özellikle **Edmund Husserl**'in Fenomenolojisinde *Phantasie, Einbildung, Fiktion, Erdichtung* gibi kavramlarla gerçeğin özünün (wesen) yakalanmasında, düşlerin önemi vurgulandı.

Burada "düş"ü, psikolojinin değil de, birçok felsefecinin zaman zaman yaptığı gibi "ontoloji"nin konusu sayıyorum. Düşleri, bir duyu verisinden, herhangi bir algıdan neyin ayırdığı sorusuna yanıt aramıyorum. Amacım, gönüle giden yolun düşlerden geçtiği temel inancına dayanarak, düşlerle görülen dünyanın, aranan gerçekliğin ve gönlün önümüze açabileceği ufku araştırmaktır. Düşlerle ne yapabiliriz? Dünyayı araştırışımızda düşlerin yeri nedir? Düşlerin işleyişini belirleme olanağımız var mıdır? Düşlerin eğitimi olabilir mi? Olursa nasıl olur? Bu sorulara doyurucu yanıt veremeyeceğimi biliyorum. Böyle bir amacımda yok. Düşler üzerine nasıl düşünebileceğimizi, düşünmeye çalışıyorum, yalnızca.

Düşler yaşantılardır. Bu yaşantıların üzerine etki eden güçler, geçen yüzyılın sonlarından başlayarak araştırma konusu yapıldı. **Freud**'un özellikle **Jung**'un dikkat çekici bulgularına saygı duyuyorum. Bir felsefeci olarak, bu yaşantıların kısa bir sınıflamasını yaparak, bazıları üzerine dikkat çekmek istiyorum.

Düşleri etkin ve edilgen düşler olarak ikiye ayırabiliriz. Edilgen düşler arasında, geceleri uyurken "gördüğümüz" rüyaları, dış koşulların ya da bedensel işleyişin sonucu olarak yaşadığımız sanrıları ve yanılsamaları sayabiliriz. Edilgen düşler üzerinde durmayacağım.

Etken düşler ilgimi çekiyor: Fenomenolojide *Phantasie* bir araştırma yöntemidir. Önümüzde duran, algımızın konusu olan bir nesneyi bilincimizde, değişikliklere uğratmaya çalışarak, değişenle değişmeyeni arayabiliriz (Konunun ayrıntısı için *Edmund Husserl Felsefesinde Mantık* adlı kitabıma bakılabilir, s.111 ve sonrası, Vadi Yayıncılık, Ankara, 1995). Gerçekliğin araştırmasındaki *hayal gücümüzün* belli bir yöntem içinde kullanılması, bilimin farklı alanlarında, farklı yollarla sürdürülen araştırma çabalarının bir parçası sayılabilir. Bu yazıdaki amacımız, **Husserl**'in Fenomenolojisinde denenen yollardan farklı yerlere götürüyor bizi. Etken düşler, bir ölçüde üzerinde etkili olduğumuz, *kullandığımız*, denetlemeye çabaladığımız düşlerdir. Bu düşleri yaşamamıza verdiğimiz anlam açısından yorumlamayı düşünüyorum. Düşler, yalnızca yaşayışımızın anlamını *irdelemek, kurcalamak* bakımından değil, kendimizi ve dünyayı değiştirme uğraşında da önemli yardımcılarımızdır.

HAYAL, HULYA VE HEYULA

İnsanın iç dünyasında, düşünce, dü-

şünme, duygu, isteme (wille), arzu adlarını verebileceğimiz farklı işleyişlerin yanında, düşleri de bulunur. Düşler, deneyim (tecrübe) lerimizin iç dünyamız tarafından işlenmesi, dönüştürülmesi sonucu oluşur. İnsana çevresi tarafından *bildiler* (insan bedenindeki her türlü alıcının, duyu organlarının çalışması sonucu, işlenmek, yoğrulmak üzere iç dünyamıza ulaşan ham bilgilere "bildi" diyorum. Girdi (input) ile çağrışım yapabildiğini düşündüğüm için önerdiğim Türkçe bir terim!) gelir. Çevresinden besin almak, yaşamını sürdürüp, çoğalmak durumunda olan tüm canlılar bildilerle tanır çevresini. Bildileri, bilintilere dönüştürerek çevresine uyum sağlar, sorunlarını çözer.

İleri düzeyde gelişmiş hayvanlarda ve insanda düşlerin, edilgen ya da etkin biçimleriyle, bildilerin, bilintilerin, yalnızca insanda ortaya çıktığını düşündüğümüz bilgilerin (epistêmê) oluşumunda katkıları var. Sadece olup bitenin saptanmasıyla yetinseydik, belki düşlere gerek kalmayacaktı. Umutlarımız, beklentilerimiz, olup biteni yeniden yorumlama gücümüz, geçmişi değerlendirip geleceğe taşıma çabamız düşleri gerektiriyor. Bilimde teoriler, teknolojide tasarımlar, sanatta ortaya konan ürünler, düşlerin yoğrulmasıyla gerçekleşiyor.

Düşlerin (etkin olanlarının) işlevini üçe ayırabiliriz. Düşler öncelikle bir *kaçma, sığınma*, gerçekliğin rahatsız edici etkileri karşısında, onu yok sayma, çarpıtma amacına yardımcı oluyorlar.

Düşler, *avunma*mızda, kendimizi avutmamızda tutunduğumuz dal olabiliyor. Avunmada kaçmıyoruz; durumu, bozulan bize karşı oluşan koşulları kurtarmaya, korumaya uğraşıyoruz.

Düşler, ilk iki durumun olumsuz görünümüne karşıt olarak *atılım sağlayıcı*, araştırıcı, arayıcı bir işlev görebilir. Düşlerim umutlarımı besler, arayışımdaki olanaklı seçeneklerini gösterebilir. Yaratıcılığımı destekler, yönlendirir.

Bütün bu işleyişi içinde, gerek kaçış, avunma gerekse atılım yolu olarak düşlerin etkin biçimde kullanışında düş gücümüzün şiddetinin *azlığı* ya da *yeterince* bütünlüğe kavuşturulamayışı bizi *hayâl*lerle karşı karşıya bırakır. Hayâllerimiz gelip geçici, dağınık, direnmeyen, derinlikten, bütünlükten yoksun düşlere verdiğim addır. Çoğunlukla belli bir hedeften, amaçtan da uzaktırlar. Gerçekleştirildiklerinde yitip gidebilirler; yeterince işlenmemiş, tutku, düşünce, akıl, irade (isteme, wille) tarafından fazlaca etki altına alınmamışlardır.

Hayâllerden akıl ve gerçeklikle ilişkisi açısından daha düşük düzeyde olan düşlere *heyulâ* diyorum. Heyulânın, Eski Yunancadaki *hüle* ile ilgisine dikkat çekmek isterim. Belirsizlik, işlenmemişlik, yeterince denetlenmemişlik, biçim (form) verilmemişlik, ondaki etkinlik derecesini (denetleyebilme gücümüzü) azaltan özelliklerindendir.

Düş kurmasını beceremeyenler, düş yoksulları, düş savurganları, düşleriyle muhabbete geçemeyenler, hayallerle, daha da kötüsü heyulâ ile yaşarlar. Düşler, burada çırpınan, yalpalayan, özen gösterilmeyen savruk düşlerdir.

Hulyâ, benim bu yazımda özel bir anlamda kullanılıyor. Hulyâ, etkin düşlerimizin, en gelişmiş, en işlenmiş, şiddeti yüksek, iç dünyamıza cân katıcı etkisi en fazla olanıdır. Günlük yaşamda heyulâ ile yaşarız çoğu kez; farkında olmadığımız, işleyip, ince ince dokuyamadığımız kaba düşlerimizle, hayallerimizle. Hulyâ oluşumu düşlerimizin zamanın boyutlarıyla ilişkiye geçirilmesini gerektirir.

Düşleri geçmişe yönlendiririz; olmuş bitmişe, onu eleştiririz, yeniden, yeniden yorumlarız. Burada hulyâ iş başındadır. Gerekli yorum gücümüzdür. Bakış ufkumuzu açan, parçalarımızı bütünleyen; bütün olarak görmeye alıştıklarımızı parçalayandır.

Hulyâ, geçmişten izler bulur, şimdiye. İzler (Traces, Spuren) geçmişi, şimdiye, geleceğe taşır. Bu taşımada itici gücümüz hulyâdır.

Hulyâ bize Latincedeki *carpe diem*'i söyler: Yakala gününü! Anı yakala. Anın zenginliğini, sonsuzluğunu yakala. Hulyâ ânda gevşetmez bizi. An ile serhoş etmez. (**Ömer Hayyam**'a burada bir selâm gönderelim!) Andaki *eksiği, özürü* söyler. Anı geleceğe açar. Anda yarım bırakılmış olanı, yeterince oluşturulmamış, düşünülmemiş, duyumsanmamış, eyleme dökülmemiş, kısaca yaşanmamış olanı duyurur bize. Hulyâ bir "*haydi!*" *yaşantısıdır*; haydi! der bize, kanatlı bir düştür; serüvencidir, öteleyicidir; iflah olmaz bir merakın, coşkunun, şevkin ve aşkın besleyicisidir. Yiğittir. Yılgın, korkak, sünepe değildir!

Hulyâ geleceğe götürür bizi. Beklentilerimizi umutlarımızı, taleplerimizi besler.

Hayâlin, hele hele, bu yazımda yüklediğim anlamıyla heyulânın akılla muhabbetleri pek yoktur; iletişimleri kıttır, iç dünyamızın diğer öğeleriyle; duygularımızla, tutkularımızla. Hulyâ bunu başarır. Başarmaya çalışır. Kaçış, avunma, atılım yollarında dönüp duran düşlerimizin, düzenleyicisi olmaya çabalar.

Hulyâ cânla beslenir. Cânımızla. Cânımızın kuşuyla. Cânevimizde oturur. Bizi gönlümüze çağırır. Ya da, gönlümüz sesini hulyâ ile duyurur bize.

HULYA EĞİTİMİ

Yaşadığımız dünyanın kavranışında, yorumlanışında, sorunlarının çözümünde, yerleşik düzenin cânımızı elimizden alan, bizi bıkkın, yılgın, hâlsiz koyan güçlerine karşı, değişik seçeneklerle dolu arayışı, çıkışı gerçekleştirme çabamızda hulyâ, özen göstermemiz, işlememiz, zenginleştirip, inceltmemiz, derinleştirmemiz gereken bir gücümüz. İnsan olma gücümüz.

Öncelikle bu gücü farketmemiz gerekiyor. Modern ve onun kılık değiştirmiş bir biçimi olan Post-modern durum, bizi kayıtsızlığa, çoğulculuk kılığında sorumsuzluğa, yılgınlığa, sahte sevinçlere itiyor. Hulyâmız bu duruma isyanımızdır! Geçmiş, şimdi ve gelecekle kuracağımız sağlıklı *rabıta* ile hulyâmızı diri tutabiliriz. Genç insanlara içlerindeki cânı, o cânla beslenen hulyâyı gösterebiliriz. Bunun basmakalıp bir eğitim anlayışıyla gerçekleşemeyeceği açık. Bilintilerle doldurulmuş kafaların, yüreklerin hulyâ ile arındırılması, cânlandırılması gerekiyor.

Bunun yollarının ne olacağının yanıtı, hulyâsı olan gönül ehlinin bulup çıkarabileceği, çözmeye gayret göstereceği bir muammadır.

Eleştirel düşünme

Cemal YILDIRIM

Uygarlık sürecinde çağdışı inanç ve saplantıları yeterince aşamamış toplumların günümüzde göze çarpan özelliklerinden biri, belki de başta geleni, problemlerini çözmede gösterdikleri yetersizliktir. Dahası, bu toplumların problemlerini çoğu kez içinden çıkılmaz bir tür kör düğüme dönüştürmeye daha yatkın oldukları bile söylenebilir. Ülkemizin bugün içinde bocaladığı giderek yoğunlaşan sorunlar yumağı bu genellemeyi doğrulayan önümüzdeki somut bir örnektir. Özellikle başta politika, ekonomi, eğitim, hukuk olmak üzere hemen tüm kamu işlev ve kuruluşlarında tanık olduğumuz sıkıntı, tıkanma ve yozlaşma bilinen ama çözümü verilemeyen sorunlar. Peki, durmadan yakındığımız sorunlara "çözüm" diye getirilen ama özünde palyatif olmaktan ileri geçmeyen tutumların gerisinde yatan yetersizlik nedir? Problemlerimizi niçin çözemiyoruz?

Kuşkusuz bu denli karmaşık bir duruma ilişkin bir soruya kestirmeden bir yanıt verilemez. Öncelikle içinde olduğumuz çıkmazın kökeninde yatan neden ya da nedenlere doğru tanı koymak gerekir. Ne var ki, bir yazı çerçevesinde çok değişkenli sosyal bir olayı tüm boyutlarıyla ele almaya olanak yoktur; buna hazırlıklı olduğumuzu da söyleyemeyiz. Biz burada sorunlara çözüm üretmedeki yetersizliğimizin temel nedeni saydığımız yerleşik bir özelliğimize, "eleştirel düşünme" denilen düşünsel yaklaşıma yabancı kalmış olma eksikliğimize açıklık getirmeye çalışacağız. Çözümlememiz başlıca iki soruya vereceğimiz yanıtlara dayanacaktır: a) "Eleştirel düşünme"den ne anlıyoruz? b) Problem çözmede eleştirel düşünmenin yeri nedir?

ELEŞTİREL DÜŞÜNME NEDİR?

Pek çok soyut terim gibi (örneğin, "özgürlük", "uygarlık", "bilgi", "felsefe" vb.) "eleştirel düşünme" deyiminin de standart bir tanımı yoktur. Günlük yaşamda da sık sık geçen bu türden terim veya deyimlerin kullanış bağlamına göre az-çok değişik anlamlar yüklendiği bilinmektedir. Ama bu, "eleştirel düşünme" dediğimiz kafa disiplininin açıklığa kavuşturulamayacağı anlamına gelmez.

Eleştirel düşünme geleneksel kültürümüze nerdeyse tümüyle yabancı bir kavramdır. Kavrama açıklık getirme arayışımızda bir kaç noktanın hemen belirtilmesi gerekir. Değineceğimiz ilk nokta, eleştirinin çoğu kez algılandığı gibi yerleşik norm ve değerlere karşı olumsuz bir tutum, yıkıcı bir girişim olmadığıdır. "Eleştiri" adı altında kimi kez sergilenen öyle tutum ve girişimlerden söz edilebilir, elbet! Ama gerçek anlamında eleştiri yıkıcı değil, yapıcıdır; doğruyu bulmaya yönelik bir arayıştır. Eleştiriye olumsuzluk gözüyle bakanlar, daha da kötüsü, eleştiriyi içlerine sindiremeyenler, ya geleneksel normlara sımsıkı bağlı kalan çevrelerdir, ya da mutlak doğruluk savı içeren bir ideolojiye koşullanmış militanlardır.

Vurgulamak istediğimiz bir nokta da, sıradan davranışlarımızın tersine eleştirel düşünmenin bireysel ya da kitlesel kapris, öfke veya tutkuların güdümünde değil, elden geldiğince nesnel ve ussal ölçütlere bağlı bir tartma ve yoklama etkinliği olduğudur. Ancak eleştirel düşünmeyi salt ussallık olarak algılama, dahası düpedüz mantıksal çıkarım kurallarına indirgeme dar ve katı olmanın ötesinde yanlış bir anlayıştır. Ussallık ve mantığın eleştirel düşünmedeki önemi yadsınamaz, kuşkusuz; ama eleştirel düşünmeyi, kavramı netleştirmek kaygısıyla da olsa, bunlarla özdeşleştirmek doğru olmaz. Eleştirel düşünmenin deneyim, bilgi ve beceri gerektiren, bir ölçüde de olsa, yaratıcı imgeler içeren boyutları da vardır.

Değineceğimiz son nokta oldukça yaygın kullanılan ama yeterli bulmadığımız bir tanıma ilişkindir. Buna göre, eleştirel düşünme önerme ve argümanları doğru değerlendirme etkinliğidir.(1) Bu tanım yetersizdir, çünkü: (a) Önerme ve argümanlar dışında eleştirel düşünmeye konu olarak elveren satranç türünden oyunlar; büyü, fal, akrobasi, reklam gibi etkinliklerden de söz edilebilir. (b) Eleştirel düşünmeye gitmeksizin de bir önerme ya da argümanı doğru değerlendirdiğimiz olur. (Günlük yaşamdan basit bir örnek alalım: Ortaokulu yeni bitiren Yılmaz tatile hemen çıkmak istemektedir. Havanın bozulacağı bahanesiyle bir hafta gecikmeyi öneren babasına, "Kaygılanmaya gerek yok, hava güzel gidecektir, babacığım! Geçen yıl da öyle olmadı mı?" diyor ve hava gerçekten çocuğun dediği gibi güzel gidiyor. Şimdi, Yılmaz'ın şans eseri doğru çıkan bu değerlendirmesine "eleştirel düşünme" diyebilir miyiz?)

Değişik boyutları yanı sıra, "eleştirel düşünme"nin ilişkin olduğu konu ya da uygulama alanına göre az-çok farklı anlamlar sergilediği de söylenebilir. Ne var ki, hangi bağlamda alınırsa alınsın kavramın "asal" diyebileceğimiz üç öğesi gözden kaçmamaktadır: bağımsız kafa disiplini, ölçülü kuşku, gerçeğe yönelik arayış. Eleştirel düşünmeyi diğer düşünme türlerinden farklı kılan özellik bu üç öğenin bileşimine dayanmaktadır. Düşünme tekdüze bir etkinlik değildir. Belirgin örneğini bilimde bulduğumuz rasyonel düşünmenin yanı sıra kökeninde irrasyonel düşünme türleri de vardır. Örneğin, düş görme, hayal kurma, kimi anımsamalarımız genellikle "ussal" diyemeyeceğimiz, istenç dışı oluşan düşünme türleridir. Öte yandan olup bitenler arasında ilişki kurma, varsayımlara giderek sonuç çıkarma, olgulara nedensel açıklama getirme, önermeleri doğruluk, argümanları geçerlik yönünden değerlendirme, problem çözme vb. anlaksal etkinlikler bilinç ve istenç gerektiren düşünme türleridir. Bu ikinci kümede yer alan, üstelik hepsinde uygulamaya elveren eleştirel düşünmeyi, basite indirgeme pahasına da olsa, bir tanım çerçevesinde şöyle dile getirebiliriz:

Ölçülü bir kuşkuculuk içinde ilgi konusu bir görüş, bir sav, bir açıklama veya değer varsısını; bir davranış, bir durum, bir yapıt veya oluşumu kendine özgü ölçütlere başvurarak, doğruluk ya da geçerlik yönünden nesnel ve ussal bir yaklaşımla irdeleme etkinliği.

Söz konusu irdeleme, uygulama alanına göre, değişik sonuçlara yönelik olabilir. Örneğin, felsefede ileri sürülen bir görüşü ya da öğretiyi, içerdiği varsayım, tez ve kavramlara çözümleyici açıklık getirerek sorgulamak; bilimde gözlem ve deney sonuçlarıyla onları açıklamak üzere önerilen hipotez veya kuramların ilişkisini yoklamak, ulaşılan sonuçların güvenirlik derecesini belirlemek; yazın veya güzel sanatlarda ortaya konan bir yapıtı estetik ölçütlere giderek değerlendirmek... Daha önce değindiğimiz bir noktaya dönmekte yarar görmekteyiz: eleştirel düşünmenin geçerliliği, büyük ölçüde ilgi konusuna ilişkin deneyim ve bilgi yeterliliğine bağlıdır. Bilgi ve deneyime dayanmayan bir eleştiri, başvurulan ölçüt veya ilkeler ne olursa olsun, içerikten yoksun, bir kafa egzersizi olmaktan ileri geçmez.

PROBLEM ÇÖZMEDE ELEŞTİREL DÜŞÜNME

"Problem çözme" deyince çoğunluk aklımıza okul yıllarımızdaki aritmetik geometri ve cebir problemlerini çözme uğraşı gelir. Oysa problem yaşamın tüm etkinlik alanlarında değişik biçimlerde karşılaştığımız bir bitmeyen olaydır. Kimi problem ya da sorunlarımıza birey olarak, kimilerine de ilgililerle işbirliğine giderek çözüm getirmeye çalışırız. Durum ne olursa olsun, kişinin problemine doyurucu bir çözüm bulabilmesi için öncelikle problemini kaynak, kapsam ve bağlamı yönlerinden iyi tanıması, çözüme elveren yöntem ve araçları belirlemesi, seçenek ve olasılıkları yoklaması gerekir. Unutulmamalı ki, öyle bir ön çalışma bile, kişinin yukarda verdiğimiz tanım çerçevesinde eleştirel düşünme yeti, deneyim ve istenç gücüne yeterince sahip olmasıyla gerçeklik kazanabilir, ancak!

Kuşkusuz, sıradan günlük problemlerin pek çoğuna yerleşik alışkanlıklarla, el yordamıyla ya da çevreye danışarak çözüm bulma olanağından söz edilebilir. Ama öyle yaklaşımlara elvermeyen, kişi ve çevresi için hazır çözümü olmayan problemler de az değildir. Kaldı ki, çözümü daha çok ortak alışkanlıklara dayanan problemleri aslında problem saymayabiliriz de! Gerçek anlamda problem hazır çözüm reçetesi olmayan problemdir. Eleştirel düşünmenin başta gelen bir işlevi de gerçek problemleri sözde ya da yapmacık problemlerden ayırt etme, "problem" dediğimiz güçlüğün de çözüm olup olmadığını belirlemektir. Eleştirel düşünme yetisinden yoksunluğun çoğu kez ya çözülebilir problemleri bile çözülemez karmaşıklığa dönüştürdüğü, ya da çözüme elvermeyen problemlerle uğraşma aymazlığına yol açtığı söylenebilir. Sağlıklı kafa donatımında önemli yer tutan bu yetinin oluşumu, yerleşik alışkanlıklar dışında yeni deneme ve arayışlara açık, özgür tartışmaya yer veren kültürel bir ortam; bilimsel düşünme yöntemini bir ölçüde de olsa özümsemiş bir eğitim anlayışıyla olasıdır. Öyle bir ortam ve eğitim olmaksızın ne bireylerin ne de toplumun problemlerine yeterli çözüm bulmaları bir yana, problemlerini gereğince kavramalarına bile olanak yoktur. (2)

İkibin dörtyüz yıl önce eşsiz bilge **Sokrates**, "Sorgulanmayan bir yaşam yaşanmaya değmez!" demişti. Yaşamlarını sorgulamak kişilerin kendi sorumlulukları elbet; ama yaşadığımız çağda konum ve tutumunu uygarlık açısından sorgulamayan toplum için ne diyebiliriz?

DİPNOTLAR

1) Bkz. Robert Enis, "A Concept of Critical Thinking, "Harvard Educationa Review, Vel. 32, 1962.
2) Bkz. Cemal Yıldırım, "Bilim ve Eğitim," Bilim ve Ütopya, Mayıs 1995.

Eski Türk Tarih Kurumu son Başkanı Ord. Prof. Dr. Sedat Alp ile söyleşi:

'Şimdiki kurum, Atatürk'ün kurduğu TTK değildir'

Söyleşi: Nejat AKFIRAT

*Hititoloji bilim dalında dünyada sayılı isimlerden biri olan, İlk Türk Hititologu Ord. Prof. Dr. **Sedat Alp**, aynı zamanda **Atatürk**'ün kurduğu Türk Tarih Kurumu'nun son başkanı.1946 yılında asil üyeliğine, 1951'den devletleştirildiği 1983 yılına kadar her yıl, yönetim kurulu üyeliğine seçildiği Türk Tarih Kurumu'nda, 20 yılı aşkın bir süre Genel Sekreterlik görevinde bulunmuş. Genel Sekreter olarak üç kere Türk Tarih Kongrelerini organize etmiş. Başkanlığa seçildikten kısa bir süre sonra, 1983 yılında, kurumun devletleştirilmesi üzerine başkanlıktan istifa etmiş.1995 yılında,"Bu kurum, **Atatürk**'ün kurduğu Türk Tarih Kurumu değildir" dedikleri için, Prof. Dr. **Neşet Çağatay** ve Prof. Dr. **Semavi Eyice** ile birlikte kurumdan ihraç edilmiş. Kendisiyle, Türk Tarih Kurumu'nun kuruluşu, attığı önemli adımlar, 12 Eylül rejiminin devletleştirilmesi ve kurumdan ihraç edilmeleri üzerine yaptığımız söyleşiyi okurlarımıza sunuyoruz.*

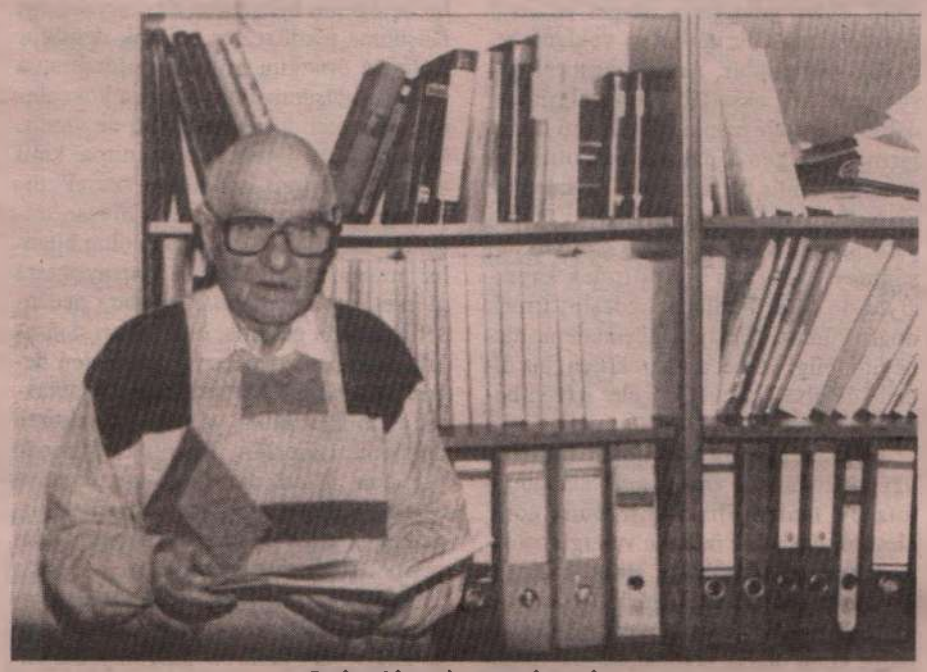

Sedat Alp çalışma odasında.

"ATATÜRK'ÜN HEDEFİ HALKTA TARİH BİLİNCİ UYANDIRMAKTI"

- Türk Tarih Kurumu'nun devletleştirilmeden önceki son başkanı idiniz. Bize Türk Tarih Kurumu'nu anlatır mısınız? Ne zaman kuruldu, hangi ihtiyaçlardan doğdu? Bu anlamda genel bir çerçeve çizebilir misiniz?

- Türk Tarih Kurumu (TTK), 1931 yılında **Atatürk**'ün direktifleri ile bir dernek olarak kuruldu.

Kurucu üyeler arasında Atatürk devrimlerine inanmış, onun yakın dava arkadaşları vardı. İlk başkanı **Tevfik Bıyıklıoğlu** idi. **Bıyıklıoğlu**, Garp Cephesi Kumandanı **İsmet Paşa**'nın Kurmay Başkanlığını, daha sonraları Moskova Büyükelçiliği ve **Atatürk**'ün Genel Sekreterliğini yapmış, birkaç dil bilen aydın bir kişi idi. Aramızda çok yaş farkı olduğu halde onunla iyi dostluğumuz vardı. Kendisinden Türk Tarih Kurumu'nun kuruluş öyküsünü bir çok kez dinlemiştim.

Kurucu üyeler arasında, bazıları Türk Tarih Kurumu'nun başkanlığını da yapmış olan **Yusuf Akçura, Hasan Cemil Çambel, Şemsettin Günaltay, Hikmet Bayur, İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Halil Edhem Eldem, Afet İnan, Sadri Maksudi Arsal, Reşit Saffet Atabinen, Mükrimin Halil Yınanç, Hamit Zübeyr Koşay** ve diğer bazı değerli kişiler vardı.

Atatürk'ten itibaren bütün cumhurbaşkanları Türk Tarih Kurumu'nun koruyucu başkanlığını yapmışlardı. Sayın **Kenan Evren** istisna edilirse hepsi Türk Tarih Kurumu'nu korumuşlardı.

Atatürk'ün hedefi Türk halkında tarih bilincini uyandırmak, şanlı geçmişine dayanarak geleceğe güven ve umutla bakmasını sağlamaktı. Onun diğer bir isteği Türk tarihi ile Türkiye tarihini, kaynakları özenle toplayarak bilimsel metodlarla ve objektif bir biçimde işleyerek Türklerin Orta Asya'dan getirdikleri yüksek kültür değerleri ile birlikte eski Anadolu halkları ile kaynaşarak yarattıkları kültür sentezini göz önünde tutarak eski Anadolu uygarlıklarının gerçek varislerinin Türkler olduğunu ortaya koymak ve bunu dünyaya kabul ettirmek idi.

O yıllarda ülkemizde bu işi başarabilecek vasıfta yetişmiş pek az bilim adamı vardı.

Atatürk bu eksikliği görmüş, bir yandan 1920'li ve 1930'lu yıllarda yurt dışına yarışma sınavları ile tarih ve arkeoloji öğrenimi için öğrenci göndermiş, diğer yandan İstanbul Üniversitesi reformunu yaparak ve Ankara'da Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi'ni kurarak, bu kuruluşlara davet ettiği yabancı uzmanlar sayesinde ülkemizde tarih ve arkeoloji alanında değerli bilim adamları yetiştirmiştir.

Atatürk'ün yurt dışına göndererek yetiştirdiği bilim adamlarından biri olduğum için çok mutluyum.

TTK'NA ULUSLARARASI İTİBAR KAZANDIRAN BAŞARILARI

İlkten dar bir kadro ile kurulan Türk Tarih Kurumu, 1940'lı yıllardan itibaren alanlarında iyi yetişmiş bilim adamları ile genişletilmiş, büyük atılımlar ve keşiflerle **Atatürk**'ün özlediği bilim düzeyine ulaşmıştır. Türkçe ile birlikte çeşitli yabancı dillerde yaptığı yayınları ile bütün dünyada değer verilen bir kurum haline gelmiştir. Türk Tarih Kurumu nispeten kısa bir zamanda Türk bilimine yüzlerce eser kazandırmıştır. Daha önceleri sesi çıkmayan Türkiye'nin bu başarıları yabancı bilim adamlarının Türk Tarih Kurumu'nun çıkardığı *Belleten* mecmuasında yazı yazmaya ve kitaplarını Türk Tarih Kurumu'nda bastırmaya talip olmalarından da bellidir.

Türk Tarih Kurumu'nun yaptırdığı arkeolojik kazılarda meydana çıkarılan sanat eserleri ile Türk müzeleri büyük ölçüde zenginleşmiş ve kurum dolaylı olarak Türk turizmine de katkıda bulunmuştur.

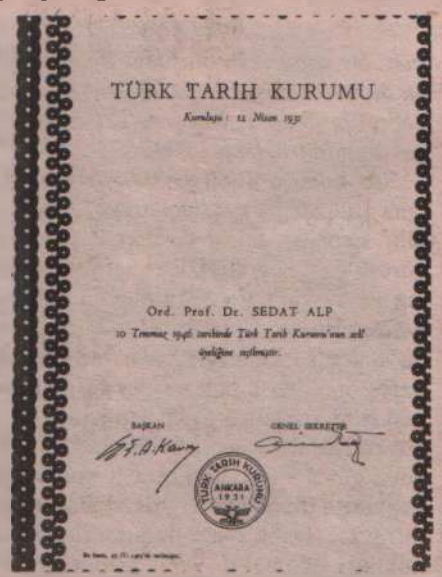

TÜRK TARİH KURUMU

Kurulışı : 12 Nisan 1931

Ord. Prof. Dr. SEDAT ALP

10 Temmuz 1946 tarihinde Türk Tarih Kurumu'na asil üyeliğine seçilmiştir.

BAŞKAN

GENEL SEKRETER

T.C.
ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU
TÜRK TARİH KURUMU
BAŞKANLIĞI

Sayı : Per.Şu.385-1480 Ankara , 15.9.1995
Konu : Üyeliğin düşürülmesi

Sayın
Ord.Prof.Dr. Sedat ALP

Kurucu üyesi olduğunuz "Tarih Kurumu Derneği"nden, Türk Tarih Kurumu'nun Atatürk'ün kurduğu Kurum olarak kabul etmediğimiz ifade edilmektedir. Büyük Atatürk'ün kurmuş olduğu Türk Tarih Kurumu'nun yıllarca asil üyeliğini yapmış kişilere yakıştıramayacak bu iddianız, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Kanunu'nda belirtilen Kurumumuza amaç ve ilkeleri ile bağdaşmadığından, aynı Kanun'un 90. maddesi gereğince 25.8.1995 gün ve 95/5 sayılı Türk Tarih Kurumu Kurulu ile Kurum üyeliğinizin düşürülmesine karar verilmiştir.

Bilgilerinizi rica ederim.

Prof.Dr. Yusuf HALAÇOĞLU
Türk Tarih Kurumu Başkanı

Sedat Alp'in TTK'na üye seçildiğine (solda) ve üyeliğinin düşürüldüğüne ilişkin belgeler.

Yayımladığı kazı raporları ve monografiler ile dünyada büyük ilgi toplamış ve hayranlık uyandırmıştır.

Türk Tarih Kurumu bu başarılarını tutarlı, istikrarlı, dengeli ve demokratik yönetimine borçludur.

Yılda bir kez toplanan Genel Kurulu, 7 kişilik yönetim kurulunu, yönetim kurulu, üyeleri arasından kurumun başkanını, iki asbaşkanını, genel sekreterini ve veznedarını seçiyordu. Her yıl seçim olduğundan başarılı olmayan üyeler ertesi yıl değiştirilebiliyordu.

1946 yılında asli üye seçildiğim Türk Tarih Kurumu'nda, 1951 yılından itibaren devletleştirilme tarihine kadar her yıl yönetim kuruluna seçilmek onurunu yaşadım. Asbaşkanlık ve 20 yılı aşkın bir süre genel sekreterlik görevlerinde bulundum. Genel sekreter olarak üç kez Türk Tarih Kongrelerini organize ettim ve sonunda Türk Tarih Kurumu başkanlığına seçildim. Devletleştirme üzerine başkanlıktan ayrıldım.

Devletleştirmeden önceki Türk Tarih Kurumu üyeleri arasında birkaç dil bilen, eser ve makalelerindeki buluşları ile yabancı yayınlarda yüzlerce kez kaynak olarak gösterilen, Türk biliminin gururu olan kişiler vardı. Onlar kendilerini mesleklerine adamış bilim adamları idi.

Bu başarılar, Türk Tarih Kurumu üyeleri bilim adamlarının yabancı üniversitelere ders veya konferans vermeye davet edilmelerine yol açmış, üyelerinin bazıları yabancı bilimler akademilerince ve dünyanın çeşitli bilim kuruluşlarınca bilime katkılarından ötürü üye seçilmişler, içlerinden bazılarına yabancı üniversitelerce fahri doktorluk payesi verilmiştir.

Türk Tarih Kurumu'nun bir bilimler akademisi olmadığı halde Uluslararası Akademiler Birliği'ne (Union Académique Internationale) üye seçilmesi, uluslararası bilim çevrelerinde ona verilen değeri göstermektedir. Bu kuruluşun bilimsel toplantılarında birkaç kez Türk Tarih Kurumu'nu temsil etmek mutluluğunu yaşadım.

Eski Türk Tarih Kurumu'na üye olmak büyük bir şerefti. Üyeler, üniversite profesörlüğünden aldıkları maaşları ile geçinirlerdi.

Türk Tarih Kurumu'ndaki görevlerini fahri olarak yaparlardı. Toplantılar için huzur hakkı almazlardı. Ne başkan ne diğer yönetim kurulu üyeleri maaş almazlar, fahri olarak çalışırlardı. Onların bütün dertleri kitaplarının kaliteli bir biçimde basılması idi. Basılan eser ve makalelerinden aldıkları telif hakkı üniversitelerden ve Milli Eğitim ya da Kültür Bakanlıklarındaki telif hakları tarifesinden farksızdı. Üye olmayan bilim adamlarının yayınları için de aynı tarife uygulanıyordu.

Türk Tarih Kurumu'nun mali kaynağı büyük ölçüde **Atatürk**'ün vasiyetiyle Türk Tarih Kurumu ile Türk Dil Kurumu'na bıraktığı Türkiye İş Bankası'ndaki hisselerinin nemasına dayanıyordu. Türk Tarih Kurumu bu olanağı en iyi biçimde kullanmış, yayımladığı yüzlerce bilimsel

eser yanında basımevi binasını, uluslararası ödül kazanan kurum binasını yaptırmıştır. Ayrıca inşa edilecek yeni basımevi binası için büyük bir arsa satın almıştır. Basımevini zamanının en modern makinaları ile donatmıştır. Türk Tarih Kurumu Basımevi, Türk matbaacılığı için adeta bir okul olmuştur.

Türk Tarih Kurumu devletleştirildiği 1983 yılına kadar ulusumuzun övünç kaynağı batılı bir müessese gibi çalışırdı. Uluslararası ödül kazanan binası pırıl pırıl bir görünümde idi. Bastırdığı bazı kitaplar için yabancı meslektaşlarımız, "Acaba bu kitaplar Türkiye'de mi basıldı?" diye sorarlardı. Bir batılı bilim kuruluşunun nasıl yönetildiğini bilen yöneticiler elinde Türk Tarih Kurumu çok daha ileri aşamalara gelebilirdi.

Türk Tarih Kurumu Kitaplığı, tarih ve arkeoloji alanlarında Ankara'nın en iyi kitaplığı haline getirilmişti. Satın alınan birçok bilimsel eser yanında yayınlarının değişimi yoluyla birçok değerli eser ve bilimsel mecmua kuruma hiç para ödemeden kazandırılıyordu. Bu mükemmel kitaplık sayesinde bilimsel çalışmalar ve araştırmalar büyük ölçüde kolaylaştırılmıştır.

Türk Tarih Kurumu'na üye olmak zor bir iş idi. Üyelik teklifleri iki üye tarafından adayın eserleri ve bilime katkıları üzerinde hazırladıkları tahlili birer raporla kuruma veriliyordu. Yönetim Kurulu'nda incelenerek kabul edilen raporlar Genel Kurul'a geliyordu. Genel Kurul'da tartışılan raporlar gizli oyla ve üçte iki çoğunlukla kabul ediliyordu. Kuruma üye olabilmek için Atatürk ilkelerine bağlı olmak ilk koşuldu.

Türk Tarih Kurumu'nun başarısında **Atatürk** zamanında Kurum'a sekreter olarak alınan daha sonra genel müdürlüğe yükseltilen rahmetli **Uluğ İğdemir**'in büyük payı vardır.

"TTK'NA KARŞI OLANLAR, 12 EYLÜL REJİMİYLE ARADIĞINI BULDU"

- Size göre devletleştirmenin nedeni neydi?

- Ülkemizde eskiden beri Türk Dil Kurumu'na ve Türk Tarih Kurumu'na karşı bazı çevreler vardı. Demokrasinin güçlü olduğu yıllarda karşı dengeler dolayısıyla bu çevreler etkili olamıyordu. 27 Mayıs ve 12 Mart rejimlerinde yeteri kadar etkili olamayan bu çevreler, 12 Eylül rejiminde aradıkları ortamı buldular.

Türk Tarih Kurumu'na karşı çıkanlar arasında başlıca iki grup vardı. Birinci grubu, kuruma üye olmak isteyipte olamayanlar teşkil ediyordu. Türk Tarih Kurumu kamu yararına bir dernek olduğu için kurumun basımevi, kazançlarından vergi ödemiyordu. Telefon rehberlerinin basımı gibi büyük işleri alması rakip kuruluşlarda kıskançlık yaratıyordu.

Türk Tarih Kurumu içinde basımevinin kültür işleri dışında dışarıya ticari iş yapmasını tasvip etmeyen üyeler vardı. Kişi olarak bunlardan biriydim. Genel Kurul'da karşı görüşler ağır basıyorsa da zamanla bizim görüşümüz ağırlık kazanma yolunda idi.

Devlet ihalelerine katılan Ajans Türk, Tarih Kurumu aleyhine kurumu yıpratmak ve ortadan kaldırmak için devamlı kampanyalar açıyor ve kamuoyunda kısmen etkili oluyordu.

12 Eylül yönetimi ilkten Türk Tarih Kurumu'na karşı iyi davrandı. Kurumun koruyucu başkanlığını üstlenen Sayın **Kenan Evren**'in darbenin ilk yılında

Sedat Alp eşi Ferzan Alp (solda), ve Muazzez İlmiye Çığ'la birlikte Hititoloji Kongresi nedeniyle bulundukları Çorum'da (Eylül 1996).

Türk Tarih Kurumu için söylediği övücü sözleri anımsıyorum. Kendisi 1981 yılında Türk Tarih Kurumu'nun düzenlediği 9. Türk Tarih Kongresini bir konuşmayla açmış ve kongre üyeleri onuruna Köşk'te bir resepsiyon vermişti. Bu arada belli çevrelerin basında Türk Tarih Kurumu aleyhine yayınladığı yazılar gün geçtikçe artıyordu.

O sıralarda o zamanki başkanımız Ord. Prof. **Enver Ziya Karal** vefat etmiş ve Prof. Dr. **Bekir Sıtkı Baykal** kuruma başkan vekili olmuştu. Ben hazırlamakta olduğum iki kitap için üyesi olduğum Mainz Bilimler Akademi'sinin davetlisi olarak akademinin Boğazköy arşivinde araştırma yapmak üzere Almanya'ya gitmiştim. Almanya'dan döndüğümde Devlet Denetleme Kurulu'nun, Türk Tarih Kurumu'na gönderildiğini öğrendim. Kısa bir süre sonra da Türk Tarih Kurumu başkanlığına seçildim.

Bir hava korgenerali başkanlığında çalışan ve içinde hiçbir tarihçi bulunmayan Devlet Denetleme Kurulu, Türk Tarih Kurumu'nun hiçbir olumlu faaliyetini bulamadı. Kurumun bir üyesinin aldığı avansı zamanında kapatmamasını Türk Tarih Kurumu'nun bir kusuru sayan rejimin aynı kişiyi, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu üyeliğine getirmesini hayretle karşıladım.

Raporda, Türk Tarih Kurumu'nun **Atatürk**'ün mirasını iyi kullanmadığı, israfa kaçtığı belirtildiği halde eski Türk Tarih Kurumu Yönetim Kurulu'nda mali işlerden birinci derecede sorumlu veznedar üyesinin devletleştirmeden sonra yeni Türk Tarih Kurumu'nun başkanlığına atanması, 12 Eylül rejiminin ne kadar tutarlı olduğunun bir göstergesidir.

Ayrıca Devlet Denetleme Kurulu esas suçlamalarını basımevine yöneltmiş olduğu halde Türk Tarih Kurumu eski basımevi Yönetim Kurulu üyeleri yeni kuruluşta seçkin yerlere getirildi.

Devlet Denetleme Kurulu'nun raporunda bilim adamlarının -ben dahil- şahıslarına karşı hiçbir suçlama yöneltilmediğini belirtmek isterim.

Sayın **Kenan Evren**'in **Atatürk**'ün vasiyeti gözardı edilerek mirasına el atmak suretiyle yaratılan hukuk dışı durumu savunmak için, kendisinin kurduğu kurumun **Atatürk**'ün kurduğu Türk Tarih Kurumu olduğu yolundaki iddiası hiç inandırıcı değildir. Hele Sayın Evren'in kendisinin kurduğu ve başkanı ile üyelerini atadığı Atatürk Kültür, Dil Tarih Yüksek Kurumu'ndan Atatürk Ödülü (para ödülü) almasına ne demeli? Kendisinin buna ihtiyacı mı vardı?

Oysa ki eski Türk Tarih Kurumu'na seçim yoluyla gelmiş olan üyelerin kazanılmış hakları ihlal edilmiş, kendilerine hiçbir tebligat yapılmadan yerlerine atama yoluyla yeni üyeler getirilmiştir. Eski üyelerin, insan haklarına aykırı bu davranıştan ötürü hukuk yoluna başvurma hakları yapılan ve kabul edilen yeni Anayasa ile ortadan kaldırılmıştır. Acaba dünyanın hangi demokratik ülkesinde Türk Tarih Kurumu gibi bir kurumun statüsünün kurucusunun iradesine aykırı olarak Anayasa ile değiştirildiği görülmüştür?

Herşeyi düşünen **Atatürk**, isteseydi bu kurumları birer devlet dairesi olarak kurmaz mıydı?

Yeni kurulan "Türk Tarih Kurumu"na eski üyelerden yalnız üçte biri alınmıştır. Alınmayan üyeler arasında dünyaca ünlü bilim adamları vardır. Günümüzde ise, işittiğime göre, yeni kurumda eski Türk Tarih Kurumu'ndan yalnız bir kişi kalmıştır. Böyle bir kurum yüce **Atatürk**'ün kurduğu Türk Tarih Kurumu olabilir mi? Bunun takdirini *Bilim ve Ütopya* dergisinin değerli okuyucularına bırakıyorum.

Devletleştirmeden önce, o zamanki yetkilileri birçok kez ziyaret ederek engel olmaya çalıştı isek de ne yazık ki başaramadık. Bu değişikliğin ileride bu kurumları siyasal otoritenin oyuncağı haline getirebileciğini anlattı isek de onları ikna edemedik.

- Sizin ve arkadaşlarınız Türk Tarih Kurumu'ndan ihraç edilmesine ne diyorsunuz?

- Geçen yıl seçimlerden önce TBMM'de Anayasa değişikliği girişimleri sırasında biz de Türk Tarih Kurumu ile Türk Dil Kurumu hakkındaki Anayasa'nın 134. maddesinin değiştirilebileceğini umduk ve bu kurumların eski statülerine kavuşabilmelerini sağlamaya çalışmak için eski üyelerden oluşan bir dernek kurduk. Şimdiki atanmış yöneticiler bunu işiterek Prof. Dr. **Semavi Eyice**'yi, Prof. Dr. **Neşet Çağatay**'ı ve beni "Bu kurum **Atatürk**'ün kurduğu Türk Tarih Kurumu değildir" dediğimiz için kurumdan ihraç ettiler. Bu olay Türk Tarih Kurumu'na uzun yıllar çeşitli kademelerde hizmet etmiş, araştırma ve yayınları ile onun uluslararası alanda itibar kazanmasına katkıda bulunmuş olan bilim adamlarını sırf görüşlerini açıkladıkları için harcayabilen şimdiki yöneticilerin demokrasi ve insan hakları anlayışından ne derece yoksun olduklarını göstermesi bakımından ibret vericidir.

- Teşekkür ederiz.

•• İŞÇİ PARTİSİ ••

ÖNCÜ GENÇLİK

KASIM '96 • SAYI:8 AYLIK GENÇLİK DERGİSİ 50.000 TL

YÖK'ü Yok Etmek İçin

Özerk Üniversite İçin

Bağımsız Türkiye İçin

6 KASIM'DA

BEYAZIT'A

•YÖK: İnsan Üretim Fabrikası
•Koordinasyon Cephelerinde Tartışmalar, Yönelimler
•Prof. Dr. İzzettin Önder'le Üniversiteler Üzerine
•Şeriat Üniversitelerimize Saldırıyor
•Öncü Gençlik Kongreleri
•Neden Devrim-2
•Ayın Portresi: Che
•Kitap: Dünyayı Sarsan On Gün

Kasım Sayısı İşçi Partisi Örgütlerinden Temin Edilebilir

İSTANBUL : (0212) 251 99 10
ANKARA : (0312) 435 29 99
İZMİR : (0232) 445 20 58

Gebelikten korunma yöntemlerinin tarih boyu kültürle ilişkisi

Tolga ERSOY

İlkel topluluklardan, uygar olarak tanımlanan toplumlara dek, "nüfus sorunu"nun, kendine, topluluğun ya da toplumun gündeminde sürekli yer bulduğu ve bu duruma da çeşitli şekillerde müdahale edildiği bilinmektedir. Artan nüfusa karşı toplumun gösterdiği tepkinin niteliği ve sonuçları ise çok tartışılan bir konu olma özelliğini korumaktadır.

Birkaç yüz kişiden oluşan ilkel bir topluluğun tüm dünyasının on ya da yirmi kilometrelik çapı olan bir bölge olduğu düşünülürse, ilkel topluluktaki göreceli bir nüfus artışının gerçekten topluluğun oldukça kısıtlı ekonomik yaşantısı için yük olacağı düşünülebilir. Aynı izleği devam ettirirsek, tarihteki ve günümüzdeki tüm toplumlar ve devletler için bu sorunun benzersiz bir şekilde varlığını koruduğunu ileri sürebiliriz. Daha çok **Karl Marx**'ın yanıtıyla ünlenen **Malthus**'un adıyla anılan nüfus sorunu, yüzyılı aşkın bir süredir yoğunlukla tartışılmakta ve ideolojik yansımalarını da kuşkusuz bulmaktadır. Bu yazı "nüfus sorunu"nu, "doğum kontrolü uygulamaları"ndan yola çıkarak tartışma iddiasında değildir. Yapılacak olan yalnızca konunun tarihçesiyle kültür ilişkisinin özetlenmesinden ibaret olacaktır.

Nüfus artışına karşı geliştirilen yöntemler, bugün tıp biliminin bir uğraş alanı olmasına karşın, tarihte ve günümüzde kültürel bir unsur olma özelliğini hiçbir zaman kaybetmemiştir. Bazı ilkel topluluklarda ekonomik yararlılığı kalmayan "yaşlıların" ölüme terkedilmesi nüfus artışına karşı birer önlem olarak düşünülebilir. Aynı şekilde günümüzde, savaşlardaki kitlesel kıyımlar ya da kapitalist ülkelerdeki yoksulların yokluğa ve ölüme terkedilmesi de nüfus sorununun bir başka çözüm şekli olarak görülebilir! **Malthus**'dan "Yeni Dünya Düzeni"ne uzanan süreçte bu vahşetin değişik şekillerde formüle edildiği ve usallaştırıldığı da bilinmektedir.

GEBELİKTEN KORUNMA EN İNSANİ NÜFUS KONTROLÜDÜR

Koptrasepsiyon (gebelikten korunma) yöntemleri, nüfus kontrolünde önemli bir yer tutmuştur. Elbette savaşlar veya büyük salgınlar gibi kısa sürede sonuç vermemesi ve vahşetten uzak olması kimi çevrelerde verimliliği konusunda tartışmalara yol açsa da (!) bilimsel müdahaleye açık olması nedeniyle, nüfus kontrolünün sağlanması için en insani yöntem olduğu gerçeğini değiştirememiştir. Ancak bugün, gebelikten korunma yöntemleri radikal islamcılar tarafından batı emperyalizmin birer tuzağı olarak değerlendirilmekte ve şiddetle reddedilmektedir. (Kuşkusuz islami faşizmin zorbalığının artması ve "İslam emperyalizminin" gelişimi için fazla nüfusa gereksinim vardır!)

Uygulanabilme kolaylığı ve insan sağlığını en az riske sokması açısından, günümüzde kullanılan başlıca gebelikten korunma yöntemleri rahim içi araç uygulaması (spiral), prezervatif, oral kontraseptif (hap) tir. Benzer amaca yönelik yeni yöntemler geliştirilmekte ve cerrahi uygulamalarda gün geçtikçe artmaktadır. Bu yöntemlerin tümü gebeliğin oluşum anına çeşitli yollarla müdahale etmeyi içermektedir (erkek üreme hücresi sperm ile, dişi üreme hücresi ovumun biraraya gelmesinin engellenmesi). Geri kalmış toplumlarda ve altkültür gruplarında sıkça görülen, döllenme sonrası gebeliğe müdahaleninde tüm olumsuz sonuçlarıyla birlikte kültürel olarak varlığını sürdüren birer olgu olduğunu söylemek, ampirik gözlemlerimizin ötesinde bir gerçektir. Bu nedenle kontrasepsiyon ve kültür ilişkisi incelenirken "abortus-çocuk düşürme" olgusu da anımsanmalıdır.

İLKEL TOPLULUKLARDA GEBELİKTEN KORUNMA

Artan nüfusun olumsuz etkilerinin dayatmasıyla ilkel topluluklardan günümüze, tarihteki tüm toplumlarda çeşitli gebelikten korunma yöntemlerinin geliştirildiği düşünülebilir. Yüzyılımızda çeşitli ilkel topluluklarda yapılan antropolojik çalışmalar bu yargımızı destekleyebildiği gibi olumsuzlayabilirde. Trobriand çalışmalarında **Malinowski**, yerlilerin cinsel ilişki ile gebelik arasındaki bağlantıyı bilmediğini ortaya koymuştur. Bunun doğal bir uzantısı olarak "gebelikten korunma olgusu" diye bir şey bu topluluk için söz konusu değildir. Erkek katkısı olmadan gebelik olgusunun kitaplı dinlere dek ulaştığı anımsanırsa "ilkeli" pek yadırgamamak gerekir. Ayrıca tarih öncesi döneme ait "sanat"ta cinsel ilişkinin görülmemesi bu savı destekler bir durumdur. Gebelik sürecinde ise, gebeliği tehlikeye düşüreceğine inanılan durumlara karşı, doğumdan sonrada devam eden bir süre cinsel ilişki yasağı gibi bazı tabular geliştirilmiştir (1). Bu tür yasaklamaların gebelik sayısını azaltarak (ortalama yaşam süresininde kısalığı göz önüne alınarak) nüfus üzerine olumlu etki yaptığı ve gebelikten korunma yöntemlerinin bulunmasına gerek kalmadığı bir görüş olarak ileri sürülebilir. Kaldı ki çoğu ilkel topluluk ve geri kalmış toplumda emzirme süresinin uzunluğu da doğal bir korunma işlevi görmektedir.

Diğer taraftan daha yakın tarihli araştırmalarda bazı ilkel toplulukların ve geri kalmış toplumların gebeliği engelleyici ya da sona erdirici geleneksel yöntemler kullandığını göstermektedir. Bu bölümde vereceğimiz iki örnekten birini Brezilya Kayapo yerlileri oluşturmaktadır. Hastalıkların ruhsal veya ruhsal olmayan şeklinde sınıflandırıldığı ve şamanlığın tıbbi sistemi oluşturduğu Kayapo'larda seksüel yaşantı, geleneklerin kontrolü altındadır. Kayapo'lar mens (adet kanı) ile gebelik arasındaki ilişkinin ayrımında olup, "kadın vücudu kuru" iken (menopoz, emzirme, gebelik) gebeliğin olmayacağını bilmektedirler. Bununla birlikte seksüel eylem ile gebelik arasındaki ilişkinin tanımlanmasının zorluğuda vurgulanmaktadır. Buna rağmen paradoksal olarak Kayapo'larda gebelikten koruyucu ve düşük yapıcı maddeler bilinmekte ve "çocuksuzluk ilacı, öldürücü ilaç" şeklinde tanımlanmaktadır. 1979 tarihli çalışmada Kayapo'lu bir kadının sahip olduğu ortalama çocuk sayısının 2.3 olduğu görülmüştür ki bu da topluluk tarafından bilinen korunma yöntemlerinin aktif olarak kullanıldığını gösterir. Kullanılan yöntemler arasında Rodriguesia secunda adlı orkide taçının ağızdan alınması ya da Epistephium lucidum adlı orkidenin ağızdan alınması veya vaginal yolla uygulaması örnek verilebilir. Siyanojenik alkoloid içeren birçok maddeden çay şekliyle ya da doğrudan almak suretiyle kontraseptif olarak yararlanmaktadırlar. Diğer yöntemler arasında, yağlarla masaj, buharlaşabilen etkin maddelerin solunması gibi şaşırtıcı uygulamalar bulunmaktadır (2). Diğer örneğimiz ise Hindistan'dan; yaprakları öldürücü olan Azadirachta ağacından elde edilen bir tür yağın ağızdan alınarak ya da vaginal uygulama ile gebeliği sonlandırdığı yüzyıllardır bilinen bir bilgi olup geleneksel bir yöntem olarak kullanıldığı gösterilmiştir (3). Yöntemler dışında bu örneklerden yapacağımız çıkarım: Gereksinimlerin doğal ortamları içinde karşılanacağı ve bunun da kültür içindeki yeri ve tanımlamasını bulacağıdır.

Tarihteki tüm toplumlarda çeşitli gebelikten korunma yöntemleri geliştirilmiştir.

DÜŞÜK YAPMA VE ÇOCUK ÖLDÜRME

Bu örneklerin yanısıra, tarihteki birçok toplum için başlıca nüfus planlaması yönteminin çocukların öldürülmesi olduğunu ileri süren ve önemli kanıt ve tanıklıklara dayanan görüşlerde mevcuttur. "Önceleri çocuk öldürmenin dışında nüfusu sınırlamanın en 'barışçıl' aracı çocuk düşürmeydi. Birçok ilkel topluluk zehirli karışımlar içmek suretiyle çocuk düşürme yollarını bilir. Başka bazı topluluklar gebe anneye karnının çevresini kumaştan bir kemerle sıkıca sarmasını öğretirler. Yapılan diğer şeyler sonuç vermezse, sırt üstü yatan bir annenin karnı üzerine onun bir arkadaşı bütün gücüyle atlar." Düşük yapmanın anne sağlığını tehlikeye sokması, çocuk ölümü düşüncesini beraberinde getirir. **Harris** buna 18. yüzyıl İngilteresi'nden örnek verecektir: "Cinle sarhoş olmuş onbinlerce anne bebeklerini düzenli olarak Thames nehrine attı ya da onları çiçek hastalığı kurbanı olanların giysileriyle sarmaladı, çöp varillerinin içine bıraktı, sarhoşluğun şaşkınlıkları içinde onları çiğneyip ezdi ve başka biçimlerde bebeklerinin yaşamlarını dolaysız ya da dolaylı araçlarla kısaltmanın bir yolunu buldu." (4). Örnek çok abartılı bulunsa da, nüfus artışı ile daha da dengesizleşen paylaşım eşitsizliği sorununun yoksullaştırıcı etkisine bir tepki olarak değerlendirilebilir. Kaldı ki 18. yüzyılda prezervatif gibi gebelikten korunma yöntemleri de yaygın olmasa da kullanılmaya başlanmıştır. Kültürel devinim içinde çocuk öldürme ve düşük yapmanın bir "korunma" yöntemi olduğu hatta çoğu kez topluluk ya da toplum tarafından sözde yasaklansa da görmemezlikten gelindiği, geçiştirildiği de bilinmektedir.

Düşük yapma ve çocuk öldürmenin yanısıra, gebelikten korunmaya ait bazı bilgilere tarihteki bazı toplumların sahip olduğu bilinmektedir. Hipokratik Yunan

tıbbında demir sülfat ya da şap benzeri bazı maddelerin bu amaçla kullanıldığı bilgisi günümüze ulaşmıştır. Eski Mısır tıbbından **Aristotales**'in aktardığı bir bilgiden sedir ağacı yağının benzer amaçla kullanıldığı öğrenilir.

DİNLERİN YAKLAŞIMI KISITLAMA VE YASAKLAMA

Günümüz gebelikten korunma yöntemlerinden biri olan prezervatifin kullanılması ise Eski Mısır'a dek ulaşmaktadır (5). Pratik kullanımı ise 16. yüzyılda başlamış ve öncelikle de frengiye (sfiliz) karşı bir önlem olarak düşünülmüştür. Prezervatifin yaygın kullanımı 18. yüzyıldan sonra başlayacaktır. 20. yüzyıl ise tıp biliminin ilerlemesine koşut olarak gebelikten korunmada önemli aşamaları içerecektir.

Bu tarihsel gelişimi boyunca andığımız tüm yöntemlerin toplumlara, kültürlere göre farklı tepkilerle karşılaştığını söylemek yanlış olmayacaktır. Kuşkusuz bu tepkilerin şekillenmesinde dinlerin rolü oldukça başattır. Erkek egemen tüm dinler, kadının gebeliği üstündeki kontrol hakkını kısıtlayıcı sert yasaklamalar getirmiştir. Yahudiliğe ait birçok yazında bu mantıktan yola çıkılarak gebelikten korunmaya yönelik tüm yöntemlere çeşitli kısıtlamalar getirilirken "erkeğin gücünün boşa kullanılmaması" amacı güdülmüştür. Kuşkusuz bu "baba tanrılı" dinler için anlaşılabilir bir olgudur. "Allah sizi bir topraktan sonra bir spermden yarattı; sonra sizi çiftler haline getirdi. O'nun ilmi dışında bir dişi ne hamile olur ne de doğurur. Yaşayan bir varlığa daha çok ömür verilmesi de onun ömründen biraz azaltılması da mutlaka bir kitapta yazılıdır. Bu, Allah için gerçekten çok kolaydır." (6). Bu ve benzeri çok sayıda ayete dayanan İslam'da, konuda kısıtlayıcı ve yasaklayıcıdır. Ne var ki dinlerin pragmatizmi bu yasaklamalara, tıbbi, sosyal ve ekonomik koşullara göre esneklik getirmektedir. Örneğin Papa, cinsel perhiz ve ritm yöntemini (kadının yumurtlama günlerinde cinsel ilişkiye girilmemesi) uygun görmüştür! (7) Hinduizm ve Budizm ise bu konuda bir kısıtlama içermemektedir.

ÜREMEDE ERKEK İKTİDARINA DARBE

20. yüzyılla birlikte gebelikten korunma yöntemlerinin çeşitlenmesi, gelişmesi, yaygınlaşması ve kullanımının artması, dinlerle desteklenen ataerkil hiyerarşik yapılanmalara bir darbe olarak değerlendirilmiştir. Bunun kuşkusuz en tanımlayıcı örneği, Hitler faşizminin konuya karşı başlattığı ideolojik saldırı ve yasaklamalardır. Korunma yöntemlerinin gelişmesinin kadın yaşamına getirdiği özgürlük ve bu durumun yarattığı kültürel değişiklik günümüz araştırmacıları tarafından irdelenmiştir: "Kadınların doğum kontrolü hakkını elde etmeleri demek, ilk aşamada, erkeklerin onların cinsellikleri üzerindeki denetim olanaklarını yitirmeleri demekti... Artık koca karısının sadakatinden emin olamıyor idiyse de, erkeklerin meşru olmayan çocuklardan korkmaları içinde bir engel kalmıyordu... Bundan böyle sadakatsizliğin önündeki tek engel saygı ve sevgi olacaktı... Ancak doğum kontrolünü kadınların uygulaması, üremede denetimi onların eline vererek ataerkil aileye öldürücü bir darbe vurdu... Erkekten bir çocuk edinme ya da edinmeme kararını veren artık kadındı. Güç ilişkisi, çok

Bilinçsizce uygulanan gebelikten korunma yöntemleri sağlığa zararlı sonuçlar oluşturabilmektedir.

önemli bir iktidarını yitiren baba aleyhine altüst oldu. Gerçekten kadın, erkeğin istediği çocuğu doğurmayı reddedebilir ya da onun istememesine rağmen çocuğu doğurabilir, hatta erkeği, baba olduğunu bilmeden bir dölleyici olarak kullanabilir ve onu biyolojik rolüne indirgeyebilirdi... Kürtajın yasallaştırılması, doğum kontrolünden daha da ileri giderek, üremenin salt kadına ait bir güç olduğunu doğruladı..." (8).

Sonuç olarak eski tarihlerden günümüze, ilkel topluluklardan uygar toplumlara, gebelikten korunmak için düşük yapmadan doğal ortamının kendisine sunduğu maddelerin kullanımına, çeşitli yöntemlerin kullanıldığını, gerek tümüyle olgunun gerekse özelde kullanılan yöntemin ve pratiğin kültürle bağlantılı ve toplumsal yapılanmanın etkilerine açık olduğunu söyleyebiliriz.

BİR ALAN ÇALIŞMASININ SONUÇLARI

Yazının bu bölümünde Ankara'nın bir gecekondu bölgesinde 1995 yılında yaptığımız geniş kapsamlı bir alan çalışmasının konumuzla ilgili olan bir bölümünün sonuçlarını özetlemek istiyorum: (9)

Menopoz olgusunu araştıran bu çalışmada randomize olarak seçilen 42 kadınla açık uçlu soruları içeren uzun görüşmeler yapılmıştır. Çalışılan gruba ait bazı veriler: Yaş ortalaması: 57.3 (Sd: 5.9). Yüzde 78'i düşük ve orta gelir düzeyinde (DİE 1994 tanımlamasına göre). Yüzde 54'ü okur yazar değil, Yüzde 31'i okur-yazar ya da ilkokul mezunu. Ortalama evlilik yaşı:18.3 (Sd: 2.5). Eşin evlilik yaşı: 21.5 (Sd: 3.6). Ortalama gebelik sayısı: 8.1 (Sd: 3.2). İlk doğum yaşı: 20.3 (Sd: 3.1). Son gebelik yaşı: 35.8 (Sd: 4.9). Doğum sayısı: 5.9 (Sd: 2.4). Şu anki çocuk sayısı: 5.0 (Sd: 1.8). Düşük sayısı: 2.2 (Sd: 1.9).

Tüm veriler kırsal yaşantı şekline ve az gelişmiş ülkeler değerlerine uygundur. Gerek kadının, gerekse erkeğin evlilik yaşının kent ve Batı toplumlarına göre düşüklüğü dikkati çekmektedir. Ortalama gebelik ve doğum sayılarının yüksekliği de az gelişmiş ülkeler ortalamasının altında olmasına rağmen, gelişmiş ülkelere göre oldukça yüksektir. Ortalama gebelik sayısındaki yükseklik, ana sağlığı açısından riskli boyutta olup etkin doğum kontrol yöntemlerinin eksikliğinin göstergesidir. Evlilik yaşı ile ilk doğum yaşı arasındaki yakınlıkta bu saptamayı tamamlayan başka bir bulgudur. Aynı zamanda son gebelik yaşının ve düşük sayısının yüksekliği, ilgili gruptaki kadınların sağlık açısından risk altında olduklarını göstermektedir.

Düşük konusunda bilgi veren kadın sayısı 29 olup, 7'si düşüklerinin hekim kontrolünde olduğunu belirtirken, 22'si istemli-kendiliğinden düşük olgusundan söz etmişlerdir. Bu gruba "düşüğün nasıl olduğu" sorulduğunda verilen yanıtlar geri kalmışlığın ve eğitimsizliğin birer göstergesi gibidir. Yanıtlar arasında "tarlada çalışırken", ağır yük taşırken", "hastalık ya da kaza sonucu", "köy yerindeki ağır işler nedeniyle" ya da "Allah tarafından oldu" gibi "masum" sayılabilecek yanıtların yanında, istenmeyen çocuktan kurtulmak için uygulanan ilkel ve tehlikeli yöntemler de yanıtlarda yer almıştır: "Merdivenden ya da yüksekten atlama", "buğday sapı ile karıştırarak", "horoz tüyü kullanarak". Aslında iki kadının yöntemi söylemeksizin verdiği yanıt durumu daha iyi özetlemektedir: "Köylerde yapıldığı gibi"! Bu yanıtlarla birlikte ortalama düşük sayısının azlığı bir arada ele alınırsa kadınların düşük olgusu konusunda doğru bilgiyi vermedikleri yorumuna ulaşmak olanaklıdır. Diğer taraftan düşük olgusuna istemli yönelimin çokluğu da dikkat çekicidir. Görüşmelerdeki genel izlenim düşüğün istenmeyen gebeliklerden bir korunma yöntemi olarak algılandığı ve istenmeyen gebeliklerde kadının kendisini fazla korumadığı (ağır iş yapmak) şeklindedir.

Erkek egemen tüm dinler, kadının gebeliği üstündeki kontrol hakkını kısıtlayıcı sert yasaklamalar getirmiştir.

BİLİNÇSİZCE UYGULANAN YÖNTEMLER SAĞLIĞA ZARARLI

Görüşmeye katılan hemen hemen tüm kadınlar "bir aileye kaç çocuk yeterli" sorusuna yanıt olarak; "iki-üç" demişlerdir. Buna rağmen gebelikten korunma yöntemi uygulayan kadın sayısı 22'dir (yüzde 52). Yöntemlerin dağılımı ise şu şekildedir: Prezervatif: 10 (yüzde 47), spiral: 4 (yüzde 19), hap: 3 (Yüzde 14), diğer: 5 (yüzde 29).

Evliliklerin yarısında doğum kontrolü yöntemi uygulanmıştır. Elimizdeki verilere bakarak doğum kontrolünün her iki cins tarafından eşit olarak paylaşıldığını söylemek olanaklı, ancak yüksek doğurganlık hızı ile karşılaştırıldığında, bu uygulamalarında sürekli ve bilinçli bir şekilde yapılmadığı ortaya çıkıyor. Eğitimsizlik ve bilgisizlik burada kendisini gösteriyor. "Diğer" başlığı altında aldığımız yanıtlar ise toplumsal geri kalmışlığımızın örneklerini vermenin yanında, köy toplumlarında konuyla ilgili uygulamaları göstermesi açısından da ilginçtir. Bu beş kadının verdikleri yanıtlar:

HŞ-Erzincan doğumlu: "Gebelikten korunmak için düşük yaptım.", GU-Oltu doğumlu: "Gebe kalmak istemediğim zaman ilişkiden sonra soğuk suyla yıkanıyordum."!, GA-Bala doğumlu: "Kocamla yattıktan sonra sirkeli suyla temizlenirdim.", HE-İspir doğumlu: "Köyde iken kömürlü, isli suyla temizlenirdim.", YÖ-Bala doğumlu: "Kocamla yatmıyor, yattığım zaman da ispirto ile yıkıyordum."

İritan maddelerle yıkanmanın deneyimler sonucu gebeliği engellediği görülmüş olup kapalı toplumlarda bu ve benzeri uygulamaların sıkça denendiği ve zaman zaman da bunların sağlığa zararlı sonuçlara yol açabildiği bilinmektedir. Örnek olarak seçilen altkültür grubu da gebelikten korunma konusunda kırsal geleneklerini devam ettirmekte ve modern yöntemlere beklenenin aksine fazla ilgi göstermemektedir ve istemli düşük olgusu birey ve toplum sağlığını tehdit eden boyutta devam etmektedir. Bu sorunun aşılması ise, modern yöntemlerin kültür olgusu göz önüne alınarak topluma sunulması ile olanaklıdır bu ise uzun ve zorlu bir süreç anlamına gelmektedir.

KAYNAKLAR

1) Bronislaw Malinowski, Vahşilerin Cinsel Yaşamı, Çev: Saadet Özkal, Kabalcı Yayınevi, 1. Baskı, 1992, s.137-187.
2) Elaine Elisabetsky-Darrel Addison Posey, Use of Contraceptive and Related Palnt By The Kayapo Indians (Brazil), Journal of Etnhopharmacology, 26 (1989) s.299-316.
3) Shaktin N. Upadhyay, Antifertility Effects of neem (Azadirachta indica) Oil by Single intra Uterine Administration, Proc. R. Soc. London, 242, 1990, s.175-179.
4) Marvin Harris, İnekler, Domuzlar, Savaşlar ve Cadılar, Çev. Fatih Gümüş, İmge kitabevi, 1. Baskı, 1995, s.71-72.
5) Joseph G. Schenker-Vickii Rabenou, Contraception: Traditional and Religious Attitudes, European Journal of Ob&Gyn and Reproductive Biology, 49, 1993, s.15-18.
6) Kur'an-ı Kerim Meali: Fatır/11, Çev. Yaşar Nuri Öztürk, Hürriyet Yayınları, 1994.
7) Schenker-Vickii, agy.
8) Elisabeth Badinter, Biri ötekidir, Çev. Şirin Tekeli, Afa Yayıncılık, 1. Baskı, 1992, s.183-184.
9) Tolga Ersoy, Menopoz ve Kültür-Menopozun Altkültürlerde Kadının Rol ve Statüsüne Etkisi, Ankara Üniversitesi DTCF Sosyal Antropoloji, 1996, Yayınlanmamış Tez Çalışması.

Alternatif tıpla postmodernizm ve kuantum teorisi ilişkisi

Postmodernist şifa dağıtımı

Dr. Hafize ÖZTÜRK(*)

"Alternatif tıp" adı altındaki uygulamalar dünyada olduğu gibi ülkemizde de giderek hızla yaygınlaşmakta ve denetimsiz bir biçimde sağlık alanını etkisi altına almaya çalışmaktadır. Adındaki "alternatif" sözcüğünden de anlaşılacağı üzere çağdaş bilimsel tıbba bir seçenek olma savıyla ortaya çıkan ve bu sav doğrultusunda sistemleşme, kurumsallaşma çabaları gösteren bu yöntemler topluluğunu tek bir terimle tanımlamak oldukça güçtür. Bazı ortak özellikleri olmakla birlikte aralarında büyük farklılıklar bulunan bu yöntemlerden bir kısmı her tür hastalığa çözüm olduğunu öne sürerken, bir kısmı belirli hastalıklar üzerinde yoğunlaşmakta, bir kısmı da yardımcı tedavi yöntemi olduğunu savunmaktadır (5).

Alternatif tıp çevrelerince öne sürülen bu savlar karşısında konuyla ilgili öteki kesimlerde de alternatif tıbba ilişkin farklı yaklaşımlar gözlenmektedir. İçinde çağdaş bilimsel tıp anlayışından yana olan bazı hekimlerin de bulunduğu bir kesim, alternatif tıbbı "tamamlayıcı tıp" olarak adlandırmakta ve uygulayıcılarıyla işbirliği sağlanabileceğini ileri sürmektedir. "İhtiyatlı bir iyimserlik" biçiminde nitelendirilebilecek bu yaklaşımı benimsemeyen ve hatta tehlikeli bulan ikinci görüş tıbbın temelinde bilimsel yöntemin bulunduğunu, bilimsellikten vazgeçen bir tıp anlayışının ancak "şarlatanlık" olarak tanımlanabileceğini, dolayısıyla alternatif tıp uygulamalarıyla, çağdaş bilimsel tıp uygulamalarının birbirini tamamlamasının olanaksız ve sakıncalı olduğunu savunmaktadır. Konuyla ilgili farklı yaklaşımlar *Bilim ve Ütopya* dergisinin önceki sayılarında geniş olarak yer aldığından burada sözkonusu edilmeyecektir. Bu yazıda bir bütün olarak alternatif tıp olgusunun hangi tarihsel iklimde ortaya çıktığı ve hangi toplumsal dinamiklerle ilişki içinde olduğu dile getirilecektir. Konunun bu açıdan ele alınmasının temel nedeni, bir durum ya da olguya ilişkin tutumun belirlenmesinde onun taşıdığı özellikler ve yol açtığı sonuçlar kadar, ortaya çıkış koşulları ve içinde geçtiği tarihsel-toplumsal dokunun da irdelenmesi gerektiği düşüncesidir. Bu bağlamda alternatif tıpla, çağımızda en çok tartışılan iki konu olan postmodernizm ve kuantum kuramı ilişkileri yazının kapsamı içinde yer alacaktır.

TARİHÇE

Son zamanlarda adeta bir "tıbbi paradigma" olarak sunulmaya çalışılan alternatif tıbbın tarihçesini çağdaş bilimsel tıptan ayrı incelemek olanaksızdır. Hastalık olgusuyla başetmenin ilk biçimleri içgüdüsel tıbbi davranışta görülebilir, bu nedenle de canlılık tarihi kadar eskidir. Hastalık durumlarının doğaüstü güçlerle açıklandığı, çarelerin tapınaklarda arandığı büyüsel tıp dönemi, doğanın iyileştirici gücünün farkedilmesiyle birlikte yerini akılcı tıp dönemine bırakmıştır. Büyüsel tıpla, ampirik gerçeğe dayalı akılcı tıp arasındaki ayrışmanın başlangıcı **Hipokrat** dönemine rastlamaktadır. Tarihsel süreçte akılcı tıp, içinde barındırdığı büyüsel tıbba ilişkin öğeleri yavaş yavaş ayıklayarak bir gelişim çizgisi izlemiştir. Aydınlanmayla başlayan, pozitivist düşünce ve deneysel yöntemin geliştirilmesiyle ilerleyen tıp düşüncesi son 150 yılda kurumsallaşma, bilimselleşme, metodoloji ve bilgi aktarımı yöntemlerini belirleyerek çağdaş bilimsel tıp aşamasına ulaşmıştır (5).

Vücuttaki bazı akupunktur noktalarını gösteren bir Çin resmi.

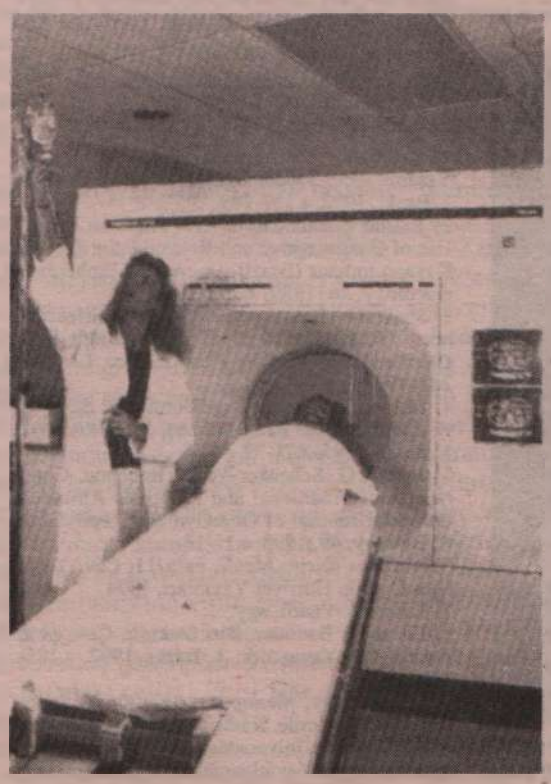

Akılcı tıbbın bilimsel-deneysel tıbba evrildiği bu süreç içinde mistik tıp deyim yerindeyse yeraltına çekilmek zorunda kalmış, ancak hiçbir zaman ortadan kalkmamış, dinin geri plandaki desteğiyle varlığını sürdürmüştür. Gizlilik bilgi aktarımını güçleştirmiş, yeni yöntem ve bilgi üretilemediği için alt düzeyde örgütlenmek durumunda kalmıştır. Bilimsel-deneysel tıbbın doğuşundan sonra, geleneksel değişmez yöntemlerini sürdüren folklorik tıptan ayrı olarak alternatif tıp uygulayıcıları eski yöntemleri güncel bir bakış açısıyla yeniden değerlendirmiş ve teknolojinin yardımıyla çağdaş bir görünüme büründürerek kullanmaya başlamıştır (5). Bu yeni atılım dönemi, çağdaş bilimsel tıbba seçenek olma savının öne sürülmesini, sistemleşme, kurumsallaşma ve temellendirme kaygılarını da birlikte getirmiştir. Nitekim günümüzde pek çok ülkede enstitüler biçiminde kurumsallaşmakta, tıp eğitimi ve yasal sağlık sistemi içinde yer almaya çalışmaktadırlar.

Geriye doğru yaptığımız bu kısa yolculuk göstermektedir ki bilimsel-deneysel tıp düşüncesi tarihsel-toplumsal bir proje olan modernizmin ürünüdür. Her tür insan etkinliğinde olduğu gibi tıp etkinliğinde de öne sürülen etiyoloji (sebepler bilimi) ve patogenez kuramları ile temel yöntemsel yaklaşımlar, çağının egemen paradigmalarından etkilenmektedir. **Hipokrat**'ın hastalık patogenezini açıklamada kullandığı kuramın, çağının felsefi düşüncesi olan **Empedokles**'in yaşamın temelini anlatan Dört Unsur kuramından geliştirilmesinde olduğu gibi, bilimsel-deneysel tıp düşüncesinin temel kuramları da -mikrop kuramı, gen-mutasyon kuramı, psikanalitik kuram- aydınlanma düşüncesinden kaynaklanmıştır. Mekanistik doğa yorumu, pozitivist felsefe, nedensellik ilkesi ve deneysel yöntem aydınlanma düşüncesinin ve modernitenin bilim anlayışının en temel özellikleridir. Dolayısıyla çağımızın tıbbi paradigmasında yer alan kuramlarda modernist bilim anlayışının yukarıda sözü edilen özelliklerini bulmak olanaklıdır.

ALTERNATİF TIP VE POSTMODERNİZM

Bilimsel-deneysel tıpla modernizm arasında var olan bağlantıya karşılık, alternatif tıp uygulamaları ile postmodernizm arasında da benzer bağlantılar kurulabilir. Öncelikle alternatif tıp ve postmodernizmin "ne?" olduklarına baktığımızda her ikisinde de bir tanım bulanıklığı olduğunu söyleyebiliriz. Kendisi bir alternatif tıp uygulayıcısı olan **A. Stanway** alternatif tıbbı "günümüz doktorlarının çoğunluğunun uyguladığı Batı tıbbının ana akımının dışında kalan herhangi bir tıp biçimi" olarak tanımlamaktadır (6). Bu tanım; farklılıkları, ortak özelliklerinden daha çok olan yöntemleri ve bu arada geleneksel folklorik tıbbı, ne için, nasıl ve neye alternatif olduğunu açıklamayan, sınırları oldukça geniş ve belirsiz bir kavram altında toplamaktadır.

Benzer biçimde "postmodernizm nedir?" sorusuna basit ve açık bir tanım getirmek oldukça güçtür. Üstelik bu tür bir tanımlama çabası "yersiz" ve "boşuna" olarak nitelendirilmektedir. İlk kez **A. Toynbee** tarafından *A Study of History* adlı eserde, 1939 yılında kullanıldığı öne sürülen terimin bizzat kendisi "son derece karmaşık ve zor felsefi anlamlar ile çağdaş kültürde yer alan nihilist ve sinik bir eğilimi oluşturan son derece basit bir dolayım arasında belirsiz bir biçimde dolaşıp durmaktadır" (2). Avrupa'nın üzerinde gezinen hayaletin adı 1848'da "komünizm" olarak biliniyordu. 1983'de ise bu hayalet "postmodernizm" adını aldı. (2) Tanımlanmasında güçlük çekilen, hatta etkinliğini ve çekiciliğini bu "tanımlanamazlık"tan alan postmodernizmin günümüzde ilişkilenmediği bir yaşam alanı yok gibidir. İlk önce mimaride, sanatta, edebiyatta başlayan postmodernizm tartışmaları daha sonra siyaset, felsefe, biyoloji, tıp gibi yaşamın öteki alanlarını da etkileyerek bir toplumsal proje durumuna gelmiştir. Bu toplumsal projenin en temel özelliği modernizmi her yönüyle sorgulaması ve her alanda modernizme karşı bir "başkaldırı" hareketi olmasıdır. Bu bağlamda modernist bilim anlayışı da postmodernizmin eleştiri bombardımanından payını almaktadır. **Lyotard**, modernitenin bilimsel etkinliği meşrulaştırmak için öne sürdüğü büyük anlatıların -bilimin insanlık adına yapıldığı, insanlar arasında eşitlik sağlıyacağı, üniversitenin temelinde bilimi arama çabasının olduğu biçimindeki anlatıların- inanılırlığını yitirdiğini dile getirmektedir (3).

Postmodernist anlayış, insanlığın kurtuluşu için üretilen evrensel anlatıların

gerçekte insanları köleleştirdiğini ve bağımlı duruma getirdiğini; bunun yerine yerel küçük anlatıların savunulması gerektiğini öne sürmektedir (4). Bu anlayışa göre postmodernist, bütünlük ve bir üst söylemin otoritesi altında senteze varma baskınından kurtularak sürgüne gitme isteği taşımalıdır (3). **Lyotard**'a göre gerçeği söylemek, dünyayı kurtarmak vs. yerine aydınların yapabilecekleri tek şey yeni hamleler bulmak, yeni küçük öyküler anlatma ve dinleme gücü edinmek, bilimsel bilginin anlatıya dayalı bilgi karşısındaki ayrıcalıklı üstün konumunun sona erdiğini kabul etmektir. (3) Olgusal dünyayı anlamak ve açıklamak için geçerli tek bilgi türünün belirli bir yöntemsel yaklaşımla elde edilen bilimsel bilgi olduğunu öne süren modernist anlayışa karşılık postmodernizm, sezgisel, mistik, dinsel vb. bilgi türlerinin de en az bilimsel bilgi kadar yaşamı açıklayıcı olduğunu savunur.

Postmodernistlerin modern bilime ve bilimsel yönteme getirdiği temel eleştiriler, alternatif tıp uygulayıcılarının argümanlarıyla bu noktada uyumlu görünmektedir. **A.Stanway** tıp mesleğinin tıbbın üzerinde durduğu kaide rolünü oynamaktan vazgeçmesi ve sağlık konusunda tek bilgi bankası olmadığını kabullenmesi gerektiğini öne sürmektedir (6). Ayrıca alternatif tıp yöntemlerinin büyük çoğunluğunda mistik öğeler ve gizemli inançlar önemli yer tutmaktadır. Doğal olarak bu durum tedaviye ve tedaviyi açıklama biçimlerine yansımaktadır. Örneğin Bach ilaçları ile tedavide etki mekanizması çiçek gücünün suya geçmesi olarak açıklanmakta, bitkiden suya geçen kimyasal maddelerden söz edilmemektedir. Benzer şekilde şifacılıkta üfleme ve dokunma yoluyla yaşamın iyileştirici gücünün hastaya ulaştırıldığı öne sürülmektedir.

Bilimsel-deneysel tıp anlayışında sınıflandırma, kavramlaştırma ve tanı koyma önemli basamaklardır. Alternatif tıp uygulayıcıları ise bu temel basamakları "tesisatçılığın" aşamaları olarak görmektedirler (6). Onlara göre "hastalık" değil, tek bir "hasta" vardır ve sınıflandırılamaz. Bununla bağlantılı olarak bilimsel tıpta görülen ve açıklama amacına yönelik olan nedensellik ilkesi yerine, alternatif tıpta yarar ilkesinin öncelendiği doğaüstü bir nedensellik anlayışı egemendir. Örneğin ayurveda tıbbına göre hastalığın nedeni, kişinin saf bilinçle bağlantısının kopmasıdır.

Çağdaş bilimsel tıbbın temeli olan "deneysel yöntem" yerine, alternatif tıpta "deneyici yöntem" benimsenmektedir. Uygulayıcılarına göre alternatif tıp deney yapmaya elverişli değildir. Çünkü her bir hasta benzersiz bir birey olarak kabul edilir (6). Basit kontrollü araştırmalar da yapılamaz. Çünkü ilke "eğer birşey her seferinde işe yarıyor ise o etkilidir" biçiminde dile getirilmektedir. **A. Stanway**'e göre "eğer sezgi, psişik kuvvetler ve başka pek çok ölçülemez parametrelerle çalışıyorsanız, tedaviyi her seferinde aynısını tekrarlayabilecek denli kontrol etmeniz imkansızlaşmaktadır" (6).

Yukarıda sözü edilenler postmodernistlerin ve alternatif tıp uygulayıcılarının, modern bilimin ilkeleri ışığında geliştirilen ve evrensel bir boyutu olan modern tıp bilimine benzer noktalarda karşı çıktıklarını, savundukları tıp anlayışının da sezgisel, dinsel, mistik ve deneyici bilgi çevresinde biçimlenen, yerelliğe dayalı alternatif yöntemler topluluğu olduğunu açıkça göstermektedir.

ALTERNATİF TIP İÇİN KURAMSAL TEMEL

Alternatif tıp ve kuantum kuramı arasında nasıl bir ilişki kurulmaya çalışıldığını anlamak için alternatif tıp uygulayıcılarının yürüttükleri etkinlikle ilgili olarak yaptıkları açıklamalara bakmak yararlı olacaktır. **A. Stanway**'in *Alternatif Tıp El Kitabı* adlı eserinde dile getirilenler konuya ilişkin önemli ipuçları vermektedir; "Nasıl beş duyuyla farkedemediğimiz bir atom altı boyut varsa, fiziksel olmayan bir dünyanın varlığı da söz konusudur. İnsan yapısı derinden incelendiğinde elektromanyetik enerji alanlarının biraraya gelmesinin ürünü olduğu görülür. Bütün bu enerji alanlarını kontrol eden güçler esir ya da duyuötesi dünyadadır. Vücut fonksiyonları iki tür etkinin altındadır: Algılayabildiğimiz dünya üzerinde etkili olan neden-sonuç ilişkileri ve gözlem ötesi dünyadaki değişikliklerin yol açtığı zaman-uzayı aşan etkiler. Hastalıkların büyük kısmı çevresel, beslenmeye bağlı, psikolojik, dünya ötesi arzulardan kaynaklanır. Genelde bilime, özelde tıbba yalnızca akılla yaklaşmanın istenen yanıtları sağlayamadığını farkedersek, gelecek yüzyılda rasyonel insan çağından çıkıp, daha yüksek düzlemde olan duyuötesi insana doğru yol alabiliriz." (6).

Kuantum İyileşme ve *Mükemmel Sağlık* adlı eserlerinden tanıdığımız Dr. **Deepak Chopra** bir ayurveda uygulayıcısıdır. Sözü edilen ikinci kitabında "kuantum mekanik beden" olarak tanımladığı insan vücuduyla ilgili olarak şunları dile getirmektedir; "Fizik bilimi, doğanın temel yapısının kuantumlardan oluştuğunu söylemektedir. Ayurveda'ya göre insan bedeni için de aynı şey geçerlidir. Beden, kuantum dalgalanmalar denen yoğun fakat görünmeyen titreşimler olarak şekillenir. Kuantum mekanik beden, düşünceler, duygular, proteinler, hücreler, organlar olmak üzere varlığımızın gözle görünen ve görünmeyen her kısmının temelidir. Fiziksel nabız altında yatan bir kuantum nabız, onu çalıştıran bir kuantum kalp vardır. Maharishi Ayurveda'ya göre bütün organların ve süreçlerin bir kuantum eşdeğeri bulunur. Ayurveda, temelde yatan bu kuantum mekanik bedeni tedavi ederek yüzeysel fizyoloji düzeyi ile sınırlanmış olan tıbbın erişemeyeceği bir düzeyde değişiklikler oluşturur. Geniş bağlamda ele alındığında Ayurveda, içimizdeki kuantum düzeyle temas kurmayı sağlayacak bir tekniktir."(1).

İki farklı uygulayıcı-yazardan yaptığımız bu alıntılardan da anlaşılacağı üzere alternatif tıp uygulayıcıları kendi etkinliklerini temellendirme kaygısı taşımaktadırlar ve bu kaygı onları, tepeden tırnağa eleştirdikleri bilim kuramlarından birine yaslanmaya götürmektedir. Alternatif tıp uygulayıcılarının kuantum kuramını temel dayanak olarak alma girişimlerinin yerinde, tutarlı ve haklı gerekçeleri olabilir mi? Bu sorunun yanıtı kuşkusuz kuramsal fizikçilerin de yer alacağı bir tartışmada açıklığa kavuşturulabilir. Genel olarak baktığımızda kuantum kuramında sözü edilen "belirlenemezlik ilkesi", "atom altı düzey", "olasılık" gibi temel kavramların alternatif tıp uygulayıcıları tarafından işlerine geldiği biçimde, gelişigüzel ve bilimsellikten uzak bir yaklaşımla kullanıldığı göze çarpmaktadır. Öyle ki **Heisenberg**'in ünlü "belirlenemezlik ilkesi" (gözlem araçlarının ve gözlemcinin gözlenen nesne ya da olgu üzerindeki bozucu etkisi nedeniyle elektron gibi küçük bir parçacığın konum ve hızını birlikte saptamanın olanaksızlığını dile getiren ilke) alternatif tıpçıların dilinde "bilinemezliğe" indirgenmekte; "atom altı düzey" ise belirli tekniklerle her nasılsa ulaşılabilen bir "gizli beden"e dönüştürülmektedir. Alternatif tıp uygulamalarının çoğunda varolan mistisizm ve gizemciliğin, bir bilimsel kuramın kavramlarının çarpıtılarak kullanılmasıyla "cilalanması" ve bu yolla etkinliğin meşrulaştırılmaya çalışılması hem bilim hem de etik çevrelerinde tartışılması gereken bir konudur kanımca.

(*) Ankara Üniversitesi, Tıp Fakültesi, Deontoloji Anabilim Dalı doktora öğrencisi

KAYNAKLAR

1) Chopra. D., Mükemmel Sağlık, Çev. M. Karagülle, İnkılap Kitabevi, 1994.
2) Habermas J., Gorz A. ve ark., Postmodernist Burjuva Liberalizmi, Çev. Y. Alogan, Sarmal Yayınevi, 1995.
3) Jameson, Lyotard, Habermas, Postmodernizm, Derleyen: N. Zeka, Kıyı Yayınları, 2 Basım, 1994.
4) Kızılçelik, S., Postmodernizm ve Alternatif Tıp, Birikim: 80, 1995.
5) Oğuz, Y., Alternatif Tıp ve Psikiyatri, AÜTF Deontoloji Anabilim Dalı Doktora Semineri, 1991.
6) Stanway, A., Alternatif Tıp El Kitabı, Çev. A. Aker, A. Kut, A. Okçu, İhsan Yayınları, 2. Baskı, 1992.

DAĞITIM: Ulucan-Serhat-Arkadaş
Barış-Cumhuriyet Kitap Kulubü

BORA YAYINLARI

✔ ÇİN KOMÜNİST PARTİSİ KISA TARİHİ

✔ DEVRİMCİ MARŞLAR VE TÜRKÜLER

Çıktı!

Tüm Kitapçılarda
TÜYAP Kitap Fuarı'nda Kaynak Yayınları Standında

Sumer edebiyatı

Muazzez İlmiye ÇIĞ

Ağustos 1996 tarihli *Bilim ve Ütopya* Dergisi'nde, Sumer edebiyatı üzerinde yapılan çalışmalar, İstanbul Arkeoloji Müzeleri Tablet Arşivi'ndeki Sumer edebi tabletlerinin bulunup yayınlanması ve böylece Sumer edebiyatına olan katkıları, Sumer edebiyatının yaratılışı, tarihsel gelişimi, yayılma alanı, Yakındoğu edebiyatıyla karşılaştırılması, edebi yapıtların türleri ve uzunlukları hakkında bilgi verilmişti. Bundan sonra yavaş yavaş Sumer edebi eserlerinin içine doğru yol almaya başlayacağız.

SUMER EDEBİ ESERLERİNİN YAPI ÖZELLİKLERİ

Bu eserler, yaratıldıkları çağların sosyal yaşantısını, tarihini, felsefesini, ahlâk ve geleneklerini, düşünüş ve inanışlarını, sevinç ve kederlerini, aile ve devlet düzenlerini, deneylerinin ürünü atasözlerini, masallarını, kahramanlarının serüvenlerini, okullarındaki yaşamı, kuşaklar arasındaki problemleri dile getirirler. Bu konuların, insanlık tarihinin ilk yazılı belgelerinde anlatılması, onlara daha büyük bir önem kazandırır. Çoğu şiir tarzında yazılmıştır. Sumerlilere göre şiir, bilgileri öğreten, onları kuşaktan kuşağa taşıyan bir bağdır. Bunu da yine şiirle anlatırlar:

"Şiir, şarkıların kalbi, göz alabildiğine uzanan mavi sularıyla, kafamızdaki sıkıntıları alıp götüren, hafif hafif okşamaları ile bize huzur veren bir deniz kıyısı gibidir." Şiirlerde genelikle kafiye yoktur (1). Kafiye Geç Yunan'da başlamış, Bizans ve Araplarda devam etmiştir. Araplarda bir şiir baştan sona aynı kafiye ile sürer. Bunun güzel bir örneği Kur'an'dır. Sumer şiirinin en önemli karakteri, tekrarlama ve paralelliklerin, mecaz ve benzetmelerin ustaca kullanılmış olmasıdır. Tekrarlamalara en güzel örnek olarak aşk tanrıçası İnanna'nın yeraltı dünyasına gidişini anlatan şiiri gösterebiliriz. Ondan bir bölüm:

O, "büyük yukarıdan", "büyük aşağıyı" aklına koydu. / Tanrıça "büyük yukarıdan" "büyük aşağıyı" aklına koydu. / İnanna "büyük yukarıdan" "büyük aşağıyı" aklına koydu. / Hanımım göğü bıraktı, yeri bıraktı, yeraltı dünyasına indi. / İnanna göğü bıraktı, yeri bıraktı, yeraltı dünyasına indi.

Mecaz ve benzetmelerde doğayı, doğa olaylarını, hayvanları, insanları ve onların davranışlarını kullanmışlardır. Bir mabet övülürken "gök gibi yüksek", "gök gibi ulu", ışıklandırılmış bir gemi için "göğün yıldızları gibi", Nippur şehri için "içi ve dışı gökyüzü gibi güzel", aşk tanrıçası İnanna'nın güzelliği "ay ışığı gibi parlak" veya "doğan ayın ışığı gibi." Kral Lipitiştar için "ülkenin ışığı güneş gibi geliyor", denmiş. Güneş aynı zamanda adalet dağıtıcı, "kralın kararları Güneş tanrısı Utu gibidir". Batmakta olan güneş için "o, evine kan oturmuş bir yüzle gidiyor", Ur şehri için yapılan bir duada "Ur bir yıldız gibi son bulmasın!" (2).

Kızgın tanrılar "bir fırtına gibi saldırıyorlar." Bir törende içki kurbanları "gökten fışkıran bir yağmur gibi", "fırtına şehri bir elbise gibi sardı", savaşta "kanlar su gibi aktı". Yakıp yıkılan Ur şehri için yazılan ağıtta vahşeti anlatmak için "insanlar annelerinden doğdukları zamanki gibi kendi kanları içinde yatıyorlar". Birisi "savaşta bir şimşek gibi idim", diyor. Şiirlerde geçen şimşir ağacı lüksü belirtiyor. Kahraman Enmerkar, Aratta ustalarından, yaptıracağı mabedin "şimşir ağacı gibi lüks olmasını" istiyor. Güçten düşmüş Ur şehri için, "o başını tek duran kamış gibi bükmüş", deniyor. Bir kimsenin sağlamlığı "o bir yaban öküzü gibi" şeklinde anlatılmış. "O ileriye bir arslan gibi atıldı," veya "ona bir arslan gibi saldırdı" sözleri arslanın çevikliğini vurguluyor. Bir adam ölen karısı için "o bir kumru gibi yuvasına girdi" demiş. Kucakta taşınan ölü çocuklar "onlar suların süreklediği balıklar gibi" imiş. Balık ölümü anlatıyor. Tanrıların ateşli parlaklığı "denizdeki balıkları bile pişirecek" miş. Daha pek çok benzetme bulunuyor bu komposizyonlarda. Dikkat edilirse, bu benzetmelerden bazılarının zamanımıza kadar geldiği farkedilir.

Sumer kompozisyonlarında, konulara göre dil, daha doğrusu lehçe değişiyor ki, bu onların önemli bir özelliği. Sumerliler bu lehçeleri, esasdil, yüksek dil, kibar dil ve kadın dili olarak adlandırmışlar. Bunlar edebi dilin normal dilden ayrıldığını gösteriyor.

Kadınlar tarafından veya bir kadın ağzından yazılan şiirler kadın dilinde idi. Hatta hadımlar da kadın dilinde yazıyordu.

Şairler tanrılara kendi adları yanında bazı nitelikler de vermişlerdir. Bunlardan bazıları şöyle: Baş tanrı Enlil'e "baba", "bey" ile birlikte bir de "büyük dağ", oğlu Ninurta için "kahraman" veya "genç" deniyor. Uruk şehrinin baş tanrısı olan aşk tanrıçası İnanna'ya "genç hâkime", "göğün kraliçesi", "Lagaş'ın ana tanrıçası Baba'ya "genç kadın" veya "anne" deniyor.

Birçok şiirin sonu "ben'im" veya "sensin" şeklinde birbirini izleyen mısralarla bitiyor. Bilgelik tanrısı Enki'nin dünya düzeni adlı şiirinden buna örnek olan bir bölüm: (3)

Bereketli tohum, büyük yaban öküzünden türeyen benim. / An'ın ilk oğlu benim! / Büyük aşağıdan çıkan "büyük fırtına" benim, ülkenin beyi benim! / Gukkal'ın başkanı benim, ülkelerin babası benim! / Tanrıların ağabeyi benim, bütün bereketi getiren benim! / Göğün ve yerin kaydını koruyan benim! / Bütün ülkelerin kulağı ve aklı benim! / (tanrı) An ve An'ın kürsüsü ile adalete yön veren benim! / "Bilgelik dağında" tanrı Enlil ile kaderleri veren benim!

MÜZİĞİN ÖNEMİ VE ŞARKI İÇİN YAZILAN ŞİİRLER

Şarkı için yazılan şiirlerin sonunda onun hangi çalgılarla çalınacağı belirtilmiştir. Onun için bunlar kataloglarda şiirin konusuna göre değil, eşlik edecek çalgıya göre gruplandırılmıştır.

Bu şarkılara eşlik edecek sazlar, harp, lir gibi telli, davul, trampet, tef gibi vurucu, flüt, çift flüt, trombon gibi üfleyici sazlardan oluşuyordu.

Sumerlilerde müzik son derece önemliydi. Tapınaklarda tanrıları hoşnut etmek, sakinleştirmek için, çeşitli bayram günlerinde halkı ve tanrıları eğlendirmek için, rahipler ve rahibeler tarafından çalgılar çalınır, şarkılar söylenirdi. Sarayların da ayrı müzisyenleri vardı. Bunlar da şölenlerde, ziyafetlerde saray halkını eğlendirmekle görevli idiler. Ayrıca şehirlerin büyük meydanlarında halkın çalgı ve şarkılar eşliğinde eğlenerek dans ettiği anlaşılıyor. Müzisyenler kadın ve erkeklerden oluşuyordu. Şarkılar genellikle tapınağın şair rahipleri tarafından yazılır ve müzisyenleri tarafından bestelenirdi. Bu arada kuşkusuz halk ozanları da bulunuyordu. Şarkılar arasında korolar da yer alıyordu. Ölü törenlerinde de müziğin ayrı bir önemi vardı. Fakat onlarda flüt ile acıklı, hüzünlü şarkılar söylenirdi. Kamış hüznü ve melankoliyi ifade ediyordu. Bu yüzden MÖ 2000 yıllarında yaşamış sanatın ve edebiyatın koruyucusu olarak tanımlanan Yeni Sumer Devri'nin ikinci kralı Şulgi "Her çeşit çalgıyı çalarım, fakat asla flüt çalmam, çünkü o insanın ruhuna hüzün veriyor, ölümü hatırlatıyor." demiş. Rüyada kamış görmek de üzüntü ve ölüm şeklinde yorumlanıyordu (4).

Mabetlerde söylenen ağıtlara da flüt eşlik ediyordu. Lirik aşk şarkıları ise harp ve lir ile söyleniyordu.

Metinlerde şarkıların türleri yazılmıştır. Çalışan kadınların şarkısı, büyük şarkı, uzun şarkı, çok sesli şarkı, gemici şarkısı, toplu olarak söylenen şarkı, usta müzisyenlerin sanat şarkısı, kahramanlık şarkısı, sihir şarkısı, erkeklik ve güçlülük şarkısı gibi. Şarkılar kıtalara bölünmüştür. Bunlar şiirlere göre değişir. Bazıları 4,4,4; bazıları 4,3,3; 3,3,3; 2,1,3; 2,2; 2,2,2; bazen de 5 veya 6 satırlık kıtalar vardır. Bunlar arasında *kirugu*lar, yani secde yapılacak yerler belirtilmiştir.

Müzisyenler okullarda 3 yıllık bir eğitim ile yetiştirilirdi. Bunlar önemli kişiler olarak saraylarda veya mabetlerde çalışırlardı.

Son yıllardaki çalışmalarda Sumerlilerde nota şeklinde işaretler olduğu anlaşıldı. İlk olarak sözlük şeklindeki bir matematik tabletinde bir müzik aletinin tellerinden söz edildiği görülüyor. Fakat başka bir metinde tel olarak yazılan işaretin konuya uymadığı saptanıyor. Bu işaretin aynı zamanda nota anlamına da geldiği düşünülüyor. Ve yapılan incelemelerde hakikaten bunun bir nota olduğu meydana çıkıyor. Kaliforniya Berkeley Üniversitesi'nden Prof. **Ann Darff-korn Kilmer** ve Belçika Liege Üniversitesi'nden müzikolog **Madam Duchesne-Guillemin**'in birlikte yaptıları çalışmalar sonucu 70 yıldan beri bilginlere sır olan bir tableti çözdüler. Bu tablette bir sıra rakamların 9 telli bir müzik aletinin tellerini gösterdiğini ve bunların çıkacak seslere göre sıralanmış olduğunu saptadılar. Diğerleri de müzikte gam çizgisini ifade ediyordu. Bu tablet MÖ 1500 yıllarına ait olup tarihte ilk yazılı gamı ve anlaşılır bir müzik sistemini gösteriyor ki, bu da ilk notayı yaptığı ve müzik teorisi kurduğu sayılan Yunanlılardan en az 1000 yıl önce (5).

Sumer halkı Tanrıça İnanna'nın önünde.

ŞAİR VE YAZARLAR KRALLAR KADAR SAYGI GÖRÜRDÜ

Üç şairden başka, şiir yazarlarının adı

bilinmiyor. Bu şiirlerin çoğunluğu saz şairlerinin yarattıkları şiirlerin yazıya adı konmamış. Yalnız **Ludingirra** ve **Dingiraddamu** adlı iki erkek ve **Enheduanna** isimli bir kadın şairin isimleri bulundu.

Enheduanna, MÖ 2400 yıllarında Sumer Krallığını ele geçiren Akad Kralı birinci Sargon'un kızı. Bu hanım Sumer'in başkenti Ur şehrinin koruyucusu ay tanrısı Nanna'nın mabedinde baş rahibelik yapmış. İçinde kendi adı bulunan şiirlerindeki özel üsluba ve kadın dilinde yazılmış olmalarına dayanarak, adının yazılmadığı şiirlerinin de ona ait olduğu anlaşılabiliyor. Onun Sumer ve Akad mabetleri için yazdığı ilahiler sistemli bir ilahiyatçı varlığını ortaya koyuyor. Bu ilahiler Sumer inanışına Akad inanışı ile bağdaştırır şekilde yazılmış. Onun şiirleri daha sonraki ilahi yazarlarına örnek olmuş. Bu şiirler yüzyıllar sonra Eski Babil çağında (MÖ 1800) popüler hale gelmiş. Aşk tanrıçası İnanna için yazdığı nin. me. şar. ra, "me lerin hanımı" adlı şiiri en az 50 kez kopya edildiği ve çeşitli yerlere gönderildiği, oralarda bulunan parçalardan anlaşıldı. Bu kopyalardan birleştirilerek şiirin 150 satırı elde edilebilmiştir (6). Onunla mabette kral kızlarının baş rahibe olma geleneği başlamış ve bu gelenek 500 yıl kadar sürmüştür.

Sumer edebiyatının gelişmesinde en büyük rolü halk şairleri ve ozanları oynamıştır. Bunların unvanlar olan *Nar* kelimesi metinlerde katip adları yanında bulunmaktadır. Bunlardan bir kısmı ihtimal olarak Sumer okullarında okumuş, bir kısmı dinsel kompozisyonlar üzerinde ihtisas yaparak mabetlerde şarkıcılara, müzisyenlere ders vermek, kült törenlerini idare etmek için mabede girmişlerdir.

Diğer bir kısmı da saraylarda buna benzer işlerle görevlendirilmişlerdir. İşin ilginç yanı, Sumer halkının şair ve yazarlarına, o çağlarda krallar kadar saygı göstermeleri.

Edebi eserlerden ilahiler, şarkılar, ağıtlar mabetlerde söylenmek ve okunmak için yazılmışlardır. Buna karşın efsaneler, hikâyeler, atasözleri, bilgelik kompozisyonları destanlar okullara, akademilere ait olup ne rahipler, ne de mabetler için kaleme alınmışlardır. Bu da Nippur'da yapılan kazılarda bu türdeki eserlerin "yazarlar mahallesi" (7) olarak isimlendirilen evlerde bulunması ile kanıtlanıyor.

SUMER İLAHİLERİ

İlahiler tanrıları, kralları, mabetleri övmek, yüceltmek için yazılan şarkılardır. Ayrıca bir tanrıyı överken kralın kutsanmasını dileyen duaların bulunduğu ilahiler de vardır. Bunları yazanlar ya kendi ağızlarından onları över veya tanrı ve kralın ağzından kendi kendilerini övdürürler. Bunlar kataloglarda (8) onlara eşlik edecek sazlara göre gruplandırılmışlardır. Böyle bir katalogda: Kral Şulgi ilahisi, Kral Lipitiştar ilahisi, Göğün kraliçesinin ilahisi, Hava tanrısı Enlil'in ilahisi şeklinde, ilahilerin konuları yazılmaktadır. Tanrılara övgü ilahileri, en önde Baştanrı Enlil olmak üzere çeşitli tanrılar için yazılmıştır. Uzunlukları 50-400 satır arasındadır. Tanrı Enlil için yazılan bir ilahiden bir bölüm:

Emri uzaklara ulaşan, sözü kutsal olan Enlil! / Sözü değiştirilemeyen, sonsuza dek kaderleri kararlayan Bey, / Yükselmiş gözle ülkeyi gözleyen, / Yükselmiş ışıkla ülkenin kalbini arayan, / Geniş beyaz tahtta, yüce tahtta oturan Enlil! / Prensliğin beyliğin gücünü yargılamakta dürüst olan, / Yer tanrıları korku ile eğilirler önünde, / Gök tanrıları çökerler önünde. / Ey Enlil! değerli çoban! hep yolda, / Bütün güden çobanların, / Bütün soluk alanların çobanı! / Gökyüzü-onun tek prensidir O, Yeryüzü'nün tek büyüğüdür O! / Onun korkunç görünüşünde kaderleri tayin ettiği zaman, / Hiçbir tanrı ona bakmaya cesaret edemez. / Büyük dağ olan Enlil'siz / Ne şehirler kurulurdu, ne yerleşmeler olurdu, / Ne ahırlar kurulurdu, ne ağıllar yapılırdı. / Ne kral meydana çıkardı, ne yüksek rahip doğardı, / İşçilerin ne kontrolleri olur, ne denetleyicileri olurdu. / Nehirlerin kabaran suları taşmazdı, / Denizin balıkları kamışlığa yumurtalarını bırakmazdı, / Gökyüzünün kuşları, yuvalarını yeryüzüne yapmazdı, / Gökte sürüklenen bulutlar nemini bırakmazdı, / Ovaların güzelliği bitkiler büyümezdi, / Tarlalarda, çayırlarda çiçek açmazdı. / Dağ ormanlarına dikilmiş ağaçlar meyvelerini vermezdi.

Aşk tanrıçası İnanna için bir ilahi:

Ningal'den neşe ile doğan / Bir ejder gibi yıkma gücü verildi sana! / Ningal'dan Neşe ile doğan / Bir ejder gibi yıkma gücü verildi sana / Bir fırtına üzerine taht kuran sen / Abzu'dan tanrısal güçlere kavuştun / Kral Uşumgalanna'yı (Dumuzi'nin başka adı) yüce yerine oturttun. / İnanna! kahramanlar gökteki tanrısal gücüne ulaşamaz / Annenin karnında silâhla donatılmışsın!

Tanrıça İnanna kendini anlatıyor:

Babam bana göğü verdi, yeri verdi. / Ben İnanna'yım. / Krallığı verdi bana,/ kraliçeliği verdi bana, / Savaşta ilerlemeyi verdi bana, / Saldırmayı verdi bana, / Sel fırtınasını verdi bana, / Tayfunu verdi bana! / Göğü taç olarak koydu başıma, / Yeri sandal olarak geçirdi ayağıma, / Kutsal elbiseyi sardı vücuduma / Tanrılar serçe, ben şahinim, / Enlil babanın görkemli yaban ineğiyim.

Kutsal evlenme törenlerinde söylenen şarkılar da bu türdendir (9). Kral ilahilerinden büyük bir grup daha önce sözünü ettiğimiz Kral Şulgi'ye aittir. Şulgi'nin babası Urnammu, Yeni Sumer Devri'nden sonra gelen İsin krallarından İdindagan, İşmedagan ve Lipitiştar için yazılan ilahiler vardır. Kralların kendilerini öven ilahiler genellikle Sumerlilerin üstün olma, saygınlık isteme karakterleri ortaya koymaktadır.

Kral Şulgi için yazılan ilahi tabletlerinden bir parça.

Kral ilahilerine örnek olarak Kral Şulgi'ye ait bir şiiri veriyorum. Bunun Nippur, Kiş ve Uruk şehirlerinde bulunan 14 kopyası ile 103 satırı tamamlandı. Bir kopyasının okul tabletinde bulunması, onun okullarda okutulduğunu gösteriyor. Şulgi şarkılarından tam 18 kompozisyon biliniyor. Bunlarla da onun sanat ve edebiyatın koruyucusu olduğu kanıtlanıyor. Vereceğimiz şiirde önce onun nitelikleri sayılıyor. Sonra da ülkesinde yol ve moteller (tarihte ilk) yaptığı ve koşucu ve sporcu olduğu anlatılıyor.

ŞULGİ İLAHİSİ

Ben kral (ana) karnından savaşçıyım, / Ben, Şulgi doğduğum (günden) beri güçlü adamım, / Ejderhadan doğan vahşi bakışlı bir arslanım ben. / Dört bucağın (evrenin) kralıyım ben, / Siyah başlıların sürücüsü, çobanıyım ben, / Bütün ülkenin tanrısı, güvencesiyim ben, / Ninsun'un doğurduğu oğul benim, / Kutsal An'ın kalbinin seçtiği benim, / Enlil tarafından kutsanan benim, / Ninlil'in sevdiği Şulgi benim,/ Nintu'nun hakiki beslediği benim, / Enki'nin bilgelikle donattığı benim, / Nanana'nın güçlü kralı benim, / Utu'nun açık ağızlı arslanı benim, / İnanna'nın seksi için seçilen Şulgi benim, / Bütün yollara uyan prens gibi eşek benim, / Anayolda kuyruğunu sallayan at benim, / Sumugan'ın koşmaya hazır asil eşeği benim, / Nidaba'nın bilgili yazıcısı benim, / Kahramanlığım, gücüm gibi, / Bilgelikle donatılmışım, / Onun (bilgeliğin) doğru sözü ile yaşarım, / Adaleti severim, / Kötülüğü sevmem. / Fena sözden nefret ederim, / Ben Şulgi, güçlü kral, yüceyim ben. / Ben arslanlığı ile sevinen güçlü bir adam olduğum için, / Ülkenin patikalarını büyüttüm, anayollarını düzelttim, / Yolculuğu güvenli kıldım, oraya "büyük ev" yaptım, / Onların etrafına bahçeler yetiştirttim, dinlenme yerleri kurdum, / Cana yakın halkı yerleştirdim oraya, / Yukarıdan aşağıdan gelenler, / Günün serinliğinde kendilerine gelebilirler, / Geceleri anayolda seyahat eden yolcular / Bayındır bir şehirdeki gibi sığınacak yer bulurlar orada. / Adım uzak günlere ulaşsın, ağızdan (insanın) düşmesin, / Ülkenin her tarafında övüleyim, / Bütün ülkelerde methedileyim diye, / Ben, koşucu gücümü topladım, Nippur'dan Ur'a yöneldim, / Arayı bir "çift saat" miş gibi aşmaya karar verdim. / Gücü bitmemiş bir arslan gibi şahlandım. / Bir kuşak (?) koydum belime, / Kollarımı, yılandan kaçan bir kumru gibi açtım, / Gözlerini dağa kaldırmış Anzu-kuşu gibi dizelerimi açtım. / Ülkede yerleştirdiğim kentte (oturanlar) etrafıma toplandılar, / Benim siyahbaşlı halkım bir yığın dişi koyun gibi şaşırılar bana. / Utu, insanların yurduna geniş ışığını gölgelendirdiği zaman, / Ekişnugal'e girdim, / Sin'in evi, büyük ağılı, bollukla doldurdum, / Öküzleri boğazladım orada, koyunları çoğalttım, / Davullar, dübelekler yankıdı, / Tatlı, tigi-müziği çalındı orada. / Herşeyi çoğaltan ben Şulgi, ekmek kurbanını götürdüm oraya, / Bir arslan gibi oturduğum krallık yerinden, korku vererek, / Ninegal'in yüce sarayında, / Çömeldim, tatlı suda yıkandım. / Diz çöktüm, ekmek yedim, / Bir baykuş (ve) bir şahin gibi şahlandım, / Zaferle Ninpur'a döndüm. / O günde, fırtına uludu, rüzgar döndü, / Kuzey rüzgarı, güneş rüzgarı şiddetle gürledi, / Yedi rüzgar boyunca gökte şimşekler çaktı. / İşkur göğün genişliğince gürledi, / Yukarıdaki yağmur aşağıdaki suyu kucakladı, / Onun (fırtınanın) küçük taşları, büyük taşları / Çarptılar benim arkama. / (Fakat) ben kral korkmadan, ürkmeden, / Bir arslan gibi fırladım, / Kırların eşeği gibi ileri atıldım, / Kalbim mutlu olarak hızlandım. / Yarış eden sıpa gibi yollandım, / Utu (gibi) vatana doğru dönerek, / 15 "çift saatlık" yolculuğu atlattım. / Benim rakiplerim bana (şaşkınlıkla) baktılar, / Bir günde eşeş-bayramını Ur (ve Ninpur'da) kutladım. / Arkadaşım ve kardeşim Utu ile, / An tarafından kurulan sarayda bira içtim, / Saz şairlerim benim için tigi-ilahilerini söylediler, / Akrabam kız İnanna, kraliçe, göğün ve yerin bolluğu, / Onun (sarayı) ziyafetinde yanında otururak, / Kendimi (şöye) övdüm: / "Nereye gözümü kaldırsam, oraya benimle geleceksin, / Kalbim nereye dönerse, orada iyi kabul göreceksin." / An kutsal tacı başıma koydu, / Ekur'da "Lapislazuli" asayı tutmak üzere verdi, / Beyaz kürsüdeki her zaman kurulan tahtımı gök yüksekliğine kaldırdı, / Orada krallığımı yüceltti. / (öyleki) bütün yabancı ülkeleri eğdirdim kendime, ülkeyi (Sumer'i) güvenli kıldım, / Ve evrenin dört bucağındaki halk eğik başla adımı andı, / Kutsal şarkıyı çaldı / Beni överek: / "O asil krallık gücü olan, sevilen biridir, / Sin tarafından Ekişnugal dışında kahramanlık, iyi yaşam ile tanıtılmıştır, / Nunammir tarafından asil güçle donatılmıştır. / Şulgi, bütün yabancı düşmanları yok eden, ülkeyi (Sumer) güvenli kılan, / Evrenin me lerine göre hiç rakibi olmayan, / Şulgi, An'ın güvenilir oğlu (Nanna) tarafından sevilen!" / Ey Nidaba şükür sana. (10).

DİPNOTLAR

1) Çiviyazılı kaynaklarda MÖ 1000 yıllardan sonraki şiirlerin baş harfleri toplanınca bir cümle çıkıyor. Kral Asurbanipal'e ait bir şiirdeki baş harflerden (aslında işaretlerden) "Asurbanipal'e tanrı hayat versin!" cümlesi çıkmıştır. A. Falkenstein, Zeitschrift für Assyriolgie N F xv.

2) O zamanlar yıldızların da sonu olduğunu düşünmeleri ilginç değil mi?

3) Şiirin tümü için, Samuel Noah Kramer, The Sumerian, Their History, Cultur and Character, Chicago 1963, s.174.

4) Çoban tanrısı Dumuzi'nin rüyasında gördüğü kökünden çıkarılan bir kamış, onun yeraltına gideceği, başı bükülmüş bir kamış da kızkardeşinin üzüleceği şeklinde yorumlanmış. Kutsal Evlenme Töreni ve Şarkıları, Bilim ve Ütopya, Mayıs 1996.

5) Samuel Noah Kramer, Cradle of Civilization, s.162.

6) William W. Hollo and J. J. A. Van Dijk, The Exaltation of Inanna, New Haven, London 1968.

7) Bu mahalle hakkında: Muazzez İlmiye Çığ, Sumerli Ludingirra, Geçmişe dönük Bilim Kurgu, İstanbul 1996, s.93.

8) Sumerliler edebi kompozisyonlarının kitaplıklarda kolayca bulunabilmesi için onların kataloglarını yapmıştır. Şimdiye kadar 8 katalog bulundu. Bunlarda 200 kadar edebi metnin adı yazılıdır. Kompozisyonun ilk satırı metnin adı olmuş. Bu kompozisyonların oldukça büyük bir kısmı tabletlerde yazılı olarak tespit edilmiştir.

9) Muazzez İlmiye Çığ, Kutsal Evlenme Töreni ve Şarkıları, Bilim ve Ütopya Dergisi, Mayıs 1996.

10) Samuel Noah Kramer, History Begins at Sumer, Tarih Sumer'de Başlar, Çev. Muazzez İlmiye Çığ, Ankara 1990, s.224.

Köy Enstitüleri

Zeki SARIHAN

Türkiye eğitim tarihinde çeşitli okul tipleri oldu: Öğretmen Okulları, Teknik Okullar, Endüstri Meslek Liseleri, Rüştiyeler, İdadiler, Sultaniler, Eğitim Enstitüleri, Tarım Okulları... Bunların hiçbiri, çok daha uzun süre eğitim hayatında kaldıkları halde Köy Enstitüleri kadar derin bir iz bırakmadılar.

1940'lı yıllarda, Köy Enstitüleri'nin kuruluşu olan 17 Nisan, bu okullarda bayram olarak kutlanıyordu. Özellikle 1960'lardan sonra Enstitüler, başta eğitimciler olmak üzere aydınlar tarafından yeniden gündeme getirildi. Yıllardır bu kurumlar hakkında anma toplantıları düzenleniyor. Türkiye eğitim sistemindeki bağımsızlıkçı, aydınlanmacı temeller çökertildikçe de anılmaları yaygınlaşıyor. Özellikle bu yılın 17 Nisan'ında yurdun pek çok yerinde sendikalar, dernekler, belediyeler, siyasi partiler, dergiler, vakıflar tarafından Enstitülerde uygulanan eğitim sistemini anlatan ve onu bugünkü eğitim sistemiyle karşılaştıran toplantılar düzenlendi.

Köy Enstitüleri'yle ilgili literatür de oldukça kabarıktır ve her yıl giderek artmaktadır. Enstitüler yurtdışında da araştırma tezlerine konu olmuştur.

ENSTİTÜLERE İLGİNİN NEDENİ

Enstitülerin kavuştuğu bu ilginin temel nedeni, onun klasik birer okul değil, Türkiye'nin koşullarına göre düzenlenmiş özgün bir eğitim kurumu olmasındandır. Bu kurumlar, İkinci Dünya Savaşı öncesi ve savaş sırasında Türkiye'nin köy eğitimi ve kalkınmasını, daha doğrusu eğitim yoluyla kalkınmasını hedefliyordu. Enstitüler, kendi öncülleri Köy Öğretmen Okulları'nı (1937) saymazsak, özgün biçimleriyle 1940 ile 1946 yılları arasında çalışmışlardır. 1946 yılında programları ve yönetici kadroları değiştirilmeye başlandı. 1950'ye gelince artık özgünlüklerinden çok az şey kalmıştı. Hatta, mezunları hükümet tarafından takip altına alındı. Buna karşılık adları 1954 yılına kadar kaldı ve o tarihte İlköğretmen Okullarına çevrildi. Bu kadar az bir süre eğitim hayatında kaldıkları halde, eğitim tarihinde bu kadar derin bir iz bırakmış olmaları, özgün bir eğitim kurumu olmalarındandır.

DÖNEMİN SİYASAL YAPISI

Köy Enstitüleri, Cumhuriyet'in yarattığı eğitim kurumlarıdır. Kuşkusuz ki, bu kurumların açılmasında geç kalınmıştır. Bu gecikmenin nedeni, Cumhuriyet kadrolarının devrimi köye götürme yollarını ciddi bir biçimde aramakta gösterdikleri zayıflıktır. Kemalizm, esas olarak kent burjuvazisinin bir ideolojisi idi ve kentlerin dışında yaşayan esas büyük kitlenin içine nüfuz edememişti. Çünkü, toprak devrimi yapıp köylüleri toprak ağalarından özgürleştirememişti. 1935 sayımına göre nüfusun yüzde 81'i çiftçilikle uğraşıyordu. Bu büyük kitlenin devrime kazanılması kolay değildi. Kurtuluş Savaşı sonrasında alttan güçlü bir vuruşla feodalizm parçalanamadığı için, rejimin ve toplumsal hayatın tek söz sahibi milli burjuvazi oldu. Bu sınıf, Padişahlığı ve halifeliği kaldırarak, eski yazıyı değiştirerek, Osmanlıca'yı kaldırarak, yeni bir tarih tezi yaratarak, medreseleri, tekke ve zaviyeleri kapatarak feodal üstyapı kurumlarına önemli darbeler indirdi, fakat köylünün toprak ağasına ve şeyhe bağımlılığına neden olan mülkiyet ilişkilerine dokunmadı. Bu bir yana, gerici sınıflara uyguladığı örgütlenme yasağını emekçilere de uyguladı. Kurtuluş Savaşı'nın başkomutanı Gazi Mustafa Kemal, ulusun yüzyıllardır özlemini çektiği Batı emperyalizmine karşı kazanılan büyük zaferden de güç alarak, ülkede tek söz sahibi kişi durumuna geldi. Bunu "Diktatörlük" olarak adlandırmanın hiç bir anlamı yoktur. Diktatörlük olmayan hangi yönetim biçimi vardır ki? Üzerinde durulması gereken, bunun hangi sınıfın ihtiyacına cevap verdiğidir. Cumhuriyet Halk Partisi'nce kabul edilen ve rejimin değişmez ilkeleri olarak 1937'de Anayasa'ya da işlenen altı oktan Milliyetçiliğin ve Laikliğin, iktidardaki sınıfın ideolojisini karakterize ettiği açıktır. Diğer ilkelerden Devrimcilik, yeni devrimler yapma anlamında değil, Cumhuriyet reformlarının korunması anlamındadır. Cumhuriyetçilik, serbest seçimlere dayanan çok partili bir hayatı değil, iktidarın bir saltanat ailesi yerine burjuvaziye ait olmasını ifade ediyordu. Halkçılık ise, bütün burjuva devrimlerinin, halk kitlelerini yanlarına almak için kullandıkları bir kavramdır. Bu kavram, daha Kurtuluş Savaşı yıllarında Ekim Devrimi'nin bir etkisi olarak Halk Hükümeti, Halk Devleti, sözcükleriyle 1921 Anayasası'na da girmişti. Ancak 1930'lu yılların burjuva iktidarında işçi ve köylünün hayat koşullarını düzeltmek ve yönetimde onları az veya çok söz sahibi yapmak gibi bir niyetin olmadığını söylemek gerekir.

Köy Enstitülerini bitiren pek çok aydın, içinden geldikleri köy koşullarını çok iyi tanımlamaktadırlar ancak, aynı aydınlar, aldıkları eğitimin yarattığı bir siyasal şartlanma sonucu olsa gerek, o dönemin iktidarı konusunda net görüşler söyleyememektedirler. "Köy Enstitüleri halkçı birer eğitim kurumuydu" gerçeği, onları "Çünkü dönemin iktidarı halkçıydı, köylüyü düşünüyordu" sonucuna götürmektedir. Elbet de Köy Enstitüleri konusundaki tartışmalar, şu sorunun yanıtını da doğru vermek zorundadır: 1940'lı yılların, devrimci atılımlarından vazgeçmiş, halk üzerinde ağır bir yük haline gelmiş, işçi sınıfı devrimcilerine göz açtırmayan bir iktidar, nasıl olmuş da Köy Enstitüleri gibi bir kuruma hayat vermişti?

KAPİTALİZMİ KÖYE SOKMAK İÇİN

Enstitüleri açan iktidarın, bu kurumların amaçlarını burjuvazinin ekonomik, sosyal, kültürel ihtiyaçlarıyla sınırlı tuttuğunu kabul etmek gerekir. Enstitüler, "köy öğretmeni ve köye yarayan diğer meslek erbabını yetiştirmek üzere" açılmışlardı. 17 Nisan 1940 tarihli Meclis tutanaklarında, Enstitüler yasasına önemli bir muhalefet görülmüyor. Ünlü toprak ağalarından Emin Sazak bile, şehirli öğretmenin köye gelmesini önlemek için Köy Enstitüleri'Sni alkışlamıştır. Şehirli öğretmenin, Emin Sazak gibi toprak ağalığının temsilcisine zorluk çıkaracağından korkmuş olmalıdır. Aynı yıllarda mebus olan Kâzım Karabekir ise aksine, köy eğitimini "kültür sahasında az görgülü yarı aydınların nüfuzuna, hatta maddi manevi tahakkümüne bırakmayı gelecek için çok tehlikeli" gördüğünü söylemiştir. Ona göre, Enstitülere yalnızca köy çocuklarının alınması sakıncalı olabilirdi. Bunlar şehirlerle temas ettirilmezse birer yarı aydın olarak yetişirler, başka yerlerden yapılacak telkinlerle bu köy çocukları günün birinde başka fikirlerle donanmış olarak karşılarına dikilebilirdi.

İşte enstitülerde tam da Karabekir'in dediği oldu. Bakan Hasan Ali Yücel, her ne kadar Meclis'te Karabekir'in kaygılarını gidermek için "sosyal bir sınıfın doğması sözkonusu olamaz. Parti programında da yazıldığı biçimde esasen rejimimiz sınıf ve ayrıcalık kabul etmez" demişse de, onun sözleri bir burjuva ham hayalinden ibaretti. İktidarda olan burjuvazi, kendisine karşı diğer sınıfların mücadelesini önlemek ve iktidarını ebedi kılmak için Türkiye'nin sınıfsız bir toplum olduğunu ileri sürüyor ancak kendisi bir sınıf olarak işçi ve köylülerin sırtından daha büyük servetler yapmaya çalışıyordu. Nitekim, Dünya Savaşı sonrasında yeni konjoktürün de yardımıyla, bu dönemde iyice palazlanmış olan burjuvazi artık bu kalıbın içine sığmaya rıza gösteremeyeceğini belli etti ve yeni partilerini kurdu. CHP de, bu gelişimi önlemek için sağa kaydı ve genelde emekçilerin örgütlenmesindeki yasakları sürdürdü.

1940'ların iktidardaki burjuvazisi,

İsmail Hakkı Tonguç

Adı daima Köy Enstitüleriyle anılmakta olan, Enstitülerin "Tonguç Baba" dediği, Türkiye'nin yetiştirdiği en büyük eğitim kuramcısı ve uygulayıcısı İsmail Hakkı Tonguç, 1897'de Silistre'ye bağlı Tutrakan sancağının Tataratmaca köyünde doğdu. Orta halli bir ailenin çocuğu idi. İlkokulu köyünde, ortaokulu Silistre'de bitirdi. Öğrenimine devam etmek üzere 1914'te İstanbul'a geldi. Kastamonu Öğretmen Okulu'na gönderildi, 1916'da İstanbul Öğretmen Okulu'na nakledildi. 1918'de burayı bitirip 20 kadar arkadaşıyla Almanya'ya gönderildi. O yıllarda Almanya'da çok yaygın olan devrimci akımlardan etkilenmiş olmalıdır. 15 Eylül 1919'da Türkiye'ye döndü. Eskişehir Öğretmen Okulu'na, Resim, Elişleri ve Beden Eğitimi öğretmeni olarak atandı. Eskişehir'in işgali üzerine buradaki görevini yapamayan Tonguç, 1921'de öğrenimini tamamlamak üzere yeniden Almanya'ya gönderildi, dönüşünde (1922), Konya Lisesi'ne atandı. Ankara ve Adana Erkek Öğretmen Okulu öğretmenliklerinden sonra yeniden bir iş eğitimi semineri için Almanya'ya giden Tonguç, dönüşünde Ankara Müzesi müdürü oldu. 1927'de evlendi. Aynı yıl *Elişleri Rehberi*'ni yayımladı. 1929'da ders araçları almak ve incelemeler yapmak üzere İtalya, İsviçre, Fransa, İngiltere, Almanya ve Avusturya'da iki ay sürecek bir geziye çıktı. Aynı yıl Gazi Eğitim Enstitüsü öğretmenliğine başladı. *Mürebbinin Ruhu* adlı çevirisi, 1931'da Ankara Muallimler Birliği'nin yayını olarak çıktı. 1932'de *Resim, Elişleri ve Sanat Terbiyesi* adlı kitabı yayımladı. 1932-1933'te GEE'nün Resim Bölümü'nü kurdu. 1833'te *İş ve Meslek Terbiyesi*'ni çıkardı. Aynı yıl iş eğitimine verdiği önemle tanınan Alman eğitimci Kerchensteiner (1874-1932)'le ilgili bir kitap yayımladı. Bunu, R. Şemsettin Sirer'le birlikte yayımladığı *Almanya Maarifi* kitabı izledi. 1934-35 yılında GEE müdürlüğüne vekalet etti. 1935'te, Cevat Dursunoğlu'nun önerisiyle Bakan Saffet Arıkan tarafından İlköğretim Genel Müdürlüğü'ne vekaleten atandı. 1938'de *Köyde Eğitim* kitabı basıldı. Bunu 1939'da *Canlandırılacak Köy* adlı kitabı izledi. Görevdeki asaleti 1940'ta Bakan Hasan Ali Yücel tarafından onandı. Eğitmen Kursları, 1936'da 3 yıllık Köy Öğretmen Okulları, 1940'ta açılan Köy Enstitüleri uygulamalarının başında bulunarak köy eğitimi davasında kilit rol oynadı. 1946'da *İlköğretim Kavramı*'nı ve 1947'de *Canlandırılacak Köy*'ün genişletilmiş ikinci baskısını yayımladı. 1946'da görevinden alınarak Talim Terbiye Kurulu üyeliğine, 1949'da Atatürk Lisesi Resim-İş öğretmenliğine getirildi. 1950'de Bakanlık emrine alındı. 1954'te kendi isteğiyle emekliye ayrıldı. *Öğretmen Ansiklopedisi* ve *Eğitim Sözlüğü* 1953'te, *Pestalozzi Çocuklar Köyü* adlı çevirisi ise 1960'te basıldı. Tonguç, emeklilik yıllarında Enstitü mezunlarıyla ilişkisini sürdürdü. 27 Mayıs 1960'tan sonra eğitimle ilgili yeni projeler üzerinde çalışırken 23 Haziran 1960'ta öldü. Naaşı Cebeci Asri Mezarlığı'nda bulunmaktadır. İsmail Hakkı Tonguç, *Canlandırılacak Köy* adlı kitabında köy kalkınmasından ne anladığını şöyle anlatıyor:

"Köy meselesi, bazılarının zannettiği gibi mihaniki bir surette köy kalkınması değil, manalı ve şuurlu bir şekilde köyün içten canlandırılmasıdır. Köylü insanı öylesine canlandırılmalı ve şuurlandırılmalı ki, onu hiçbir kuvvet yalnız kendi hesabına ve insafsızca istismar edemesin. Köyün sakinlerine köle ve uşak muamelesi yapamasın. Köylüler şuursuz ve bedava çalışan birer iş hayvanı haline gelmesinler. Onlar da her vatandaş gibi, her zaman haklarına kavuşabilsinler. Köy meselesi, köyde eğitim problemleri de içinde olmak üzere bu demektir"

Köy Enstitüleri'ni, kuşkusuz ki, köyde üretimin artması için açtı. Köyde üretimin artması için yeni tekniklerle üretim yapacak insana ihtiyaç vardı. Bu insan, akılcı olmalıydı ve bilimle donatılmalıydı. Köyde üretim artarsa bundan kuşkusuz köylü yararlanacaktı, ama üretilen mal sonuçta pazara inecekti ve artan üretimden sanayi ve ticaret burjuvazisi de payını alacaktı. Bu nedenle, Köy Enstitüleri'ni açan burjuvazinin bundan özellikle köylünün refahını ve özgürlüğünü değil, burjuvazinin çıkarlarını düşündüğünü kabul etmek gerekir.

Bütün bu söylediklerimizden, o niyet ve koşullarla bile Köy Enstitüleri'nin yararsız olduğu sonucu çıkarılamaz. Aksine, Köy Enstitüleri'yle, geliştirilmesi ve köye ulaştırılması istenilen kapitalizm, feodalizmden daha ileri bir üretim biçimidir. İkinci olarak, burjuvazi henüz işbirlikçi'bir karakter kazanmamıştı. Gelişmesi düşünülen bu kapitalizm, ulusal pazarın bir kapitalizmiydi. Köy Enstitüleri'nde en çok söylenen ve adeta Enstitülerin marşı haline gelen *Ziraat Marşı*'ndaki

"Sürer eker biçeriz güvenip ötesine
Milletin her kazancı milletin kesesine"

dizelerinin ulusal bir ekonomiyi hedeflediği ve bu anlamıyla bile onu söyleyen Enstitülü öğrenciye ve öğretmene gurur verdiği açıktır.

ENSTİTÜLERİN "YOL"DAN ÇIKMASI

Bütün olgular, Köy Enstitüleri'nin, açılırken kendilerine biçilen misyonu aştıklarını, gösteriyor. Bir olgu olarak, Enstitülerin, onu açan aynı parti ve aynı iktidar tarafından kapatılması düşündürücü olmalıdır. Bilindiği gibi, Köy Enstitüleri, "komünistlik" suçlamasıyla karşı karşıya kalmıştır. Doğrusunu söylemek gerekirse, onun birçok mezununun bir "suç"u reddetmek için söylediği gibi, gerçekte pek az "komünist" yetiştirmiştir. Belki o kadar komünisti, hatta daha fazlasını, başka öğretim kurumları yetiştirmiş bulunuyor. Enstitüler, "halkçı, sol Kemalist, köycü, aydın" denebilecek büyük bir kitle yetiştirmiştir. Bu enstitülü kitle, daha öğrencilik yıllarında kurulu düzenle karşı karşıya gelmiştir. Enstitülü kitlenin yalnız kırsal alanda feodal sömürücülerle değil, burjuvaziyle de karşı karşıya geldiğini belirten bir çok olgu görülüyor.

Köy Enstitüleri Dergisi'nin daha ikinci sayısında (1945), Cesarettin Ateş adlı öğrencinin yazdığı bir şiir, Enstitülü öğrencinin yalnız ağalara değil, burjuvaziye de karşı çıkma eğilimi taşıdığını gösteriyor:

YETER

Yıllarca çektin bitmedi derdin;
Gitmedi alnında çamurlaşan ter.
Sesin duyulmadı göğsünü gerdin;
Yeter artık bugün çektiğin yeter!

Her sabah yol aldın türkü dilinde;
Tırpan omuzunda orak belinde;
Ektin biçtin nasır kaldı elinde;
Yeter eller için ektiğin yeter!

Yazlar geldi ağını biledin;
Biçemedin, bahtım böyledir dedin;
Buğday ektin, arpa ekmeği yedin;
Yeter artık arpa yediğin yeter!

On koyunun çoban oldun peşinde,
Baharın da dağda kaldın kışın da;
Boyun eğdin daha küçük yaşında;
Yeter beyim paşam dediğin yeter!

Sayısal veriler

1935 Genel nüfus sayımına göre, köylerde yaşayan erkeklerin yüzde 17.3'ü, kadınların ise yüzde 4.2'si okur-yazardı. 14 milyon köylü nüfusun okul çağındaki çocuk sayısı 1.680.000 idi. Bunlardan yalnızca 276.688'i (yüzde 16.46) şöyle böyle bir ilkokul eğitimine kavuşmuş bulunuyordu.

1945'te 10 yıllık bir öğretmen seferberliği yapıldı. Buna göre 1956'da bütün köyler okula kavuşacaktı. 1944 öğretim yılında Enstitülerde 16.000 öğrenci okuyordu. 1951-52 öğretim yılı sonuna kadar Enstitülerden toplam 26.016 kişi mezun oldu. Bunun 17.341'i öğretmen, 8.675' i eğitmendi. Öğretmenlerden 15.943'ü erkek, 1.398'i kadındı. Eğitmenlerin ise 8.646'sı erkek, 29'u kadındı.

1941-1942 öğretim yılında (Üç yıllık Köy Öğretmen Okulu'ndan gelenlerin ilk Enstitü mezunu oldukları yıl), 3.899 olan beş yıllık köy okulu sayısı, on yıl sonra 1951-52 öğretim yılında 12.735'e çıkmıştır. 6.533'de eğitmenli okul vardı. Öğretmenli köy okulundaki öğrenci sayısı bu dönemde 394.626'dan 1.087.135, eğitmenli okullardaki öğrenci sayısı ise 213.824'e çıkmıştı (1948'de eğitmen kurslarına son verilmişti). Köylerde toplam öğrenci sayısı 1.300.959'a çıkmıştır. Enstitülerin mezun vermeye başlamasından itibaren 10 yıl içinde öğretmen sayısında yüzde 188.5, okul sayısında yüzde 226.6, öğrenci sayısında yüzde 175.4 bir artış olmuştur. Enstitüler 1950'ye kadar ayrıca 1248 sağlık memuru yetiştirdi. Enstitülerden önce yetiştirilmiş bütün sağlık memurlarının toplamı 564 idi!

21 Köy Enstitüsünün tamamı 1940'ta kurulmuş değildir. Bunlardan Kızılçullu ve Çifteler 1937'de, Kepirtepe 1938'de 3 yıllık Köy Öğretmen Okulu olarak açılmışlardı. Akçadağ, Akpınar, Aksu, Arifiye, Beşikdüzü, Cılavuz, Düziçi, Gönen, Pazarören ve Savaştepe 1940'ta açıldılar. Hasanoğlan ve Pamukpınar 1941'de açıldı. İvriz 1942, Pulur 1943, Ortaklar 1944, Enis ise 1948'de açıldılar.

Enstitülerde yapılan tarım ve hayvancılığın çapı hakkında Arifiye Köy Estitüsü'nün 1943 yılı üretim toplamını veriyoruz: 80 kilo ıspanak, 2951 kilo pırasa, 2350 kilo lahana, 40 kilo karnıbahar, 688 kilo kök kereviz, 5827 kilo sakızkabağı, 1311 kilo taze fasülye, 1431 kilo domates, 5855 kilo patates, 622 kilo kuru soğan,

Aynı yıl Çiftlerde 3.500 badem, 100 akasya, 1000 elma ve armut, 1200 zerdali fidanı dikilmiş, 20 ton soğan, 3 ton turp, 10 ton patates, 20 ton ıspanak, 500 kilo bamya üretilmiştir. Kaldırılan buğday miktarı 40.5 tondur.

Beşikdüzü'nde bir yılda elde edilen balıktan 14.500 lira gelir elde edilmiştir. 1940 ve 1941 yıllarında devletin bu enstitü için harcadığı para 66.500 lira idi.

ENSTİTÜLERDE EĞİTİM

Enstitülerin en belirgin özelliği, iş eğitimine önem vermiş olmalarıdır. Programların yüzde ellisi kültür, yüzde ellisi tarım ve teknik derslere ayrılmıştı. Haftada 33 saat ders vardı. Enstitülerde, iş dersi, yalnız bir işi yapmayı öğrenmek için değil, aynı zamanda üretmek içindi. Öyle ki, Enstitü öğretmen ve öğrencileri, okullarını bile kendileri inşa etmişlerdir. Yeni kurulacak enstitülere, kurulmuş olanlardan iş ekipleri gitmiştir. İkinci Dünya Savaşı'nın kıtlık yıllarında enstitü arazilerinde tarım, sebzecilik, meyvecilik, hayvancılık yapılmış, deniz ve göl kıyısında olanlar balık avlamışlar, yiyeceklerinin önemli bir bölümünü böylece kendileri üretmişlerdir. Mezunlara da görev yaptıkları köylerde çift hayvanı, tarla, bahçe ve işlik veriliyordu. Burada öğretmen hem 20 bin lira gibi az bir para olan maaşına ek bir kazanç edinecek, hem de köylüye modern tarım ve tekniği öğretecekti.

Enstitülerde, kültür derslerinin de yoğun bir okuma çalışmasıyla takviye edildiği anlaşılıyor. Enstitülerin faaliyette bulunduğu yıllar, devletin Doğu ve Batı klasiklerini de Türkçe'ye kazandırdığı yıllardır. Bunlar, Enstitülü öğrencinin köy ufuklarıyla sınırlanmış olan dünyasını genişletiyor, onu aydınlatıyordu. Böylece genç, insanlığın geçmiş birikimlerini öğrenerek, bugünkü toplumsal ilişkilerin ilahi bir kurallar toplamı olmadığını, tarihin belli bir aşamasında, belirli bir coğrafyada ortaya çıktığını, değişebileceğini öğreniyordu. Köy Enstitülerinde, okumanın yılnızca teşvik görmediğini, aynı zamanda bütün kültür derslerinde bir zorunluluk olarak getirildiğini görüyoruz. Öğrenci kitap okumakta, bunu sınıfta anlatmakta, defterine özetleyerek öğretmenine ödev olarak da sunmaktadır.

Enstitülerdeki eğitimin önemli bir özelliği de laik olmasıydı. Bu onun, diğer devlet okullarıyla ortak yanıdır. O dönemin köy hayatındaki koşullardan ötürü okuyan kız öğrenci oranı fazla değilse de (1951-52 öğretim yılına kadar 15.943 erkek öğretmene karşılık 1.398 kız öğretmen mezun etmişti) eğitim karma idi. Enstitülerdeki özgün eğitimin bozulduğu dönemde iki enstitüyü (Kızılçullu ve Beşikdüzü) kızları ayırarak bu karma eğitime son verdiler.

Enstitülerde en çok vurgulanan bir eğitim uygulaması da öğrencilere verilen inisiyatiftir. Bazı Enstitülü yazarların "kişilik eğitimi" dedikleri bu uygulamanın esası, öğrencide kendine güven ve bağımsız iş yapma duygusunun gelişmesidir. Cumartesi toplantılarıyla öğrenciler, enstitü hayatı hakkında söz söyler hale gelmişlerdir. Öğrencilerin kişiliğini yok eden dayak ve küçültücü davranışlarla mücadele edildiğini anlatan bir çok anekdot var. Öğrenciler, haftalık nöbetlerinde de sorumluluk almaya alışıyorlardı. Enstitülere öğretmen yetiştirmek için gene Enstitü mezunlarından öğrenci alarak 1943-1944 yılında kurulan Yüksek Köy Enstitüsü'nde ise bugünün üniversitelerinde bile görülmeyen bir öğrenci katılımı düşünülmüştür.

Enstitülerdeki günlük program, biçimsel olarak bir yatılı okulun günlük programı gibidir. Ancak bunun içeriği, birlikte yaşama, birlikte eğlenmeyi amaçlamış görünüyor. Enstitü öğrencileri sabah altıda kalkıyor, sabah temizliğinden sonra toplu bir jimnastik yapılıyordu. Öğle yemeğinden sonra da bir "koro ve orkestra" vardı. Akşam yemeğinden sonra yarım saatlik bir "milli oyun ve spor" çalışması yapılıyordu. 50 dakikalık bir serbest okuma saatinden sonra gece mütalaasına geçiliyor ve 21.30'da yatılıyordu. Müzik ve oyunun Enstitülü öğrencinin gelişmesinde önemli bir yer tuttuğu görülüyor. Bunun köy folklorunun gün yüzüne çıkarılması, dolayısıyla laik bir yaşamın eğitime girmesinde önemli olduğu söylenebilir.

BIRAKTIĞI MİRASIN ÖNEMİ

Köy Enstitüleri'ni Amerikan emperyalizmi yok etti. 1946'dan sonra Amerika, Türk hakim sınıflarına yeni hedefler gösterdi ve onları Köy Enstitüleri'nden vazgeçirdi. Enstitüler, halk kitlelerinde antiemperyalist, yurtsever bir bilincin yükseldiği 1960'lı yıllarda yeniden gündeme geldi. Türkiye'de Sovyet ideolojisi'nin aydınlar arasında revaç bulduğu 1970'li yıllarda önemi azaldı. Bazı sosyalist çevreler, Türkiye eğitimi için Sovyetlerdeki "politeknik" eğitimi örnek göstermeye başladılar. Köy Enstitüleri, nihayet burjuvazi tarafından açılmıştı ve Kemalist iktidarın eğitim kurumlarıydı. Önemini abartmamak gerekirdi...

Bugün de Köy Enstitülerini en çok küçümseyenler, emperyalizme bel bağlamış çevrelerdir. Bugün Köy Enstitüleri için en büyük kayıtsızlık, azınlık milliyetçiliğinden gelmektedir. Bunların karşı oluş gerekçeleri, Köy Enstitüleri'nin Kemalist birer eğitim kurumu olmasıdır. Cumhuriyet tarihinde benimsenecek ve sahip çıkılacak olumlu hiçbir atılım görmeyen bu çevreler, Öğretimin Birleştirilmesi Yasası ile Köy Enstitüleri'nin de asimilasyon amacına yönelik olduğunu savunmaktadırlar. Bu yılki Köy Enstitüleri'ni kutlama toplantıları, azınlık milliyetçiliğinin yaygın olduğu öğretmen topluluklarında yapılmamıştır. Bu milliyetçiliğin tezlerine kendini bağlamış bazı devrimciler de Köy Enstitüleri konusunda övücü bir sözü kamuoyundan esirgemektedirler. Eğitim-Sen Genel merkezinin bu yılki kutlamalarda adının geçmeyişi düşündürücüdür.

Oysa Köy Enstitüleri, en başta, yarının halkçı eğitimini kuracak olan öğretmenlerin konusudur. Yarının eğitimi ise Köy Enstitüleri incelenmeden ve onun ilkeleri yeni koşullarda hayata geçirilmeden uygulanamaz. Köy Enstitüleri, halkçı bir eğitimin Cumhuriyet devriminden alacağı büyük bir mirastır.

KAYNAKLAR

1) Semerci, Bekir, Türkiye'da İleri Atılımlar ve Köy Enstitüleri, İstanbul, 1989.
2) Kırby, Fay, Türkiye'de Köy Enstitüleri, Ankara, 1962.
3) Arman, Hürrem, Piramidin Tabanı-Köy Enstitüleri ve Tonguç, 1969, 1990.
4) Balkır, S. Edip, Dipten Gelen Ses, Arifiye Köy Enstitüsü, İstanbul, 1974.
5) Apaydın, Talip, Köy Enstitüsü Yılları, İstanbul, 1983.
6) Gedikoğlu, Şevket, Evreleri, Getirdikleri ve Yankılarıyla Köy Enstitüleri, Ankara, 1971. .
7) Yalman, Ahmet Emin, Yarının Türkiyesine Seyahat, 1944.
8) Tonguç, İsmail Hakkı, Mektuplarıyla Köy Enstitüsü Yılları, İstanbul, 1976.
9) Güner, İ. Safa, Köy Enstitüsü Hatıraları , İstanbul, 1963.
10) Tonguç, Engin, Devrim Açısından Köy Enstitüleri ve Tonguç, İstanbul, 1970.
11) İnan, M. Rauf: Bir Ömrün Öyküsü C. 1,2, Ankarna, 1971.
12) Bayır, Ferit Oğuz, Köyün Gücü, Ankara, 1971.
13) Eyüboğlu, Sabahattin, Köy Enstitüleri Üzerine, İstanbul, 1979.

Kuran ve Yahudiler

Haluk HEPKON

Bu yazıda bilinen en eski tektanrılı din olan Yahudiliğin İslam'ın oluşmasında ve gelişmesinde oynadığı rolden bahsetmek istiyorum. Kuşkusuz tektanrıcılığı ilk kez sistemli bir din haline getiren Yahudiliğin diğer tektanrıcı gelenekler üzerindeki etkisi çok fazladır. Ama bu etki her zaman doğrudan doğruya bir "aktarma" biçiminde ortaya çıkmayabilir. Bazen yeni oluşmakta olan bir dinsel geleneğin, öncekilerden farklı olduğunu kanıtlayabilmek için bilinçli bir biçimde tercihler yaptığını gözlemleyebiliriz. İslam tarihi açısından buna en iyi örnek "kıblenin değiştirilmesi" olayıdır.

MEKKİ VE MEDENİ AYETLER

Bilindiği gibi Kuran'da yer alan ayetler Mekki ve Medeni, yani Mekke'de ve Medine'de "indirilenler" olmak üzere ikiye ayrılır. Ayetleri bu tarzda ayırmak İslam için çok önemlidir. Hangi ayetin önce hangisinin sonra geldiğini bilmek, eğer ayetler aynı konuda farklı görüşler ileri sürüyorsa, son gelenin ilk geleni "nesh" ettiği kabul edildiği için, son derece önemlidir. Mekki-Medeni ayetler ayrımına gidilmesinin en önemli nedeni budur. Burada kastedilen "hicret" öncesi ve sonrası ayrımıdır. Bu iki grup arasında konularından üsluplarına varıncaya değin önemli ayrılıklar vardır. Ayrılıkları belirleyen en önemli şey peygamberin bu iki şehirdeki farklı konumudur. Mekki ayetler daha çok Allah'ın varlığı ve birliği gibi konulara değinir. Bu dönem de yeni doğmakta olan İslam'ın sosyal ilişkileri belirlemek gibi bir iddiası yoktur. Medine döneminde durum değişir. Bu dönemde inen ayetlerde dinin sosyal hayatı kuşatıcılığı giderek artmaktadır. Gelişmekte olan devletin ideolojisine paralel olarak cezalar, mükafatlar, o dönemdeki insanlar ve sınıflar arası ilişkileri belirleyen kurallar ortaya çıkar.

YAHUDİLER VE HIRİSTİYANLAR: İLK MÜTTEFİKLER

Kuran'da yer alan ayetlerin içeriklerini belirleyen şeylerden birisi de, yeni oluşmakta olan İslam toplumunun diğer topluluklarla ilişkileri idi.

Kuran'da özellikle Yahudilerin peygamberi Musa ile ilgili birçok öykü anlatılmakta; ona özel önem verilmekteydi. Yahudilerin atası kabul edilen İbrahim de Kuran'da adı geçen peygamberlerden biriydi ve Araplarla herhangi bir ilişkisinin olmadığı kabul ediliyordu. Yine de İbrahim Peygamber ile ilgili Kuran'daki ayetlere göz atıldığında ona ayrıcalıklı bir yer verildiği hemen fark edilecektir: "Kitap'ta İbrahim'i an. Zira o sıdkı bütün bir peygamberdi" (Meryem- 41). "Ben hanif olarak, yüzümü gökleri ve yeri yoktan yaratan Allah'a çevirdim ve ben müşriklerden değilim" (Enam-79). "İbrahim, gerçekten Hakk'a yönelen, Allah'a itaat eden bir önder idi; Allah'a ortak koşanlardan değildi. Allah'ın nimetlerine şükrediciydi. Çünkü Allah onu seçmiş ve doğru yola iletmişti. Ona dünyada güzellik verdik. Muhakkak ki o, ahirette de salihlerdendir" (Nahl-120, 121, 122).

Kısacası Kuran'a göre İbrahim Peygamber bir hanif idi. Tıpkı Muhammed gibi. "Ve (bana) hanif olarak yüzünü dine çevir; sakın müşriklerden olma diye emredildi" (Yunus- 105). Burada geçen "hanif" sözcüğü Mekke'de gelişmekte olan tektanrıcılığı ifade etmekte ve ona tarih içerisinde bir meşruluk aramaktaydı. İslam öncesinde de Araplar arasında "Allah" kavramının var olduğunu söyleyebiliriz. Muhammed'in babasının isminin Abdullah (Allah'ın kulu) oluşu da bunu kanıtlamaktadır.

Yeni doğmakta olan İslam, Mekkeli düşmanlarına karşı müttefikler aramakta ve bu müttefikleri bölgede belli bir gücü bulunan diğer tektanrıcı dinlerde bulmaktaydı. İslam açısından bakıldığında Mekkelilere karşı Yahudilerin ve Hıristiyanların dost tutulması akıllı bir politika olacaktı. Bu yüzden söz konusu döneme ait ayetlerde her iki dinle de farklılıklar değil benzerlikler vurgulanıyordu. Bu politika açısından İbrahim Peygamber verimli bir malzemeydi. Böylelikle diğer her iki tektanrıcı din için de kutsal kabul edilen İbrahim Peygamber kutsanıyor ve onun dininin İslam'a olan benzerliğine dikkat çekiliyordu. Bu benzerlik "tektanrıcılık" idi.

Yeni doğmakta olan İslam, Mekkeli düşmanlarına karşı müttefikler aramakta ve bu müttefikleri bölgede belli bir gücü bulunan diğer tektanrıcı dinlerde bulmaktaydı. İslam açısından bakıldığında Mekkelilere karşı Yahudilerin ve Hıristiyanların dost tutulması akıllı bir politika olacaktı. Bu yüzden söz konusu döneme ait ayetlerde her iki dinle de farklılıklar değil benzerlikler vurgulanıyordu.

"Millet-i İbrahime" (İbrahim'in dinine uyanlar) tabiri Müslümanları Yahudiler ve Hıristiyanlarla birleştiren bir köprü gibiydi. "De ki: Şüphesiz Rabbim beni dosdoğru dine, Allah'ı birleyen İbrahim'in dinine iletti. O ortak koşanlardan değildi" (Enam-161). "Sonra da sana (Doğru yola yönelerek İbrahim'in dinine uy! O müşriklerden değildi) diye vahyettik" (Nahl-123).

İbrahim'in hanifliği "müşrikliğe" karşı bir tavır alışı simgeliyordu. Bu simge sayesinde yeni doğmakta olan İslam nefes alabilme fırsatı bulacaktı. Bunun en güzel örneği de ilk Müslümanların üzerilerindeki baskıların yoğunlaşmasıyla birlikte çoğunluğu Yahudi olan Yesrip (Medine) şehrine gidişleri (hicret) idi. Aynı dönemde bir başka grup Müslüman da Hıristiyan bir kral tarafından yönetilen Habeşistan'a gitmişti.

Bu politik tutum Medine'deki ilk günlerde de devam etti. Bu dönemde hazırlanan ünlü "Medine Vesikası" böyle bir güç dengesinin sonucunda oluşacaktı. Ortada ne bir devlet ne de diğerlerinden bariz bir biçimde üstün bir güç vardı. Bu şartlar altında en akıllıcası tarafları birbirlerine eşit kabul eden bir anlaşmayı kabul etmek olacaktı. Güç dengesi Müslümanlardan yana değiştiği ölçüde anlaşmanın pratikteki işleyişi de değişti.

Mekke döneminde Muhammed'in diğer tektanrıcı dinler hakkındaki yargıları oldukça iyimserdir. Kuran'ın bu döneme ait ayetlerinde Tevrat bir hidayet rehberi olarak gösterilir (İsra-2) ve Mekkelilere Kuran'dan ve Tevrat'tan daha doğru bir kitap getiremeyecekleri (Kasas-48) söylenir. Kuran'a göre onlar bu ayetlere de inanacaklardı (Kasas-52). Kuran'ın bazı ayetlerinden bu dönemde özellikle Yahudiler arasında İslamı kabul edenler olduğu anlaşılıyor.

Ankebut suresinin 46. ayeti bu dönemin politikasını özetlemekteydi. "İçlerinden zulmetmekte olanları hariç olmak üzere, Kitap ehliyle en güzel olan bir tarzın dışında mücadele etmeyin. Ve deyin ki: Bize indirilene ve size indirilene iman ettik; bizim ilahımız da, sizin ilahınız da birdir ve biz O'na teslim olmuş olanlarız". Kuran yorumcuları aynı surenin 56. ayetinde "Ey bana iman eden kullarım, hiç şüphesiz benim arzım geniştir; artık yalnızca bana ibadet edin" denilerek üstü kapalı bir biçimde Hicret'in ima edilmesinden dolayı; bu surenin de Mekke döneminde indirildiğini belirtir.

Aynı hoşgörü Hıristiyanlara da gösteriliyordu. Mekke'de gelişen olaylar karşısında Hıristiyan bir kralın yönetimindeki Habeşistan'a giden Müslümanlar o dönemde meydana gelen İran-Bizans savaşında açıktan açığa Hıristiyanların tarafını tutmuşlardı. "Rum orduları yenilgiye uğradı. Yakın bir yerde. Ama onlar, yenilgilerinden sonra yeneceklerdir. Birkaç yıl içinde. Bundan önce de bundan sonra da emir Allah'ındır. Ve o gün müminler sevineceklerdir" (Rum- 2, 3, 4).

Bu yakınlık Muhammed Medine'de iken Mekkelilerle savaşa izin veren Hac Suresinin 39. ayetiyle birlikte doruğa çıkacaktı. Tıpkı ittifak ihtiyacının doruğa çıkması gibi. Bu nedenle aynı surenin bir sonraki (40.) ayetinde kiliseler, havralar, manastırlar ve mescidler hep birlikte "Allah'ın isminin çok anıldığı yerler" olarak gösteriliyordu.

ARABİSTAN'DAKİ YAHUDİLER

O dönemde Arabistan'da yaşayan Yahudilerin tarihleri hakkında kesin bilgilerden çok çeşitli rivayetler var. Bu rivayetlerden birine göre; günün birinde Musa Peygamber Yesrip (Medine) bölgesine bir ordu göndererek bu bölgede yaşayan Amalika kabilesinden herkesin öldürülmesini ister. Yahudiler bölgedeki herkesi öldürür ama yakışıklı bir genç olan Amalika kralının oğlunu sağ bırakırlar. Onu yanlarına alarak Filistin'e geldiklerinde ise Musa Peygamberin öldüğünü öğrenirler. Buradakiler tarafından peygamberin sözünü dinlememekle suçlandıkları için Yesrip'e geri dönerek buraya yerleşirler.

Yine bir diğer rivayete göre ise MÖ 587'de Buhtun- Nasr'ın Beyt-i Mukaddes'i yakıp yıktığı ve Yahudileri dağıttığı bir dönemde birçok kabile Hicaz'a gelip Vadi'l- Kura, Teyma ve Yesrip bölgelerine yerleşmişti.

Görüldüğü gibi rivayetler çeşitli. Bilinen ise İslam'ın ortaya çıktığı dönemde Eyle, Makne, Tebuk, Teyma, Vadi'l-Kura, Fedek ve Hayber gibi yerlerin Yahudilerin elinde olduğu. Buradaki kabilelerin isimleri Benu Kurayza, Benu Nadir, Benu Kaynuka ve Benu Bahdal idi.

Medine'ye yerleşen kabileler arasında en önemlileri Benu Nadir, Benu Kaynuka ve Benu Kurayza idi. Yahudiler ilk dönemlerde buradaki yerli kabileler üzerinde hakimiyet kurmayı başarmışlardı. Bir süre sonra yine Kuran'da sözü edilen Yemen Seli'nin ardından Yesrip'e gelen Evs ve Hazreç kabileleri de aynı bölgeye gelmiş; bu kabileler de Gassanlıların yardımıyla şehrin yönetimini ele geçirmişlerdi. Güç dengelerindeki bu değişimin ardından arkasına Hazreç kabilesinin desteğini alan Benu Kaynuka şehir içinde kaldı. Evs kabilesinin desteğini alan Benu Nadir ve Benu Kurayza kabileleri ise şehrin dışında yaşamlarını sürdürüyorlardı. Bu Yahudi grupları önemli ölçüde bölgedeki yerli kabilelerden etkilenmiş olmasına rağmen; ekonomik olarak daha iyi durumda olmalarıyla onlardan ayrılıyorlardı. Aralarında bir birlik olduğu söylenemezdi. Savaşlarda farklı Yahudi gruplarının farklı müttefiklerle birbirlerine karşı savaşabilmeleri de bunun en iyi göstergesiydi. Muhammed'in Yesrip'e gelişinden hemen önce şehirdeki Yahudilerin durumu kısaca böyle idi.

İLK ÇATLAKLAR

Müslümanların Medine'de güçlenmeleri ile birlikte bu yeni dine inananlarla Yahudiler arasında ilk çatlaklar da belirmeye başladı. Yahudiler kendilerini Ehli kitaptan sayan, Tevrat'a ve peygamberlerine özel bir önem veren Muhammed'in neden Yahudi olmayı seçmediğini sormaya başlamışlardı. "Eğer Tevrat'ı da Allah indirdiyse, Kuran ile farklılıklarının nedeni neydi?", "Aynı Allah nasıl olur da farklı emirler verirdi?", "Eğer diğer dinlerin esası unutulduysa, Allah nasıl olmuştu da buna izin vermişti?". Tüm bu sıkıştırmalara bir yanıt vermek gerekiyordu. Özellikle Uhud Savaşı'ndan sonra saflar daha da keskinleşti. Konuyla ilgili ayetler birbiri ardına gelmeye başladı. "Biz, ondan daha hayırlısını veya bir benzerini getirinceye kadar hiçbir ayeti nesh etmez (hükmünü yürürlükten kaldırmaz) veya unutturmayız. Bilmez misin ki Allah gerçekten herşeye güç yetirendir" (Bakara- 106).

Çeşitli ayetlerden bu soruların ilk müslümanlar arasında da yankı bulduğu anlaşılıyor. "Yoksa daha önce Musa'nın sorguya çekildiği gibi, siz de peygamberinizi sorguya mı çekmek istiyorsunuz? Kim imanı küfre değişirse, artık o dosdoğru yolu sapıtmış olur. Kitap ehlinden çoğu, kendilerine gerçek apaçık belli olduktan sonra, nefislerini (kuşatan) kıskançlıktan dolayı, imanınızdan sizi küfre döndürmek arzusunu duydular. Fakat, Allah'ın emri gelinceye kadar onları bırakın ve ilişmeyin. Hiç şüphesiz Allah, herşeye güç yetirendir" (Bakara-108, 109).

Yine Kuran'ın ayetlerinden Yahudilerin işi Muhammed ile üstü kapalı bir biçimde dalga geçmeye kadar vardırdıkları anlaşılıyor. "Ey iman edenler, (Raina-bizi güt, bize bak) demeyin, (Unzurna- Bizi gözet) deyin ve dinleyin. Kafir-

ler için acıklı bir azap vardır" (Bakara-104). Ayetten anlaşılan o ki; Yahudiler Muhammed'in sohbetlerine katılarak ona "Lütfen bir dakika bakar mısın?" anlamına gelen "Raina" kelimesiyle hitap ediyorlardı. Bu davranış Müslümanlar açısından kabul edilebilir bir şey değildi. Çünkü aynı kelime İbranicede "Dinle işitmez olası!" anlamına; Arapçada da "kibirli, cahil insan", "Sen bizi dinlersen; biz de seni dinleriz" ya da ufak bir dil sürçmesiyle "çobanımız" gibi anlamlara gelebiliyordu (1). Artık herkes yeni bir dönemin geldiğini görebiliyordu. Bunu en iyi fark edenlerden birisi de Muhammed'di.

İşe Müslümanlarla, Yahudilerin ibadetleri arasında farklılıklar getirilerek başlandı. O döneme kadar Kudüs olarak kabul edilen "kıble" değiştirildi. Yeni "kıble" olan Kabe (Mekke) İslam ile diğer tektanrıcı dinler arasındaki ilişkilerin de değişmeye başladığına işaret ediyordu. Bu dönemdeki ayetlerin üslubu bile yeni dönemin nasıl olacağını anlatmaya yeterliydi:

"İnsanlardan bir kısım beyinsizler, (Yönelmekte oldukları kıblelerinden onları çeviren nedir?) diyecekler. De ki: Doğu da Batı da Allah'ındır. O dilediğini doğru yola iletir... (Ey Muhammed!) Biz senin yüzünün göğe doğru çevrilmekte olduğunu görüyoruz. İşte şimdi, seni memnun olacağın bir kıbleye döndürüyoruz. Artık yüzünü Mescid-i Haram tarafına çevir. (Ey Müslümanlar!) Siz de nerede olursanız olun, (namazda) yüzlerinizi o tarafa çevirin. Şüphe yok ki, ehl-i kitap, onun Rablerinden gelen gerçek olduğunu çok iyi bilirler. Allah onların yapmakta olduklarından habersiz değildir... Yemin ederim ki (habibim!) sen ehl-i kitaba her türlü ayeti (mucizeyi) getirsen yine de onlar senin kıblene dönmezler. Sen de onların kıblesine dönecek değilsin. Onlar da birbirlerinin kıblesine dönmezler. Sana gelen ilimden sonra eğer, onların arzularına uyacak olursan, işte o zaman sen hakkı çiğneyenlerden olursun... (Evet Resulüm!) Nereden yola çıkarsan çık (namazda) yüzünü Mescid-i Haram'a doğru çevir. Nerede olursanız olunuz, yüzünüzü o yana çevirin ki, aralarından haksızlık edenler (kuru inatçılar) müstesna, insanların aleyhinizde (kullanabilecekleri) bir delili bulunmasın. Sakın onlardan korkmayın! Yalnız benden korkun. Böylece size olan nimetimi tamamlayayım da doğru yolu bulasınız" (Bakara-142, 144, 145, 150).

Artık Yahudilerin daha önceleri "rahmet" olduğu söylenilen Tevrat'ı tahrif ettikleri söylenmeye başlanmıştı. Yeni politika Yahudileri ve Hıristiyanları dıştalamak ve değişen güç dengesiyle birlikte giderek ikna edilmeye hazır hale gelen Mekkelileri kazanmaktı. Bu politikaya meşruluk kazandırma işi yine İbrahim Peygambere düşecekti.

ARAPLARIN ATASI VE İLK MÜSLÜMAN

İşe öncelikle Araplar (özellikle de Kureyşliler) ve İbrahim Peygamber arasında bir ilişki kurularak başlanıldı. Yeni ayetlere göre İbrahim Peygamber oğlu İsmail Peygamberle birlikte Kabe'nin kurucusuydu. Üstelik o artık bir hanif olarak değil, doğrudan doğruya bir müslüman olarak gösteriliyordu. Böylelikle Muhammed'in peygamberliği de meşruluk kazanıyordu. Çünkü kurulan akrabalık silsilesiyle onun da, diğer tüm Kureyşliler gibi, İbrahim ve İsmail Peygamberin torunu olduğu kabul ediliyordu.

"Bir zamanlar Rabbi İbrahim'i bir takım kelimelerle sınamış, onları tam olarak yerine getirince: Ben seni insanlara önder yapacağım, demişti. 'Soyumdan da (önderler yap, ya Rabbi!)' dedi. Allah: ahdim zalimlere ermez buyurdu... Biz Beyt'i (Kabe'yi) insanlara toplanma mahalli ve güvenli bir yer kıldık. Siz de İbrahim'in makamından bir namaz yeri edinin. İbrahim ve İsmail'e: Tavaf edenler, ibadete kapananlar, rüku ve secde edenler için Evim'i temiz tutun diye emretmiştik... İbrahim de demişti ki: Ey Rabbim! Burayı emin bir şehir yap, halkından Allah'a ve ahiret gününe inananları çeşitli meyvalarla besle. Allah buyurdu ki: Kim inkar ederse onu az bir süre faydalandırır, sonra onu cehennem azabına sürüklerim. Ne kötü varılacak yerdir orası!... Bir zamanlar İbrahim ve İsmail ile beraber Beytullah'ın temellerini yükseltiyor, (şöyle diyorlardı:) Ey Rabbimiz! Bizden bunu kabul buyur, şüphesiz sen işitensin, bilensin... Ey Rabbimiz! Bizi sana boyun eğenlerden kıl, neslimizden de sana itaat eden bir ümmet çıkar, bize ibadet usüllerimizi göster, tevbemizi kabul et; zira, tevbeleri çokça kabul eden, çok merhametli olan ancak sensin... Ey Rabbimiz! Onlara içlerinden senin ayetlerini kendilerine okuyacak, onlara kitap ve hikmeti öğretecek, onları temizleyecek bir peygamber gönder. Çünkü üstün gelen, her şeyi yerli yerince yapan yalnız sensin... İbrahim'in dininden kendini bilmezler dışında kim yüz çevirir? Andolsun ki, biz onu dünyada (elçi) seçtik, şüphesiz O ahirette de iyilerdendir... Çünkü Rabbi ona (müslüman ol) demiş, o da (Alemlerin Rabbine boyun eğdim) demişti... Bunu İbrahim de kendi oğullarına vasiyet etti, Yakup da: Oğullarım! Allah sizin için bu dini (İslam'ı) seçti. O halde sadece müslümanlar olarak ölünüz (dedi)" (Bakara- 124, 125, 126, 127, 128, 129, 130, 131, 132).

Buradaki değişim çok önemlidir. O zamanki rivayetlere göre İsmail Peygamber babası tarafından Kabe çevresinde bırakılmış ve buradaki kabilelerden bir kadınla evlenmişti. Dolayısıyla oğlu Nabit ve Kayder aracılığıyla Kuzey Arap kabilelerinin atası sayılıyordu. Böylelikle Kureyşliler açısından tektanrıcı bir din için tarihsel kökenler bulunmuştu. Yine aynı rivayetlere göre, Yahudiler İbrahim Peygamberin bir diğer oğlu olan İshak'ın oğlu Yakup'un ardılarıydı. Yakup (rivayete göre sonradan İsrail adını alacaktı) Yahudilerin atası olarak kabul ediliyordu.

İSLAM PEYGAMBERİNİN KÖKENİ

İslam inanışına göre peygamberin şeceresi şöyledir: Abdullah bin Abdülmuttalib bin Haşim bin Abdi Menaf bin Kusayy bin Kılâb bin Mürre bin Kâ'b bin Lueyy bin Ğâlib bin Fihr bin Mâlik bin Badr bin Kinâne bin Huzeyme bin Müdrike bin Elye's bin Mudar bin Nizar bin Ma'ad bin Adnan.

Arap rivayetlerine göre Adnan İsmail Peygamberin büyük oğlu Nabit'in atalarındandı. Fakat Adnan'dan İsmail Peygambere kadar olan şecere kesin olarak bilinemiyordu. İslam'a göre de şecereye Adnan'dan başlamak gerekirdi. Nitekim Tabakat isimli eserinde İbn Sa'd ve Ensâb'ül-Eşrâf'ında Belâzuri; bizzat İslam Peygamberinin "Ma'ad bin Adnan bin Udev'ten öteye aile bağını gösterenler yalancıdır" dediğini belirtir. Bu yolla İslam Peygamberinin soylu olduğu kanıtlanmış ve aksini ileri sürecek olanların önü tıkanmış oluyordu.

Bu yöntemin bir iyi tarafı da söz konusu şecereyle aynı zamanda Kureyş kabilesinin de kutsallığının meşrulaştırılmış olmasıydı. Burada Kureyş'in Kabe'nin yönetimini elinde tutması yüzünden zaten diğer kabileler tarafından kutsal kabul edildiğini belirtmeden geçmek doğru olmaz. Bu kabile İslam öncesi dönemlerde de Arabistan'da gerek ticari gerekse de dini hayatın en önemli merkezlerinden birisini elinde tutuyordu. Bu yüzden İslam Peygamberinin "Kureyşliler halkın lideridirler" hadisi (2) yalnızca boş bir övünme değildi. Bu dönemde Mekke'nin tek rakibi bir başka ticaret merkezi olan Yemen ve çevresiydi. Yine Kuran'da yer alan Fil suresinden bu rekabetin boyutları hakkında bilgi edinebiliriz. Nitekim İslam'ın tektanrıcılığına karşı en önemli muhalefette, Peygamberin ölümünden sonra burada başlayacaktı. İslam Peygamberinin "İman Yemenlidir" ve "Arapların liderliği önceleri Himyerlilerde idi. Daha sonra, Allahü Teâlâ bu liderliği onlardan alıp Kureyşlilere verdi" şeklindeki hadisleri de bu ilişkiyi kanıtlar niteliktedir.

Kureyş'in Kabe'nin yönetimini elinde tutması yüzünden zaten diğer kabileler tarafından kutsal kabul edildiğini belirtmeden geçmek doğru olmaz. Bu kabile İslam öncesi dönemlerde de Arabistan'da gerek ticari gerekse de dini hayatın en önemli merkezlerinden birisini elinde tutuyordu. Bu yüzden İslam Peygamberinin "Kureyşliler halkın lideridirler" hadisi yalnızca boş bir övünme değildi.

Yine Arap rivayetlerine göre İsmail Peygamberin oğlu Nabit'in ölümünden sonra Cürhümlüler Mekke'nin yönetimini ele aldı. Aynı bölgede bulunan Amalikalıları püskürterek bölgenin tek hakimi oldular. Onlardan sonra bölgenin hakimiyeti Gubşânlıların eline geçti. Bu dönemde Kabe'de İbrahim ve İsmail peygamberlerle ilgili putlar ya da resimler olduğu iddia edilir. Kusayy bin Kilâb döneminde Mekke çevresi Kureyşlilerin eline geçti.

İslam kaynaklarından bazılarına göre peygamberin üyesi olduğu kabilenin "toparlamak, ticaret ya da teftiş" anlamına gelen "Kureyş" ismini alması En-Nadr bin Kinâne'nin lakabından dolayıdır. Başka kaynaklara göre ise bu lakap En-Nadr'ın torunu ve Malik bin Nadr'ın oğlu Fihr'e aittir; dolayısıyla ancak ondan sonrakiler "Kureyş" olarak nitelenebilir. Görüldüğü gibi tüm Kureyş kabilesi aynı zamanda İsmail Peygamberin ardıllarından sayılıyordu.

KURBAN MESELESİ

Tam bu noktada İsmail Peygamberin tarihsel önemini artırmak için ikinci bir operasyon yapılacaktı. Tevrat'a ve Yahudilere göre İbrahim Peygamber oğlu İshak'ı kurban etmek isterken gökten bir koç indirilmişti. İsmail ise babası tarafından Faran çölü tarafına bırakılmış ve burada bir Mısırlıyla evlenmişti.

İslam açısından bu rivayet kabul edilebilir değildi. Kuran'daki surelere göre İbrahim Peygamber oğlu İsmail'i annesi Hacer ile birlikte, ileride tektanrıcılığın merkezi olacağına inandığı Mekke çevresine getirmişti. İslam rivayetlerine göre Hac sırasında Safa ile Merve arasında yapılan koşunun kökeni de Hacer'in bu bölgede su ararken yaptığı koşudur. Mina'da yapılan kurban etme ritüeli de İslam'a göre İbrahim Peygamberin oğlunu kurban etmek istemesi anısına yapılmaktadır. Kısacası kurbanla ilgili Yahudilerin ananesi değiştirilmiş; bu şeref (Allah yolunda kurban edilme) İslam tarafından İsmail'e verilmiştir. Kuran'a göre İshak'ın doğumu kurban hadisesinden daha sonralara rastlamaktadır.

Muhammed bin Ka'b Kurazi'den aktarılan bir olay bu rekabetin varlığına en iyi örnektir: "Bir defasında benim yanımda Hz. Ömer bin Abdülaziz ve bazı diğer arkadaşları arasında 'zebih'in (kurban edilmek istenenin-HH) İsmail mi yoksa İshak mı olduğu tartışması çıktı. Toplantıda, daha önce Yahudi ama sonradan dindar bir müslüman olan bir zat vardı. O dedi ki, 'Ya Emir'ül Mü'minin, vallahi billahi, zebih, Hz. İsmail'di. Yahudiler bu gerçeği çok iyi biliyor, fakat Araplara karşı kin ve kıskançlıkları olduğu için Hz. İshak'ın zebih olduğunu iddia ediyorlar"(3).

İBRAHİM'İN DİNİ

Bir başka değişim ise "İbrahim'in dini" hakkındaydı. Artık bu dinin Yahudilikten ve Hıristiyanlıktan farklı olduğu ifade edilmekte; hatta Yahudilerle Hıristiyanlara bu ilk gerçek dini bozdukları ve değiştirdikleri için kızılmaktaydı:

"Ey ehl-i kitap! İbrahim hakkında niçin çekişirsiniz? Halbuki Tevrat ve İncil kesinlikle ondan sonra indirildi. Siz hiç düşünmez misiniz?... İşte siz böyle kimselersiniz! Hadi hakkında bilgi sahibi olduğunuz konuda tartışınız; fakat bilgi sahibi olmadığınız konuda niçin tartışıyorsunuz? Oysa ki Allah herşeyi bilir; siz ise bilmezsiniz. İbrahim ne Yahudi ne de Hıristiyan idi; fakat o, Allah'ı bir tanıyan dosdoğru bir müslüman idi; müşriklerden de değildi... İnsanların İbrahim'e en yakın olanı, ona uyanlar, şu peygamber (Muhammed) ve (ona) iman edenlerdir. Allah müminlerin dostudur" (Al-i İmran- 65, 66, 67, 68).

"Yoksa siz İbrahim, İsmail, İshak, Yakup ve esbatın Yahudi yahut Hıristiyan olduklarını mı söylüyorsunuz? De ki: Siz mi daha iyi bilirsiniz yoksa Allah mı? Allah tarafından kendisine (bildirilmiş) bir şahitliği gizleyenden daha zalim kim olabilir? Allah yaptıklarınızdan gafil değildir" (Bakara- 140).

Gelinen noktada İslam açısından diğer tektanrılı dinler olan Yahudiliğe ve Hıristiyanlığa bakış netleşmişti. İnen ayetlere düşen ise bu durumu meşrulaştırmaktan ibaretti.

DİPNOTLAR

1) Ebu'l Al'â Mevdudî, Tefhimu'l Kuran - Kuran'ın anlamı ve tefsiri, C.1, s.102, İnsan Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 1991.
2) Aktaran: Ebu'l Al'â Mevdudî, Tarih Boyunca Tevhid Mücadelesi ve Hz. Peygamberin hayatı, C.2, s.233, Pınar Yayınları, İstanbul, 1992.
3) Aktaran: Mevdudî, Tarih Boyunca Tevhid Mücadelesi ve Hz. Peygamberin hayatı, C.2, s.213.

Modern bilimlerin şeriâtta

Prof. Dr. İlhan ARSEL

Görülmemiş bir "kendini bilmezlik" içerisinde şeriâtçılar, modern bilimin temelinde İslâm alimlerinin buluşlarının yattığını, bütün insanlığa İslâm bilginlerinin ışık tuttuğunu, Müslümanlardan önce insanlığın "rakam işaretini" bile bilmediğini, eğer Müslümanlar Batı'dan patent hakkı istemiş olsalar, Batılıların ayaklarında don bile kalmayacağını ve bugün Batılılar aya gidebiliyorsa, bunu müslümanların "rakamını" kullanarak yaptıklarını, nitekim uzay ilimlerinin merkezi olan NASA'daki uzmanların Kur'ân okumakla meşgul bulunduklarını ve kısacası her türlü ilmin çözümünün Kur'ân'da yattığını öne sürerlerken Batılı bilim adamlarının zekalarının "Tevhid" kavramını kavrayacak kadar gelişmediğini eklemekteler.

İSLAM UYGARLIĞI ESKİ YUNAN'DAN YARARLANIR

Söylemeye gerek yoktur ki bilimsel gelişme tarihinden birazcık olsun nasibi bulunanlar için bu tür iddiâların gülünç olmaktan ileri giden bir yönü yoktur. Şu bakımdan ki, *Aydın ve "Aydın"* adlı kitabımda da belirttiğim gibi, modern ilimler, şeriâtçının yalanlara bulayıp iddiâ ettiği gibi İslâm kaynağından değil fakat İslâm dışı kaynaklardan (özellikle eski Yunan kaynaklarından) çıkmıştır ve bunun böyle olduğunu söyleyenler "kâfirler" değil fakat doğrudan doğruya İslâm bilginleri ve düşünürleridir. Onların söylediklerinden anlamaktayız ki "İslam Uygarlığı"nın İslami verilerle ve hele Kur'ân hükümleriyle ilişkisi olmadığı gibi, bu uygarlığı var eden bilginler ve düşünürler de şeriât kaynaklarından yararlanarak iş görmüş değillerdir, yani "ilim" denen şeyi Kur'ân'da (ya da **Muhammed**'in sözlerinde) aramamışlardır, sadece orada anyonmuş gibi görünüp (çünkü aksi takdirde zındık damgasını yiyip yok edilmek tehlikesi vardı) İslâm dışı kaynaklardan, örneğin eski Roma, Hint, Acem kaynaklarından ve özellikle Eski Yunan'dan yararlanmak suretiyle iş görebilmişlerdir. "Özellikle Yunan kaynaklarından" diyoruz, çünkü hemen hepsi, başta **Aristoteles, Eflatun, Sokrates, Galenos, Hippokrates, Batlamyus (Ptoleme)** ve daha nice akıl üstatlarından feyz almışlar, ve ancak bu sayede kendi alanlarında başarı sağlayabilmişlerdir. Daha başka bir deyimle eski Yunan'ın ünlü üstatlarını, "yanılmaz" birer bilim "otoritesi" olarak benimseyip, kendilerine rehber edinmişlerdir. Örneğin **Aristoteles**'i"Bilim İlahi" kertesinde görenler, onu "Muallim-i Evvel" (Birinci öğretmen) diye çağırmışlar, ve **Aristoteles**'i en iyi yorumladığı kabul edilen **al-Farabi**'yi "Muallim-i Sani" (İkinci öğretmen), ünvanıyla anmışlardır.

İslam Uygarlığı'nın, eski Yunan bilim kaynaklarından yararlanma sonucu oluştuğunu, bizzat İslam bilgin ve düşünürlerinin kaleminden öğrenmek mümkündür. Bunlar içerisinde en ünlülerden biri olan **al-Cahiz** (MS 766-869), *Kitab al-Hayavan* adlı yapıtında şu açık itirafta bulunur: "Eğer Eski Yunan'ın bilim kaynakları olmamış olsaydı, ve eğer bizler bu kaynaklardan yoksun kalmış olarak sadece kendi malzemelerimizle başbaşa kalsaydık, uygarlık (bilimsel gelişme) diye hiçbir şey yaratamazdık..." (1).

Yine 9. yüzyılın ünlülerinden **Sabit b. Kurra** (834-901), ki riyaziyeci (matematikçi), ve tabib ve feylesof olarak tanınır (2), Eski Yunan ve Roma uygarlıklarını, "putperestlik" döneminin şahane birer ürünü olduğunu belirtirken bu uygarlıklara karşı beslediği hayranlığı şöyle dile getirir: "Bizler, yeryüzüne muhteşem bir şekilde yayılmış olan (Eski Yunan ve Roma putperestliğinin) varisleri ve bugünkü kuşaklarıyız. Kim ki hiç çekinmeden bu kaynaklardan yararlanmak üzere görev yüklenir, o mutlaka mutlu (ve başarılı) bir kişidir. Dünyaya uygarlık getirenler ve kentleri inşa edenler, hep bu eski putperestliğin ünlü mensupları ve yöneticileri değil midir? Limanları yapan, kanalları açan onlar değil midir?... İnsan ruhunu (ve beynini) geliştirenler, ve insan sağlığı için yararlı her ilmi (özellikle tıp ilmini) var edenler, (ve toplum yaşamlarını en iyi şekilde düzenlemek üzere idari ve siyasi kuruluşları getirenler, ve insanlık için yararlı ne varsa her şeyi düşünenler) hep bu putperestler değil midir? Eğer putperestlik olmamış olsaydı, yeryüzü bomboş (bir çöl) olur ve (ilkelliğe ve sefalete) gömülmüş olarak kalırdı..." (3).

al-Kindi (4), ki Abbasiler zamanında, "Yunani ilimleri" İslam dünyasına tanıtanlardandır, **Aristoteles**'e başvurmadan hiçbir alanda ilim yapılamayacağını söylerdi. Yine aynı şekilde **Muhyi-d-din Arabî**, eski Yunan felsefesine ve özelikle **Aristoteles**'e ve ondan da daha fazla olmak üzere **Eflatun (Platon)**'a olan bağlılığını ve minnettarlığını ifade edebilmek için kendisini "**Eflatun**'un oğlu" adıyla çağırtırdı: Adının **Muhyiddin al Şeyh al-Ekber İbn Eflatun** olarak bilinmesi bundandır. Eski Yunan kaynaklarından yararlanmanın ne derece hayati bir değer taşıdığını hemen her fırsatta ortaya vururdu.

İslam'ın diğer ünlü bilgin ve düşünürlerinden **al-Razi**'nın, ya da **Farabi**'nin, ya da **İbn-i Sina**'nın, ya da **İbn al-Nafis**'in, ya da **al-Biruni**'nin, ya da **İbn akil**'in ve **al-İdrisi**'nin ve **İbn Rüşt**'ün ve **İbn Haldun**'un ve saymakla pek bitmeyecek diğerlerinin tek ağızdan tekrar ettikleri şey hep bu merkezde olmuştur. Şunu söylemek mümkündür ki İslam bilginlerinin en parıltılı yapıtlarından hiçbiri yoktur ki Eski Yunan (ya da Hint ve Acem ve Mısır) kaynaklarının yorumlanması ya da taklidi dışında hazırlanmış olsun. Örneğin İslâm Uygarlığı'nın en başarılı olduğu alan, "Geometri" alanıdır; ve işte İslam bilginlerinin bu alanda ortaya koymuş oldukları şeyler, eski Yunan bilginlerinden ve özellikle **Euclides**'ten öğrenmiş bulundukları şeylerden ileri geçmemiştir. "Cebir" ve "matematik" ile uğraşanlar, bütün bildiklerini Eski Yunan'a ve özellikle **Diaphantus**'a borçlu olduklarını, bizzat kendi ağızlarıyla itiraf etmişlerdir. "Sayılar" sistemini ve bugün hâlâ Batı'da kullanılan "arabic" sayıları (5), İslam bilginleri Hint kaynaklarından almışlardır. "Matematik" ilmini İslam dünyasına ilk sokan kişi **İbn Musa al-Hvari**'dir ki, hem riyaziye ve hem de astronomi alanlarında salmış olduğu büyük ünü bu kaynaklara borçludur, Eski Yunan ve Hint matematiğinden fazlasıyla yararlanmıştır (6).

SIFIR RAKAMINI ARAPLAR BULMAMIŞTIR

Ne ilginçtir ki matematik biliminde önemli bir aşama yolunu açan "sıfır" ("Zero") rakamı hakkındaki bilgilerin Araplar tarafından ortaya atıldığı ve Araplardan Hintlilere ve oradan da Batı dünyasına geçtiği sanılır; daha doğrusu böyle bir kanı yaratılmıştır. Oysa ki tamamen yanlıştır. Nitekim bilimsel araştırmalar sonucu kesin olarak anlaşılmıştır ki bundan 2500 yıl önce Babilonya'da matematik sistemine "sıfır" işareti sokulmuş bulunmaktaydı. Yine bilimsel araştırmalardan anlaşılmıştır ki Sasaniler zamanında Mezopotamya bilimleri İran aracılığıyla Hindistan'a, ve Hint astronomisi de Yunan'a geçmiştir ve İslam bilginleri "sıfır" rakamını Yunanlılardan almıştır (7). Öte yandan İslam uygarlığının en başarılı olduğu kabul edilen "Astronomi" alanında her şey, eski Yunan kaynaklarına dayalı olarak ortaya konmuştur. Her ne kadar Hint etkisi de görülmekle beraber asıl ağırlık Yunan'dan gelmedir. **Batlamyus (Ptoleme)**'un yapıtları ve özellikle *Almagest* adlı kitabı, İslâm bilginlerinin en fazla itibar ettikleri kaynakların başında gelir (8). İslam bilginleri Eski Yunan yapıtlarını öylesine kör bir sadakat ile izlemişlerdir ki bu yapıtlardaki hata ve yanlış niteliğinde olan verileri dahi aynen bellemişlerdir, bilinçsizce saplandıkları kopyacılık yüzünden bu yanlışları keşfetmek ve düzeltmek olasılığına sahip olamamışlardır. Örneğin **Batlamyus**'un savunduğu nazariyeler (teoriler) içerisinde yanlış olanların hiçbirini cerhetmemişler (çürütmemişler), ve güneş sistemi konusunda hiçbir yeni buluş getirmemişlerdir.

Kimya ilmi alanında da aynı şey söz konusudur. İslam dünyasında kimya ilminin ilk ve en ünlü simalarından bir olan **Cabir b. Hayyan al-Azdi** (ölümü H. 765), bütün başarılarını Eski Yunan ve Hint kaynaklarından elde ettiği bilgilere borçludur. Kimya alanında olduğu kadar felsefe alanında da ün salan **Cabir**, eski Yunan feylesoflarını ve özellikle **Aristoteles**'i ve **Sokrates**'i, ve **Pisagor**'u ve diğer üstatları yorumlamaktan ileri geçmemiştir.

İbn Sina'nın Tıp Kanunu adlı yapıtı için yapılan ve hekimin hastaları ziyaretini gösteren temsili bir resim.

Coğrafya alanında da İslam bilginleri, İslam kaynaklarına dayalı olarak ve örneğin Kur'ân'ı "bilim kaynağı" sayarak iş görmemişlerdir; hep Eski Yunan yapıtlarından öğrendiklerini değerlendirerek, genellikle bunları taklit ederek eser vermişlerdir. Böyle yapmalarının nedeni, İslami kaynakları bilimsel nitelikten uzak bulmalarıdır. Haturlatalım ki coğrafya ilmi İslâm'da, Abbasilerin iktidarda bulunduğu 8. ve 9. yüzyıllar boyunca Eski Yunan yapıtlarının Arapça'ya çevrilmesiyle yerleşmiştir. Astronomi alanında olduğu gibi coğrafya alanında da İslâm bilginleri **Batlamyus**'un yapıtlarına sarılmışlardır. İlk ünlülerden **Hişam el-Kelbi**, ve daha sonra onu izleyenler, örneğin **Muhammed b. Musa al-Hvarizm** ve **İbn Hardazbeh** ve **al-Kindi** ve diğerleri, hep **Batlamyus**'tan ya da diğer Yunan, ve Hint ve Acem bilginlerinden yararlanarak İslâm coğrafyasının temellerini atabilmişler, ilim yapabilmişlerdir. İslam dünyasının sınırsız şekilde övünür olduğu **İdrisi**, yeryüzü-

...n kaynaklandığı yalanları

nün yuvarlak olduğu konusundaki görüşlerini, kendi araştırmalarıyla ortaya koymuş değildir; Eski Yunan kaynaklarından ve özellikle **Ptoleme**'den öğrendiklerini tekrarlamıştır.

TIP ALANINDA GALENOS VE HİPPOKRATES'İN ETKİLERİ

Tıp alanına gelince, İslam dünyasının bu alanda da **ar-Razı** gibi, ya da **al-Haris İbn Kaldeah** ya da **İbn Sina** gibi ve daha nice benzer üstatlar yetiştirdiği ve bunlar sayesinde tıpta başarılı adımlar attığı doğrudur. Fakat hemen belirtmek gerekir ki bu bilginler, İslâmi kaynaklardan (ve örneğin Kur'ân'dan) yararlanmış değillerdir; tıpkı diğer alanlarda olduğu gibi, Eski Yunan'dan feyz almışlardır. Şeriât verilerine uymuş olsalardı İslâm'da tıp ilmi diye bir şey söz konusu olmaz, olsa olsa "tükürüklü ve tükürüksüz üfürükçülük" sanatı oluşurdu. Çünkü şeriatın "sağlık" ve "hastalık" ve "hastalıkların tedavisi" ya da "temizlik" gibi konularda kapsadığı esaslar akılcı bilimlerin reddettiği şeylerdir. Örneğin hastalık denen şeyin "Tanrı'dan gelme" olup "Tanrı'nın izni" olmadan sirayet etmeyeceği (bulaşmayacağı), (ve özellikle "veba/taun" gibi öldürücü hastalıkların) insanlar arasında sâri (bulaşıcı) olmayıp ancak hayvanlar arasında sâri olduğu, ya da hastalık ateşinin yüksek oluşunun günah dökmeye yaradığı, ya da hastalık yüzünden ölen kimselerin "şehid" sayılacakları, ya da yiyecek-içecek içine sinek düştüğünde sineğin dışarda kalan kanadını iyice yiyeceğin içine daldırmak gerektiği ve çünkü sineğin bir kanadında sevap diğerinde ise günah yattığı, ve her iki kanadı yiyeceğe batırmakla sevapların günahları gidermiş olacağı, ya da hastalıkları tükürüklü ve tükürüksüz üfürükle, ya da kızgın demir tutmak suretiyle, ya da bal yutmak gibi kocakarı usulleriyle tedavi etmek gerektiği, ya da buna benzer daha nice şeyler, hep şeriât hükümleri olarak ortadadır. Bu tür verilerin tıp ilmine temel yapılamayacağını söylemek abestir. Nitekim **İbn Haldun** bile, bütün cesaretsizliğine ve her şeyi şeriâta uygunmuş gibi gösterme kurnazlığına rağmen, kapalı bir dil kullanmak suretiyle şeriât verilerinin tıp ilmine ters düştüğünü ve bu esaslarla ilim yapılamayacağını anlatmıştır.

Şunu tekrar hatırlatalım ki İslam'da "tıp" ilmi diye ne varsa her şeyin kökeni Eski Yunan'a iner. Bu alanda **Galenos** ve **Hippokrates** gibi üstatların etkileri sınırsız olmuştur. İlk "Arap" hekimi diye bilinen **al-Haris ibn Kaldeah**, tıp öğrenimini Cündişapur'da Eski Yunan tıp bilginlerinin Arapça'ya çevrilmiş yapıtlarını okuyarak sağladığını kendi ağzıyla bildirir. Tıp ilmi alanında yayınladığı yapıtların bolluğu ile tanınan **Ali İbn Rıdvan**, mesleki yaşamlarını anlatmak üzere kaleme aldığı "*Kitab al-Nafi*" adlı yapıtında, tıp öğrenimine başladığı yıllarda **Hunayn İbn İshak**'ın *Tıbb'a Giriş* adlı kitabını ezberlediğini ve bu vesileyle **Galenos**'u inceleme merakını edindiğini, ve bu incelemeleri sırasında **Hippokrates**'in ve **Eflatun (Platon)**'un nazariyelerine daldığını, ve ancak bu çalışmalar sayesinde tıp ilmine nüfuz edebildiğini söyler. Tıp öğrenimine başlayacak olanlara tavsiyesi, her şeyden önce matematik, geometri ve mantık bilimlerine aşina olmak ve bu alanlarda Eski Yunan üstatlarından yararlanmaktır.

Hemen ekleyelim ki Eski Yunan'da tıp ilmi, MÖ 3. yüzyılda **Hippokrates** ile başlamıştır. Onun *Aphorism* adlı yapıtı **Hunayn İbn İshak** tarafından Arapça'ya çevrilmiş olup bu yapıt o dönem itibariyle İslâm dünyası'nda tıp öğreniminin temelini teşkil etmiştir. Denilebilir ki İslâm dünyası için tıp öğrenimi bakımından **Hippokrates** kadar önemli diğer bir otorite **Galenos**'dur. Bu ünlü bilginin, yine **Hunayn İbn İshak** tarafından Arapça'ya çevrilen yapıtları İslâm tıp okullarında temel kitap olarak iş görmüştür. Şu bir gerçek ki **ar-Razı**, ya da **İbn Sina** gibi büyük tıp bilginleri, **Hippokrates**'e ve özellikle **Galenos**'a atıf yapmadan görüş belirtemezlerdi. Bu vesile ile şunu da kısaca ekleyelim ki bu İslâm bilginlerinin, özelikle tıp alanında "bilgin" olabilmelerini sağlayan Eski Yunan kaynaklarının Arapça'ya çevrilmesinde başlıca rolü oynayan kişi **Hunayn İbn İshak** (809-873) adındaki bir Hıristiyan Arap'tır. Son derece bilgili ve geniş görüşlü ve yüksek seciyeli bir kimse olarak bilinir. Yunanca öğrenmiş ve eski Yunan metinlerini Arapça'ya çevirmiştir. Bu çalışmaları sayesinde **Halife al-Mutevekkil**'in tabibliğini yapmış ve bu halife tarafından kurulan "Tercüme" okulunun başında bulunmuştur. İslâm dünyasına Eski Yunan kaynaklarını kazandıranlar hep bu okul mensuplarıdır ve bunların büyük çoğunluğunu da Hıristiyan ve Yahudi asıllı unsurlar teşkil eder.

Aristo ders veriyor.

SOSYAL BİLİMLERDEKİ ETKİLENMELER

Sosyal bilimler alanında da durum böyledir; bu alanda da Kur'ân emirlerini ya da **Muhammed**'in sözlerini kaynak edinme gereği görülmemiştir. Hemen ekleyelim ki felsefe, İslâm dünyasına **Muhammed** ile girmediği gibi **Muhammed** sayesinde de devam etmiş değildir. Çünkü felsefi düşünce İslâm'a **Muhammed**'den çok sonra, yine Eski Yunan yapıtlarının Arapça'ya çevrilmesiyle girmiş sayılır. İslam dünyasında felsefe ile uğraşan bir tek düşünür gösterilemez ki Eski Yunan yapıtlarına, ve özellikle **Aristoteles**'e, ve **Eflatun (Platon)**'a başvurmadan iş görebilmiş olsun. Ünlülerden **ar-Razı**, ve **al-Kindi**, ve **al-Farabi** ve **İbn Sina** ve **İbn Rüşt** ve **İbn Haldun** ve **İbn Akil** ve diğerleri ve mu'tezile sınıfı (kaderi yadsıyarak 'kul, ettiklerinin yaratıcısıdır' diyen ve Tanrı'nın sıfatları konusunda sünnet ehlinden ayrılan bir müslüman felsefesine bağlı olanlar), hep bu kaynaklar sayesinde felsefeye yönelebilmişlerdir. İçlerinde **Aristoteles**'i "otuz kez", ya da hatta "iki yüz kez" okuduğunu söyleyerek övünenler vardır (örneğin **İbn Sina** ve **al-Farabi** gibi). Yine bunun gibi **Eflatun (Platon)**'un *Cumhuriyet* ("Respublic") adlı kitabını temel bilip İslâmın devlet yapısını ya da yöneticilerin fikirsel eğitimini bu kitaptaki esaslara göre ayarlamaya çalışanlar çıkmıştır (örneğin **Farabi** gibi). Eski Yunan kaynaklarına başvurmayı "kafirlik" sayıp bu kaynakları "değersiz" imiş gibi göstermeye çalışanlar dahi, bu yapıtlara dayanmadan kalem oynatamaz olmuşlardır (örneğin **al-Gazali** gibi). Şaşmamak gerekir ki İslâm'da felsefi uğraşılar, tıpkı diğer alanlarda olduğu gibi, Eski Yunan'dan kaynaklandığı sürece gelişmiş ve bu kaynaklar terkedildiği an sönüp gitmiştir. Bunun en belirli kanıtı şudur ki 8. yüzyılın ortalarından 9. yüzyılın ortalarına kadar iktidarda bulunan Abbasi halifeleri (ve özellikle **Harun Reşit** ve **al-Mansur** ve **al-Me'mun** gibi) tarafından sürdürülen "liberal" siyasetin, şeriatçı bağnaz çevrelerce baltalanmasıyla birlikte İslam'da bilim ve uygarlık sönmüştür.

"Tarih" bilimi alanında da söylenecekler aynıdır; İslâmda gerçek ve bilimsel anlamda bir "tarih bilimi" oluşmamıştır. Her ne kadar şeriatçılar Kur'ân'ın tarihsel bilgileri içerdiğini söylerler ve bunu bir tarih kitabı olarak tanımlarlarsa da, iddialarını ciddiye almak mümkün değildir. Şu bakımdan ki Kur'ân'da yer alan olayların hikaye ya da efsane olmaktan ileri geçen bir yönü yoktur. Örneğin **Adem** ile **Havva**'nın şeytana kanmaları, ve sonra cennetten atılmaları, ya da **İbrahim**'in Tanrı'ya oğlunu kurban edecek iken Tanrı'nın gönderdiği koyunu kesmesi, ya da **Süleyman**'ın karınca dili ile karıncalara hitap etmesi ve karıncalardan bir ordu ile savaşa çıkması ve Hüdhüd kuşu ile **Saba Melikesi**'ne haber iletmesi, ya da **Musa**'nın elbiselerinin bir taş tarafından kaçırılması, ya da Yahudi kabilelerinden bazılarının maymuna dönüştürülmeleri, ya da **Yunus** "peygamberin" bir balık tarafından yenilmesi ve onun karnında iken Tanrı'ya dua etmesi, ya da daha nice benzeri şeyler (9), ciddi olarak tarih bilgisi diye ele alınamaz.

Bütün bunlar bir yana, fakat tarih biliminin amacı, tarihsel olayların sosyolojik, psikolojik, ekonomik vs. bakımdan "illet" ve "nedenleri"ni araştırmak ve bunlardan sonuç çıkarmaktır. Oysa ki Kur'ân'da her şey Tanrı'nın keyfi iradesiyle ayarlanmış bulunduğundan, ve Tanrı iradesinin ve Tanrı'nın yarattığı düzenin nedenlerini araştırmak Tanrı'ya karşı gelmek, ve daha doğrusu Tanrı işine karışmak sayıldığından, tarih bilimi alanında olumlu bir çalışma olanağı doğmamıştır. İslam'da tarih ile uğraşanlar, sadece Kur'ân'da geçen ya da çeşitli kaynaklarda rastlanan olayları olduğu gibi nakletmekle yetinmişlerdir. Daha başka bir deyimle İslam'da "tarihçi" değil fakat "vakanuvis" dediğimiz elemanlar yetişmiştir.

"Kamu hukuku" ve "Siyasal bilim" dediğimiz ve "Devlet ve hükümet sistemleriyle" ilgili alana gelince, bu alanda da İslâm dünyası "yeni" ve "ileri" denebilecek hiçbir adım atmamıştır. Bundan dolayıdır ki bütün İslâm ülkelerinde 1400 yıl boyunca "istibdat", "mutlakiyet" rejimlerinden gayrı bir rejim yer almamış, demokrasiye yönelik bir davranış oluşmamıştır. Çünkü şeriat, bu tür gelişmeleri mümkün kılacak her türlü akılcı çabayı önlemiştir. Oysa ki bu alanlarda Eski Yunan kaynakları pek zengin malzemeyle dolu idi. Fakat ne var ki bu malzemeye el atmak, İslâmi düzeni, temellerinden sarsabilirdi. Çünkü İslâm'ın temeli, devlet ve hükümet sisteminin, ve Kişi-Devlet ilişkilerinin ve nihayet insan yaşamıyla ilgili her şeyin, Tanrı'dan gelme emirlerle düzenlenmesi gerektiği ilkesine dayatılmıştır. Bu ilkelerin eleştirilmesi, akıl süzgecinden geçirilmesi ya da insan iradesiyle ve insan yapısı kanunlarla değiştirilmesi mümkün değildir. Oysa ki Eski Yunan uygulamasında bütün bunlar insan aklının ürünü olarak bilinen şeylerdi. Her ne kadar **al-Farabi** gibi İslâm düşünürlerinden bazıları, bu alana çekinerek de olsa el atmaya çalışmışlarsa da, şeriatçı çevreden gelme tehditler yüzünden olumlu denebilecek bir şeyler yapma fırsatı bulamamışlardır.

Gelecek yazımızda, İslâm uygarlığını yaratan bilgin ve düşünürlerin, İslâm'dan gayrı kaynaklardan (özellikle Yunan kaynaklarından) yararlandılar diye "zındık" sayılmaları sonucu olarak İslâm uygarlığının yok oluşunu özetleyeceğiz.

DİPNOTLAR

1) Abu Hasan Amr b. Bahr-Cahz, Kitab al-Hayavan, Kahire, H. 1323/1324.
2) Sabit b. Kurra, Harran'da doğmuş olup Sabii dinindendir; esasen Harran, o zamanlar Sabüliğin merkezi idi. Kendisinin "putperest" olduğunu söyleyenler de vardır. Arapça, Süryanice ve Yunanca bilirdi. Zamanın halifeleri ona büyük bir itibar gösterirlerdi.
3) Bkz. Carra de Vaux, Les Penseurs de l'Islam, Paris 1921-1926, II, s.145 ve d.; Bu konuda ayrıca bkz. G. E. Grunebaum, "The Source of Islamic Civilisation", Der Islam, Berlin 1970. Band 46, 1-2, s.54.
4) Abu Yusuf Ya'kub b. Ishak al-Kindi.
5) Seyyid Hossein Nasr, Science and Civilization in Islam, Harward University Press, 1968, s.148 ve d.
6) Matematik'te Babilonya'nın Eski Yunan üzerindeki etkisi tarihi araştırmalarla sabittir. Matematik metinlerinin sa'dan 1800 yıl gerilere inen tarihlerde mevcut olduğu, Asurilerin de Babilonya kültürünün etkisi altında kaldıkları yine bu araştırmalarla anlaşılmış bulunmaktadır. Bkz. Otto Naugebauer, The Exact Science in Antiquity, New York, 1983; İngilizce çeviri, 2. Baskı, s.23, 27, 166, 186; Ayrıca bkz. Nasr, age, s.148, 168.
7) Naugebauer, age, s.166, 186.
8) Nasr, age, s.168.
9) Bu konuda bkz. İlhan Arsel'in "Şeriât'tan Kıssa'lar", Kaynak Yayınları, İstanbul, 1996.

Bir doğabilimci: Charles Robert Darwin-1

Prof. Dr. Duncan M. PORTER
Çev. Serpil GÜVENÇ

*Prof. Dr. **Duncan M. Porter** Virginia Politeknik Enstitüsü ve Virginia Eyalet Üniversitesi Biyoloji bölümlerinde öğretim üyesidir. **Darwin** üzerine sayısız makale, konuşma ve araştırması olan Prof. Dr. **Porter**, 1991 yılından bu yana Cambridge Üniversitesi Kütüphanesi araştırması olarak gerçekleştirilen "Darwin Yazışmaları Projesi"nin yöneticiliğine de yapmaktadır.*

*ABD'de Virginia Politeknik Enstitüsü'nde doktora çalışmalarını yürüten biyolog arkadaşımız **Neval Ertürk**'ün 1995 yılında, Prof. **Porter**'la yaptığı bir görüşmeden sonra Bilim ve Ütopya dergisinde yayımlanmak üzere aldığı aşağıda sunduğumuz makale, **Darwin**'in bilimsel çalışmalarını sınıflandırarak ve birinci el kaynaklara dayandırarak ele almaktadır. İki bölüm halinde yayınlayacağımız makalenin gelecek ayki bölümünde, **Charles Darwin**'in zoolog ve botanikçi yönleri ele alınmakta, ayrıca yaşamının son dönemindeki çalışmalara yer verilmektedir.*

*Bu kapsamlı ve saygın makaleyi, son derece özveri göstererek kısa zamanda Türkçe'ye kazandıran değerli Bilim ve Ütopyacı **Serpil Güvenç**'e çok şey borçluyuz. Aralık 1994 Tarihli 6. sayımızda sunduğumuz "Evrim Kuramı" konulu dosyamızın devamı niteliğinde hazırladığımız yeni dosyamız bugüne dek tamamlanmadığı için, Sayın **Porter**'in ve Sayın **Güvenç**'in emeklerine daha fazla saygısızlık etmememiz gerektiği açıktır.*

Emeği geçenlere bir kez daha teşekkür ediyor ve bu kaynak makalenin ilk bölümünü dikkatinize sunuyoruz.

DARWİN ÇOCUKLUĞUNDA DA DOĞA TARİHİNE İLGİLİYDİ

Charles Robert Darwin 12 Şubat 1809'da İngiltere'de Sherwsbury'de doğdu. Aynı gün **Abraham Lincoln**, Kentucky'de, Elizabethtown yakınlarındaki bir tahta kulübede dünyaya gözlerini açtı. Ne var ki, **Darwin**'in dünyaya gelişi çok daha uygun koşullar altında gerçekleşti.

Darwin'in babası başarılı bir doktor olan **Robert Waring**; büyükbabası 1731-1802 yılları arasında yaşamış olan ünlü doktor, şair ve filozof **Erasmus Darwin** idi. Annesi **Suzannah Wedgwood** (1765-1817) Wedgwood Pottery Works'un kurucusu ve **Erasmus Darwin**'in arkadaşı olan **Josiah Wedgwood** I'in en büyük çocuğuydu.

Darwin altı çocuğun beşincisi idi. Sekiz yaşındayken annesini kaybetti ve ona "Bobby" diye çağıran büyük üç kızkardeşi tarafından büyütüldü. Bu nedenle, **Darwin** ileriki yıllarda kızkardeşi **Susan Darwin**'den (1803-66) "Nineciğim" diye sözedecektir. **Charles** hayatının son yıllarında kaleme aldığı otobiyografisinde, annesini çok az anımsadığını yazmaktadır. Annesinin ona bitkilere bakmayı ve onları tanımayı öğrettiğini hatırlamaktadır.

Annesinin ölümünü izleyen baharda **Charles** bir yıl süreyle Shrewsbury'de, Unitarian (1) bir müdürün yönetimindeki bir okula gönderildi. **Charles**, otobiyografisinde bu dönemle ilgili olarak şunları yazıyor (F. **Darwin**, ed. 1887, 1:27-28): "Bu okula devam ettiğim süre içinde doğa tarihi ve özellikle koleksiyon yapma konusundaki zevkim çok gelişti. Bitkilerin isimlerini öğrenmeye çalıştım ve deniz kabuklarını, mühürleri, metal paraları ve madenleri yani her şeyi topladım. Kişiyi düzenli bir doğabilimcisi, bir virtüöz veya bir cimri yapabilecek bu toplama hırsı bende doğuştan gelme çok güçlü bir duyguydu. Çünkü diğer erkek ya da kızkardeşlerimin hiçbirisinin bu tür zevkleri olmadı."

Darwin kuş yumurtalarını biriktiriyordu ve olta ile balık avlamaktan çok hoşlanıyordu. Baba **Robert Darwin** botanik terminolojisi kitabının kendisine ait olan kopyasını oğluna vermek suretiyle, onun botaniğe olan ilgisini de desteklemekteydi.

Charles'ın yukarıda alıntuladığım yorumundan hareketle kendisinin ve erkek kardeşi **Erasmus Alvey Darwin**'in (1804-81) farklı ilgi alanları olduğu sonucuna varılabilir. Ne var ki, Shrewsbury Okulu'ndaki öğrencilik yıllarında, iki kardeş babalarının bahçesinde birlikte bir laboratuvar kurdular. **Erasmus**, burada **Darwin**'in de yardımıyla, kimya deneyleri yaptı. "Bu dönem, okul eğitimimin en iyi bölümüydü çünkü deneysel bilimin anlamını pratikte gördüm. Kimya üzerindeki çalışmalarımız okulda duyuldu ve bu daha önce hiç rastlanmadık bir durum olduğu için arkadaşlarım bana "Gaz" demeye başladılar" (F. **Darwin**, ed. 1887, 1:35).

Bu dönemde, **Charles** böcek toplamaya ve kuşları gözlemlemeye başladı (F. **Darwin**, ed. 1887, 1:35): "Bulabildiğim tüm ölü böcekleri toplamaya karar verdim. Çünkü kızkardeşimle konuyu irdeledikten sonra koleksiyon uğruna böcek öldürmenin yanlış olduğu sonucuna vardım. **White**'ın *Selborne*'nunu (2) okuduktan sonra kuşların davranışlarını izlemekten çok zevk almaya başladım, hatta bu konuda not bile tuttum. Her erkeğin neden bir kuş uzmanı olmadığını bile safça düşündüğümü anımsıyorum."

Bu okuma, toplama ve not alma alışkanlığı **Darwin**'in tüm yaşamı boyunca sürdü. Ne var ki, **Robert Darwin**, oğlunun doğa tarihine ilişkin bu sürekli heyecanının büyüsüne her zaman kapılmamaktaydı. **Charles Darwin** otobiyografisinde bu konuda şunları yazıyor: "Babam bir gün kendimi çok aşağılanmış hissetmeme yol açan şu sözleri söyledi: 'Fare kovalamaktan, köpeklerden ve atış yapmaktan başka hiçbir şeyi önemsemiyorsun. Ailemiz ve kendin için bir yüzkarası olacaksın.' Anısını tüm kalbimle sakladığım ve tanıdığım en iyi insan olan babamın, bu sözleri, biraz haksızca ve bir kızgınlık anında söylediğine inanıyorum." (F. **Darwin**, ed, 1887, 1:32). **Robert Darwin** Shrewsbury Okulu'nda **Charles**'in yeterince eğitilmediğini gördü ve onaltı yaşındayken onu ağabeyi **Erasmus**'un yanına, Edinburgh Üniversitesi'ne yolladı.

EDİNBURGH'DA TIP ÖĞRENİMİ GÖRÜR

Onaltı yaşındaki **Charles** ve yirmibir yaşındaki **Erasmus**, 1825 yılının Ekim ayında tıp öğrencileri olarak Edinburgh Üniversitesi'ne geldiler. **Erasmus** burada Cambridge Üniversitesi'nde başladığı tıp çalışmalarını sürdürecek, **Charles** ise tıp eğitimine başlayacaktı. Shrewsbury Okulu'ndan ayrılıp Edinburgh Üniversitesi'ne gitmek üzere olduğu yılın yaz aylarında, **Charles**, ilaç yapımı ve hastalıkların teşhisi konularında babasına yardım etti. **Robert Darwin**, **Charles**'ın kendisi gibi "başarılı" yani bir çok hastası olan bir doktor olacağına inanıyordu. Üniversitedeki ilk yılında **Charles** her tıp öğrencisi gibi Materia Medica, Diyetetik ve Farmakoloji, Kimya ve Farmakoloji, Anatomi, Fizyoloji ve Patoloji, Klinik dersleri ile Cerrahi İlkeleri ve Pratiği derslerine devam etti. **Charles** bazı öğretmenlerini "sıkıcı" ve "aptal" buluyordu. Bu onun tıp kariyeri açısından talihsiz bir durumdu. Bu konuyu boş bulunup evdekilere yazınca babası onu tüm derslere girmesi için hemen uyardı ama **Charles**, bildiğinden şaşmadı.

Charles Darwin, eşi Emma Darwin ve ailesinin diğer üyeleri (Kaynak: Alan Moorehead, 'Darwin and The Beagle', Harper and Row Publishers, 19969).

Bütün bunlara karşın **Darwin** kardeşlerin **Charles**'ın anılarında belirttiğinden çok daha çalışkan öğrenciler oldukları görülüyor. Üniversite kayıtlarına göre 1825-26 yıllarında kütüphaneden **Charles**'dan daha fazla kitap alan öğrenci yok. Tabii kardeşi **Erasmus** hariç. **Erasmus**'un aldığı kitap sayısı 41, **Charles**'ın ise 21. Bu, 21 kitabın çoğunun tıp ve zoolojiyle ilgili olması, onun en azından başlangıçta açık yürekliilikle tıp öğrenimi yapmaya kararlı olduğunu gösteriyor.

Üniversite'deki ilk yılında bir ameliyat gösterisine katılmak zorunda kalan **Charles** olayı şöyle anlatır: "Birisi bir çocuk üzerinde olmak üzere çok kötü iki ameliyata tanıklık ettim. Ve sonuna dek bekleyemeden oradan kaçtım. Bu bir kez daha tekrarlanmadı çünkü hiç bir güç beni böyle bir şeyi izlemeye zorlayamazdı; ameliyatlar kloroformun bulunduğu şanslı dönemden çok önce yapılmaktaydı." (F. **Darwin**, ed, 1887, 1:37,36). Yine **Charles**'a göre "Bir çok küçük olay sonucunda" babasının bırakacağı mirasla rahatça yaşamını sürdürebileceğine olan inancı iyice perçinlenmişti ve tıp öğrenimi için gerekli, çok güç isteyen bir çabayı denemek için yeterli inanca artık sahipti. Dolayısıyla, 1826 sonbaharında, ikinci öğrenim yılına başlamak üzere Edinburgh'a dönmesi hiç de şaşırtıcı değildir. **Erasmus**, bu dönemde tıp öğrenimini geliştirmek üzere Londra'ya gitmişti. **Charles** ise tıptan zoolojiye kayıyordu. Uygulamalı Fizik ve Ebelik derslerine katıldı ama aynı zamanda zooloji ve jeolojiyi kapsayan Doğa Tarihi dersini de aldı. Bu dersi Doğa Tarihi Regius (3) Profesör **Robert Jameson** (1774-1854) vermekteydi.

Daha sonraki yıllarda jeoloji sevgisine hiçbir katkısı olmayan bu dersleri **Charles** şöyle eleştiriyor: "Edinburgh'daki ikinci yılımda ...'nın (4) zooloji ve jeoloji derslerine girdim ama, inanılmaz ölçüde sıkıcıydı.

Bir daha hayatım boyunca jeoloji konusunda kitap okumamaya ve bu bilimle hiçbir biçimde ilgilenmemeye karar verdim. İşte bu derslerin üzerimdeki etkisi yalnızca bu oldu." (F. **Darwin**, ed, 1887, 1:41).

DOĞA TARİHİ EĞİTİMİNDE ROLÜ OLAN İKİ KİŞİ

Buna karşın Edinburgh'daki iki kişinin, **Darwin**'in Doğa Tarihi eğitiminde önemli rolleri oldu. Bunlardan birisi

omurgasızların karşılaştırmalı anatomisi üzerine ders veren Dr. **Robert Edmund Grant** (1793-1874), diğeri ise bir kuş doldurucusu (taksidermisti) olan **John Edmonstone**'dur. Edinburgh civarındaki deniz yaşamını **Charles**'a tanıtan **Grant**'tır.

Cambridge Üniversitesi Kütüpnanesi'nde, o döneme ait defterlerinden birisinde, **Charles** bir çok omurgalı ve omurgasız deniz hayvanlarına ilişkin gözlemlerini, koleksiyonunu ve onları parçalara ayırma çalışmalarını tartışmaktadır.

Grant, Paris'teki çalışmaları sırasında Fransız biyolog **Jean Baptiste de Lamarck** (1744-1829) ile tanışmıştır. **Charles**'ı **Lamarck**'ın düşünceleri ile ilk tanıştıran kişi **Grant**'tır (F. **Darwin**, ed. 1887, 1:38).

"Bir gün birlikte yürüyorduk. Birdenbire bana büyük bir hayranlık duyduğu **Lamarck** ve onun evrim konusundaki görüşlerini anlatmaya başladı. Sessiz bir şaşkınlık içinde onu dinledim ve hatırlayabildiğim kadarıyla etkilenmedim. Daha önce büyükbabamın *Zoonomia*'sını (**Erasmus Darwin**, *Zoonomia: veya organik yaşamın yasaları*, Londra, 1794-1796) okumuştum. Benzer görüşlerin yinelendiği bu eser de beni etkilememişti. Bununla birlikte yaşamımın erken bir döneminde bu türden iddialı ve övülen görüşlerle tanışmam onları farklı bir biçimde *Türlerin Kökeni*'nde ele almamı sağladı."

Darwin'in 1837-1838 yılları arasında tuttuğu bu ilk transmutasyon defteri, büyükbabasının ve **Lamarck**'ın yazılarının onun türlerin oluşumuna ilişkin açıklamalarıyla ilgili ilk araştırmalarını etkilediğini göstermektedir.

Robert Grant, **Charles**'ı üniversitenin doğal Doğa Tarihi Kulübü olan, Plinian Topluluğu ile tanıştırdı. **Charles** 1826 Kasım'ında topluluğa girdi ve 1826 Aralık'ında ise Topluluk Danışma Kurulu'na seçildi. 1827 Mart'ında bir bryozoan olan Flustra'nın yumurtalarının onun larvaları olduğunu ve genç bir Fucus (bir kahverengi yosun) olduğu sanılan şeyin ise Pontobdella'nın (yeni bir deniz solucanının) yumurtası olduğunu kanıtlayan bir makale yayımladı. **Grant**, 1827'de yayımladığı Pontobdella'nın yumurtaları konusundaki makalesinde **Charles**'ı şu sözlerle tanımlamaktaydı: "Hayvanın değişik olgunluk dönemlerini gösteren yumurta örneklemlerini bana sunan Shrewsbury'li arkadaşım gayretli genç **Charles Darwin**."

Charles'ın deniz omurgalıları konusunda Edinburgh'da kazandığı deneyim, onun Beagle yolculuğunda bu hayvanlarla çok ilgilenmesine yol açtı ve yine daha sonraki yıllarda yaptığı kabuklu deniz hayvanları üzerinde morfolojik ve taksonomik çalışmalarda önemli bir rol oynadı.

Charles aynı zamanda, İngiliz doğabilimcisi **Charles Waterton** (1782-1865) ile bir Güney Amerika seyahati yapan **John Edmonstone**'dan kuş derilerinin hazırlanmasını öğrendi. "Bu arada, Edinburgh'da **Waterton** ile birlikte yolculuk yapmakta olan ve kuşları çok mükemmel bir biçimde doldurarak geçinen bir zenci yaşıyordu: O bana para karşılığı dersler verdi ve ben de sık sık onunla birlikte oluyordum. Çünkü o çok hoş ve aydın bir insandı." (F. **Darwin**, ed. 1887, 1:40) **Charles**, **Edmondstone**'a yalnızca bu kadar değindiği halde, Beagle yolculuğu sırasında hazırladı.

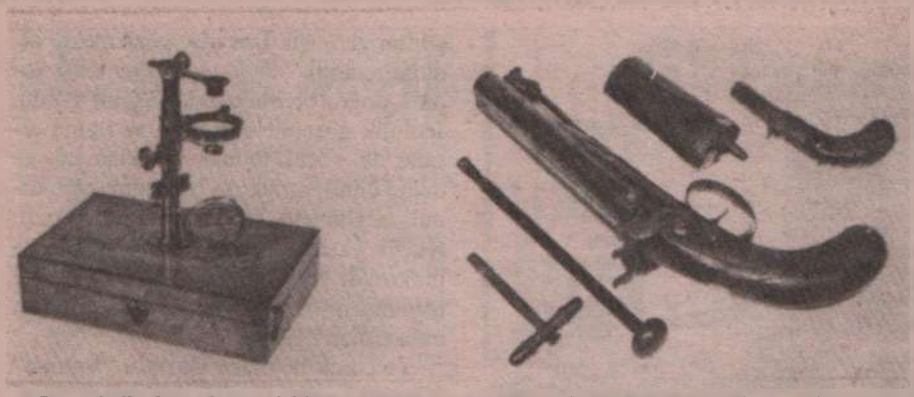

Darwin'in Beagle gezisi boyunca araştırmalarında kullandığı mikroskobu ve güvenlik amacıyla yanından ayırmadığı tabancaları (Kaynak: Alan Moorehead, 'Darwin and The Beagle', Harper and Row Publishers, 1969).

kuş koleksiyonundaki Edmonstone etkisi yadsınamaz. **Edmonstone**'dan aldığı eğitim olmasaydı, **Charles**, kendisini doğal seçme yoluyla evrim teorisine götüren anahtar gözlemlerini yapamayabilirdi.

1827 İlkbaharı, **Charles**'ın yaşamının dönüm noktalarından birisi oldu: "Edinburgh'da geçen iki öğrenim dönemi sonunda, babam, kendi gözlemleriyle veya kızkardeşlerimden duydukları sonucunda benim doktor olma düşüncesini benimsemediğimi anladı ve rahip olmamı önerdi. Benim için çok olası bir kader gibi görünen avare bir mirasyediye dönüşmemden çok korkuyordu. (F. **Darwin**, ed. 1887, 1:44,45) Bu olay, şu an göründüğü gibi köklü bir yön değişikliği değildi. Kırsal alanlarda yaşayan rahipler genellikle doğa tarihi araştırmaları yapmaktaydılar. Pazar günlerini kuşlar, memeliler veya bitkiler üzerinde araştırmalar yaparak geçirmeleri olağan bir durumdu. Doğabilimci rahipleri heveslendirmek için, onlara örnek olmaya çalışan ve Hampshire'deki bölümünde doğal doğa tarihi yazan Selbourne papazı **Gilbert White**'ı **Charles**'ın kendisine örnek aldığını otobiyografisinden anlıyoruz.

CAMBRİDGE'DE RAHİP OKULU'NA GİDER

Kısa bir çalışmadan sonra, **Darwin**, hem İngiliz Kilisesi Akideleri'ni hem de İncil'i, kelimesi kelimesine gerçek olarak benimseyebileceğini düşündü. Kilisede rahip olabilmesi için Oxford veya Cambridge'den bir diploma alması gerekiyordu. Büyük bir olasılıkla, büyükbabası **Erasmus**, iki büyük amcası ve erkek kardeşi Cambridge'den mezun olduklarından, **Robert Darwin**, **Charles** için de bu üniversiteyi seçti.

Ne var ki, **Darwin**, Edinburgh Üniversitesi'nde geçirdiği iki yıl boyunca öğrendiği Yunancayı tamamıyle unutmuştu. Bu nedenle Shrewsbury'de özel bir öğretmen denetiminde bir telâfi dönemi geçirmek zorunda kaldı. Dolayısıyla, Cambridge'de, ancak 1828 Ocak ayında Rahip Okulu'na kaydı yapılabildi.

Darwin, otobiyografisinde "Akademik çalışmalar açısından, gerek Edinburgh'da ve gerekse Cambridge'de geçirdiği" üç yılın "boşuna harcandığını" iddia etmektedir (F. **Darwin**, ed, 1887, 1:46).

Bu onun geçmişe ait bir algılaması olmakla birlikte, gerçekdışıdır. Belki matematikte o kadar başarılı değildi, hatta klasikleri de önemsememiş olabilirdi. Ama 1831'de ek öğrenim almayan (5) 178 kişi arasında onuncu olacak kadar başarılıydı.

Cambridge'de Rahip Koleji'nde öğrenci olan ikinci kuzeni **William Darwin Fox** (1805-80) onu, böcek bilimi (entomology) ile tanıştırdı (F. **Darwin**, ed. 1887, 1:50-51). "Ama Cambridge'deki hiçbir uğraş bana böcek toplamak kadar zevk vermedi ve hiçbir işi bu denli istekle yapmadım. Hiçbir ozanın, ilk şiiri yayımlandığında, **Stephens**'ın "İngiliz böceklerinin örnekleri" adlı yapıtındaki şu büyülü sözcükleri gördüğümde hissettiklerimi duyabileceğini sanmıyorum: 'Sayın **Charles Darwin** tarafından yakalanan' (6).

Böcek toplama isteği yüzünden **Charles**'in başı çoğu kez belaya girdi: "... az bulunan iki böcek gördüm ve herbirini bir elimle yakaladım, daha sonra üçüncü ve başka bir cinsi gördüm. Onu kaybetmeyi göze alamazdım. Bu nedenle sağ elimdekini ağzıma koydum. Ama ne oldu dersiniz? Böcek çok acı bir sıvı salgıladı. Dilim o kadar yandı ki onu tükürmek zorunda kaldım ve böylece hem onu hem de üçüncü böceği kaybettim." (F. **Darwin**, ed. 1887, 1:50). Onun gerçek bir toplayıcı olduğunu gösteren bu tutku, çok uzun yıllar devam etti; Beagle yolculuğunda **Darwin** tüm diğer hayvan gruplarından çok daha fazla böcek topladı.

Darwin'in Güney Amerika ve Büyük Okyanus adalarında sefere çıktığı Beagle adlı gemi.

CAMBRİDGE'DE BİLİM ADAMLARININ DİKKATİNİ ÇEKER

Darwin Cambridge'de geçirdiği zamanı kayıp yıllar olarak görüyordu ama bazı önde gelen Cambridge bilginleri ondaki bilim adamlığı potansiyelini farketmişlerdi. Trinity Koleji Müdürü ve İngiltere'nin önde gelen fen filozoflarından **William Whewell** (1794-1866) onunla arkadaş oldu; ve Botanik Profesörü **John Stevens Henslow** (1796-1861) **Darwin**'in danışmanlığını üstlendi.

Genç mezun, **Henslow**'ların hafta sonu kullandıkları evlerine gitti ve onlarla sık sık yemekte birlikte oldu. **Whewell** genellikle misafirlerini ağırladığı evinden Rahip Okulu'na **Darwin**'le birlikte dönmekteydi. **Darwin** Cambridge'de geçirdiği üç yıl boyunca, **Henslow**'un botanik derslerine girdi; bu dersleri son derece anlaşılır oldukları için ve "hayranlık verici gösterilerden dolayı" çok seviyordu ama "botanik üzerinde" çalışmadı. Yani dersi resmen almamış ama derslere katılmıştı. **Darwin, Henslow**'un Cambridge civarında gerçekleştirdiği arazi gezilerine de katıldı. "Bu gezintiler harikaydı." Gözlemlerde bulundu, hayvan ve bitki topladı. "Cambridge yaşamımın ikinci yarısında onunla birçok kez uzun yürüyüşler yaptık, bu nedenle bazı üniversite öğretim üyeleri bana 'Henslow'la yürüyen adam' diyorlardı." Otobiyografisinde, **Henslow**'la arkadaşlığının "kariyerini herkesten daha fazla etkilediğini" yazıyor (F. **Darwin**, ed. 1887, 1:48-52).

Dönem arası ve yaz tatillerini Cambridge'de böcek toplayarak, atış ve avcılık yaparak, ata binerek yani olağan kır eğlenceleriyle geçirmesine karşın, **Darwin**, belli ki Cambridge'in önde gelen bilim adamlarının dikkatini çekecek bir çekiciliğe sahipti. Sonraları bu durumunun bilincine varan **Darwin** şöyle yazıyordu: "Geçmişe baktığımda, genelde bir gencin normal yaşamının biraz üstünde bir şeylere sahip olduğumu anlıyorum; böyle olmasaydı, yukarıda sözünü ettiğim, benden çok daha yaşlı ve akademik açıdan çok daha üstün bu kişiler kendileri ile ilişki kurmama asla izin vermezlerdi. Elbette, ben böyle bir üstünlüğümün olduğunun farkında değildim. Birlikte spor yaptığım bir arkadaşım, **James Forley Turner**, (?-1841) beni böcekler üzerinde çalışırken gördüğünde bir gün Royal Society'nin (Kraliyet Derneği) üyesi olacağımı söylemişti. O zaman bu düşünce bana mantıksız görünmüştü." (F. **Darwin**, ed. 1887, 1:55). 1839'da Kraliyet Derneği üyesi oldu.

Cambridge'deki son yılında, **Darwin**, **Alexander von Humboldt**'un *1799-1804 Yıllarında Yeni Kıtanın Ekvator Bölgelerine Yaptığım Yolculuğun Öykü-*

☞

sü (Londra, 1814-1829) adlı yapıtını ve **John Frederick William Herschel**'in doğal felsefe üzerine çalışmalarına ilişkin ilk makalelerini (Londra, 1831) okudu. Bu çalışmalar ondaki "Doğa biliminin asil yapısına en alçak gönüllü katkıda bulunma isteğini harekete geçirdi." (**F. Darwin**, ed. 1887, 1:55) Bu istek **Darwin**, **Henslow** ve diğer bazı öğrencileri Kanarya Adaları'na bir gezi yapmaya itti ve **Darwin**, bu yolculuğu beklerken İspanyolca çalışmaya başladı. Ünlü Beagle yolculuğu bu seyahati engelledi ama bu İspanyolca derslerinin, ilerideki yıllarda yapacağı Güney Amerika gezilerinde **Darwin**'e çok yararı oldu. **Henslow**, 1831'de B.A.'sını (7) alan **Darwin**'i Jeoloji çalışması için ikna etti (**F. Darwin**, ed-1887, 1:56). **Henslow**, Cambridge'de Botanik Profesörü olmadan önce Mineroloji Profesörlüğü yapmaktaydı.

Charles Darwin'in Down Haus'daki (İngiltere) çalışma odası. (Kaynak: J. Brononowsky, 'The Ascent of Man' BBC yayını, 1974)

Darwin Shrewsbury'e döndü ve Welsh sınırının jeolojisini araştırmaya başladı. Aynı dönemde, **Henslow**, Cambridge'de Kuzey Galler bölgesine yapacağı bir arazi yolculuğuna **Darwin**'in de katılması için Woodwardian Jeoloji Profesörü olan **Adam Sedgwick**'ten (1785-1873) izin istedi. **Sedgwick**, bu bölge yüzeyinin jeolojik haritasını çıkarmaktaydı. Ağustos 1831'de **Darwin** ve **Henslow** iki hafta boyunca jeologluk yaptılar.

Sedgwick'le olan bu ilişkisi **Darwin**'in üzerinde müthiş bir etki bıraktı: " Birçok kitap okumuştum ama daha önce hiçbir şey benim bunu tam olarak kavramamı sağlayamamıştı: Bilim gerçeklerin sınıflandırılmasını içerir ve böylelikle bu gerçeklerden sonuçlara varılır veya genel yasalara ulaşılır... Bu gezi bir ülkenin jeolojisinin nasıl inceleneceğini biraz öğrenmem için kararlaştırılmıştı." (F. **Darwin**, ed. 1887, 1:57).

Sedgwick'le yaptığı bu jeoloji turundan sonra **Darwin** şunları yazıyordu (F. **Darwin**, ed. 1887, 1:58): "Orada okumakta olan Cambridge'den bazı arkadaşlarımı görmek için (**Darwin** ailesinin **Charles**'ın çocukluğundan beri yaz tatillerini geçirdikleri, bir Gal kasabası olan) Barmouth'a gittim ve sonra Sherwsbury'e döndüm ve avlanmak için Maer'e (Dayısı **Josiah Wedgwood II** (1769-1843)'un evine) gittim; çünkü o günlerde jeoloji veya bir başka bilim uğruna keklik avının ilk günlerinden vazgeçmenin delilik olduğunu düşünüyordum." (F. **Darwin**, ed. 1887, 1:58). Shrewsbury'e dönen **Darwin**'i **Henslow**'dan gelen bir mektup beklemektedir. Arkadaşı ona Kaptan **Robert Fitz Roy**'un (1805-65) bir Güney Amerika yolculuğunda kendisine arkadaşlık edecek bir doğabilimci aradığını haber vermektedir. Yolculuğun amacı kıtanın güney bölümünün jeolojik haritasını tamamlamaktır.

Robert Darwin, **Charles**'ın rahiplik mesleğindeki yeni bir ertelemeye karşı çıktı ama eğer oğlu, kendisine bu yolculuğu yapmasını tavsiye edecek aklı başında bir kişi bulursa, izin verebileceğini de ekledi. **Darwin** şanslıydı çünkü **Josiah** dayısı yani **Robert Darwin**'in kayınbiraderi, **Charles**'ın bu yolculuk önerisini kabul etmesinin akıllıca olacağını düşünüyordu. **Josiah Wedgwood**, **Charles**'a haber yolladı ve birlikte Shrewbury'e giderek babası ile konuşmayı önerdi. Sonuçta **Josiah**, **Robert**'i ikna etti. **Fitz Roy**, **Charles**'ı yol arkadaşı olarak kabul etti ve **Charles**, Beagle yolculuğunun doğabilimcisi oldu.

BEAGLE YOLCULUĞU

1826-30 yılları arasında HMS-Beagle gemisi ile Güney Amerika'nın güney kıyılarının haritası çıkartıldı. Kaptan **Fitz Roy** İngiltere'deki ikmal çalışmasının başındaydı. Böylelikle gemi Güney Amerika'ya dönebilecek, harita çalışması tamamlanacak ve o toprak parçasının çevresi deniz yoluyla dolaşılacaktı. **Fitz Roy** yalnız gemiye kumanda etmekle kalmıyordu. O aynı zamanda olağanüstü bir haritacıydı. Ve onun bu yolculukta oluşturduğu haritaların bir çoğu, İkinci Dünya Savaşı'na kadar kullanıldı.

Eski kaptan 1828'de Tierra del Fuego'da geçirdiği bir bunalım sonucunda intihar edince **Robert Fitz Roy** Beagle'ın kaptanı oldu. Adetlere göre, Beagle gibi bir savaş gemisinin kaptanının, alt kademedeki subaylarla yemekte bile birarada oturmaması gerekiyordu. Belki de depresyona eğilimli olduğunu farkeden **Fitz Roy** (ki daha sonra o da intihar etti) bu ikinci yolculukta kendisi ile aynı sosyal statüde olan bir yol arkadaşı aradı. Bir beyefendi olan **Darwin** uygun bir seçimdi. Doğabilimci olması da **Fitz Roy**'un çok işine geldi çünkü doğa tarihi, **Fizt Roy**'un da çok ilgisini çekmekteydi.

Gemi doktoru **Robert Mac Cormick** (1800-90) resmi bir doğabilimciydi ama daha yolculuğun başlarında kaptanla sert bir tartışma yaptı ve İngiltere'ye döndü. Böylece **Darwin** yolculuğun bilfiil doğabilimcisi oldu.

Beagle 27 Aralık 1831'de İngiltere'den ayrıldı. İlk karaya çıkışı Cape Verde Adaları'nda oldu. **Darwin** bölgenin jeoloji, zooloji ve botaniğini hayranlıkla izledi ve gözlemlerde bulundu. Kaya, hayvan ve bitki örnekleri topladı. Beş yıllık yolculuk boyunca bilimsel ilgisi bu çerçeveyi aşmadı. Beagle'la denize açılmadan önce **Henslow** ona **Charles Lyell**'in *Jeolojinin İlkeleri* (Londra, 1830) adlı eserinin ilk cildini vermişti. **Darwin**, gözlemekte olduğu jeolojik olayların bu devrimci yapıtta doğru biçimde anlatıldığını gördü. Jeolojik gözemlerden daha az ilginç olsalar da, böcek tutmak ve avlanmak ve deniz omurgasızlarını toplamak gibi konulara **Darwin** halâ ilgi duymaktaydı. Küçük yaşlardan beri bitkilerle ilgilenmekteydi ama bu yolculukta bitkileri toplamasının asıl nedeni **Henslow**'un onlara olan ilgisiydi.

Yolculuk boyunca **Darwin** "Journal" (Günlük) adını verdiği bir defter tuttu. "Günün bir kısmını günlüğümü yazarak geçiriyordum ve gördüğüm şeylerin hepsini dikkatle ve aynı canlılıkla anlatabilmek için çok çaba harcıyordum. Çok iyi bir deneyimdi. Günlüğüm kısmen eve mektup görevi de yaptı; fırsat buldukça onu bölüm bölüm İngiltere'ye yolluyordum." (F. **Darwin**, ed. 1887, 1:62-63).

Günlüğün yanısıra, Beagle'da, **Darwin** bazı notlar tuttu ve defterler yazdı. Gözlemlerini not etmek üzere araziye götürdüğü 15 küçük cep defteri bunların genel amaçlı olanlarıydı.

Bunlardan altısına, Numune Kayıt Defterleri'ne, kurutup sakladığı bitki ve hayvan koleksiyonlarını kaydetmişti. Diğer dördü ise Jeolojik Numune Kayıt Defterleri idi. Bir Zooloji Günlüğü ve bir Jeoloji Günlüğü'nün yanısıra **Darwin** ayrıca bir dizi jeoloji notu da tutmuştu. Jeoloji notları, bu yolculuk boyunca onun gerçek ilgi alanının ne olduğunun ortaya sermektedir. Tuttuğu sayfalarca jeoloji notu, zooloji güncelerinden sayıca çok daha fazladır.

Darwin'in bir Bitki Günlüğü yoktu ama, Zooloji Güncesi'nin yaklaşık yüzde yirmisi bitkiler ve vejetasyon konusunda tartışmalara ayrılmıştı. **Darwin**, yolculuğun sonuna doğru, bu defterlerinden ve güncelerinden yararlanarak koleksiyonlarının açıklamalı bir listesini çıkardı. Amacı, bunları, sınıflandıracak jeologların, zoologların ve botanikçilerin kullanımına sunmaktı. Sözü edilen defter ve günceler yolculuk sonunda yayımladığı bir çok kitap ve makaleye de kaynaklık etti.

Beagle gemisi, yaklaşık beş yıl boyunca Cape Verde Adaları'nı, Brezilya, Arjantin, Uruguay, Patagonya, Tierra del Fuego, Falkland Adaları, Şili, Peru, Galapagos Adaları, Tahiti, Yeni Zelanda, Avustralya, Cocos-Keeling Adaları, Mauritius Adası, Ümit Burnu, St. Helena ve Ufuk Burunları'na gitti. Sonra yeniden Brezilya'yı, Cape Verde Adaları'nı, Azor Adaları'nı ziyaret ettikten sonra 2 Kasım 1836'da İngiltere'ye döndü. Bu sürenin yaklaşık yarısında, mürettebat, adalarda ve kıyılarda harita çalışmaları yaparken, **Darwin** doğa tarihi çalışmalarını karada sürdürüyordu.

Darwin'i maymun olarak gösteren bir karikatür.

Darwin'in kara ve deniz maceraları, klasik bir gezi kitabı olan ve halen satışı süren *Beagle Gezisi* (Londra, 1839, 2. baskı 1845) adlı yapıtında anlatılmaktadır.

Henüz gezide iken, türlerin evrimleşebileceği düşüncesi, **Darwin**'in kafasını meşgul ediyordu (**F. Darwin**, ed. 1887-1:82): "Beagle gezim sırasında Güney Amerika oluşumlarındaki büyük hayvan fosillerinin armadillalarınkine benzer bir zırhla kaplı olmaları, kıta boyunca güneye doğru ilerledikçe birbirine çok benzeyen familyalardan gelen hayvanların birbirinin yerini alması ve Galapagos takım adalarında canlıların çoğunda görülen Güney Amerikan karakteri, özellikle de bunların ada grubunun her bir adasında birbirinden çok az farklılıklar göstermesi beni derinden etkilemişti. Jeolojik anlamda bu adaların hiçbirisi çok yaşlı değildi."

Bu ilişkileri tanıması, **Darwin**'in daha sonra yazdığı *Doğal Seçme Yoluyla Oluşan Türlerin Kökeni veya Yaşam Savaşımında Üstün Irkların Korunması* adlı en ünlü yapıtında (Londra, 1859) meyvalarını verdi. **Darwin**'in otobiyografisi, Beagle'daki deneyimlerinin kendisi ve dünya açısından önemini yadsımanın olanaksız olduğunu kanıtlıyor (**F. Darwin**, ed. 1887, 1:61-2,63): "Beagle gezisi bugüne dek yaşamımdaki en önemli olay oldu ve tüm meslek yaşamımı etkiledi... Zihnimin ilk gerçek anlamda eğitim ve öğretimini bu yolculuğa borçlu olduğumu daima hissettim; bazı doğa tarihi dalları ile yakından ilgilenmeye itildim ve böylelikle zaten oldukça gelişkin olan gözlem gücüm daha da arttı... Okuduğum veya üzerinde düşündüğüm her şey, gördüğüm veya görme olasılığım olan şeylerle doğrudan ilişkiliydi; ve bu zihinsel alışkanlık beş yıllık gezi sırasında sürdü. Bilim alanında gerçekleştirdiğim herşeyi yapmamı sağlayanın bu eğitim olduğuna inanıyorum.". Bu geziyi izleyen 23 yıldaki eserlerinin çoğu, Beagle'da iken topladığı verilerin ürünleri oldu.

DİPNOTLAR

1) Ç.N., Teslis doktrinine karşı gelen inanca dayanan bir Hıristiyan mezhebi üyesi.
2) Gilbert White, Selborne'un Doğal Tabiat Tarihi ve Antiquities'i, Londra, 1789.
3) Ç.N., O dönemde İngiltere'de Krallık tarafından oluşturulan kürsülere atanan profesörlere verilen isim.
4) Ç.N., Özgün metinde ders veren kişinin ismi boş bırakılmış.
5) "...who did not choose to take houors..."
6) James Francis Stephens, İngiliz Böcek Bilimi örnekleri veya yerli böceklerin bir sinopsisi... , Cilt 2, Londra, 1829.
7) Ç.N., Bachelor of Arts: Edebiyat fakültesi diploması.

GELECEK SAYIDA

Jeolog, zoolog ve botanikçi yönleriyle Charles Darwin, Darwin'in yaşamının son dönemindeki çalışmaları

Politikanın eğitim ve öğretime etkisi

Prof. Dr. Hikmet GÖKALP

"Ah... şu mektepler olmasa maarifi ne güzel idare ederdim."
Emrullah Efendi
(Son Osmanlı Maarif Nazırlarından)
"Mektep, Mektep..."
Edouard Heriot
(Eski, Fransız Başbakanlarından)
"İnsanların, çevrenin bir ürünü oldukları ve onlardaki değişmelerin bir diğer çevrenin ürünü olduğu materyalist doktrini unutuyor ki bizzat çevre insanlar tarafından değiştirilmekte ve de asıl terbiyecinin terbiye görmesi gerekmektedir."
K. Marx
(Feuerbach Üzerine Tezler III)

Bir yaz günü buzdolabından çıkarılan sağlıklı bir tabaktaki imambayıldı gibi serin bir tat veriyor insanın damağına, cennetmekân **Emrullah Efendi**'nin yukarıya aldığımız sözleri. 25 yüzyıldır aile ve okul sofralarında, temcit pilavı gibi ısıtılıp ısıtılıp, insanlara yutturulan Eflatun İdealist Pedagojisi'nin **Emrullah Efendi** hikmetlerinde noktalanmış olması pek hoş... Bilgi, kültür neyse ne; ya şu görünmez jandarmasız tımarhane, sözüm ona okullar ne güne... Onları eğitim sisteminden alıp siyasi partilere bağlamalı; bu daha doğrudan ve daha gerçekçi olur. Zaten, devlet-ulus kriterlerine ulaşamamış ülkelerde eğitim ve öğretim imamların, keşişlerin ya da politikacıların elinde. Bu bakımdan **Emrullah Efendi**, yerden göğe kadar haklı.

Edourd Harriot da haklı; ne de olsa jacoben adam; Başbakanlığını yaptığı devlet-ulusunda ne keşişleri sokmuş okuluna, ne de politikacıları; Hukuk Fakültesi'ndeki derslerinde **Hitler**'e isim takmış: "Attila Motorisé". Sonra, **Mustafa Kemal**'i görme hevesi doğmuş içinde; medreseler memleketi diye bildiği Türkiye'ye kalkmış gelmiş, 1936'da. Etimesgut istasyonunda trenin penceresindeymiş ve karşı binada, büyük puntolu harflerle mektep yazılı imiş; mektep, mektep diye tepinmiş sevincinden; böyle söyledi bana, bizzat olayı gören. **Mustafa Kemal**'i çok beğendiği biliniyor. Fakat Ankara'daki banka binalarının kendi tabiriyle: "bir büyüklük duygusu"yla yapılmış olduklarını gizlemiyor.

Ya şu **K. Marx**, Allahından bulsun, her şeye burnunu sokar; tıpkı **J. J. Rousseau** gibi eğitim ve öğretimi kötü buluyor, insanları bozduğunu söylüyor. Öyle ya, insan ne ağaçtır, ne hayvan; onu eğitip öğretmek ne demekmiş; bu düpedüz insanın insanı serseme çevirmesine girer. Kapitalistin yaptığı yetmiyor mu sanki; buna, hiçbir şey yapamadığı için öğretmen olan kişileri katmaya ne lüzum var; üstelik, terbiyeciyi kim terbiye etsin, diye noktalıyor tok sözlü **Marx**.

İLK İSYANCI SOKRAT

Sonra, bir devrimci çıkıyor, adı **Mustafa Kemal**; tanırsınız, o, eğitim ve öğretimi büsbütün ortadan kaldırıp, yerine: "Hayatta en hakiki mürşit bilimdir" diyor. Yurtta ve dünyada, eğitim ve öğretime karşı söylenmiş en içerikli söz, budur bence. Bu cılız yazının konusu, kendini bu formülasyonda bulan birinin savunmasından ibaret... Şöyle ki:

Bildiğim kadarıyla eğitim ve öğretime karşı ilk isyan bayrağını çeken **Sokrat**'tır. "Tek bildiğim şey, hiçbir şey bilmediğimdir" diyordu. Kimseyi eğitmeyi düşünmedi. Gerçeğe yönelen yolda ise, kendi ilksel diyalektiği ile ayrıntılara inerken yapılan hataları gösteriyordu; yani daha deneyimli kişinin, daha az deneyimliye öncülüğünü... Oysa ki zamanının Atinası'nda, sofistler zengin çocukların paralarını sızdırıp onlara avukatlık öğretiyorlardı. Isparta delicesine eğitimciydi ve çocuklarını savaşçı yetiştiriyorlardı. Sonra **Platon**, **Sokrat**'tan koptu; "mağara" parabolü ile bir pedagoji zorunluğuna işaret etti. Bir mağarada, arkaları kapıya dönük, elleri, ayakları bağlı sekiz esir vardı; bu esirler insanları sadece duvara yansıyan gölgeleri ile tanıyorlardı. Birgün esirlerden biri, zincirlerini koparıp dışarı fırladı, dışardaki hür insanları beğenmeyip tekrar yerine döndü. İşte diyor, **Platon**, bu insanın ruhunu terbiye etmek gerekir ki alışsın. Böylece eğitim doğdu; **Platon** bu kadarla kalsa ne iyi. *République* (cumhuriyet) adlı, dört ciltlik kitabında eğitimi politikanın emrine verdi. Çocuklar, ailelerinden alınıp, ayrı yerde eğitim görecek, insanlar 35 yaşından önce evlenmeyecek, sitede, askerler altın, tüccarlar gümüş, başta kendisi gibi bir filozof bulunacak... Allah vermesin, sapık bir gomonist adam. 141., 142. maddeler daha yok o zamanlar, savcılar bir şey yapamıyor. İşte günümüze kadar gelen eğitim ve öğretim budur. Tek Allahlı dinlerin, Cizvit eğitimi de, Medrese eğitimi de, Havra eğitimi de hep aynı metotlarla devam etmektedir: İnsan denilen mutlu yaratığı maymuna çevirip, politikaya, dinlere boyun eğmeye alıştırmak.

Diğer tarafta, **Aristo** da **Sokrat**'tan kopuyor ama bu daha mutlu bir ayrılış. Oradaki eğitimcilik, tıpkı **Sokrat**'ta olduğu gibi bir rehberlikten ibaret. İnsanı eğitimle maymunlaştırıp politikanın emrine hazırlamıyor; aksine *Politika* adlı kitabında insanı bizzat politik bir hayvan olarak demokrasiye yükseltiyor. Tiranlar al aşağı, insanlar politikanın kendisidir, diyor. Peki bu mertebeye nasıl ulaşacak insan, hiç eğitilmeden? Kolayı var; her insan, anasının bacakları arasından, olup bitenleri anlamak için doğar. İlk çığlığı "değişmeyi anladım" şarkısıdır. Yani 'entendement-anlayış' başlamış demektir. Taze beyni bin ihtiyarın kaşarlanmış sinirlerinden daha güçlü. Bunu maymunlaştırıp politikanın emrine vermek için bin tedbir alıyor eğitimci. **Aristo** öyle yapmıyor ama, Eğitimciye hele dur, terbiyesiz adam, diyor; bu gülen, bu cıvıl cıvıl kaynağa kirli ellerini sokma. **Aristo**, *Organum*'unu yazıyor, yani mantık kitabını. Dimağın kendi kanunları ile uyuşması metotlarını ortaya koyuyor. Bu demektir ki insan kendi prensip ve isteklerine uygun olarak eşyayı anlamaya çalışacak, nitekim çocuğun ilk saldırdığı şey anasının gül memeleri, ilk nefret ettiği şey gürültü ve kundak... Kimseyi takmadan hür gelişmeyi istiyor, çocuk.

Bu amaca yönelmek için ne yapıyor **Aristo**? Hocası **Platon**'un, Akademia tepesindeki eğitim ve öğretim yapan akademisine karşı hocasına çatla, patla der gibi, Lyleon tepesinde kendi lisesini kuruyor. Akademinin ön cephesinde: "Buraya matematik bilmeyen giremez" yazılı idi ve içerde insanların ruhları müzik ve felsefe ile eğitilmekteydi. Oysa **Aristo**'nunkinde hiçbir kayıt, şart yoktu ve içerde sadece, zamanının bilimleri iç içe incelenir; kişisel olarak 'Hayrı aala' ve 'Orta karar' metafizikleri incelenir ve fakat ne kimse kimseyi eğitir ne de kimse kimseye bir şey öğretirdi. **Aristo** öldükten sonra **Theophraste** bu okulun kitaplığını düzenledi; ve görüldü ki Aristo Lisesi, bütün bilimleri içine alan büyük bir kitaplıktan ibaret. Bunun eğitim ve öğretim neresinde? Yeryüzünde her toplumun mutlu geleceği lisesinin bozulup bozulmamış olmasına bağlıdır. En elim koşullarda bile Fransa'nın yüzünü ağartan liseleridir; **XIV. Louis**, Louis le Grand Lisesi'ni "Bu benim lisem" diye göklere çıkarıyordu. Hitlerci haydutlar, Paris'te Boulogne ormanlarında 17 liseliyi kurşuna dizerken, çocuklardan hiçbiri gık demedi.

Platon eğitim ve öğretimciliği ise her devirde birçok milletleri rezil etmiştir. Alman eğitimciliği idealisttir, politikacıdır. Kantların, Herderlerin, Hitlerlerin isterik eğitimci çırpınmaları hiçbir zaman kendi milletlerini utanç verici yenilgilerden kurtaramamıştır. Hem de kimler tarafından; eğitim ve öğretime metelik vermeyen İngilizler, Amerikalılar ve liselerine politika sokmamayı bilen Fransızlar tarafından.

MONTAİGNE'NİN YAKLAŞIMI

Daha 16. yüzyılın ortalarında ve daha sonraları, eğitim ve öğretimin dini maskeler altında politikanın emrine verilişine karşı isyan bayrağını çeken düşünürler var; örneğin, **Montaigne** (1533-1592), *Denemeler* adlı yapıtının 'Eğitim etrafında' faslında aynen şöyle diyor: "Kendimi tamamıyla eksikli bulduğumdan ve de diğer bütün konulardan bomboş bulunduğumdan, hem kanıt hem konu olarak kendimi, kendime takdim ettim". Bu ne laf, diye birisi... Pedagoji kitabı yazıyorsun be adam; bu ne perhiz bu ne lahana turşusu? Yargılamakta acele etmemeliyiz; onu bir taraftan **Sokrat**'a, diğer taraftan **Marx**'a bağlamakla mesele aydınlanabilir. Bilindiği gibi eğitim ve öğretim, amacı da, konusu da insan olan bir davranıştır; buna başkalarının burnunu sokması ne mantıksal, ne deneysel bir değer taşır. İnsan, kendini kendisi yetiştirecektir. Aksi halde maymunlaşır, kuşlaşır, köpekleşir. Hür insan aksiyonu yerine hayvanca davranışa alışır. İlerde göreceğimiz gibi, **Rabelais**, **Rousseau**, **Pstolozzi**, **Klapared**, **Mme Montessori**, **Antonio Gramsci**, **Jhon Deway** hep aynı fikirdedirler.

Fakat ne yazık ki bir müddet yazıya ara vermeli ve akıllı adamın eleştirilerine birkaç reddiye sergilemeliyiz. Hazret, selam sabah dinlemeden söze başladı: Be adam sen deli misin, hiç **Akif**'i okumadın mı?; ne diyordu *Asım*'da "Kapadık mektebi kovduk diyelim farmasunu", (farmasun: bir Hıristiyan tarikatı) sonra ne olacak... Hiç idealsiz toplum olur mu? Senin Moskova'dakiler diyalektik materyalizm okutmadılar mı... Baba çocuklarını eğitmiyor mu; elbette Devlet Baba'da gençlerini paşa gönlünce eğitecek ve onları kapitalistin istediği oranda öğretime tabi tutacak vs. Haklısın akıllı adam, maalesef şimdiye kadar olan bu. Bu çıkışın bana **Marx**'ın bir sözünü hatırlattı; biliyorsun **Marx** ciddi adam, hiç boş konuşmaz; o şöyle diyor: "Tarihi insan aksiyonu yapar, fakat şimdiye kadar bunları bilmeyerek yapmışlardır bundan sonra bilerek yapacaklardır.". Hayatta en hakiki mürşit bilimdir" demiş, **Mustafa Kemal**. Bütün ileri toplumlarda bilim toplumun dinamiğini teşkil etmektedir; bu da bir telkin ve kandırma işi değil, araştırma işidir. Araştırma bireysel bir çabanın adıdır; bu böyle ise **Mustafa Kemal**'in sadece bilime dayalı, yani araştırmayı içeren prensibi nasıl uygulanacak? Şurası hayrete değer ki, ta 16. yüzyılda, **Montaigne** bunun cevabını vermiş bulunuyordu; şöyle diyor hazret: "Bütün yanlış uygulamalar, bizi, cehaletimizi kullanmaktan korkmayı öğretmiş olmalarından ve de reddedemeyeceğimiz şeyleri kabullenmek durumunda bırakılmamızdan gelmektedir.".

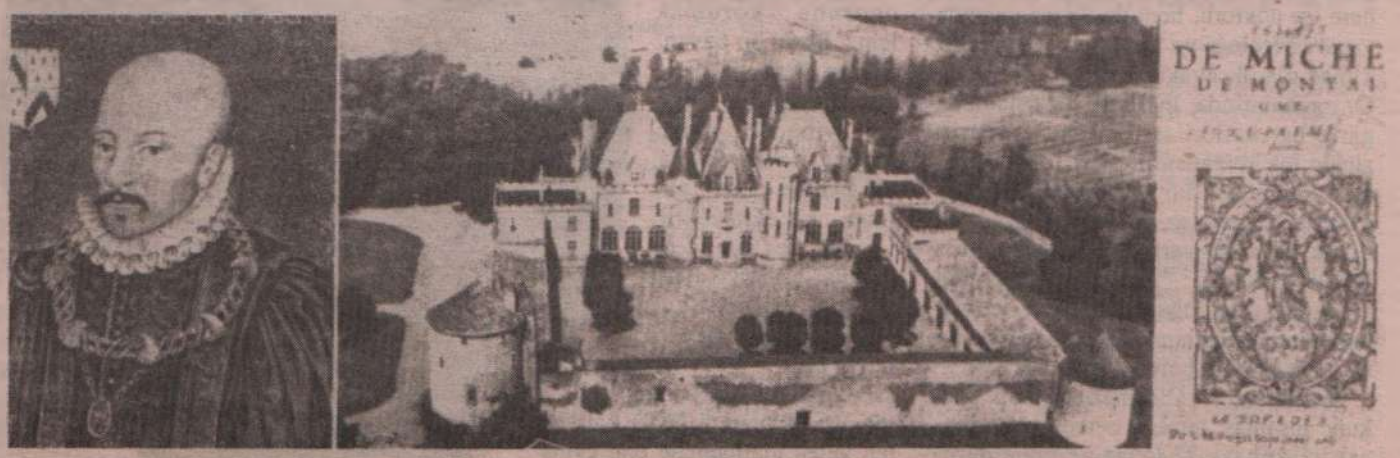

Montaigne. Soldan sağa, kendi portresi, 16. yüzyıl Fransız okulu, 'Denemeler'in 1. cildinin kapağı.

(*Denemeler III, IX*) Ve *Gezi Günlüğü*'nde de ekliyor: "Ah, sağlam yapılı bir kafayı dinlendirmek için cehalet ve merakımızı başucumuzda tutmaktan daha tatlı, daha sağlıklı ne vardır." Bunu ilerde **Bacon** şöyle doğrulayacak: "Gezi, gençlerin eğitiminin bir parçası, büyüklerin ise deneyimlerinin..." Bu, yeni bir şey değil aslında, **Aristo**'da derslerini açık havada gezinerek tekrarlardı ve bundan ötürü Aristo okuluna Péripatéticienne (ayakta dolaşarak ders verme) derler. **Montaigne** diyor ki **Aristo**'yu okurken tırnaklarımı yediğimi bilirim, ve ekliyor, bilgisi ile böbürlenenlere: "İnanamadığım şey bilimin erdemliğin anası oluşu... Filozoflara gelince, onların bilgi ve kuruntuları kendilerini gülünç hale getirmekten başka bir şeye yaramaz." (*Denemeler, III*). **Montaigne** mükemmeliyeti sadece dostlukta aramış ve **Boétie** ile dostluğunda bulmuştur. "Hiçbir şey bir insana gereğince edilen iyilikten daha güzel ve daha meşru değildir; en keskin bilim bile, doğal olarak yaşamı sevmekten daha değerli değildir." (*Denemeler, III, XIII*). Bundan ötürü doğanın kendisine verdiği yaşamı açık kalple ve minnetle kabul etmektedir, **Montaigne**...

Şu kısa alıntılardan da anlaşılıyor ki **Montaigne**, eğitim, öğretim, bilgi falan feşmekan gibi şeylere boş veriyor; onun aradığı sadece sağlıklı bir kafa yapısı, anlayabilme yeteneğidir. Yoksa kafayı, samanlık doldurur gibi bilgi ile doldurmak değil. **Montaigne**'nin bu savlarını birer paradoks olarak nitelemekte acele etmemeliyiz. Nitekim deneysel bilimler hep **Montaigne** doğrultusunda gelişmişlerdir. Fizyolojist **Claude Bernard**'a sormuşlar; Üstat, sen bu kadar bilginsin, ne olur, bize kitaplığını göster. Hazret, teklifi hoş karşılamış ve onları boş bir odaya götürmüş; ortada karnı yarılmış bir keçi yavrusu, işte demiş benim kitaplığım bu.

EĞİTİM TEK ALLAHLI DİNLERİN İCADI

Öğretim ve eğitim sadece Tek Allahlı dinlerin icadıdır; Tevrat'ın, İncil'in ve Kur'anı azimülşanın (şanı büyük) doğmaları ve minsekleri (mezhepleri) ezberletilir insanlara ve fakat bu bilgilerden hiçbiri deneysel bilimlerde sonuçlanmaz. İnsan, nasıl hatırlamaz **Oscar Wilde**'in eğitim ve öğretimi yeren paradoksunu : "İsa'dan beri kimse, kimseye bir şey öğretmemiştir."

Dinsel eğitim ve öğretime isyan bayrağını açan biri olsa şekerle beslenir; işte size bir **Rabelais** ki (1483-1553) evlere şenlik... Babası, Chinon Kraliyet Meclisi'nin namlı şanlı bir avukatı olduğu halde, o, ayyaşın biri; hem keşiş, hem tıp doktoru, hem de dünya çapında yazar. Mesleği ve karakteri keyifli bir kimse olarak ayakta kalmayı bilmek... O, romanlarında, inci gibi bir üsluba en garip hareketleri sığdırabilmiş, yeryüzünde tek romancıdır. Nerede o, Rönesans Floransası'nın ince efendisi **Dante**, altın tartar gibi az miktarda konuşsun; bizim ki, allah vermesin, her satırında Rönesans kusar... "Avradım, **Gargamel Gargantua**'yı doğururken öldü, der mahalle kanlarına, hemen şarap getirin bana ve yeni avrat bulun..."

Romanının kahramanları hep korkunç insanlar; bunları nerede barındıracak? *l'Abbaye Thélème* ne güne duruyor, hem de kapısında bir yazı 'Ne istersen yap'. Bu öyle bir ideal site ki, içinde

François Rabelais'nin portresi.

en derin eğilimleri insanın, hürriyet, hamle, zarafet ve meşruiyet çerçevesinde gelişir. İşte pedogoji olsa olsa budur, diyecektir **Rabelais**. Eğitim konusundaki fikirlerine gelince, skolastik metotlara karşı çıkar, eski hümanistlerin metinlerini incelemeye dayanan ansiklopedik kültür verme isteği gibi fikirleri son derece moderndir. Eski ve disiplinden uzak bir vücut ve ruh gelişmesini hedeflemekte idi. **Rabelais**'a göre, her şey kişisel deneyimden geçmeliydi...

Unutmayalım ki daha 16. yüzyılların ortalarındayız, eğitim ve öğretim nasıl da tekmelenmiş. Şimdi 21. yüzyılın eşiğindeyiz; medreseden değişen kara tahtalı zindan eğitim ve öğretim kurumları hala entrikadan hoşlanan politikacıların elinde demagojik birer oyuncak. Herşeyi, güçlü insanın kendisi ve sadece kendisi bulmalıdır demeye getiriyor, **Rabelais**, dinleyen kim...Fakat işte bir fırlama çıkıyor, 18. yüzyılda her şeyi alt üst ediyor; bu **J. J. Rousseau**'dur, bir kendini yetiştirmiş kimse...

KENDİNİ YETİŞTİRMİŞ BİR KİŞİ, ROUSSEAU

Cenevre kentinin kapıları dışında 13 yaşında bir çocuk, kırlarda oynamaktadır; hava kararır, şehrin kapıları kapanır, küçük **Jean Jacques** eve dönemez; ertesi gün dönse saatçi ailesi onu cezalandıracaktır. Değil 13; 6 yaşındaki bir çocukta da insan onuru vardır. Ne diyordu, rahmetli **Sadrettin Celal**: "Çocuk için aile bir zehirdir". **Rousseau**'da bu zehiri deneysel olarak bilmiş olmalı ki hiç bilmediği bir hedefe doğru yürür gider; işte gidiş o gidiş; 13 yaşında çocuk kendini bulma yolundadır, insanlık onurunu korumak için... Süslü bir bayan, **Bayan Warren** onu, sokakta uyurken bulur, evine alır, yıkar, paklar, sonra da bir âlâ üstüne çeker; aklınca onu eğitecektir. Üç gün, beş gün, dedikodular başlar, **Rousseau**'nun kişisel onuru, onu evi terk etmeye zorlar. Yürür gider... Bir akşam vakti bir keşiş onunla ilgilenir; Muhterem Peder kalpten gelen merhametle onu evine alır, yıkar, paklar, yatacağı zaman da onu cinsel arzularına alet etmek ister; neyse keşiş yaşlıdır, başaramaz. Fakat, konu, komşu keşişin gulamperest (oğlancılık) huyunu bilmektedirler; çocuk sokağa çıkarken başına bir kova çirkef suyu dökerler; böyle yazıyor **Rousseau** 'İtiraflarım' adlı kitabında. Neyse uzatmayalım; **Rousseau** Paris'e varır; yaşı da büyümüştür biraz.. Bu seferde ayıcının kızı **Téreza** onu kendine koca yapar; çocukları olur, onları yetim mektebine koyarlar.

Zamanının Paris'i aydınlık-Lumière devrini yaşamakta, **Diderot, Dalembert** harıl harıl Fransız Ansiklopedisi'ne yazılar hazırlamakta, **Voltaire**, beş santime sattığı broşürleriyle servet yapabilmektedir. **Rousseau**, müzik notalarını kopya ederek geçinmekte.. Gel olur, git olur, Dijon Akademisi bir yarışma açar; "Bilimler insan ahlakını bozar mı, düzeltir mi", denmektedir. **Rousseau**'ya gün doğmuştur; güzel bir üslupla, ömrünün ilk düşüncesini kağıda kusar; bu olumsuz bir tezdir, ama yarışmayı kazanır, o artık tanınmış bir yazardır; **Diderot**'nun, **Dalambert**'in **Voltaire**'in dostudur. **Diderot**, Vincenne Kalesi'nde hapistedir. Onu ziyarete gitmek için yaya olarak yola koyulur. Yolda uykusu gelir bir ağacın gölgesinde biraz kestirir; uyandığı zaman güneş tepesini kaynatmıştır, hemen kaleme sarılır; *İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağını* yazar; bir başka gün, **Voltaire**'in kazandığı paralarla Cenevre'de Fernay Şato'sunu satın aldığını ve orada bir tiyatro kurmak niyetinde olduğunu öğrenir, tepesi atar, dostluk mostluk dinlemez, Cenevre Belediyesi Başkanı'na hitaben bir mektup döşenir, bu namussuz herife yüz vermeyin diye ricada bulunur; zira tiyatronun, insanların ahlakını bozduğuna inanmaktadır. *Toplum Sözleşmesi, Bir Keşişin Din Öğretimi, Emil ya da Eğitim* kitapları birbirini takip eder. Artık **Rousseau** çok aranır bir adam olmuştur. **Marechal de Luxembourg** ona Chambord Şatosu'nun muçtemilatında (uşaklar, hizmetçiler için yapılan ek bina) yer gösterir, ama hergün gel **Rousseau**, biraz sohbet edelim, der. Hemen orayı terk eder; İngiliz lakistlerin-

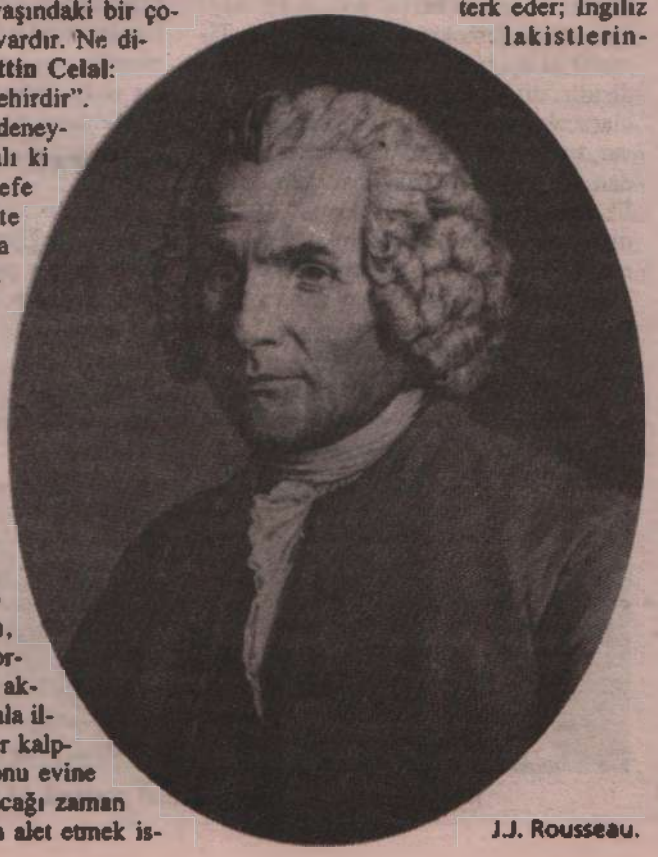

J.J. Rousseau.

den (Locke'tan etkilenmiş) ampirist **David Hume** davet eder, yine aynı hikaye, **Rousseau** yaşamında, bir kere bile ev kirası vermemiştir, kuruntuludur, dalgındır, bir gün kendisine bir at arabası çarpar ve ölür; kendi vasiyeti gereği Hermenonville'de Peupliers-Kavkalıklar adasına gömülür.

Bu satırların yazarı, bu, herkesin bildiği yavan şeyleri neden tekrarlar, diye sorar birisi. Elbette, okuyucunun uykusunu getirmek için değil... Bunun iki gerekçesi var. Biri, hiçbir eğitim ve öğretim görmeden bir insanın, **Rousseau**'nun, bütün evrensel değerleri aşabileceğini göstermek; ikincisi, bütün eğitim ve öğretimlerden geçip bir insanın hiçbir halt edememesi kaygısı. Bu, ikinciye kendimi örnek olarak göstermeme izin verin. Oh, ne mazohizm diyecek akıllı adam, varsın desin.

Bir sabah vakti, dedemin tütün tenekesinden 6 altın lira çalarak yollara düştüm; tıpkı **Rousseau** gibi 13 yaşındayım, elimde sadece bir Fransızca sözlük, değiştirecek iç çamaşırım bile yok. Bir kere sınırı geçersem, Gazi Hazretleri beni korur diyorum. Mersin'de köhne Konya Vapuru'nun güverte yolcuları arasındayım; ver elini İstanbul... Sekiz gün, sekiz gece halatların üzerinde, güzelim Akdeniz; tıpkı **Bayan Warren** gibi beni de tebhirhane (eskiden belediyelerde, bitlenen insanların basınçlı sıcak buharla temizlendiği yerler vardı, onlara tebhirhane denirdi) müdürünün metresi, kırk yaşlarında **Melahat Hanım** misafir ediyor... Ve ertesi gün, CHP İstanbul Başkanı **Cevdet Kerim İncedayı**'yı gör, diyor bana. Bu suretle okula kaydediliyor, Kadırga'daki üniversite öğrenci yurdunda misafir ediliyor, akşamları **Emin Efendi** lokantasında bedava yemek yiyorum. Evet, diyorum Gazi Hazretleri gerçekten varmış... Sonra Bahriye Mektebi, Heybeliada'da. Sonra kılıç kuşanma, sonra 38'de **Mustafa Kemal** ölür ölmez kovuluyoruz... vs. vs. Bütün eğitim ve öğretim kademelerini başarı ile aştım; hiç okul yüzü görmemiş **Rousseau**'nin tırnağı bile sayılmam. Gerçi ondan daha bilimsel düşünüyorum ama, ömrümün varı külüstür bir kitap yazdım: "Toplum Praxiolojisi", onu bile bastıramıyorum. Oysa ki **Rousseau**'nun boyu kadar kitabı var ve şöhreti dünyayı tutar. Her neyse, bu **Rousseau** meselesi artık kabak tadı verdi; bunu tatlıya bağlamak ve asıl konuya geçmek gerek. Yani, **Rousseau**'nun mezartaşını yazmalı artık. Bunu da aynen Larousse ansiklopedisinden aktarıyorum: "O, müzik ve zarafet işledi. Bütün ömrünce servete karşı savaştı ve zalimleri, iki yüzlüleri, gelecek düşkünlerini küçümsedi. Çocukların kaderini yumuşatıp, babaların mutluluğunu arttırdı; "Yeni Héloise" romanında pişmanlık yolunu açarak aşıklara gözyaşı döktürdü. O, bütün erdemli insanlar gibi umut içinde yaşadı ve öldü ve piç doğan bahtsız çocukların davasını yüklenerek takibata uğradı. Tembellik ve iddialı olmanın her zaman karşısında oldu; şehvetperestçe alçaklığın, insan ruhuna ıstırap verip onu hiçbir zaman yükseltmeyen, aksine, şuura budalaca boş gurur veren ve insan zekasına bir Neuchatel burjuvazisi davranış getiren faydasız ve tembel uğraşları yerdi. Toplumda her bireyi adalette ve sosyal anlaşmalardan sorumlu bir vatandaş haline getirmeye, yani, bu anlaşma bozulduğu zaman bu anlaşmayı korumayı insan hürriyetinin doğal bir esası olarak sa-

vundu...". Yani **Rousseau** için Fransız ihtilalini o hazırladı, demeye getiriyor ansiklopedi.

Bu satırların yazarı her zaman Marx Praxiolojisi'ni anlamaya çalıştığı gibi **Rousseau**'ya da şapka çıkarmaktan geri kalmamıştır. Dışarda ve içerde, her derecedeki öğretim ve eğitim kurumunda tam yetkili bir öğretmen olarak, politikanın eğitime etkisine karşı bir Don Kişot masumiyetiyle, gizli kapaklı olsa da savaş vermiş olması hep bundandır.

Ben, medresede bir ay okudum; 8 yaşında idim. Eski Türkçe okur, yazardım ve aruz vezni biliyordum; dedem ve arkadaşları öğretmiş. Medresede dua öğrenecek ve belki de Kur'anı azimülşanı ezberleyecektim. Medrese, Habib-Necar Cami'nin içinde bir oda, duvarları paslı, 3x5 metre boyutlarında. Yerde bir hasır, etrafı rahlelerle çevrili. Baş tarafta geniş bir minder ve önünde büyük bir rahle; rahlenin yanında dört uzun kızılcık sopası, duvarda ipleri sarkık bir falaka asılı. Minderde hoca oturur, caminin imamı; diğer rahlelerin arkasında Kur'an ezberlemeye çalışan ileri yaştaki öğrenciler, hasırın üstünde boynunda cüz kesesi 20-25 çocuk; hepsi veliler tarafından 'eti senin, kemiği benim' diye hocaya teslim edilmiş. Öğretim başlıyor; konu arap harflerininin sesini değiştiren, esre, üsre, ötre ve tişti. Ders başlıyor: Elif küsüennik, Beyküsübennik, seyküsüsennik koro halinde tekrarlanıyor. Çocuk, yanlış mı okudu veya sustu mu, en uzakta da olsa kızılcık sopası başında şaklıyor; okula geç mi kaldı, ya da helada fazla mı eğlendi veya başka bir suç mu işledi yatır falakaya...

Rousseau Montmorency'deki küçük evinde.

TÜRKİYE VE FRANSA İZLENİMLERİM

1943 senesinde Edirne Lisesi'ne Fransızca ve Sosyoloji öğretmeni olarak atandım. Müdür, yardımcıları, öğretmenler, öğrenciler, sınıf, kara tahta ve el kitapları. Benden eski bir matematik öğretmeni vardı; Erzurumlu dadaş, **Fahri Belek**, Prof. **Bizèce**'in asistanı imiş, cin gibi bir adam... Bir gün bana **İsrail Efendi**'nin şaraphanesinde dedi ki; sakın görünüşe aldanma, burada gördüğün öğretmenlerin çoğu devşirme, hep ilköğretimden kurs görüp gelmişler, gece el kitaplarını anlayabildikleri kadar okurlar, gündüz çocuklara tekrar ederler, sonra da onları, otoriteleri yükselsin diye imtihanda çaktırırlar. Darülfünun okumuşlar da var içlerinde, onlar daha da zalim... Şimdi ne olacak, diye düşündüm içimden; **Behice Hanım**'ın sosyoloji asistanlığını ve **Dr. Saim Ali** ve **Agop Bey**'lerin dilbilim asistanlıklarını kabul etmemiştim, parasının azlığından ve sağlam kadro olmadıkları için; evliydim, iki çocuğum vardı. Eh olan olmuş; bu toplulukta yaşayacaktım. İlk ağızda, öğretmenler tarafından su götürür bir anlayışla karşılandım; dostluğum aranır gibi idi. Fakat öğrencilerle ilişkilerim anlaşılınca, öğretmenlerle ilişkilerim çatallaştı.

O zamanlar öğretmen sınıfa girince öğrenciler ayağa kalkarlardı; ben bunu yasak ettim. Öğretmen kürsüde oturur dersini tekrarlardı, ben, ya bir sıraya ilişip oturmayı, ya da öğrencilerin arasında dolaşmayı, onlarla şakalaşmayı tercih ettim; çocuklar beni başlarını çevirerek takip ediyorlardı. Hep Fransızca konuşuyordum, çocuklar beni anlamıyorlardı; canları cehenneme, diyordum içimden, birgün gelir anlarlar. Ödevim buydu. Asıl direkt yöntemde buydu; gramer göstereceğime, **Baudelaire**'in 'La mort des amants' (aşıkların ölümü adlı bu şiir; 1856 yılında mahkeme emriyle **Baudelaire**'in *Elem Çiçekleri* adlı kitabından çıkarılmıştı) şiirini okuyordum onlara, kitaplarında yoktu, pek anlamadıkları halde gözleri parlamaya başlamıştı bile... Birgün rahmetli Milli Eğitim Müdürü **Yusuf Cemil Bey** -o da Fransızca gösteriyordu- beni bir kenara çekti ve dostça; evvel sağlam bilgi lazım, dedi sonra ileri etütler. Ben böyle yapmıyorum dedim, çocuklar kendi kitaplarından sağlam bilgiyi kendileri alsın. İstersen gel sınıfıma bakalım beğenecek misin, diye de ekledim. Tıpış tıpış geldi ve çok beğendiğini söyledi. Bir başka gün 12. sınıf öğrencilerine Lumiere çağı yazarlarını incelemeyi ev ödevi olarak verdim; kaynak gösterdim. Müdürün odasında 31 cilt Fransız Ansiklopedisi vardı; hiç el değmemiş... Çocuklar istemişler, birinci defa müdür vermiş; ikinci defa geldiklerinde evladım demiş, bunlar yeri doldurulamayan eserler, hocanıza söyleyin başka kaynak göstersin... Kafam kızdı, sınıfı terkettim, müdürün odasına daldım. Dışarda kar yağıyordu; dedim ki, efendim lütfen hademeleri çağırtın, bu kitapları karın üstüne atsınlar, çocuklar teneffüse çıkınca üzerlerine işesinler, ta ki, ilerde biri gelipte bu kitaplara hiç el sürülmediğini görmesin. Sonra gel oldu, git oldu, 1951 senesinde Milli Eğitimde bir demokratik eğitim modası çıktı; bu konuda bir rapor hazırladım, kabul edildi. O zaman ki müdür Boşnak **Ömer Beygoviç** (**Ömer Beygo**) idi; halkçı diye Adana'dan Edirne'ye sürülmüş... Herhalde, şimdiki **İzzet Beygoviç**'in büyük amcası olacak... Neyse uzatmayalım; biz tezgahı kurduk. Okulu öğrenciler idare edecek; disiplin için, arkadaş mahkemeleri seçimi yaptık; öğretim, çocuklar kendileri öğrenecekler, el kitabı, çocukların kendi defterleri... Ya öğretmen, bu dinozor ne olacak; sınıfları dolaşan, etliye, sütlüye karışmayan birer danışman. Öğrenci temsilcileri öğretmenler kurulunun doğal üyeleri. Birgün, müdürle ben, bir öğrenci genel kuruluna, dinleyici olarak girmek için izin istedik; verdiler. Bir ara **Beygo**, parmak kaldırıp söz isteyecek oldu, öğrenci genel başkanı: "Sizi bunun için mi içeri aldık, demesin mi", ben **Beygo**'nun eteğini çektim, otur, dedim, oturdu.

İşler yürüye dursun, öğretmenlerin dedikodusu ayyuka çıktı, bütün şehre yayıldı; bolşeviklik geldi diyenler olmuş. Bir sütunun arkasında benim duyacağım şekilde üç öğretmen: "Onu, (yani beni), dövelim, sonra vicdanı ile baş başa kalır, bizi affeder." diye konuşuyorlardı. Oysa ki raporu kabul eden yine kendileri, neyse dövmediler.

Okul, yukarda saydığımız prensipler gereğince mükemmel yürüyordu. Öğrenciler burunları kaf dağında, birer şövalye kesilmişlerdi, Müsamereler, birbirini takip ediyordu. Ama kötü olaylar da eksik değildi; tarih öğretmeninin müsamere gecesi bir öğrenci kızı karanlık sınıfa sokup bir şeyler yaptığını öğrenciler görmüş, hocayı hapse attılar. Gençlerden hoşlanan bir hanım öğretmen, anne şefkati ile revire gider, çocuklarla yatarmış, dediler. Oysa ki o hanım öğretmenin eski kocası, İstanbul Maarif Müdürü iken bir başöğretmeni severmiş, sonra da kızına dadanmış. Başöğretmen yer mi; tabancayı almış, makamında hazreti üç kurşunla yere sermiş; adam ölmemiş fakat... Eh, ne yapsın, eski karısı da revire dadanmış. Bütün bunlar yetmiyormuş gibi, bir de kaza oldu, bir öğrenci voleybol seyrederken elektroşok oldu ve öldü. Kötülük yalnız gelmez, der Fransızlar; müdür **Beygoviç**'te herkesin içinde, Bakan **Tevfik İleri**'ye, ana avrat küfretmez mi... Allah vermesin beş müfettiş akbaba sürüsü gibi liseye üşüştüler; demokrasinin dozunu kaçırdınız dediler ve sonra da hepimizi İstanbul'a sürdüler.

Bizde işler böyle de, dünyada değil mi, diyecek akıllı adam, haklıdır, ama alacaklı değil. Bu kötü öğretmen, yani bendeniz onları da görmeye çalıştı... 1959 senesinde, Roma'da bir lisenin işleyişini görmeye heveslendi. İtalyan Dışişleri'nin bir yazısıyla, üniversite doçenti unvanı ile Avogadro Lisesi'ne gönderildi. Son sınıfta bir tarih dersinde. Öğretmen hem tarihçi, hem felsefeci. Öyle ya, felsefe bilmeyen tarih gösterirse iş sıkıcı bir kronolojide biter, tarih bilmeyen bir felsefecininki ise anlamsız bir spekülasyondan ibarettir. Neyse, ders başladı; hanım öğretmen bir çocuğu derse kaldırdı; çocuğun elinde defteri; arkadaşlarına Mora isyanını anlatacak. Bilerek anlattı da, kendisi hazırlamış. Ukalalığım tuttu, söz istedim ve dedim ki: Kendi öz kızkardeşinden iki çocuk yapan **Lord Byron**'nun Mora yarım adasına gelip Osmanlı'ya karşı savaşmakta hakkı var; nitekim Anadolu halkları da defalarca Osmanlı otokrasisine karşı başkaldırmışlar ve hatta, tımar, zeamet beyleri asker vermemeye başlamışlardı. Sınıfta, sürekli alkışlar. Diyeceğim ki, öğretmen birşey öğretmez, öğrenci kendisi yazar defterini, ve sınıfta savunur tezini Roma liselerinde.

Fransa'da da işler böyle yürütülür; nasıl biliyorsun, diyeceksiniz... Raslantılar sağ olsun; dokuz torunumdan yedisi seneler var liseyi bitireli, onların defterlerine hep bakardım, birer el kitabı adeta, hep bilimleri yeniden kendileri kurmuşlar. Birgün daha lisede iken baş torunum **Nicolas**, bana geldi dedi ki, Papi, bizim matematik öğretmeni **Korkut**, Türkmüş, iyi bir öğretmen, hem de hoş bir adam. Türkler kibar insanlardır, dedim. Sor bakalım anasının adı neymiş diye ilave ettim. Çocuk sormuş; **Saffet**, demiş öğretmen. Bizim **Saffet Korkut**, Dil-Tarih'te profesör, **Behice Boran** muhitinden. Neyse adamı yaka paça eve getirdik, dostluk kuruldu; dört torunumu da o yetiştirdi, dosyalarını hazırladı, hepsi mühendis oldular. Birgün yemekte; öğrenciler seni seviyorlarmış dedim, söyle bana nasıl okutuyorsun... Cevabı aynen şu: Canları cehenneme piçlerin, niye okutacakmışım, kendileri öğrensinler; ben konuyu veririm sonra tahtaya çekerim dürzüleri, işin içinden çıkamazlarsa, yol gösteririm; çocuk Öklit berisi matematiği yeniden keşfetmelidir. **Korkut**, şimdi Merakeş'te; Maroklu çocukların matematiği yenjden keşfetmelerine yardım ediyor. İşte kıssadan hisse...

Fransa'da da, İtalya'da da Milli Eğitim Bakanlıkları var; fakat hiçbiri liselere burunlarını sokamaz. İmam Hatip Liseleri açamaz; onu keşişler yapsın der, hem de laisizmi kıskıvrak bağlayarak. Bizde öyle mi ya ; Allah vermesin, çarşı pazarda özel dershaneler, hıyar satar gibi bilim satıyorlarmış; tıpkı Atina yıkıldığı sıralarda sofistlerin yaptığı gibi.

SONUÇ YERİNE

21. yüzyılın başlarında 90 yaşında olacağım; işçi iktidarının ilk kabinesini **Sayın Perinçek** kurarsa eğer, ona sözüm geçer; beni 24 saatliğine Milli Eğitim Bakanı yapmasını rica edeceğim. İlk iş olarak adımı değiştireceğim, nüfusta... **Emrullah Efendi** olacak ve şöyle diyeceğim; ah, şu Milli Eğitim Bakanlığı ve onun nereden çıktığı bilinmiyen talim terbiye davası olmasa okullar, öğrenciler tarafından ne güzel idare edilirdi. Ve derhal ulemayı toplayacağım -tabir benim değil, rahmetli **Tevfik İleri**'nin- Milli Talim Terbiye üyelerine diyeceğim ki, istifa dilekçelerinizi hazırlayın, Meclis'e gideceğiz. Sayın Meclis Başkanı **Sadık Usta**'ya sunacağız; sonra garajlara gidip bir eski minibüs alacağız. Ver elini istanbul... Yakamozların çaktığı, kılıç balıklarının yemlendiği saatlerde küçüksu koyunu tutarız herhalde. Minibüsü yuvarlayıp boğazın sularına, sülün gibi iki yakayı birleştiren köprüye çıkacağız. **Yahya Kemal**'ın: "Kurtul varlığının dar hemderesinden / At kendisi ruh ol." mısrasını tekrarlayarak kendimizi Boğaz'ın sularına atacağız. Önce talim terbiye üyeleri, sonra ben... Ben bahriyeliyim nasıl olsa elbette kıyıya çıkarım. İlk endişem şu olur: bunların etiyle balıklar İngiliz inekleri gibi delirmeseler bari...

1 Nisan 1996/ Paris

Bektaşi, Alevi ve Ehl-i Hak söylencelerindeki Kalenderi etkisi

Göçebe 'aslan ve yılan', yerleşik 'duvar'a karşı

Martin Van BRUINESSEN
Çev. Dr. M. Kürşat BOZKURT

Yürüten cansız duvar
Hacı Bektaş-ı Veli...

Güney Kürdistan'da yaşayan Ehl-i Hak'ların yollarının kurucusu olduğuna inandıkları Sultan Sahak'ın (15. yüzyılda yaşadığı sanılır) çok yaygın olan bir söylencesi, Bektaşi kültürüyle ilgili çevrelerde iyi bilinir:

İLK ERMİŞ: PİRDİWAR'DA

"Sultan Sahak, öğretisini dünyaya yaymaya hazır olduğunda Şirvan nehrinin üst bölümünde Pirdiwar yöresinin Hawraman mevkiinde, dört müridiyle birlikte yerleşmeye karar verdi. Usta bir duvarcı olan müridi Davud, nehrin yakınlarında bir ev yapmaya başladı. Ancak, seçtikleri ev yeri, büyük mucizeler yaratma yeteneği olan Pir Mikail'in ruhsal egemenlik bölgesinde bulunuyordu.

Pir Mikail, bölgesine yerleşen bu ermiş ile müritlerinin varlığından rahatsız oldu ve güçlerini sergileyerek onlara gözdağı vermeye karar verdi. Vahşi bir aslana bindi ve zehirli bir yılanı elinde kamçı gibi sallayarak Pirdiwar'a doğru yola çıktı. Pir'in geldiğini doğaüstü gücü ile bilen Sultan Sahak, Davud'a inşa ettiği duvara bir eyer koşmasını söyledi ve Pir'e ne istediğini sormak için yola çıkmak üzere duvara bindi. Dörtnala yola çıkan duvarın üstünde Sultan'ın arkasında Davut da oturuyordu. İki süvari Şirvan nehrinde buluştular, ancak Sultan Sahak buluşma yerine geldiğinde kendini görünmez kıldı. Duvarın üstünde tek başına görünen Davud, Pir'i dostça selamladı, Pir ise öfke içinde,

'Ne demek oluyor bu? Bazı doğaüstü yetenekleri olduğu söylenen Sultan Sahak'ı göreceğimi sanıyordum. Oysa karşımda duvarlar ile basit hileler yapan sıradan bir sihirbaz çırağı duruyor' dedi.

Davud sabırlı bir sesle yanıt verdi, 'Ben Sultan'ın sadık bir izleyicisinden (gulam) başka bir şey değilim, Sultan'ın dışında hiçbir şeyin varlığı yoktur!'

Pir Mikail, Davud'a efendisini çağırmasını söyledi ve Davud daha arkasını dönemeden Sultan Sahak bir anda ortaya çıktı. Sultan'ı gören Şirvan nehri mutluluk içinde çağıldamaya başladı. Nehrin coşkusu öyle bir ses çıkarıyordu ki, iki yakadaki kişilerin birbirini duyması olanaksızdı. Sultan Sahak, Pir'e nehri susturmasını söyledi, ancak Pir bunu başaramadı. Bunun üzerine Suların Tanrısı olan Sultan Sahak nehre sessiz olmasını söyledi ve Şirvan nehri Sultan'ı dinledi. Sultan Sahak, Davud'a sihirli halısını (galiçayi kudret) nehrin üzerine sermesini söyledi ve halıya oturdu. Pir Mikail'in aç olduğunu gören Sultan elini suya soktu ve Pir'e bir tabak içinde pişmiş balık uzatarak, balığın tek bir kemiğini bile kırmadan yemesini söyledi. Pir yemeğini bitirdikten sonra nehirden çıkan bir başka balık Sultan'a, 'Benim zavallı eşime ne yaptın? Onu şu adama mı verdin? Eşimi geri vermeni istiyorum! Ey Suların Tanrısı lütfen eşimi bana geri ver!' dedi. Sultan, bunun üzerine Pir'den balığın sağlam kemiklerini geri aldı, balığa yeniden can verdi ve onu nehire bıraktı. Bunları gören Pir Mikail, Sultan Sahak'ın ruhsal gücünün üstünlüğünü kabul etti ve o günden sonra Sultan'ın inançlı bir müridi oldu." (1).

Dalahu Ehli Hak'ları arasında çok yaygın olan bu söylencenin birçok değişik biçimi bilinmektedir. Bu çeşitlemelerde ortak bir özellik çok belirgindir. Kurban edilen bütün hayvanların kemikleri asla kırılmamalı, bütünlükleri korunmalıdır; böylece "Sultan Sahak'ın onların ruhlarını özgür bırakabileceği"ne inanılır. Bu kuralın mantığına uygun olarak diğer söylencelerde de (2) balığın kemiklerinden yeniden yaşam bulmasına çok benzeyen öyküler yer almaktadır. Bu konuya daha sonra yine döneceğim, ancak önce "yürüyen duvar" mucizesini biraz daha yakından inceleyelim.

Bir aslana binerek elinde kamçı gibi bir yılan sallayan rakibi ile, ondan daha üstün güçlere sahip olan ulu bir kişinin duvara binmesi ve onu harekete geçirmesi biçimindeki bu söylence, geniş bir coğrafyada anlatılır. Sultan Sahak'ın dünyaya birçok kez gelerek kendisini değişik kişilerin bedeninde gösterdiğine, Hacı Bektaş Veli'nin de bu kişilerden biri olduğuna inanılır.

Ayrıca, kozmik önem taşıyan olayların kendilerini belirli aralıklar ile yinelediklerine inanılmaktadır. Gerçekten de, Sultan Sahak dünyanın herhangi bir yerinde, şu anda aslana binmiş rakibine karşı duvar üstünde ve bir başka görünüm ile yürüyor olamaz mı? Ehl-i Hak bakış açısıyla bile şu soru akla geliyor: Bu kadar sık yinelenen bir olayın anlamı (kozmik ya da sosyolojik) ne olabilir?

BEKTAŞİ-ALEVİ ERENLERİ

Hacı Bektaş'ın kazandığı bu karşılaşmanın, en erken dönemlere ait olduğu düşünülen biçimlerinden biri 15. yüzyıl sonuna ait bir *Velayetname*'de yer alır. Hacı Bektaş Veli'nin buradaki rakibi Mevlana Celaleddin Rumi'nin bir müridi olan Hacı Mahmud Hayrani'dir. Bu söylencede, Hacı Bektaş seccadesini bir kayaya serer ve kayaya hareket etmesini söyler, bunun üzerine pişmanlığını belirten Hacı Mahmud, Hacı Bektaş'ın üstünlüğünü kabul eder (3). Bu söylencenin daha yakın tarihli biçimlerinde Hacı Bektaş seccadesini kaya yerine bir duvara sermekte ve onu rakibine doğru sürmektedir. Mistik özellikler taşıyan rakibi (bu rakip kesinlikle vahşi bir aslana binmektedir ve elinde kamçı gibi kullandığı bir yılan vardır) Ahmet Bedevi (4), Ahmet Rıfai (5) ya da Hacı Bayram'dır (6). Bu üç ermiş kişinin Bektaşilere rakip olan üç mistik yolun kurucuları olması, Bektaşi dervişlerinin söylenceyi kendi gereksinimlerine uygun biçimde uyarladıklarını düşündürüyor. Bu uyarlamanın çok abartılı bir biçimi; Rum ereni Çarambulas'ın, Hacı Bektaş'ın Hıristiyanlaştırılmış bir benzeri olarak sunulmasında görülebilir. Bu söylencede, Hıristiyan ermiş duvarı, bir aslan üzerinde gelen Muhammed'in üzerine sürmekte ve onu yenmektedir (7).

Günümüzün Bektaşi çevrelerinde bu söylence değişik tarikatlar arasındaki çekişmeyi yansıtan bir öykü ya da mucizevi bir yarışma gibi algılanmaz. Birçok Alevi ve Bektaşi danışmanım, bu söylencede Hacı Bektaş'ın rakibinin kendisi de ünlü bir Bektaşi ereni olan Karaca Ahmet olduğunu belirtti. Üsküdar'daki Karaca Ahmet türbesinde bulunan nispeten yakın tarihli bir belgede, erenlerin birbirine karşı değil, birlikte yol aldıkları belirtilmiş, çelişki değil uyum içinde oldukları öne çıkarılmıştır (8). Söylence dıştan gözlenen çelişki ve çekişme yerine içsel uyumu ifade etmek amacıyla dile getirilmektedir.

Dersim'in Kızılbaş (Alevi) Kürtleri ise aynı öyküyü çok farklı kahramanlar ile anlatmaktadırlar. Söylencenin Dersim çeşitlemelerinde aslanlı sürücünün Kureyşan aşiretinin efsanevi atası, duvarın üstündeki sürücünün ise Bamasuran (Baba Mansuran) aşiretinin ünlü atası Baba Mansur olduğu anlatılır. Söylencede Baba Mansur'un mücadeleyi kendi gücüyle değil, "Hacı Bektaş'tan aldığı güçle" kazandığı belirtilir (9).

Yürüyen duvar efsanesi, çeşitli biçimleriyle Küçük Asya'da çok yaygındır ve Anadolu'nun birçok yöresinde duvarın kalıntılarının olduğuna inanılır. Dersim'in Kardere köylüleri, Baba Mansur'un duvarının, Baba Dujik Dağı'nın (10) kuzey yamaçlarındaki kendi köylerinde olduğunu iddia ederken, Bumke'ye de ise Mazgirt yakınlarındaki Mohonu bölgesinde bulunduğu ileri sürülmektedir (11). Ermiş'in bindiği duvarın Hacıbektaş Köyü'nde olduğu halk arasındaki en güçlü inançtır (12). De Cholet, duvarın kalıntılarının kendisine Kırşehir yakınlarında gösterildiğini (13). söylerken, 17. yüzyıl gezgini Evliya Çelebi Hacı Bektaş'ın duvarını Saru Bey bölgesinde gördüğünü yazar (14). Balkanlar ve Türkiye'de konuyla ilgili birçok resimli belge olduğu bilinmektedir (Resim 1).

Bektaşiler ve Aleviler arasında bu kadar yaygın olan efsanenin, aynı biçimiyle Ehl-i Haklar arasında da yaşaması çok olağandır. Öte yandan bu söylen-

Resim 1: Duvarın üstündeki Hacı Bektaş aslanı süren ve elinde bir yılan tutan rakibinin (Karaca Ahmed ?) üzerine gidiyor. Arka planda, her ikisinin de öğrencileri yarışmayı izlerken görülüyor. Bu resmin yapıldığı yer bilinmiyor; 1979'da Hacı Bektaş köyünde birçok fotoğrafının satıldığı saptanmıştır.

cenin çok uzak kültürlerde de gözlenmesi, olayı sadece Bektaşi kültürünün etkisi ile açıklamayı güçleştirir.

HİNDİSTAN'DA GÖRÜLEN BİÇİMLER

Birkaç yıl önce Multan (Sind eyaleti, Pakistan) bölgesinde satın aldığım, halk arasında çok sevilen bir dini resimde iki Hintli Müslüman ermiş tam da Ehl-i Hak söylencesindeki gibi bir yarışma içinde tasvir edilmişlerdi (Resim 2). Bu resimde sol yanda gösterilen yarışmacı, bir kaplanın (Hindistan'da kaplan, aslanın yerini alır) üzerindedir ve yine bir yılanı kamçı gibi sallamaktadır; sağ tarafta çizilen ve daha üstün yetenekleri olan ermiş ise hareket halindeki bir duvarın üzerinde alana girmektedir. Ehl-i Hak söylencesinde olduğu gibi yarışma bir nehrin kıyısında olmaktadır. Resim 1'de görülen Hacı Bektaş'ın duvarı da altından nehir geçen bir köprüye ait olduğunu çağrıştıran yapıda çizilmiştir. Eldeki bilgiler resimdeki ulu kişilerden, kaplanı süren ermişin Şah Madar Sahip, diğerinin ise Şah Mina Sahip olduğunu ve bunların 15. yüzyılda yaşamış ünlü din bilginleri olduğunu gösteriyor. Şah Mina Sahip'in dergahı (ve türbesi) Lucknow'dadır (15).

Bu ulu kişilerle (16) ilgili belgelerin hiç birinde efsanedeki yarışmayla ilgili bilgi olmamakla birlikte, halk arasında güçlü bir sözlü gelenek yaşamaktadır. Bu kişilerin çok çelişkili dinsel birikimlere sahip olmaları ilgi çekicidir. Şah Mina'nın *Malfuzat* (Kaydedilmiş Sohbetler) adlı yapıtı, kendisinin "yüksek" geleneklerden beslenen ortodoks bir "sufi" (kendini tanrıya adayan, kendi özü ile tanrı özünü bir sayan kişi) olduğunu doğrulamaktadır. Müslümanlığı kabul etmiş Suriyeli bir Yahudi dönmesi olan, mucize sergileyici Şah Madar'ın ise yıllarca mistik dervişleri izleyerek doğu kültürünü araştırdığı, sonunda Hindistan'a ünlü bir ermiş olarak yerleştiği bilinmektedir. 17. yüzyıl hagiyografı (kutsal şeylerle ilgili eser) *Mirat-ı Madari*''de Şah Madar, en akıl almaz mucizelerin yaratıcısı olarak yer alır. Ortaçağın sonlarında Hint-İslam dünyasında çok yaygınlaşan, belki de Yogi'lere (Hint filozofu Yoga'nın taraftarı) en çok benzeyen Müslüman tarikat olan Kalenderi grubundan bir tarikata bağlı Madari dervişlerinin tek lideri oldu (17).

Yürüyen duvar söylencesinin bu denli yaygınlaşmasının gerçek nedeni belki de, kural tanımayan ama büyük bir mucizevi etkiye sahip olan Madari dervişleri karşısında Şah Mina müritlerinin, kendi liderlerinin üstünlüğünü sergileme gereksinimi duymalarıdır. İki ermişin yaşadıkları yıllar göz önüne alındığında söylencenin 15. yüzyılın ikinci yarısından önceye ait olma olasılığı zayıftır. Bektaşi yazılı belgelerinde efsanenin ilk olarak yer aldığı dönem de aynıdır (*Velayetname*'de söylencenin geç bir biçiminin yer almadığını kabul etmemiz koşuluyla). Bu anlamda, söylencenin Bektaşi biçiminin, Şah Mina efsanesinden alındığını söylemek çok güçtür. Tersi ise, zamansal olarak mümkün olsa da bir başka nedenle zayıf bir olasılıktır. Söylencede, **Digby** ve **Rizvi**'nin (18) incelemelerinde belirtildiği gibi Yogi etkisindeki ortaçağ Hint motifleri egemendir. Bu nedenle bizim, söylencenin bire bir aynı biçimini daha az tanınan iki Hint-Müslüman ermişi, Seyyid Taciddin Şersawar ile Şeyh Kutbuddin Mannawar

Resim 2: Yürüyen duvar üzerindeki Şah Mina Sahip, kaplan üzerindeki Şah Madar Sahip'i selamlıyor. Orijinal resimin altındaki yazıda yılanın bir kamçı olduğu belirtilmektedir. Resmin ortasında Şah Mina'nın Lucknow'daki camili dergahı görülüyor. Modern bir polikrom baskı olan bu resim, 1975'de Multan'dan (Sind eyaleti, Pakistan) satın alınmıştır.

Hansoy arasında yaşanmış olarak anlatıldığını saptamamız çok şaşırtıcı bulunmamalıdır (19).

Ayrıca, erken Hint-Müslüman kaynaklarında bu söylencenin bazı bölümlerini bulduğumuzu belirtmemiz gerekiyor. 14. yüzyıl Pencabi sufilerinden Abu Ali Kalender'in "bir duvar üzerinde yol aldığı" belirtilmiştir (20). Yürüyen duvar söylencesi, Delhili Şeyh Nizamüddin'in (1308'de kaydedilmiştir), Sarakhslı Şeyh Lokman (10. yüzyıl) ile ilgili bir konuşmasında yer almıştır. Şeyh Lokman şeriatın yasaklarını çok iyi bilmiyordu, kendisini ağır biçimde eleştiren ermişlere karşı, bindiği duvara "Allah'ın emriyle yürümeye başla" dedi ve duvar yürümeye başladı. Şeyh Lokman duvarın üstünde kendini eleştiren ermişlerle buluşmaya gitti (21).

Aynı Şeyh Lokman, Şeyh Ebu Said b. Ebu'l-Hayr Horasani'ye ait olduğu kabul edilen deyişlerin toplandığı bir eser olan *Asrar-ı Tevhid*''de bir çok kez anılır. Bu eser 1180 yılında bir araya getirilen belgelerden oluşmuştur. *Asrar-ı Tevhid*''de yürüyen duvar olayından söz edilmez, ancak bir bölümünde Beyazıd Bestami'nin "bir aslana bindiği ve elinde bir yılanı kamçı gibi salladığı" belirtilir (22).

Bu dönemin, sufi söyleminde, yürüyen duvar efsanesinin doğduğu yıllara uyduğunu düşünüyorum. Yarışmanın Horasan bölgesinde gerçekleştiği ve buradan Hindistan ile Batı'ya yayıldığı tezi oldukça gerçekçi. Bize göre ne Beyazıd, eline yılan alıp kaplana binen ilk kişiydi, ne de Lokman duvara yürümesini emreden ilk ermişti.

İSLAM DÜNYASININ ÖTESİNDE

Bir Hindolog dostum, Hindu-Budist geleneğinde (23) yer alan "seksen dört sidda efsanelerinde" benzer mucizelerin bulunduğu konusunda dikkatimi çekti.

Siddalar, 11-12. yüzyıl ve sonrasında Kuzey Hindistan Hinduları arasında çok yaygın olan dinsel-büyüsel bir akımın ilk kurucularıdır. Brahman geleneğinden oldukça uzak olan bu akım, "çoğunluğu, Şivaistik (Hinduların yıkım ve yeniden doğum tanrısı Şiva'ya ilişkin) özellik taşıyan ama bazıları da Budist olarak tanımlanabilen çok sayıda büyücülük ve simyacılık ile ilişkili uygulama ve geleneğin doğuşuna kaynaklık etmiştir" (24). "Büyüsel mükemmelliğe" ulaştığına inanılan "siddalar" güncel Hinduizmde, Tibet Budizminde ve hatta bazı Sih efsanelerinde yeralır (25). Bu siddaların en eski efsanesi, 11. yüzyıl sonuyla 12. yüzyıl başlarında orijinal Sanskritçe metninden tercüme edilmiş olan bir kayıt halinde Tibet'te korunmaktadır (26).

Seksen dört siddadan biri olan Guru Dombipa aşağı kastdan (Dombi) bir kadını tantrik (tantra: Hindularda bir tarikat) çalışmalarda kendine eş seçtiği için tahtından vazgeçmeye zorlanmış olan bir kraldı. Kral, kadının kastına (Dom) katılarak yaşamını sürdürmeyi kabul etti. Bu kastta şarkıcılar, çalgıcılar ve dansçılar vardı; eşiyle birlikte ormanlara çekildi ve burada 12 yıl süreyle çalışmalarını sürdürdü. Bu sürenin sonunda eşler vahşi ormandan "dişi bir kaplanın üstünde ve ellerinde zehirli bir yılanı kamçı gibi sallayarak" çıktılar (27). Tam bir Yogi olan Guru Dombipa kendisini yeniden kral yapmak isteyenlerin önerilerini reddetti ve diri olarak yakılmak istediğini belirtti. Cenaze yakmak için hazırlanan odun yığınının üstünde eşler kutsal "Hevajra" ile eşine dönüştüler.

Siddha Guru adını, gönüllü olarak katıldığı Dom kastından aldı (Daha düşük bir kasta gönüllü olarak katılma eylemi, çok sonraları bilinçli olarak toplumun tepkisini çekmeye çalışan Malamati dervişlerinin davranışlarını etkilemiş olmalıdır). Dom kastı, çingenelere benzeyen özellikleriyle, bugünkü Hint toplumunda da vardır ve ölü yakma törenleri ile çeşitli eğlenceler konusunda uzman kişilerden oluşur. Bu kast üyelerinin kutsal hac ziyareti yaptığı birkaç yerden biri de Makanpur'daki Şah Madar türbesidir (28)!

Burada şu sorun aklımıza takılıyor: Türbe daha eski zamanlardaki bir Dombipa'nın kutsal yeridir ve Madari dervişlerince kendi "kaplan sürücüsü" liderlerinin türbesi gibi benimsenmiş ve kutsal bir mekan olarak ünlenmiş olabilir.

Siddaların Tibet'teki kayıtlarında yürüyen duvar konusunda bir bilgi yoktur, ancak daha geç dönemlerde bir kanıta rastladık. Sih dininin kurucusu Guru Nanak'ın 17. yüzyıla ait bir hagiyografında, seksen dört sidda ile yaptığı toplantıdan söz edilir. Siddaların Guru Nanak'ın huzurunda sergilediği birçok mucizeden biri de "bir duvarın çevrede koşmaya başlaması" olmuştur (29).

Bu bilgiler, Siddaların Ehli Hak ve Bektaşi mucize yaratıcılarının en yakın öncülleri olduğunu mu göstermektedir, yoksa daha yakın bir yerlerde başkaları olabilir mi?

KEMİKLERDEN YENİDEN YARATILMAK

Tibet'te korunan belgede yer alan öyküde, Sidda Guru Virupa [Guru Dombipa'nın tantrik çalışmalarında öğretmenidir] güvercinleri öldürüp yer ve daha sonra onlara tüylerinden yeniden can verirdi (30). Bir başka büyük Sidda olan Yogi Gorahnath'ın da ölmüş insanlara külleri ya da derilerinden can verdiği yaygın bir söylencedir (31). Hint halk öykülerinde bunlar gibi sayısız söylence vardır (32).

Yukarıda değindiğimiz konulara birçok Ehl-i Hak söylencesinde de rastlamaktayız (33). Bu konu benzerliği Bektaşi kültüründe de yaygındır. Her iki toplumun söylencesinde de kemiklerin kesinlikle kırılmaması gerektiği ısrarla belirtilir ve ölü varlık başka bir kalıntıdan değil, her zaman kemiklerinden

canlandırılır (34). Canlandırma konusu bütün dünyada yaygın görülmesine karşın (35), bu özel biçime sadece Asya'da rastlanır. İslam öncesi Türk ve Moğol toplumlarında, sonraki yaşamda canlanabilmeleri için, adak olarak öldürülen hayvanların vücut bütünlükleri korunur, kemiklerinin kırılmamasına özen gösterilirdi. Hayvanın kemiklerinden birinin kaybolması ya da kırılması adağın kabul görmemesi anlamına gelirdi (36).

Ehl-i Hak ve Bektaşi kültürleri ile Siddalar arasındaki güçlü benzerlikler iki gelenek arasında doğrudan ilişki olduğu anlamına gelmemektedir. Ehl-i Hak ve Bektaşi kültürlerinin daha çok Türk-Moğol kültüründen kaynaklandığı görüşündeyiz. **Roux**, **Mokri** tarafından yayımlanan Ehl-i Hak belgelerinde, çok sayıda ayrıştırılamayacak Türkçe unsur olduğunu gösterilmiştir (37).

Kaplan ve duvar öyküleri de Türk kültür etkisine bağlı olabilir mi? (Etki ya sidda söylencelerinden alınma şeklinde veya esin kaynağı olarak olabilir) Ben, bu motiflerin kaynağını kesin olarak bulmamızı olanaksız görüyorum. Öncelikle, İslam-öncesi Türk-Moğol kültürü günümüze yazılı olarak ulaşmamıştır. Dünyayı dolaşan Yogilerin, Horasani dervişlere bu motifleri aktarmaları ve kaplan-yılan ile simgelenen tantrik çalışmaları öğretmeleri önemli bir olasılıktır. Yogi tipi Hint sufi öykülerinin bir çoğunun kökeninin 10-12. yüzyıl Horasan kültürü olduğu düşünülmektedir. Müslüman mistikler ile Budist ve Hindu ulusları arasındaki etkileşim Horasan bölgesinde daha sonra Hindistan'da sanıldığından çok daha güçlü idi.

Resim 3: Guru Dombipa ve eşi ellerinde kamçı gibi kullandıkları zehirli yılan ve bindikleri kaplan ile görülüyor. Bir Tibet "thanka'sından" fragman (Toni Schmid, Seksen beş Sidda, Stokholm, 1958).

MUCİZEVİ YARIŞMANIN ANLAMI

Yürüyen duvarın rakibi olarak, kaplan ve yılanın taşıdığı anlamın, tantrik çalışmalarda ve Müslüman çevrelerde ne olursa olsun, kesin olarak kabul edilmesi gereken yönü şudur: Kurumlaşmış ve topluma dayatılan katı şeriat hükümlerine karşı daha büyülü, başına buyruk, kuralsız bir davranış biçimi yansıtılmaktadır.

Aslana binerek elinde yılan taşıyan bilinen ilk sufi olan Beyazıd Bestami'nin konformist (uymacı, geleneklere uyan) olmayan mistik bir yapının kurucusu olması çok önemlidir. Dom kastının etkisi ne olursa olsun, söylencede kaplana bindiği belirtilen Şah Madar'ın kişiliği de bu saptamayı haklı çıkarmaktadır. Pir Mikail (Ehl-i Hak söylencesinde) ve Mahmud Hayrani gibi diğer aslan sürücüleri hakkında ise elimizde hiç somut bilgi yoktur. Ancak, efsanenin yapısından bunların kurumlaşmış bir "ortodoks" yapıya rakip olan, daha başına buyruk ve disipline edilmemiş ruhsal yapıları temsil ettiği anlaşılıyor.

Birbirinden çok farklı iki ruhsal biçim arasındaki çelişki Ehl-i Hak öyküsünün sözcüklerinde ve diğer iki olayın ikonografisinde (din ulularının resimlerinin tanıtımı) görülmektedir (Resim 1 ve 2).

Aslan (veya kaplan) ve zehirli yılan vahşi yaşam ile ilişkilidir ve bunlara hükmeden güç (İslami olmayan) doğaüstü yeteneklerdir. Duvar ise, yerleşik yaşam biçimi ile uygarlığın simgesidir. Resim 1'de görülen Hacı Bektaş'ın duvarı bir köprüyü andırır; Resim 2'deki Ehl-i Hak öyküsünde ise karşılaşma bir nehrin kıyısında olmaktadır.

Nehir, sulu tarım ve yerleşik uygarlık demektir (Bkz. Resim 2'deki bereketli tarlalar) Uygarlık ise, aslanı süren ermişin, içinden geldiği dağlar ve çöl ile çelişkili bir ortamdır. Hacı Bektaş'ın seccadesi (Resim 1'de bu bir deri parçasıdır, aynı zamanda elindeki tesbihe dikkat ediniz) şeriata uyduğunun bir göstergesidir. Resim 2'de ise Şah Mina, Şah Madar geldiği sırada "wudu" yapmaktadır ve hemen yanında bir su testisi vardır.

Bu iki resimde ve diğerlerinde aslanın üstündeki yarışmacının sol taraftan, duvarın üstündeki yarışmacının ise karşı yönden gelmesi rastlantı olamaz. Sol-sağ karşıtlığının birçok kültürde sembolik önemi vardır ve yüklenen anlamlar hemen hemen tüm dünyada aynıdır (38).

Doğal olarak, söylencedeki yarışma dünyanın birçok bölgesinde birbirinden bağımsız olarak görülebilen bir süreci sembolize etmektedir. "Yüksek" değerlerin, daha "popüler" değerler karşısında zafer kazanması; yerleşik, kurumlaşmış tarafın, daha başına buyruk olana üstün gelmesi; daha açık belirtmek gerekirse, efsanede Kalenderizmin sönüşü ve daha kurumlaşmış değerler sistemi içinde erimesi vurgulanmaktadır.

Kurumlaşmış ve insanları zorunluluklar içinde sınırlayan dini değerlere saygı duymayan, aşırı yoksul, alkollü içecekleri çok seven, perişan görünümlü ilk Kalenderi dervişleri 10. yüzyılın sonu ile 11. yüzyılın başlarında Horasan'da ortaya çıktı. Moğol istilalarının yarattığı kargaşa ortamında sayıları hızla arttı. Toplumsal köklerinden kopan birçok yoksulun katılmasıyla daha da çoğaldılar ve içlerindeki öğrenme tutkusu onları Horasan sınırlarının çok ötesine taşıdı. Kalenderilik 13. yüzyılın başlarında Küçük Asya, Suriye ve Mısır'a ulaştıktan kısa bir süre sonrada Kuzey Hindistan'da yayılmaya başladı. Ancak, bu yayılma tek yönlü olmadı. 13. ve 14. yüzyıllarda birçok Kalenderi dervişi Küçük Asya'dan Hindistan'a gitti (Şah Madar da batıdan doğuya olan bu göçe Suriye'den katılan bir Hindistan yolcusuydu). Bundan sonraki yüzyıllarda Kalenderi dervişleri Hindistan ile Atlantik kıyıları arasında hemen her yerde görüldüler (39).

Kalenderiler arasında örgütlenme ve yerleşik toplum yapısına geçiş eğilimleri Hindistan, Küçük Asya ve Mısır'da 13. yüzyıl başlarında ortaya çıktı. Büyük olasılıkla Bektaşilik, Alevilik ve Ehl-i Hak düşüncesini benimseyen toplumsal yapıları etkilediler ve onların içinde erimeye başladılar. Hindistan'daki Madari tarikatı, 17. yüzyıla kadar varlığını koruyabilen önemli bir Kalenderi gruptur. 17. yüzyılın ortalarında İran halkı arasında Kalenderiler ve onlardan etkilenen tarikatlar çok etkiliydi ve artık göçebe değillerdi (40). İncelediğimiz mucizevi yarışmada bu yerleşik uygarlığa geçiş sürecinin önemli etkisi olduğunu düşünüyorum. Bu söylencenin yoğun olarak anlatıldığı hemen bütün yörelerde güçlü bir Kalenderi etkisinin yaşıyor olması bir rastlantı olamaz. Hatta, Kalenderilerin bu söylenceyi İslam dünyasının her yanına çeşitli biçimlerde yaydığını söyleyebiliriz.

Bu durumda şu soruyu tartışmak gerekir: Kalenderiler kendilerinin kaybeden taraf oldukları bir yarışmayı neden sürekli yaymışlardır? Neden Bektaşi, Alevi ve Kızılbaşlar gibi heterodoks (ortodoks karşıtı) tarikatlar, kendi atalarını ve yollarının kurucularını bu söylencede ortodoks kazananlar olarak göstermiş olabilirler?

Bu çok belirgin çelişki, iki mistik eğilim arasındaki mücadelenin aslında, Kalenderi etkisindeki tarikatların iç çekişmesi olduğunu düşününce önemini yitirmektedir. Ayrıca, ilk Bektaşi ve Ehl-i Hak'ların daha sonraki kuşaklara göre ortodoks İslam'a daha yakın oldukları düşünülmektedir. Hacı Bektaş ve ilk izleyicileri büyük olasılıkla şeriat hükümlerine sıkı sıkıya uyan Sünnilerdi. Belli bir süre sonra güçlü Şii ve İslam-öncesi Yakındoğu mistik düşüncelerinden etkilenerek Kalenderiliğin çekiciliğine kapıldılar. Kalenderiliğin yerleşik düzene uyum sağlaması, Bektaşilerin şeriat karşısındaki rahat tutumlarına uyar. Bu açıdan bakıldığında, duvarının üzerinde güvenli bir havada rakibini yenen ortodoks ermiş, aslanı süren yılanlı dervişe önceleri kesinlikle üstünlüğünü kabul ettirmiş, ama iradesini kabul eden yeni öğrencisinin kişiliğinde dergahına bir "Truva Atı" almıştır. Sultan Sahak'ın halefi Baba Yadigar kendi zamanındaki belgelerde sıradan bir müslüman şeyh (41) olarak tanımlanır. Daha sonraki kuşaklar ise giderek artan bir heterodoks ve İslam-dışı inanç sistemi geliştirmişlerdir (42).

Şah Mina Sahip'in yolunu izleyenlerde de benzer bir gelişme görülmüştür. Şah Mina'nın *Malfuzat* adlı yapıtında ortodoks bir sufi olduğu belirtilmekte, ama 20. yüzyıla ait bir Urdu hagiyografında hem Şah Madar ile yaptığı toplantı anlatılmakta hem de Şah Madar'ın (diğer öğretmenlerin de) sadık bir öğrencisi olduğu belirtilmektedir (43). Gerçi bu belgede bizim öykümüz yeralmaz (elimde bulunan Sindi belgesinin -Resim 2-kaynağı bilinmemektedir). Ancak Şah Mina dergahının "seccade-nişin'i" olan kişi ile yaptığım görüşmede kendisinin efsaneyi çok iyi bildiğini -burayı ziyaret eden hacılar gibi- gözlemledim. Günümüz Bektaşileri gibi onlar da bu olayı bir yarışma olarak değil, zıt yönde büyük ruhsal güçleri olan iki ulu kişinin güçlerini birleştirmesi olarak açıklıyorlardı: "Her ikisi de çok büyük mucizeler sergiledi ve hangisinin daha üstün olduğunu yargılamak bize düşmez." Diğer yandan, Şah Madar dergahının "seccade-nişin'i" efsaneyi kendisine sorduğumda çok utandı ve bir süre konuşmak istemedi. Aslan sürücüsünün Şah Madar olduğu yolundaki yaygın inancı iyi biliyordu ve sürücünün kesinlikle bir başkası olduğunu düşünüyordu (44). Bu durum, iki ünlü ulu kişinin yolunu izleyenler arasındaki eski çekişmeyi gösteriyordu ve Şah Mina'nın üstünlüğünün etkisini yansıtmaktaydı.

Bu söylencenin üç farklı işlev gördüğünü ve birbirinden ayrı üç anlam taşıdığını söyleyebiliriz. İlk dönemlerde alkollü içki kullanan, göçebe ve başına buyruk dervişlerin daha sonra yerleşik yaşam biçimini seçtiğini ve yerleşik kurallara uyduklarını gösterir. İkinci aşamada, başka bazı sufi söylenceleri gibi rakip ulu kişiler arasındaki çekişmenin bir yansıması olarak ve ruhsal üstünlüğün ilanı anlamında anlatılmış, yerleşik halkın göçebeler karşısındaki üstünlüğü öne çıkarılmıştır. Söylencenin anlamı İncil ve Kuran'da, Hz. Musa'nın Mısırlı sihirbazlar karşısındaki üstünlüğünü anlatan öykülere çok benzer. Nihayet, son aşamada heterojen atalar artık kabul edilir ve eski rakipler arasındaki çekişme uzlaşma ile sonlanır. Söylence artık bir yarışma değil, bir uzlaşma ve bütünleşme öğesi olarak anlatılmaktadır. İki ulu kişi farklı ama eşit önemde ruhsal başarılar kazanırlar.

İncelediğimiz efsanedeki gerçek kahramanlar Kalenderiler ile onların Budist ya da Hindu öncülleridir. Bir yanda Bektaşi ve Kızılbaşlar ile diğer yandan Ehl-i Hak'lar arasındaki benzerlikler bu topluluklar üzerindeki güçlü Kalenderi etkisinin sonucudur. Bu topluluklarda anlatılan söylencenin çok geniş bir ka-

bul gördüğünü gözlemledik; öyküdeki güçlü Hint etkisi çok belirgindir ve Müslümanların mucize öykülerinden (45) şu ya da bu ölçüde etkilenen birçok başka gelenekleri olduğu da bilinmektedir. Bu topluluklar kesinlikle Yakındoğu'da yaşadıkları halde Budizm ve Hindu dinlerini kendilerine dost dinler olarak algılarlar. Bu tarikatların ilk üyelerinin de Hint dini görüşleri ile karşılaşınca çok farklı davranmadığını düşünüyoruz. Aslında, Ehl-i Hak geleneğinde Hindistan bağlantısına birçok açık gönderme yapılmaktadır (46). Hindistan ve Batı Asya'daki başlangıç dönemlerinde birbirinden bağımsız olan benzer heterodoks tarikatlar arasındaki karşılıklı etkileşim ve ilişkilerde Kalenderilerin güçlü haberleşme ağlarının çok etkili olduğu düşünülmektedir. Dönemlerinde "yuvarlanan taş" olarak tanınan Kalenderilerin çevrelerinde gördükleri güçlü ortodoks düşünceleri yürüyen bir duvar sembolü ile anlatmaları yapılarına çok uygun düşmektedir.

Kalenderiliğin yerleşik düzene uyum sağlaması, Bektaşilerin şeriat karşısındaki rahat tutumlarına uyar. Bu açıdan bakıldığında, duvarının üzerinde güvenli bir havada rakibini yenen ortodoks ermiş, aslanı süren yılanlı dervişe önceleri kesinlikle üstünlüğünü kabul ettirmiş, ama iradesini kabul eden yeni öğrencisinin kişiliğinde dergahına bir "Truva Atı" almıştır.

DİPNOTLAR

1) Baba Yadigar dergahında kayıtlı bulunan bir "kelam'dan" ve burada yaşayan derviş ve seyyitlerin yaptıkları açıklamalardan alınmıştır. Yine Güney Kürdistan'da aslına çok yakın versiyonları saptanmıştır: M. Mokri, "Le 'Secret indiscible..." JA 250, 1962, s.382 ve Masha'llah Suri, *Surudha-yi dini-yi Yarsan*, Tahran: Amir Kabir, 1344, s.103-112. Kuzey İran'daki Farsça bir versiyonu için bkz. W. İvanov, The Truth-Worshippers of Kurdistan, Leiden: Brill, 1935, 156-157, 164-165. J. Minorsky bu söylencenin oldukça değiştirilmiş bir versiyonunu aktarır "Notes sur la secte de Ahle Haqq", RMM 40-41, 1920, s.90.

2) Bak. Barra kuzusu efsanesi. Her gün kesilip yenilen bu kuzu daha sonra kemiklerinden yine yaşam buluyordu: Martin Van Bruinessen, "Hacı Bektaş'ın adı Sultan Sahak iken" adlı çalışma (Table Ronde sur les.)

3) Velayet-name: Menakıb-ı Hünkar Hacı Bektaş-ı Veli, hazırlayan Abdülbaki Gölpınarlı, İstanbul: İnkılab, 1958 s.49-50. Cf. J. K. Birge "The Bektashi order of dervishes", Londra: Luzac, 1937, s.39.

4) Gölpınarlı, Velayet-name, s.119 (Müritlerince 'Aziz Mahmud Hudai olarak anılan, 16. Yüzyıl şeyhi Üftade'den sonra).

5) F. W. Hasluck, "Christianity and Islam under the Sultans, C.1, Oxford, Clarendon Yayınları, 1929, s.289 (A. Degrand'dan alınan bir Arnavut geleneği).

6) Le Conte de Chalet, "Voyage en Turguie d'Asie; Armenie, Kurdistan et Mesopotamie, Paris, Plon, 1892 s.47. De Cholet bu öyküyü Kırşehir'de duymuş, burada kendisine yürüyen duvarın kalıntıları gösterilmiştir.

7) Hasluck, op. cit., s.289.

8) Karaca Ahmed Velayetname'de yeralır ve Hacı Bektaş ile aralarında çelişme olduğunu gösteren bir kayıt yoktur. Bu metinde aslanı süren Hacı Mahmud Hayrani olduğu belirtilir (Bu kişi de bir Bektaşidir ve artık adı neredeyse unutulmuştur). 1900-1901 yılına ait bir belgede şu şiir yer almaktadır: Yürüten cansız duvarı Hacı Baktaş-ı Veli/Bindin aslana gazanfer Karaca Ahmed Veli. Bu şiirin tamamı: Mehmet Yaman, Karaca Ahmed Sultan Hazretleri, İstanbul, 1974, s.186'da yeralmaktadır.

9) Burada, Hacı Bektaş'ın "desturu" ile denmektedir. Çok anlamlı bir sözcük olan "Destur", Bektaşi ve Aleviler arasında, yalnız yüzeysel olarak taşıdığı "talimat", "emir", "kural" anlamında değil, daha çok "gizli öğreti" ya da "yönlendirme" anlamında kullanılmaktadır. "Talip" aşiretler desturların "rehber" aşiretten (genellikle kureyşin); rehber aşiret de desturunu "pir" den (Bamasuran ya da bir başka pir aşiret olan Sarı Saltık'tan); son olarak da pir aşiret desturunu Hacı Bektaş'tan almaktadır.

10) L. Molyneux-Seel, "A Journey in Dersim", The Geographical Journal 44, 1914, 58.

11) Bumke, art. cit., s.537. Roja Nû adlı Kürtçe dergide yayımlanan mektup (17/1987, s.3-4). Bu mektupta Mohonu bölgesindeki "Bamansur'un duvarından" söz edilmektedir.

12) Ahmet Yaşar Ocak, "Bektaşi menakıbnamelerinde İslam öncesi inanç motifleri", İstanbul: Enderun, 1983, s.78.

13) De Cholet, op. cit., s.47.

14) Lucy M. J. Garnett'in "Türkiye'de Mistisizm ve Sihir" adlı yapıtına göre (Pitman, 1912, s.163). Seyahatnamedeki bölümü, yazarın belirttiği biçimiyle bulmayı henüz başaramadım.

15) Şah Modar 1436'da öldü; (Kanpur yakınlarındaki) Makanpur'da bulunan türbesini Müslümanlar kadar Hindular da ziyaret eder. Şah Mina ise aynı dönemde yaşadı ama daha gençti. Yaşamını Lucknow yakınlarında geçirdi. Türbesi çevresinde oluşan kült hakkında bkz. Hindistan'ın iki kentinde (Delhi ve Lucknow) Müslüman pirleri ile ilişkili inanç ve uygulamalar, Censun of İndia, 1961, C.1, Monograph series, part VII-B, Yeni Delhi, 1966.

16) Hindistan sufi yazmalarında bu ermişler en genel başarıları ile yer alırlar ve her ikisinin de kendi hagiyografileri vardır. Aşağıda kısacık söz edilen yazma özetlerine ulaşmamı sağlayan ortaçağ Hindistan İslam'ı uzmanı Simon Digby'e borçlu olduğumu belirtmek istiyorum.

17) "...yogiler gibi vücutlarını kül ile siler, saçlarını uzatır, kendilerini zincirle döver ve çoğunluğu et yemekten kaçınırdı. Yogiler gibi uyuşturucu etkisi olan "bhâng" bağımlısıydılar. (...) Muhsin Fani (18. yüzyılın sonlarında Dabistan-ı madhahib adlı eseri yazan yazar) onları "bişar Sufiliği" yolunu izleyen Hindular olarak tanımlar ve İslamın peygamberinden çok Şah Madar'a saygı gösterdiklerini belirtir." Aziz Ahmed, "Hindistan'da İslam Kültürü İncelemeleri", Oxford, Clarendon, 1964, s.162. Aynı zamanda, John Subhan, "Sufilik; ermişleri ve türbeleri", Nej York, Samuel Weiser, 1970 (1938), s.302-306.

18) Simon Digby'nin "Sufi hagiyografisinden yogi anekdotları" adlı yayımlanmamış çalışması; S. A. A. Rizvi, "Ortaçağda, Kuzey Hindistan'da Sufiler ve Natha yogileri", Journal of the Oriental Society of Australia 7 (1970) s.119-133.

19) Jagat S. Bright, "Müslüman Mucize Yaratıcıları", Bombay vs., Joico Books, 1984, s.86. Şeyh Şersawar'ın (aslanın üstündeki) Rajastan eyaletindeki Khetri yakınlarında, Narnaul kentinin dışında gömülü olduğu rivayet edilir. Yazar bana "Urdu dilinde yazılmış kitaplarda" bu gerçek öykünün yer aldığını belirtti, ancak kitaplara ulaşmamız mümkün olmadı.

20) W. Crooke, "Kuzey Hindistan'da halk içinde yaygın olan dinler ve folklar", C.I, Delhi, 1968 (1893), s.218. Ermişin hem Karnal hem de Panipat kentlerinde gömülü olduğu söylenir, hatta "eskiden duvarı sürdüğü yerde bir mabet olduğu" rivayet edilmektedir. (aynı eser s.219).

21) "Fawa'id al-fu'ad, 1. kitap, 7. meclis (Lahore baskısı, 1966, s.13). Bu kaynağı Simon Digby'e borçluyum. Sarakhs, Güney Horasan'da bir kenttir.

22) "Şeyh guft: *Bayazid shırı ra markab kardi wa mar-i afi ra taziyana (kardi)". Muhammad ibn al-Munawwar, Asrar-i Tawhid fi maqamat ash-şeyh Abu Said*, Tarhan Baskısı s.266. Bu kaynaklara ulaşmamı sağlayan John O'Kane'e şükran borçluyum; kendisi Asrar'ın tercümesini hazırlamaktadır.

23) Aşağıdaki paragraflarda adı geçen birçok kaynağı Utrecht'den Frans Janssen'e borçluyum. Hint ikonofrafisi uzmanı olan Sayın Janssen aynı zaman da kaplanı süren Dombipa'nın Tibet'te yapılan resimlerine ulaşmamı da sağlamıştır.

24) Mircae Eliade, "Yoga, ölümsüzlük ve özgürlük", Princeton Üniversitesi Yayınları, 1969, s.302.

25) Eliade, Yoga, s.301-307; George Weston Briggs, "Gorahnath ve Kanphata Yogileri", Kalküta, 1938, s.137; Haridas Bhattacharyya (ed.), "Hindistan'ın kültürel mirası", C.IV, Dinler, Kalküta, Ramakrişna misyonu, 1956, s.273-279.

26) "Caturasiti-siddha-pravritti", Yazar: Abhayadatta, Tibet yazınının çevirisi: Albert Grünwedel, "Die Geschichten der vierundachtzig Zauberer (Mahasiddhas)", Baessler-Archiv 5, 1916, s.137-228; James B. Robinson, "Buddha's Lions: The lives of the eighty four siddhas", Berkeley, Cal. Dharm publishing, 1979.

27) Robinson, op. cit., s.35; Grünwedel, art. cit., s.148. İkonografilerde Dombipa çeşitli biçimlerde resmedilmiştir; çoğunlukla bir kaplanın üzerinde, bazan da elinde bir yılan tutarken gösterilir (Resim 3). Hint ve Doğu Asya söylencelerinde başka kaplan ya da aslan süren ermiş motiflerine de rastlanmaktadır. Dombipa'yı diğer söylencelerdeki ermişlerden net olarak ayıran özellik, elinde tuttuğu zehirli yılandır.

28) George Weston Briggs, "Domlar ve çevreleriyle ilişkileri", Mysore, 1953, s.481.

29) "Adi Granth" (Londra, 1877, sx/iii) adlı yapıtının önsözünde Ernest Trumpp Janam-Sakhis tercümesine yer vermiştir. Sözel kaynaklara dayandığı düşünülen aynı anekdota şu eserde de rastlanır; J. C. Oman, "Hindistan'ın ermişleri, gelenekleri ve mistik yapısı", Londra 1903, s.31-33. Janam-Sakhis'deki bir başka öyküde, Guru Nanak'ın karşısına bu kez dişi bir rakip çıkar "birisi bir ağacın üzerindeydi, birisi geyik derisine binmişti, diğeri aya biniyordu, bir diğeri bir duvarı sürüyordu, bir kadın ise yanında bir kaplan ile geldi ve sonuncusu da davul çalıyordu" (Trumpp, op. cit. p. xix.).

30) Grünwedel, art. cit., s.145; Robinson op. cit., s.28-29.

31) Briggs, Gorahnath, s.189-190.

32) Stith Thompson ve Jonas Balys, "Hindistan'ın sözel öyküleri", Bloomington: İndiana Üniversitesi Yayınları, 1958.

33) Ehl-i Hak'lardan çevreye yayılan bu tema Endonezya'ya kadar ulaşan bir coğrafyada ortodoks Müslüman toplumlarda görülmektedir. Cafer El-Berzinji (1960-1766) adlı ünlü Ehl-i Hak yazarı, ailesi tarihsel kaynaklarda Sultan Sahak ile akraba olan bir kişidir. Cafer El Berzinji, Abd-ül kadir Cilani için yazdığı bir menakıbda, bu ulu kişinin biraz önce yediği bir tavuğun kemiklerinden hayvana yeniden can verdiğini anlatır. Bu öykü Endonezya'da halk arasında çok yaygındır ve aktarılan anekdot konusunda geleneksel ve modern yorumcular arasında uzun süredir tartışma konusu olmaktadır.

34) E.g. Velayet-name, s.72.

35) Aşağıdaki yapıtlarda çeşitli örnekler yer alır: Mircea Eliade, "Shamanism: Archaic techniques of ecstasy", Princeton Üniversitesi Yayınları, 1964, s.160-165; Robert Hertz, "The collective representation of death"; Hertz, Death and the right hand, Glencoe III, Özgür Yayınlar, 1960, s.70.

36) Ocak, op. cit., s.123-124.

37) Jean-Paul Roux, "Les fideles de Verite et les croyances religieuses turques", RHR 175, 1969, s.61-95.

38) Bkz. R. Hertz "The pre-eminence of the right hand: a study in religious polarity"; in Hertz, "Death and the right hand"; R. Needham (ed.), "Right and Left: essays on dual symbolic classification", Chicago Üniversitesi Yayınları, 1974.

39) T. Yazıcı, "Kalenderiyye", Simon Digby, "Kalenderler ve ilgili gruplar"; Yohannan Friedman (ed.), "Asya'da İslam", C.I, Güney Asya, Kudüs, Magnes Press, 1984, s.60-108; S. A. A. Rizvi, "Hindistan'da sufiliğin tarihi" C.I, Delhi, Munshiram Manoharlal, 1978, s.301-321.

40) Said Amir Arjomand, "Tanrının Gölgesi ve Gizli İmam, Chicago/Londra, Chicago Üniversitesi Yayınları, 1984, s.118-119. Evliya Çelebi, 1655-1656 yıllarında geçtiği batı İran'daki Nihawand kentinde "Haydari, Bektaşi, Kalenderi ve Vahidi dervişlerinin altı ayrı tekkesi olduğunu ve bu grupların birbirine çok benzediğini belirtmektedir.

41) M. Mokri, "Etude d'un titre de propriete ...", "Recherches de kurdologie", Paris, Klincksieck, 1970, s.303-330.

42) Bkz. yakında çıkacak olan "Şeytanın ilahicileri. Guran bölgesindeki Ehl-i Haklar arasındaki bazı heterodoks inanç ve uygulamalar üzerine" adlı çalışmam.

43) Simon Digby ile yapılan şahsi görüşme.

44) Burada, yukarıda sözü geçen Taciddin Şersawar'dan bansedildiğini düşünüyorum. 1986 Mayısında bu iki türbeye yaptığım ziyaretler de ermişin bu adla anıldığını bilmiyordum, "şersawar" adının anonim olarak kullanıldığını sanıyordum.

45) Gramlich'in kısa süre önce yayımlanan ayrıntılı çalışmasında bu anekdota benzeyen bir mucizeden söz edilmiyor. Richard Gramlich, "Die Wunder der Freunde Gottes: Theologien und Erscheinungsformen des İslamischen Heiligenwunders, Wiesbaden: Franz Steiner Verlag, 1987.

46) Martin van Bruinessen, "Hacı Bektaş...".

Aydınlık

HAFTALIK HABER YORUM DERGİSİ

Aydınlık OKUNMADAN POLİTİKA YAPILAMAZ

Haberde gerçek aşkı, yorumda derinlik

-Siyasal ve toplumsal gelişmenin Bilimsel Sosyalist analizi-

Yeni Dünya Düzeni'ne karşı direnme hattı

Başyazılarıyla:

Doğu Perinçek

İnceleme ve polemikleriyle:

Burçay Anger, Bedri Baykam, Nejat Birdoğan, Yıldırım Koç, Emcet Olcaytu, Baskın Oran, Hasan Yalçın

Kültür ve sanat alanında:

Tunca Arslan, Gökhan Cengizhan

HER PAZAR BAYİLERDE

"İnsan nasıl insan oldu" tartışması üzerine

El-emek teorisi bilimsel bulgularla çelişiyor mu?

Ökkeş Yıldırım DEMİR

Sayın **Mustafa Topal**'ın *Bilim ve Ütopya*'da çıkan üç bölümlük "İnsan Nasıl İnsan Oldu" başlıklı yazısına eleştiri yazıp göndermeyi, yazısının bitiminde düşünmüş, sonra vazgeçmiştim. Ancak bu yazısına yöneltilen eleştirilere (Sayın **Özcan Buze, Tuğrul Atasoy, Vehbi Hacikadiroğlu**) *Bilim ve Ütopya*'nın Ağustos 1996 tarihli 26. sayısında verdiği yanıtı okuyunca, bu yazıyı kaleme almak zorunluluğunu duydum. Burada yapmaya çalışacağım şey, sayın **Topal**'ın eleştirilere yanıt verdiği yazısının eleştirisi olacaktır.

"HER TÜRLÜ KAYNAKTAN YARARLANILABİLİR" DOĞRU, AMA...

Sayın **Topal**'ın "Her türlü kaynaktan yararlanılabilir" düşüncesine katılmamak mümkün değildir. Bilim insanları fizik ve metafizik kaynaklardan yararlanır. Kitap, demiyorum; kaynak diyorum. Yazılı, sözlü, görsel vb kaynaklardan yararlanır. Doğaldır bu. İnsanın evrimiyle dilin, düşüncenin ve insan tarafından üretilen her şeyin de evrimi söz konusudur çünkü. Tersinden söyleyecek olursak; her şeyin bir geçmişi, kökü olduğu gibi, zıddıyla birlikte bulunuşu da vardır. Önemli olan, bu zıddın hangi yanında saf tuttuğundur. Yararlandığın kaynakları hangisinin lehine ya da aleyhine kullandığındır.

Sayın **Topal**, yararlandığı kaynaklardan kendine göre çıkarsamalarını, fizik-metafizik zıtlığında, metafizik lehine kullanmaktadır. İnsanın insan olmasında belirleyici olan el-emek kuramının yanlış olduğunu savlayıp bilinci öne çıkarırken, yaptığı budur. Bilinci öne çıkarıp, kendi savını desteklediğini sandığı bir sürü bilimsel deneyi önümüze koyarken, yanlı düşündüğü gözden kaçmamaktadır:

"...100-150 yıllık yöntemsel ilkeler ve tümüyle eskimiş düşüncelerle insanın evrimini açıklamaya çalışıyorlar... Onlar en olumlu durumda bile **Hegel** ve **Marx**'taki diyalektikle yetiniyorlar..." ın anlamı nedir? **Hegel**'den **Marx**'a sistemleştirilen diyalektiğin reddi değil midir? Küçümsenmesini bir yana bırakıyorum.

Sayın **Topal**, istediği kadar "felsefi düzlemde gelen eleştirilerden kaçıp, konuyu bilimsel bulgular ışığında ele alsın" vardığı sonuç, diyalektik ve tarihi materyalizmin reddi olacaktır. Bizim de, Sayın **Topal**'dan, yeni bir diyalektik ve materyalist yöntemsel ilke ve tümüyle yeni düşüncelerle insanın evrimini açıklamasını istemek hakkımızdır, diye düşünmemiz normaldir.

"EVRİM KURAMI VE IRKÇILIK" MI?

"Kriminolojide 'nedensiz öldürme histerisi' denen bir suç vardır. Kişi, birden, nedensiz, hiç tanımadığı birisini büyük bir soğukkanlılıkla öldürür. Bu kişi daha sonra olayı neden yaptığını, kişiyi tanımadığı ve ortada neden olmadığı halde niye böyle davrandığını açıklayamaz. İki, üç ve daha fazla kişiliği olan insanların durumları bu konuda bir başka örnektir. Bu olayların ilkel beyinle, beyin kabuğu denetiminin yıkıma uğramasıyla ilgili olduğunu kimse yadsıyamaz"ı açarsak, nelere ulaşabiliriz? a) "Nedensiz öldürme" de "neden" yok, ama "sonuç" var: Öldürme eylemi. b) Neden "ilkel beyinle, beyin kabuğu denetiminin yıkıma uğraması"dır. Bu kadar basit. Kişinin, öldürme eylemine kadarki yaşamının, olumlu-olumsuz, iyi-kötü, acı-tatlı, kolay-zor, eğitimli-eğitimsiz vs. ne önemi var ki!

Aslında, burada söylenmek istenen ama söylenmekten kaçınılan düşünce şu: Ey insanlar, ilkel beyniniz ve her an yıkıma uğrayabilecek beyin kabuğu denetiminizle potansiyel suçlusunuz!..

Sayın **Topal**'a burada bir soru yöneltmemiz gerekiyor. "Nedensiz öldürme" eylemine bugüne kadar kaç kişi kalkışmış ve bunların dünya ve Türkiye nüfusuna oranları yüzde kaçtır? Bu oranda emekçilerin sayısal durumunu da üç-aşağı beş yukarı belirtirse, emekçilerin potansiyel suçluluğu da ortaya çıkarılmış olacaktır!..

"EL-EMEK KURAMI YANLIŞTIR" MI?

Bilimsel bir kuramın biricik ölçütü, pratiktir. Yaşama uyup uymadığının sınanması, denenmesidir. Kaldı ki, kuramın anası da pratiktir.

Sayın **Topal**'ın, "El-emek kuramının açıklayamadığı birçok olgu ortadayken..." diye başlayıp sürdürdüğü ve Sayın **Özcan Buze**'ye karşı, kendi savına doğruluk kazandırmak için ortaya koyduğu, "Dik yürüme için gerekli biyolojik donanıma yol açan değişinimin (mutasyon) örneğin, pelvis kemiğini değiştiren değişinimin, ışından mı yoksa kimyasal bir maddeden mi kaynaklandığının yanıtını hiç kimse aramıyor? ... Bir dizi değişinim, nüfusun gen havuzunda anlamlı değişiklikler, nüfus bileşimini düzenleyen ve gen dağılımını belirleyen etmenler (göçler, yalıtılmışlık, doğal yıkımlar vb), tür içi çeşitlenmeler ve bunların üzerinde etkide bulunan doğal seçme... Benim sorduğum soru şudur: Hangi koşullar ve etmenler dik yürümeyi insanımsı için yaşam kavgasında bir üstünlük aracı durumuna getirdi?" Bu düşünceye verilecek yanıt ise şöyledir: Doğanın zoru ve bu zorun zorunlu sonucu değişinim (mutasyon).

Denilebilir ki, bu durum tüm maymun türleri için geçerlidir. Değildir. Bir şeyin aynı şekilde ikinci kez tekrarlanamayacağını biliyoruz. Yer ve zaman açısından aynılık mümkün değildir. Doğanın zoru ve bu zorun zorunlu sonucu olan değişinim başka türde aynı şekilde görülmeyecektir. Görülen değişinimde, genler aracılığıyla kuşaktan kuşağa aktarılacaktır.

Hemen aşağıda "... Ayrıca dik yürüme kalıtımsal bir davranış değildir. Öğrenilmesi gereken kültürel bir davranış biçimidir, hiçbir insan yavrusu doğuştan yürümeyi bilmez..." derken de çelişki içerisindedir, Sayın **Topal**. Doğar-doğmaz ayağa kalkan bir kısrak, bir inek yavrusunun bu davranışını insan yavrusundan da beklemektedir, sanırız.

Peki, dik yürüme öğrenilmesi gereken bir kültürel davranıştır, diyelim. Hangi kültürel davranışın bir geçmişi yoktur? Dik yürüme olayındaki bu geçmişin 3.700.000 yıllık öncesi vardır. Tanzanya'nın Leatolil bölgesinde volkanik küller arasında insanın ayak izlerinin bulunduğunu biliyoruz (Australopithecus'unki olmalıdır). Soralım o zaman Sayın **Topal**'a: İlk ayağa kalkan insana hangi kültürden gelen varlık ya da yaratık yardım etmiş (öğretmiş) de ayağa kalkmasını sağlamıştır?

Sayın **Topal**'ın mantığından gidecek olursak, bu işi Adem ile Havva'ya kadar götürebiliriz. Karşımıza çıka çıka da, koca bir dogma çıkar, bilim değil! Bu yanılgıya düşmemenin tek yolu, insanın dik yürümesine yol açan genetik faktör ya da faktörleri bilimsel olarak ortaya çıkarmaktır. Bilimsel tavır budur!

Kaldı ki, "...Ayrıca dik yürüme kalıtımsal bir davranış değildir. Öğrenilmesi gereken kültürel bir davranış biçimidir..." savına, durumu basite indirgemek istemiyorum ama, şöyle bir soru da yöneltilebilir: İnsan yavrusunun dışında başka bir hayvanın yavrusuna dik yürümeyi öğretebilir miyiz, Sayın **Topal**? Ama insanınki gibi!

"EL-EMEK KURAMININ AÇMAZLARI"NA BAK

El-emek kuramının "açmazları"na bilimsel yanıtlar verilmedikçe bir sağduyu kuramı olarak kalacağını söylüyor, Sayın **Topal**. Doğrudur. Kendisiyle aynı düşüncedeyiz. Şimdi **Topal**'ın savlarını ve bilimsel bulguları tek tek inceleyelim:

"1- Kuramın çıkış noktasını oluşturan varsayımlar kurgusal önkabullere dayanıyor. Bilimsel bulgular bunları doğrulamıyor. Çünkü:

a) Kuramın öne sürdüğü gibi insanımsıların yerleşim alanlarında önemli değişiklikler olmadı. Karbon buluntuları bu yöndeki savların tersini söylüyor. b) İnsanın ilk ataları kuramın varsaydığı gibi yalnızca savanlarda değil, aynı zamanda ormanlık alanlarda da yaşıyordu. Bir başka deyişle atalarımız kuramın öne sürdüğü gibi Doğu Afrika'nın özgül koşullarında evrimleşmediler. "Afrika'nın değişik yerlerinde evrimleştiler" savına, bütünüyle katılmak mümkün değil.

a) "...insanımsıların yerleşim alanlarında önemli değişiklikler olmadı" demek iklim değişiklikleri ve buna bağlı olarak da flora ve faunada, yeryüzü şekillerinde değişiklikler olmadı, demektir. Oysa ki, bilimsel bulgular Sayın **Topal**'ın savını değil, el-emek kuramını doğrulamaktadır. Şöyle ki:

İlk insan australopithecustan (duran adam) homo sapiens sapiense (zeki adam) kadar dünyamızda Donau, Günz, Mindel, Ris ve Würm olmak üzere beş buzul dönemi yaşanmıştır. Buzulun fauna ve florayı nasıl olumsuz etkilediği bilinmektedir. Yeryüzü yüzey şekillerini ve su potansiyelini de değiştirdiğini de biliyoruz. 3.700.000 yıl önce başlayan buzul dönemlerinin insanı ve yaşam biçimini etkilememiş olmasını düşünemeyiz. Kaldı ki, bu buzul dönemlerinde insan Afrika ve Avrasya'dan (Asya, Avrupa) diğer kıtalara geçmiş ya da göç etmiştir. Bu dönemlerde de daha yetenekli olanlar hayatta kalmıştır (doğal ayıklanma). Doğaldır; buzullar florayı olumsuz etkileyerek alanını daraltır. Yaşama zorunluluğu insanı yiyecek aramak (toplayıcı olarak) için hareketlendirir, zorlar. Bu ve benzeri zorlar karşısında daha yetenekli olanlar (zora karşı koyabilenler) hayatta kalarak yaşamlarını sürdürürler. Bir sonraki yaşamı bir önceki yaşamı değildir artık; kültürel değişikliğe de uğramıştır. Çünkü, doğanın önüne koyduğu sorunu (zoru) yenerek bir eşik atlamıştır, evrilmiştir.

Yeryüzünde görülen bu buzullaşmalar ise zorunluluktur. Nesnel gerçekliktir ve bizim dışımızdadır.

Güneş sistemindeki başka yıldızların çekimiyle yerkürenin hareketlerinde değişimler olur, bu değişim sürecinde Yerküre'nin Güneş tarafından ısıtılmasında da değişimler görülür. Bu değişimlerin nedenlerini şöyle sıralayabiliriz:

I- Yerküre yörüngesinin biçimi: Yerküre ile Güneş arasındaki ortalama uzaklık 100.000 yıllık devrelerle değişir.

II- Kutup ekseninin eğikliği: Yaklaşık 40.000 yıllık devrelerde değişir.

III- Günberiden (yerin güneşe en yakın olduğu nokta) geçiş tarihi (özellikle ekinoksların devinimini değiştirir): 20.000 yıllık devrelerle değişir.

Geçmişteki buzullaşmaları açıklayan bu olgulardır. Son buzullaşma olan Würm, M.Ö. 9.500'de sona ermiştir. Ancak, 450.000 yıl önce ateş yakmayı beceren homo erectus (dik duran adam), iklimin soğukluğu yüzünden giremedikleri alanlara girmişler, Avrasya'dan dört bir yana dağılmışlardır. Bunlar da arkeolojik ve bilimsel bulgulardır, Sayın **Topal**. Şimdi söyleyebilir misiniz, hangi kuramın ayakları havada kalıyor?

İNSAN EVRİMİNDE ORMAN SAVANADAN SONRA GELİR

b) Savanların esas topluluğunu buğdaygiller ve köksaplı yüksek bitkiler oluşturur. Bitki topluluğunun yoğunluğuna göre de otlu savan, korulu savan, çalılı savan, ağaçlı savanlar vardır. Savanlarda sıcaklık tropikal bölgelere özgüdür. Işık, ormanlara göre savanlarda daha boldur.

İnsanın, önceleri toplayıcı olduğunu biliyoruz. Doğada bulup topladığıyla beslenir, yaşamını sürdürür. Arkeolojik kazılarda ortaya çıkarılan kafataslarının incelenmesi sonucu çene ve diş yapılarından bu sonuca varabiliyoruz. Savanların kendilerine sunduğu onca olanak varken; karanlık ya da az ışıklı, her türden yırtıcı hayvanın bulunduğu ormanlara neden girsin, önceleri? Bırakalım milyonlarca yıl öncesi insanını, günümüz insanı bile bu durumları gözönüne getirmektedir ve de getirecektir; onca tekno-

lojik donanıma karşın.

Doğru. Ormana da girecektir. Kemiği ve dalı kırıp silah ve taş yongayı kesici olarak kullanmaya başladığı zamanlarda. Artık yalnızca toplayıcı değil, avcıdır da! Ateş yıkmayı öğrendiğinde ise dört bir yana dağılacaktır. İnsanın evrimleşmesinde orman, savandan sonra gelir. Arkeolojik bulguların tarihlendirilmesinden çıkardığımız sonuçtur bu. Etyopya Omo ve Hadar'da bulunan 3.100.000 ile 3.000.000 yıl öncesine ait taş yongalar, kırılmış kemik ve dallar vb. Bu konuda onlarca örnek ortaya koyabiliriz, ancak konularlar da yeterlidir.

Bu bilimsel bulgular, el-emek kuramının açmazları olamaz, Sayın **Topal**.

2- "El-emek kuramı onlarca gelişmiş maymundan neden yalnızca bir türün dik yürümeye başladığını açıklayamıyor." diyor, Sayın **Topal**. Sanırız, yukarıdaki açıklamalardan sonra savını geri çekecektir.

3- Yanıtı yukarıda verildiği için ayrıca ele almıyoruz.

4- "... Dik yürüme ya da çalışma yeni bir hayvan türü olarak insanı ortaya çıkartamaz"! diyor, Sayın **Topal**. Bir kuram bu kadar basite indirgenemez. Şunu demek istiyor aslında: Sen, insan, neden dik yürüdün, neden elini geliştirip çalışarak emek verdin? Yazıklar olsun sana, bunları yaparak insan olman gerekir miydi Adem ile Havva dururken?...

5- "Kuramın öne sürdüğü gibi önce toplumsallaşmanın ve çalışmanın zorlamasıyla iletişim gereksinmesi ve bunun sonucunda düşünce ve dil ortaya çıkmadı. Bu sav bilimdışı, çünkü:

a) Dil ve düşüncenin birlikte ortaya çıktığı doğru değil. Düşüncenin dille ilişkisi evrimin ilerleyen döneminde gerçekleşti. Dil ortaya çıkmadan önce de düşünce vardı.

b) Kuram bir yandan önce elin geliştiğini, ona bağlı olarak araç yapımının ve üretimin geliştiğini söylerken, bir yandan da hiçbir hayvanın soyutlama yapamadığını öne sürüyor. Bu iki sav birbiriyle çelişen, döngüsel bir açmaz doğuruyor. Eğer ilk insanımsı düşünemiyor ve soyutlama yapamıyorsa araçları nasıl yaptı? Eğer düşünüyor ve soyutlama yapıyorsa o zaman neden konuşamıyordu? vb..." derken, kendi kendini açmaza sokuyor, Sayın **Topal**. Nerdeyse, "Düşünce, dilden önce ve doğuştan vardı" diyecek.

İnsan bir üretim eyleminde bulunurken el, düşünce ve dilden birini devre dışı bırakmaz. Bunlardan birine "sen şurada bekle, gerek olduğunda çağırırım" tavrına giremez. Tüm duyu organlarını üretim sürecine katar. "Hiç bir hayvanın soyutlama yapamadığı" gerçeği ise, insan için de geçerlidir anlamında söylenmemiştir.

Sayın **Topal**, insan, bilinçli olduğu için insan olmadı. İnsanın insan olması bir tercih meselesi değildir. Eşeğin eşek, kuşun kuş, maymunun maymun olarak kalması da!... İnsan, milyonlarca yıl elini kullanarak üretti, bu ilişkinin doğal sonucu olarak toplumsallaştı ve şimdiki konumuna geldi. Dış dünyadan (çevreden) aldığı duyumlar ve içine girdiği üretim süreçlerinde belli bir bilince ulaştı. Dil de, çevresinde olan bitenin ve ürettiklerinin dillendirilmesinden başka bir şey değildir. Öyle ise dil de, bilinç de var olan bu şeylerdir. Var olmayan hiçbir şey dil ve bilinç değildir. Dolayısıyla var olmayan hiçbir şey dillendirilemeyecek, varolan şeyler dillendirilecektir. Bu durum günümüzde de aynıdır. Dünyada var olacak değişiklikleri, yenilikleri varoluşlarıyla birlikte dillendireceğiz. Onun içindir ki, dil ile bilinç birlikte vardır, diyoruz. Yeni üretilen bir şeyin, ortaya çıkan bir olgunun dillendirilmesini birkaç yıl sonraya erteleyebiliriz. Bu durum dil ile bilincin birlikte bulunduğu gerçeğini değiştirmez.

"Bugötar" düşünelim isterseniz. Bilincimizde bir çağrışım yaptı mı? Yapmadı, yapamaz. Çünkü böyle bir şey olmadı ki çevremizde, bilincimizde olsun. Onun içindir ki bilincimizde anlamlandıramadık. "Bugötar"la ilgili dış dünyadan aldığımız doğrudan sezgimiz ve düşünsel bilgimiz yoktu (bilinç).

6) "Kuramın savlarının tersine olarak insanı hayvanlardan ayıran ne düşünme, ne konuşma, ne de araç yapmadır. Bu beceriler hayvanlarda da vardır. Ayrıca bu yetiler hayvanda yoksa insanda nasıl ortaya çıktılar? Bu sav evrimin mantığına aykırı, ayakları havada bir savdır." diyerek, Sayın **Topal**, insanı insan olduğu için suçluyor. İnsan, düşündüğü için insan olmadı, varolduğu için düşündü. Düşünme, konuşma, araç yapma yetilerini bir başka hayvanda olmadığını biliyoruz. İnsan boyutunda değilse de, bazı hayvanlarda tek tek bu yetilerin varlığını biliyoruz. Bunları söylemeye gerek yok ki!

Yine aynı yazıda "...Nesne devinimsiz kalınca kedi onu yine bırakır. Demek ki fare, kedi üzerine atlamaya hazırlanırken de devinimsiz kalıp bekleyebilse kediden kurtulabilir" diyor, Sayın **Topal**. İçgüdüyü genetikten dıştalayıp öğrenmeyi öne çıkaran bilim insanları, saldıran kediler karşısında farelere hareketsiz kalmayı öğretseler ya!...

Türün tüm bireylerinde ortak olarak da bulunsa, içgüdü genetiğe kodlanmıştır. Evcil kedinin fareyi kovalamayışı öğrenmediğinden değil, besin bulmakta zorlanmayışındandır. Besin bulamadığından dolayı kedinin yaşamı tehlikeye girse, fareye karşı davranışı ne olur acaba?

"...Eğer hayvanlarda bilinç yoksa insan bilinci nereden ve nasıl ortaya çıktı?" sorusunun mantığı ise şudur: En sonunda insan düşünen bir hayvan olduğuna göre insanda da bilinç olmamalıydı! Oysa, insan, varolduğu için düşündü!

Sayın **Topal**, bu kadar açmaza düşebildiği içindir ki, evrim-devrim kuramını anlayamamıştır, diyebiliriz. Şeylerin birbirini etkilemesi, aynı kalmaması, yadsıması, aynısının yinelenememesi zorunluluk yasalarıdır; nesneldirler ve bizim dışımızdadırlar. Diyalektik ve tarihi maddeciliği anlayamamak, kuramcılarını da anlayamamayı getirir.

SONUÇ

Kültür, insanın maddi üretimlerinin toplamıdır. İnsan, maddi üretimiyle kendisini anlatır. Doğanın dayatmasına (zoruna) karşı, dayatmayı (zoru) aşma çabasıdır maddi üretim. İşte bu zora karşı konan çaba, zoru aşma eylemi, insanı insan yapmıştır.

Yeni Kitaplarımız

TURAN DURSUN
İlhan Arsel'e Mektuplar

DOĞU PERİNÇEK
Avrasya Seçeneği

İLHAN ARSEL
Turan Dursun'a Mektuplar

ZEKİ SARIHAN
Mehmet Akif

SELİM USLU
Devlet ve Ben

NEJAT BİRDOĞAN
Köroğlu

MARK ZEPEZAUER
CIA'nın Büyük Operasyonları

BURÇAY ANGER
Tuhaf Şeylerin Kökeni

K.P. MATFİYEF
Asurlar ve Modern Çağda Asur Sorunu

İMZA GÜNLERİ

• Doğu Perinçek	3 Kasım	16.00-19.00
• Feyza Perinçek-Nursel Duruel	5 Kasım	16.00-19.00
• Osman Şahin	7 Kasım	16.00-19.00
• Burçay Anger	8 Kasım	16.00-19.00
• Muazzez İlmiye Çığ	9 Kasım	15.00-18.00
• Abit Dursun	9 Kasım	15.00-18.00
• Nejat Birdoğan	10 Kasım	15.00-18.00

TURAN DURSUN
KUR'AN ANSİKLOPEDİSİ
Aydınlanmada kilometretaşı *Toplam 8 cilt*

Prof. Dr. İlhan Arsel'in Kitapları:
- Diyanet'e Cevap
- Teokratik Devlet Anlayışından DemokratikDevlet Anlayışına
- Toplumsal Geriliklerimizin Sorumluları Din Adamları

Tüyap'ta buluşalım...

A SALONU, 4. SOKAK A98 ve **B SALONU, 4. SOKAK B110**'dayız

KAYNAK YAYINLARI İstiklal Caddesi, 184/4 80070 Beyoğlu/İST. Tel ve Faks: (0212) 252 21 56-99

Hastalık yüzünden yaratıcılık mı?

Aşkın AYRANCIOĞLU

Bilim ve Ütopya'nın 27. sayısında (Eylül 96), Prof. Dr. **Korkut Yaltkaya**'nın "Sağlık Sanata Karşı mı?" başlıklı yazısını okuduktan sonra, insanın içinden manik-depresif, nevrotik, obsesif, şizoid, saralı, eşcinsel vb. olası geliyor doğrusu... Şaka bir yana, **Yaltkaya** yazısında birçok hastalığı yaratıcılığın önkoşuluymuş gibi temellendirmeye çalışmakta ve yazısı şu vargıyla bitmektedir: "Buraya kadar aktardıklarımızdan öyle görülmektedir ki, **Jasper**'in ileri sürdüğü 'hastalığa karşın yaratıcılık mı yoksa hastalık yüzünden yaratıcılık mı?' sorusu, sonuncu olasılığı destekleyecek şekilde yanıt bulmaktadır." **Yaltkaya**'nın bu vargısı, yazıda gösterdiği olgulara (sanatçıların çocukluğundan itibaren bilinen psikiyatrik çözümlemelere) göre doğrudur. Ancak bu doğru, yanlış bir doğrudur. Hakikat değildir. Çünkü **Yaltkaya**, sanatçının yaratısını etkileyen pek çok olgudan yalnız işine gelenleri almış ve böylece yaratıcılığı ruhsal bozuklukla özdeşleştirmiştir. "Olgusal bilincin akıl yürütürken kullandığı yöntem bu. Olgunun tek bir nedenini alır... öbür nedenleri siler. Oysa olgu, çeşitli nedenlerden... çeşitli ilişkilerden oluşur" (C. **Gündoğdu**, *Uzun Yürüyüş*, Haziran-96, s.23) Olguculukla, psikiyatrinin göreceliliğinin bulanıklığı birleşince, yanılsamalı sonuçlar ortaya çıkması kaçınılmaz oluyor...

Yaltkaya'nın yazısını okurken, yıllar önce **Aziz Nesin**'in bir mektubunda **Yalçın Küçük**'e yazdıkları geldi aklıma... "... sen tehlikeli bir ruh hastasısın. Ruh hastalığın yüzünden sana acıyordum bir zamanlar. Ama öyle kötüsün ki, artık sana acıyamıyorum bile..." (**Y. Küçük**, Estetik Hesaplaşma. Tekin Y. 1987, s.228-229.)

Bir yanda ruhsal bozuklukları yücelten **Yaltkaya**, diğer yanda ruhsal bozukluğu bir kötüleme aracı olarak kullanan Nesin...

Nesin'e verdiği yanıtta **Küçük**, hoş bir şekilde deliliğe değinir; "Yurt sevgisinin, halk sevgisinin, akılla ilgili bir dayanağı yoktur. Ahlak'ın hiç bir teorik akılla ilgili içeriği yoktur. Bu nedenle akıllı olmayı istemiyorum. Herkes hapiste deli taklidi yapar, ben akıllı taklidi yapıyorum" (Age. s.235)

Yaratıcılarda delilik olması doğal oluyor... Delilikten dolayı yaratıcılık ise doğal görünmüyor... Kapitalist aklın egemenliğindeki dünyada, yaratıcıların deliliği onurdur... Onur olmak zorundadır.

Delilikten olguculuğa geçiyorum. Küçük bir araştırma yaptım. Yaklaşık 20 ünlü müzisyen arasında yaptığım araştırmaya göre; **J. S. Bach** 9 yaşında anne babasını, **G. F. Handel** 11 yaşında babasını, **G. Mahler** 29 yaşında anne babasını, **P. I. Tchaikovsky** 14 yaşında annesini, **L. V. Beethoven** ise 17 yaşında annesini kaybediyor... Şimdi bu müzisyenlerin yaşadıkları benzer durumları öne çıkartıp, olgusal bilinçle şu sonuca varabilirim: "Yukarıdaki araştırma, erken yaşta anne babası ölen insanların, bu sayede müzisyen olduklarını doğrular niteliktedir." Ya da bu vargıyı temellendiren bir yazıya şu başlık konabilir: "Anne babanın yaşaması sanata karşı mı?" Gülünç değil mi...

PSİKİYATRİNİN CİLVELERİ...

Psikiyatrinin ayrıntılı eleştirisine girmeyeceğim. Ancak özetle şunları söyleyebilirim. Psikiyatri, göreceliliğiyle, geçmişten günümüze pek çok kişinin deli diye akıl hapishanelerinde çürümesini sağlamıştır. Psikiyatri savaş (sıcak savaş) dönemlerinde, insan öldürmeyenleri; barış (soğuk barış) dönemlerinde de insan öldürenleri deli ilan etmiştir. Psikiyatri, kurulu düzenin korunmasında ve muhaliflerin susturulmasında etkin bir silah olmuştur.

Henüz insanlaşamayan insan, bin yıllardır kanla, acıyla, gözyaşıyla, baskıyla, açlıkla, yalanla, yani kısaca sömürüyle yaşadı/yaşıyor. Böyle bir dünyada yaşayan günümüz insanının neredeyse her davranış biçimine psikiyatride bir hastalık adı verilebilir... Kim bilir belki de Prof. **Yaltkaya**'ya böyle eleştirel bir yanıt yazmam da bir hastalık adıdır. Tabi yaptığım eleştirinin bir hastalık olabileceğini söylemem de başka bir hastalık olabilir...

Yaltkaya yazısında; **Balzac**'ın "çok çalışması"nı ve "yapıtlarını yirmi-otuz kez tekrar tekrar yazması"nı onun "depresyondan korunmak için belki başlangıçta bir savunma yolu olarak zorla; sonra kendiliğinden manik evreye geçmesi" olarak değerlendirmektedir. Başka bir yerde de, **Freud**'dan yaptığı alıntıda; **Leonardo**'nun bıkmadan sürdürdüğü araştırmalarını ise "nevrozlularda karşılaştığımız 'düşünme saplantısına' ve işlemsel güçsüzlüklere eşlik eden tutukluklara benzetebiliriz" denmektedir. Yine **Leonardo**'nun "yapıtlarını yaratırken yavaş ve duraksamalarla çalışması, yarım bırakması, kararsızlığı" onun "nevrotik" özellikleridir **Yaltkaya**'ya göre. İtalyan besteci **Rossini**'nin, "bestelerini kılı kırk yararak yapması, çalışmalarını dakikası dakikasına ayarlaması, çevresindeki eşyaların simetrik ve düzenli olmasına önem vermesi" vb. şeyler de onun "obsesif takıntıları"ymış. Yine **Yaltkaya**'dan öğrendiğimize göre **Virginia Woolf**'un "mükemmelliyetçi olması ve yazılarını tekrar tekrar yazması" onun yaratıcılığının bir "savunma düzeneği" olduğunu gösteriyor...

Yukarıdaki psikiyatrik çözümlemelere benzer pek çok örnek yaratılabilir sanatçıların yaşamları parça parça edilerek... Asıl dikkat çekici olan, yukarıda ruhsal bozukluk olarak gösterilen davranışların, sanatçı için, yazar için, yaratı için ve bunların değerliliği için "olmazsa olmaz" denebilecek özellikler olduğudur. Hangi büyük sanat yapıtı bir çırpıda, kolayca, yorulmadan, araştırmadan, çalakalem yaratılmıştır... Yoksa "ruhsal bozukluklar sanatın olmazsa olmaz koşuludur" mu denmek istenmektedir...

KAPİTALİZMİN SANATI

Sanatçıların ruhsal bozukluklarıyla ilgili bir araştırma yapılacaksa eğer, araştırmanın temeli; "ruhsal bozukluklar sayesinde sanatçı olunduğu" üzerine değil, "ruhsal bozukluklar sayesinde sanatçının eserlerinin nasıl biçimlendiği" üzerine olmalıdır.

Yaltkaya'nın yazısında geçen, Harvard'da yapılan bir araştırmaya göre; "20. yüzyıl soyut-dışavurumcu ressamların en azından yarısında manik-depresif (hastalıklı bir taşkınlık şeklinde nöbetleri olan bir psikoz) ya da salt depresif (ruhsal çöküntü kaynaklı) bozukluğun olduğu ve bu grupta özkıyım oranının ABD toplumuna oranla 13 kez daha fazla olduğu"nu öğreniyoruz...

Şaşırmamak gerekiyor. Soyut-dışavurumculuk bir kaçış sanatıdır. Bunalım sanatıdır, insansızlığın, bireyciliğin, "kapitalizmin sanatı"dır soyut-dışavurumculuk.

Soyut-dışavurumculardan **Pollock**; "resmimin içindeyken ne yaptığımın farkında değilim" derken, **Motherwell**; "gerçeğe özgü unsurlarla mutlak bir savaş vererek, bilinmeyen bir tekneyle kimsenin bilmediği bir yere, karanlıkta yolculuk etmek" diye açıklar amaçlarını...

Yaltkaya yazısında; "Abartılsa da tinsel yozlaşma ile yaratıcılığın ilişkisine neden olabilecek birçok etken vardır, önce yaratıcılık bir savunma düzeneğidir. Kişiyi bunalımın derinliklerinden, kuşkuların yakıcılığından korur. Dinginliği, mutluluğu sağlar" dedikten sonra, bu düşüncelerini biraz ilerde **Jung**'un "yaratıcılık bir sağaltım yolu olarak kullanılabilir" ve **Adler**'in "insanlar, sanatı ve bilimi kendi yetersizliklerini telafi etmek için üretir; tıpkı kabuğunun içine giren kum tanesinin üstünü örtmek için inci üreten istiridye gibi" sözleriyle desteklemektedir.

Bu düşünceler, kapitalist ve kapitalizmin ürünü sanatçılar için doğrudur. Beyni ve yüreği kirli olan bu sanatçılar -içindeki kum tanesinin üstünü örten istiridye gibi- kirlerini örtmek için "içi boş parlak renkli şeyler" üretirler... **Sokrates**'ten, **Garcia Lorca**'ya... **İsmail Beşikçi**'ye... Binlerce insanı düşünüyorum... İnançları, bilgileri, yarattıklarıyla insan olmanın onurunu koruyan, öldürülen, acı çeken insanlar...

Adler'in sözleri geliyor aklıma. Gülümsüyorum. Sürgünlere, işkencelere, hapislere, ölümlere rağmen, sanatsal, bilimsel, felsefi üretimlerinden ödün vermeyenlerin "kendi yetersizliklerini telafi etmek için ürettikleri" söylenebilir mi? Yoksa bu insanlar psikiyatriye göre "mazoşist" midir...

Sanat; son tahlilde, nesnel gerçekliğin, estetiksel imgelerle (soyutlamalarla) yansıtılması/yeniden yaratılmasıdır.

Bir insan ne kadar "saralı, manik-depresif, obsesif, nevrotik, eşcinsel" vb. olursa olsun, eğer estetiksel imgeler yaratacak soyutlama gücüne sahip değilse ve insanın binlerce yıldır oluşturduğu birikimi (sanatsal, kültürel, bilimsel, felsefi, toplumsal vb.) özümsememişse, "yaratıcı" olamayacaktır.

Sanatçı, kendinden önce yaşananların, kendi yaşadıklarının ve kendinden sonra yaşanacakların ürünüdür bir bakıma. Onun genetik yapısı, anne karnındaki dönem, çocukken yediği bir tokat, bir işçi, bir patron, uçamayan bir kuş, uçuşan yapraklar, sevgilinin ölümü, geleceğin sömürüsüz dünyası... aklımıza gelen her şey etkileyebilir onun yaratısını.

Yaratıcılığı ruhsal bozukluklarla özdeşleştirirsek eğer, insanı ve insani olan her şeyi yerle bir eden kapitalizmin ve onun yeni yüzü olan YDD'nin (Yeni Dünya Düzeni/Düzensizliği) yarattığı/yaratacağı "hasta" insanların, birer **Leonardo da Vinci** olmasını beklemeliyiz...

Bekleyerek yitirilecek zaman yoktur... Yürümek gerek...

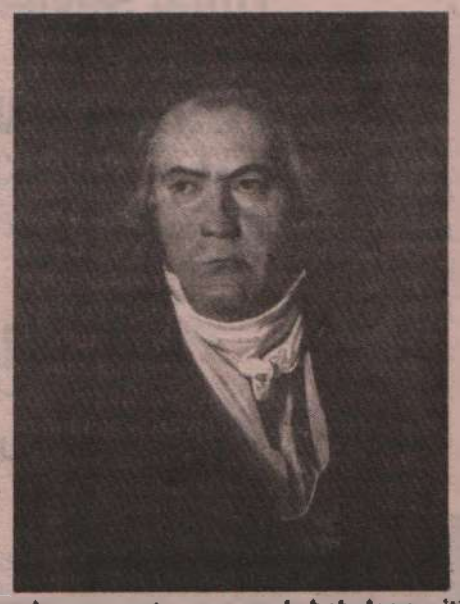

Bach, Handel, Beethoven, Mahler. Dört müzisyen de genç yaşta anne ya da babalarını yitirmiş.

SARMAL YAYINEVI

Yazının İsyanı

Kitabın Adı ve Yazarı	Fiyatı	Fuar Fiyatı
Bilim Kitaplığı		
• Yaşayan Matematik-Theoni Pappas	300.000.	240.000.
• Kim Korkar Matematikten-N. Tepedelenlioğlu	225.000.	180.000.
• S. Hawking -Yaşamı, Kuramı ve Son Çalışmaları-M.White, J. Gribbin	300.000.	240.000.
• Kara Delikler ve Bebek Evrenler - S Hawking	275.000.	220.000.
• Kozmik Kod I -Heinz R. Pagels	225.000.	180.000.
• Kozmik Kod II -Heinz R. Pagels	225.000.	180.000.
• Hep Aranızda Olacağım -G. Gönenç	225.000.	180.000.
• Evren ve Dönüşümleri - R. Omnes	250.000.	200.000.
• Gödel Kanıtlaması - E. Nagel-J. R. Newman	225.000.	180.000.
• Rölativite ve Kozmoloji - W. J. Kaufman	250.000.	200.000.
• Kuarklar /Temel Parçacık Fiziğine Giriş-Y. Nambu	400.000.	320.000.
• Bilimin Doğal Olmayan Doğası-L. Wolpert	250.000.	200.000.
• X-Işınlarından Kuarklara Çağdaş Fizikçiler ve Buluşları - E. Segrè	450.000.	360.000.
• Rölativitenin abc'si - B. Russell	250.000.	200.000.
• Stephen Hawking'in Evreni -J. Boslough	250.000.	200.000.
• Bilgisayar Gücü ve İnsan Aklı- J. Weizenbaum	450.000.	360.000.
• Düşünme Kulesi - S. Alsan	525.000.	420.000.
• Güneş - Prof. Dr. F. Esin	300.000.	240.000.
• Zaman, Uzay ve Şeyler - B. K. Ridley	325.000.	260.000.
• Bil Bakalım-Bilim ve Matematik Bulmacaları -Y. B. Chernyak-R.M. Rose	400.000.	320.000.
• Osmanlılarda Bilim - Osman Bahadır	150.000.	120.000.
• Uzay Zamanda Karadelikler - Kitty Ferguson	275.000.	220.000.
Felsefe-Sosyoloji		
• 20. Yüzyıl Düşünce Akımları- N. Bozkurt	600.000.	480.000.
• Sanat ve Estetik Kuramları- N. Bozkurt	550.000.	440.000.
• İlkeselliğe Veda -O. Marquard	190.000.	150.000.
• Postmodernist Burjuva Liberalizmi -J.Habermas-A.Gorz-E.Laclau-R.Rorty	300.000.	240.000.
• Sosyal İsyancılar - E.J. Hobsbawm	200.000.	160.000.
• İdeoloji ve Kültürel Kimlik -J. Larrain	500.000.	400.000.
• Batı Düşüncesinde İslam - A. Haurani	250.000.	200.000.
• Din, Bilim ve Felsefe - H. Selsam	225.000.	180.000.
• Siyasal Kimliklerin Oluşumu - E. Laclau	525.000.	420.000.
• Akılcılık - J. Cottingham	300.000.	240.000.
• Modernliğin Sosyolojisi - P. Wagner	500.000.	400.000.
• İdeolojilerin Sonu mu? -U. Uras	300.000.	240.000.
• Modernizm, Kapitalizm ve Azgelişmişlik - F. Ercan	450.000.	360.000.
• Marx'dan Foucault'ya İdeoloji-M. Barrett	350.000.	280.000.
• Yitik Ülke Masalları-E.Grosz,G.Bowman,J.Donald,K.Robins,D.Mazzoleni	300.000.	240.000.
Dünden Bugüne Türkiye		
• Modern Türkiye'nin Oluşumu - F. Ahmad	500.000.	400.000.
• Atatürk Devrimi Sosyolojisi -K. Steinhaus	400.000.	320.000.
• Atatürk ve Komünizm -R. N. ileri	500.000.	400.000.
• TC.'nin Kuruluşu ve Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası-N. Yurdsever Ateş	350.000.	280.000.

Kitabın Adı ve Yazarı	Fiyatı	Fuar Fiyatı
• Bıktım Bu YÖK'ten -T. Ateş	300.000.	240.000.
• Cumhuriyet ve Laiklik -T. Ateş	300.000.	240.000.
• Devlet ve Ben -T. Z. Ekinci	550.000.	440.000.
• Çağdaş Türkiye'de İslam -R. Tapper	450.000.	360.000.
• Türk İslam Sentezi-Prof. Dr. B. Güvenç-G. Şaylan-İ. Tekeli- Ş. Turan	450.000.	360.000.
• Refah Partisi'nin Teori ve Pratiği -S. Şen	300.000.	240.000.
• Mafyanın Ekonomi Politiği -H. Nebiler	215.000.	170.000.
• Düşler ve Gerçekler ,Tanıklarıyla 68 - C. Alkan	320.000.	260.000.
• Medyanın Ekonomi Politiği- H. Nebiler	250.000.	200.000.
• Türkiye Avrupa İlişkileri- C. Balkır-A. M. Williams	500.000.	400.000.
• Kemalist Devrim İdeolojisi -E. T. Eliçin	525.000.	420.000.
• Petrolün Ekonomi Politiği - H. Nebiler-S. Parlar	250.000.	200.000.
• İkinci Üniversite Kurultayı	600.000.	480.000.
• Silahlı Kuvvetler ve Modernizm - S. Şen	350.000.	280.000.
Anlatı ve Mizah		
• İstatistikle Nasıl Yalan Söylenir? - D. Huff	225.000.	180.000.
• Mafyada Yönetici Olmak -L. Wallek	225.000.	180.000.
• Çocuklardan Tanrıya Mektuplar - E. Marshall-S. Hample	250.000.	200.000.
• Çek Dilini Ağzımdan - C. Heimel	300.000.	240.000.
• Kaçıklık Diploması- A. Nil	300.000.	240.000.
• Eğer Bensiz Yaşayamıyorsan Niçin Daha Ölmedin -C. Heimel	325.000.	260.000.
• Elvedasız- A. Altındal	110.000.	90.000.
• Akşam Türküleri-A. Timuçin	150.000.	120.000.
• Değişim Vurguncuları- A. Nil	600.000.	480.000.
Sosyalizm Kitaplığı		
•Anarşist Portreler I - Paul Avrich	190.000.	150.000.
• Anarşist Portreler II-Paul Avrich	190.000.	150.000.
• Paris Komünü ve Marksizm -L.Golman-I. Bach-N.Kolpinski B.Tartakovski-V.Gorbinov-V.Yeremina	300.000.	240.000.
Yaşadığımız Dünya		
• Balkanlar - H. Poulton	300.000.	240.000.
• Soğuk Barış- J. E. Garten	250.000.	200.000.
• Yeni Mafya Karteli - W. Reith	250.000.	200.000.
• İmparatorluk mu? Cumhuriyet mi? - J. Petras- M. Morley	400.000.	320.000.
• Bilgi Mafyası - E. R. Koch, J. Sperber	500.000.	400.000.
Bilim Kurgu		
• Her Otostopçunun Galaksi Rehberi- D. Adams	350.000	280.000.
• Evrenin Sonundaki Restoran - D. Adams	350.000	280.000.
• Yaşam, Evren ve Her Şey - D. Adams	350.000	280.000.
• Hoşça Kal, Balık İçin Teşekkürler - D. Adams	350.000	280.000.
• Çoğunlukla Zararsız - D. Adams	350.000	280.000.

DESCARTES SÖZLÜĞÜ

John Cottingham

Türkçesi: B. Gözkân, N. Ilgıcıoğlu, A. Çitil, A. Kovanlıkaya

Descartes Sözlüğü'nde John Cottingham, Descartesci düşüncedeki anahtar kavram ve düşünceleri inceliyor ve bunları hem 17. yüzyıl entelektüel iklimi hem de daha sonraki yorumları bağlamında ele alıyor. Descartes Sözlüğü kozmoloji, fizik, teoloji, psikoloji ve etik de içinde olmak üzere birçok maddeyi kapsamakta. Kitap, Descartes'a yeni başlayanlara olduğu kadar, ayrıntılı eleştirel yorumları ve titiz metinsel referanslarıyla konunun daha ileri düzeydeki okuyucularının da gereksinimlerine yanıt vermek üzere hazırlanmıştır. Ayrıca Sözlük Descartes'ın yaşamını ve çalışmalarını içeren genel bir girişin yanısıra Descartes'cı metinlerin kaynakçasını vermektedir.

KISA 20. YÜZYIL

1914-1991

Aşırılıklar Çağı

Eric Hobsbawm *Türkçesi: Yavuz Alogan*

Hobsbawm son üç yılını yaşamaya hazırlandığımız 20. yüzyılın 1914'ten Sovyet çağının sonuna kadar olan dönemini tarihsel bir perspektif içinde ele alıyor. Şimdiki zamana, 20. yüzyılın tarihçisi olarak yaklaşan kişiyi bekleyen tuzaklara düşmeden hem bir tarihçi hem de yaşadığı çağın sorumluluğunu duyan en güvenilir tanığı olarak 20. yüzyılın siyasi tarihini bizlere sunuyor.

Kuşkusuz geç 20. yüzyılın en belirgin ve ürkütücü olgusu, kişiyi geçmişe ya da daha çok kişinin çağdaş deneyimini önceki kuşakların deneyimine bağlayan toplumsal mekanizmaların yok edilmesidir. İşte *KISA 20. YÜZYIL: Aşırılıklar Çağı*, yüzyılın sonunda içinde yaşadıkları zamanın geçmişiyle her türlü organik ilişkiden yoksun bir tür sürekli şimdiki zaman içinde yetişen genç insanlara bugünleriyle geçmişleri arasında güvenli bir kapı açıyor.

UZAY VE ZAMANIN DOĞASI

Stephen Hawking - Roger Penrose

Türkçesi: Prof. Dr. Umur Daybelge

Uzay ve Zamanın Doğası, fizikte yüzyılın tartışmasını okuyuculara sunmaktadır. The Isaac Newton Institute'de gerçekleştirilen bu nefes kesen tartışmada çağımızın yaşayan en önemli iki fizikçisinin, uzay ve zamanın doğası üzerine birbirleriyle ilişkili ama aynı zamanda oldukça farklı görüşlerini bulacaksınız.

Einstein gibi kuantum mekaniğinin nihai kuram olduğunu red eden Penrose ile genel rölativite kuramının evrenin nasıl başladığını açıklayamayacağını öne süren Hawking, niçin zamanın hep ileriye gittiğinden hangi kuantum etkisinin karadeliklerin yok olmasına yol açtığına, büyük patlamanın ilk anlarından karadeliklerin nasıl oluştuğuna ilişkin birçok konuyu tartışıyorlar.

SARMAL YAYINEVİ 15. İSTANBUL KİTAP FUARINDA A SALONU (ALT KAT) 78 NO'LU STAND'TA KİTAPLARINI SERGİLEYECEKTİR

Halk sağlığının 'ilköğretmeni' ve kalpaksız Kuvayı Milliyecisi

Prof. Dr. Nusret Fişek

Hazırlayan: Nesrin TİMUR

*Prof. Dr. **Nusret Fişek** için "ülkemizin en büyük sağlık emekçisi, Türk hekimlerinin en büyük lideri" diyor Prof. Dr. **Kazım Türker**. **Uğur Mumcu**, Kurtuluş Savaşı komutanlarından Tümgeneral **Hayrullah Fişek**'in oğlu olan **Nusret Hoca**'yı "hekim ordularının başkomutanı" ve "günümüzde bir kalpaksız Kuvayı Milliyeci" olarak tanımlamış. Öğrencileri ise ona sağlığın "İlköğretmeni" diyor.*

*Halk sağlığıyla ilgili olarak, politikasından, eğitimine; tıp felsefesinden, etiğine kadar her alanda mücadele vermiş **Nusret Fişek**. Sağlığın sosyalizasyonlaştırılması ile Aile Planlaması konusunda bir devrim yaratmış ülkemizde.Ve yaşamının son gününe kadar tüm hayatını halk sağlığına adamış. Öyle ki, eşi **Perihan Fişek**, hocanın son sözlerinin "halk sağlığının peşini bırakmayın" olduğunu söylüyor. Özel yaşamında alabildiğine mütevazi olan Hoca, düşüncelerinde ve mücadelesinde hiçbir zaman mütevazi davranmamış; sonuna kadar mücadele etmiş. Bu nedenle "yumuşak ama inatçı" olarak tanınıyor etrafında. Çocuklarıyla da öğrencileriyle de demokratik bir ilişki kuran hoca, inatçılığını ve idealistliğini tüm yaşamında sürdürerek, yakalandığı hastalığın yurtdışında tedavisini reddetmiş ve 3 Kasım 1990'da yaşama veda etmiş. Evli ve iki çocuk sahibi olan **Nusret Fişek**'in büyük oğlu, meslek olarak sosyal bilimleri seçen ve şu anda da gazetecilik yapan Prof. Dr. **Kurthan Fişek**. Diğer oğlu ise kendisi gibi tıbbı seçen Doç. Dr. **Gürhan Fişek**.*

*"Onun tüm hayatı Halk Sağlığıydı" diyor, eşi **Perihan Fişek**. Hocanın çalışmalarına ayak uydurabilmek ve çocuklarına iyi bakabilmek için yaşıtı olan çok az kadının gidebildiği Hukuk Fakültesini bitirdiği halde, eğitimiyle ilgili bir çalışma yapmayan **Perihan Fişek**, hocayla geçen 50 yılını şöyle anlatıyor:*

Nusret'le ağabeyim sınıf arkadaşıydılar. Ankara'da evlerimiz de yan yanaydı. Ben, Hukuk Fakültesi'nde okuyordum ve ikimiz de 1938 yılında mezun olduk. Sonuçta birbirimizi beğendik ve 1940'ta evlendik. İki oğlumuz (önce **Kurthan** sonra da **Gürhan**) oldu. 1947'de Amerika'ya gönderildi **Nusret**. Çok sınırlı bir bütçe ile yaşıyorduk orada ve zaman zaman sıkıntı da çekiyorduk. Ama orada çok değerli hocalarla çalıştı ve çok şey öğrendi. Her zaman çok çalışırdı ve idealistti. Örneğin; **Nusret**'in Amerika dönüşünde mecburi hizmetini yapması gerekiyordu ve tam o sırada Dünya Sağlık Örgütü, **Nusret**'e kendilerinde çalışma yapması teklifinde bulundu. Mecburi hizmet yapması gerektiğini ve devlete borçlandığını söyleyince örgüt, hizmetten muaf tutulması için gereken parayı teklif etti. Ancak, **Nusret** kabul etmedi. Sağlık Bakanlığında müsteşar iken sağlığın sosyalleştirilmesi için çok uğraştı ve hatta Mecliste savunmasını kendisi yaptı.

Halkın çektiği eziyet onu çok etkilerdi. Pek kimse bilmez: "Encik Deresi"ne ilişkin okuduğu, sonra da bana okuttuğu bir hikayede, kadınların istemediği halde doğurdukları çocukları dereye atmalarından çok etkilenmişti. Ayrıca kadınların, istenmeyen gebeliği sonlama yöntemlerinin kendilerine verdiği zarar nedeniyle çok duyarlıydı ve bu nedenle Aile Planlamasına ilişkin çok çalıştı.

HAYATINDA BİR KEZ TATİL YAPMIŞ

Hiç unutmuyorum; biz ne balayı yapmıştık ne de yıllarca bir tatil. Bir sene Ayvalık'a tatile gitmeye karar verdik. Ancak, hayatında tatil nedir bilmeyen ve hep çalışan kayınpederim, **Nusret**'e çıkışmıştı. Zaten ondan sonra da hiç zamanımız olmadı tatil için. Ne kadar hasta olursa olsun Türk Tabipler Birliği'nin hiçbir toplantısını kaçırmadı.

*Hocanın evde ve 68 dönemini yaşayıp sonra da her ikisi de 1402'lik olan çocuklarıyla olan ilişkisini soruyoruz. Şöyle yanıtlıyor **Perihan Fişek**:*

Evde işinden pek söz etmezdi ama eve ziyarete gelen öğrencileriyle saatlerce sohbet ederdi. Çok demokrat ve eleştiriye açık bir insandı. Çocuklarıyla da bazen saatlerce tartışırdı ve hatta dışarıdan görenler tartışmanın sertliğine **Nusret**'in nasıl tahammül edebildiğine şaşardı. Ancak ortada bir saygısızlık ol-

Prof. Dr. Nusret Fişek'in özgeçmişi ve çalışmaları

1914 yılında İstanbul'da doğan **Nusret Fişek**, 1933 Üniversite Reformu'nun mezun ettiği ilk kuşaktan biri. Aslında ilk önce, ön sınavı oldukça zor olan Yüksek Mühendis Mektebi'ne giriyor ancak, mezun olduğu Kabataş Erkek Lisesi'ndeki onaltı arkadaşı Tıp Fakültesi'ne girdiği için, arkadaşlarından ayrılmak istemiyor ve Tıp Fakültesi'ne kayıt yaptırıyor.1938 yılında, İstanbul Üniversitesi'nden mezun olan **N. Fişek**, okulu birincilikle bitiriyor. Altı yıllık öğrenimi boyunca bütün derslerinden "Pekiyi" derece alan **Fişek**, pek farkında olmadan, o zamana kadar böyle bir ünvanı taşıyan ilk öğrenci oluyor. 1941 yılında aynı üniversitede Bakteriyoloji ihtisasını tamamlayan **Fişek**, 1946'da Hayvanı Tıbbı ve Gıdai Kimya Mütehassısı oluyor ve 1952'de Harward Üniversitesi'nden Tıp Bilimlerinde Doktora (PH.D.) alıyor. 1955 yılında Biyokimya Doçenti ve 1966 yılında ise Halk Sağlığı Profesörü oluyor.

Dr. **Fişek**, Türk Tıp Akademisi ve Londra Tıp Kraliyet Akademisi'nin üyesi. Amerikan Tıp Birliği'nin özel üyesiymiş aynı zamanda.

1939'da Refik Saydam Merkez Hıfzısıhha Enstitüsü'nde Aşı ve Kontrol Laboratuvarı Şefi olarak iş yaşamına başlayan **Fişek**, 1960-1965 yılları arasında Sağlık ve Sosyal Yardımı Bakanlığı'nın müsteşarı olarak devam ediyor. Müsteşarlığı döneminde Sağlık Hizmetlerinin Sosyalleştirilmesi Hakkında Kanun çıkarılması için mücadele ediyor ve kanun çıkıyor. Ancak daha sonra, çalışmaları engellenmeye çalışılıyor ve görevden alınıyor.

Hacettepe Üniversitesi'nin kuruluş çalışmalarına katılan **Fişek**, 1966 yılında, Halk Sağlığı Profesörü olarak bu

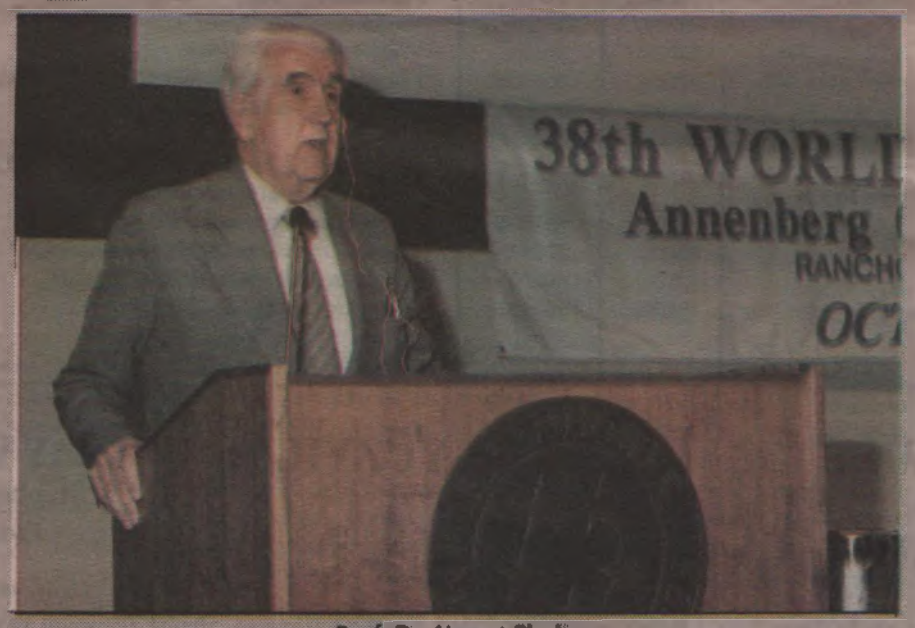

Prof. Dr. Nusret Fişek.

üniversitede iki köklü enstitü oluşturuyor: Nüfus Etüdleri Enstitüsü ve Toplum Hekimliği Enstitüsü. 1967-1971 yılları arasında Hacettepe Üniversitesi'nde, Mezuniyet Sonrası Eğitimi Fakültesi Dekanlığı yapıyor. Ardından Hacettepe Üniversitesi Toplum Hekimliği Kurucu Müdürlüğü ile Toplum Hekimliği Enstitüsü Kurucu Müdürlüğü'nü yürütüyor. Yine Hacettepe Üniversitesi'nde Tıp Fakültesi Halk Sağlığı Anabilim Dalı Başkanlığı yapıyor ve 1983 yılında emekliye ayrılıyor.

Dr. **Fişek**, Dünya Sağlık Örgütü'nün, Dünya Bankası'nın ve başka pek çok kuruluşun danışmanlık görevini de yapıyor. Ayrıca 1984-1990 yılları arasında Türk Tabipler Birliği'nin başkanlığını yürütüyor.

Çeşitli dergi ve derleme kitaplarda yayınlanmış Türkçe ve İngilizce 110 bilimsel yayını var.

Almış olduğu pek çok ödül ve plaketler var Hoca'nın. Michigan Üniversitesi 150. yıl ödülünü, hizmetleri nedeniyle **Fişek**'e vermiş. Bizim de tanık olduğumuz en son ödülünü 21 Ekim 1996'da aldı. İlk ödülün Bakan Aktuna'ya uygun görüldüğü törende, "Aile Planlaması Ödülü"nü, yine Sağlık Bakanı, **Nusret Fişek**'in eşi **Perihan Fişek**'e verdi.

Fişek'in bugüne kadar emek verdiği veya öncülük yaptığı alan, altı başlıkla ele alınıyor.

1) *Bakteriyoloji:* Uzmanlık diplomasını aldığı bu alanda özellikle Tetanoz Toksidi konusunda uluslararası başarı kazanmıştır. **Fişek** bu alandaki çalışmaları nedeniyle Dünya Sağlık Örgütü tarafından Biyolojik Standardizasyon Ekspert olarak görevlendirilmiş.

2) *Eğitim:* Hıfzısıhha Okulu Müdürü olarak başlayan eğitim hizmetini Halk Sağlığı kavramıyla birleştirmiş ve mezuniyet öncesi Tıp Eğitimine yönelik olarak, taşra özellikleri gösteren iki yerde, Etimesgut ve Çubuk'ta Eğitim ve Araştırma Bölgeleri oluşturmuştur. Öğrenciyi toplum içinde eğitmeye yönelik bu çalışmalar ne yazık ki sonraları engelleniyor ve daha sonra bu bölgeler bizzat üniversite tarafından kapatılıyor. Bunun dışında ise Hoca, mezuniyet sonrasına verdiği önem nedeniyle bizzat kendisinin kurduğu Sağlık Bilimleri Fakültesi'nde yürüttüğü dekanlık görevi süresince, Uzmanlık Eğitimi'ne çok önem veriyor.

3) *Demografi:* Pek çok ülkeden önce bu konuyu ülkemizde ilk kez ele alan **Fişek**, bu amaçlı Nüfus Etüdleri Enstitüsü'nü kuruyor. Bu konudaki çalışmaları ilk başlattığı zaman, henüz bu konu duyulmuş bile değil. Hatta nüfus planı İsmet İnönü'ye aktarıldığında, İnönü "Bu da nereden çıktı" demiş. Ardından, Nüfus Planlaması Hakkında Kanun'u gerçekleştiren **Fişek**, sonraları ilgisini araştırma ve eğitimle sürdürmüş. Öncelikle Bulaşıcı Hastalıklar, sonra da Süregen Hastalıklar'a yönelik ilgisi sonucu Epidemiyoloji'nin, Demografi bazına oturtulması için çalışmalar yapmış.

4) *Örgütlenme:* Çağının çok ilerisinde olarak nitelenen Sağlığın Sosyalleştirilmesi Kanunu, tıp felsefesiyle beslenmiş ve öğrencilerini de konunun öncüsü durumuna getirmiştir.

5) *Deontoloji:* Sağlık hakkını insan hakkı olarak ele almış, aynı felsefesinin uzantısı olarak hekimlere yönelik ödevleri tanımlamaya çalışmıştır.

6) *Halk Sağlığı:* Eğitim üzerine oturttuğu bu konuyu tüm diğer dalların temeli olarak kavramış ve çalışmıştır.

mazdı, bunlar çoğunlukla fikir tartışmalarıydı. Ayrıca çocuklarının meslek seçimlerine de hiçbir zaman karışmadı. Nitekim **Kurthan** sosyal bilimleri seçti; **Gürhan** ise tıbbı. Her zaman tartışmaya açıktı ve çocuklarla arasında görüş ayrılıkları vardı ama eğer ikna olmamışsa görüşünü kesinlikle değiştirmezdi. Her Pazar, çocuklar bize gelirler ve birlikte yemek yerdik. O zamanlarda da sohbetler, tartışmalar yaparlardı.

Hocanın 1980 sonrasını nasıl geçirdiğini soruyoruz. Yıllarca verdiği emeğin heba edilmesi karşısında "Özal gitmeden sağlık politikası gelişemez" dermiş Hoca.

Nusret, haksızlığa dayanamazdı ve hep hakkını aramıştır. O nedenle hem **Doğramacı**'yla hem de hükümetle çok çatıştı. YÖK'e karşı olduğu için 1983'te emekli oldu ama ömrünün sonuna dek halk sağlığına ilişkin politikaların gelişmesi için çalıştı. Çalışmalarını TTB'de yoğunlaştırmıştı ama gelişmeler daha doğrusu gerilemeler onu üzüyordu. Bir gün, bir Yargıtay Başkanının cenaze törenine gitmişti. Orada, "bu adam dinsizdi, cenazesini kaldırmayın" diyen bazı adamlar etrafı sarmış. Her zaman çok sakin olan **Nusret** o kadar çok sinirlenmiş ki elinde şemsiye ile saldırmış. Ayrıca 1980 sonrasında yapılan uygulamalar nedeniyle, deontoloji konusundaki çalışmalarına ağırlık verdi ve halk sağlığını gerileten politikalara karşı çalışmalarını durdurmadı.

Nitekim, Hoca bir yazısında şöyle vurguluyor, yaklaşımını:" Amaç, bir azınlığa yüksek düzeyde hizmet götürme değil, herkese olanaklar ölçüsünde hizmet götürme olmalıdır".

*Dayanamayıp, kendi mesleğini icra etmediği için hiç pişmanlık duyup duymadığını soruyoruz **Perihan Fişek**'e. Hocanın kadın haklarına saygılı biri olduğunu ve hiç karışmadığını belirterek halk sağlığına verdiği öncelikten olacak, kesinlikle "hayır" dedi. Ayrıca,"kadın hakları ve eğitimi için mücadele, nüfus planlaması programlarının önemli bir parçası olması gerekir" demiş Hoca. Bu yaklaşım ancak, 1980'lerde feminist hareketin gayreti ile Planlamaya girebilmiş. Ayrıca, Hocanın gelini olan **Oya Fişek** şu anda Kadın Dayanışma Vakfı'nın başkanlığını yürütüyormuş .Söz Hocanın son dönemlerine geliyor. **Perihan Fişek** bir özlem ve saygı içinde aktarmaya devam ediyor:*

KIRIK KOLA RAĞMEN KONFERANSA GİTTİ

Nusret, kanser olduğunu öğrendikten bir yıl sonra ameliyat geçirdi. Ancak iyileşmeyeceğini biliyordu. Tedavi için yurtdışına göndermek istediler ama ülkeye gereksiz bir masraf olarak gördüğü için kabul etmedi. Ardından da düştü ve kalça kemiği kırıldı. Protez takıldı ancak yürümesi mümkün olmadığı için tekerlekli sandalye kullanmak zorunda kaldı. Ancak, çalışmasını kesinlikle durdurmadı, toplantılara katılmaya devam etti. Antalya Tabip Odası, **Nusret** için resim sergisi düzenliyordu. Hem bu nedenle hem de konferans vermesi için Antalya'ya davet ettiler. **Nusret**, Antalya'da biraz rahatsızlanıyor. Bunun üzerine Oda Başkanı, **Nusret**'i hastaneye götürüyor ve bir iğne yapıyorlar. Kendini iyi hissettiği için kapı koluna kalkmak için asılıyor ama ters bir hareketten ötürü kolu kırılıyor. Konferansa mutlaka gitmek istediği için, o kırık kolla gidip, pratisyen hekimlere konferans veriyor. Herkes bu tutumundan çok etkilenmişti. **Nusret** ise kolunu kırdığı için değil artık yazamadığı için çok üzülüyordu. İki kez ameliyat oldu ama kolu kaynamıyordu. Hep okumak ve yazmak istediği için bu durum moralini çok bozmuştu. Yine de ilgisini devam ettirdi. Son sözünü bir sosyal bilimci olan amcasının oğlu **Hamit Fişek**'e söyledi: "Sosyal hekimliğe sahip çıkın!"

Sol başta Nusret Fişek ve yanında eşi Perihan Fişek.

MÜTEVAZİ, HÜMANİST, YUMUŞAK AMA İNATÇI

Övülmekten hoşlanmazdı, hatta övgü sözlerini keserdi. Kendi başarılarından çok idealleriyle haşır neşirdi. Hatta hiç unutmam, Amerika'da okul derslerinden aldığı dereceleri vermesi gerekiyordu ama bilmediği için Türkiye'den sordu. Bir öğrendik ki üniversite yaşamı boyunca bütün derslerinden "Pekiyi" almış ve Amerika'daki hocası "nasıl olabilir"diye çok şaşmış. Kendisi de şaşırdı, çünkü o zamana kadar o da bilmiyordu. Çalışkanlığa ve zamanı iyi kullanmaya çok önem verirdi. Ayrıca çok hümanistti ve insanların yaşamına olduğu kadar düşüncelerine de çok değer verirdi. Herkesi sonuna kadar dinler, tartışır ama doğru bildiğinden vazgeçmezdi.

*Hoca Halk Sağlığı ve Aile Planlaması üzerinde yıllarını vermiş. Ancak popülizme asla düşmemiş. **Dr. M. Cemil Uğurlu** onun için şöyle yazıyor: "**Nusret Fişek**, halk dalkavukluğu olan ve çıkarcılığa yönelik bir popülizmi değil, aksine daima bilim ve aklın ışığında, insan haklarına dayalı bir halkçılığı savundu".*

***Nusret Fişek**, kendi felsefesini şu tümceyle ortaya koyuyor:*

"Çağdaş hekimlikte toplumsal sorumluluk, hasta bireylere karşı olduğumuz sorumluluk kadar önceliklidir."

☞

Nusret Hoca, tüm sağlık eylemlerinde tekerlekli sandalye ile en önlerdeydi

Dr. Derman BOZTOK (•)

1970 yılında Hacettepe Üniversitesi'nde **Nusret Hoca**'nın öğrencisiydim. Tıp Fakültesinin başlangıcından itibaren bizi çok yönlü bir hekim olma konusunda aydınlattı. Aydın olma, insan olma, çağdaş hekim olma konusunda hepimizi etkilemişti. Diyebilirim ki HÜ'den mezun olan hekimleri en çok etkileyen kişi **Nusret Fişek** olmuştur. Daha sonra Toplum Hekimliğine asistan oldum. Oradaki kararımız Türkiye için önemli sağlık sorunlarına çözüm getirmek için model geliştirmekti, İki uygulama alanı vardı: Etimesgut ve Çubuk. Anadolu'nun tipik özelliklerini gösteren bu yörelerde çalışmak, halkı tanımak, sağlık araştırmaları yapmak ve bu topluma nasıl bir sağlık hizmeti götürebileceğimizi görebilmek için, uluslararası bir çerçevede ele alınan hizmet anlayışını uygulama çalışmaları yapardık.

Bu iki bölgede, Türkiye için bir model geliştirildi. Zaten bu model, Sağlık Hizmetlerinin Sosyalleştirilmesi Kanunu'nda ilkeleri belirlenmiş bir modeldi. Bu kanunun ne kadar doğru olduğu söz konusu bölgelerde yürütülen çalışmalarla ispatlandı. Çoğu zaman bu alanların üniversite desteği nedeniyle suni bölgeler olduğu söylenirdi.

Oysa üniversitelerin çok büyük bir desteği olmamıştı. Kısacası yaptığımız çalışmalarla bu modelin işlerliğini gösterdik. Bu sadece ülkemizde değil yurtdışında da uygulanabilir bir model olarak kabul edildi. Sonuçları şöyle oldu: Anne ve bebek ölümleri sayısı oldukça düşürüldü, bulaşıcı hastalıklar kontrol altına alındı, aynı zamanda çevre sağlığı konusu ele alındı. İncemeleye gelen devlet başkanları bu modelin tüm ülke için uygulanabilir olduğunu belirtmelerine rağmen hayata geçirilmedi.

Nusret Hoca'nın eğitimci yönü çok önemli. Türkiye'nin sağlık sorunlarıyla ilgilenecek bir ekip yetiştirdi. Bu bence en büyük katkısıdır. İkinci büyük katkısı ise, öğretim üyesi olmadan önce verdiği bir uğraş olan Koruyucu Hekimlik ve Sağlık Hizmetlerinin Örgütlenmesi alanında olmuştur. Hoca, klinik çalışmalarından çok, ülkenin sağlık sorunlarının bir an önce çözülmesi konusunda ömrünü harcadı. Bu çok önemli bir seçimdi ve bu seçimi bizi de çok etkilemiştir. Hoca, en önemli sorunu Sağlık Bakanlığını ıslah etmekte görmüştü. Sağlık sorunlarının çözülebilmesi için, Bakanlığın geliştirilmesi gerekiyordu. Ama ne yazık ki en geri kaldığımız nokta burası. Bizzat Sağlık Bakanlığı tarafından çalışmaları engellendi. Nitekim bugün Çubuk ve Etimesgut kapanmış, hatta Etimesgut'ta yıllardır biriken araştırmalar ve evraklar yakılmıştır. Ayrıca **Nusret Hoca**'nın emekli olmasını sessizce geçiştirdiler. Kısacası hem Bakanlık hem de üniversite bu çalışmaları sona erdirdi. Tıp çalışmalarının tekrar üniversite duvarları içinde kapandı, ülke gerçeklerinden uzaklaşıldı.

Hoca'nın demokratlığı insan sevgisi, özellikle Türk Tabipler Birliği'nde bir okul yaratılmasına neden oldu. Hekimlere, sorunlara halkla bütünleşerek yaklaşmalarını salık verirdi. Ayrıca Hoca, katılımcılığı, ekip çalışması, demokrasi, barış ve insan hakları konusundaki çalışmaları ile de önder oldu. Son döneminde bile hekimlerin tüm eylemlerinde tekerlekli sandalye ile en önlerdeydi. Her yönüyle örnek bir insandı.

(•) Halk Sağlığı Uzmanı ve Nusret Fişek'in asistanı.

Doç. Dr. Gürhan Fişek'le söyleşi

'Sadece dışarda değil evde de demokrattı'

*İşçi sağlığı konusunda uzman olan **Gürhan Fişek**, babası gibi sosyal güvenlikle ilgili bir alan seçmiş. Çalışma Bakanlığı'nda müfettiş iken askere giden oğul **Fişek**, 1982'de geri döndüğünde, 1402 ile karşılaşıyor. Şu anda Ankara Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde öğretim üyesi olan **Gürhan Fişek**, 1986'da "Fişek Sağlık Hizmetleri ve Araştırma Enstitüsü"nü kurarak dört ilde "yürüyen klinik" oluşturmuş ve böylece ülkemizde bir "ilk"i gerçekleştirmiş. Sağlık kavramının 1961 anayasasında "hak" kavramı içinde ele alınmasına karşın 1982 anayasasında bu kavramın "hizmet" olarak ele alındığına dikkatimizi çeken **G. Fişek**, bu enstitü ile "sağlık", "güvenlik", ve "sosyal" kavramlarını birarada topluyor ve yine ilk kez, çalışan çocuklar üzerinde geniş kapsamlı bir araştırma yapıyor. Bu alana yönelmesinde babasının etkisinin göreli olarak az olduğunu ve aslında böyle bir babanın oğlu olmanın, onu aşmak gerekliliğinden ötürü zaman zaman kendisi için dezavantaj olduğunu söylüyor:*

Nusret Fişek son ödülünü 21 Ekim 1996'da aldı. Aile Planlaması ödülü eşi Perihan Fişek'e verildi

1986 yılında TTB İşçi Sağlığı Kolu başkanlığına beni getirdiler. Biz pek çok çalışmalarda bulunduk. Bu sırada babam konseyin başkanı idi. Bu çalışmalar nedeniyle 1988'de Konsey Yönetim Kurulu'na seçildim. Babam "bana rağmen seçildin" dedi. Beni istemediği için değil, hanedan tartışmalarının gündeme gelebilme riskinden ötürü böyle söylemişti. Birlikte çalışmalarımız benim açımdan çok verimli ve keyifli geçti. Babamın etkisi sadece meslek alanında değil; mutlaka kişiliğimin yapılanmasında ve hayata bakışımda çok izleri var. Mesela, yaşamında çeşitli eylemlerini hep aynı pota içinde toplamaya çalışırdı ve ilginç de olsa her alanda bulunmaya çalışmazdı; ben de öyle. Nitekim, babamın bize söylediği bir söz vardı: "Okuduklarını yaşama geçiremeyen insan, sırtında yükler taşıyan eşeğe benzer".

Ancak babamla aynı dalı seçmek riskli bir iş. Çünkü kaçınılmaz olarak karşılaştırılacaksınız ya da kendinizi yarışır bulacaksınız. Belki bu nedenle halk sağlığı konusuna yakın olmakla birlikte daha özel bir alanı seçtim. Yani yarışmaktan kaçtım bir anlamda.

Tıbbi etik üzerinde çalışmaları olmuştu. En son üzerinde durduğu deontoloji tüzüğünün değiştirilmesi çabasıydı. Türk Tabibler Birliği Başkanı iken bir taslak hazırlamıştı ve bu taslak uzun çalışmalar sonucunda Yüksek Sağlık Şûrası'nın gündemine gelmişti. Yüksek Sağlık Şurası üyesi olarak da çalıştığı bu dönem onun hastalığının son günlerine denk geliyordu. Fakat orada akıl almaz bir üçkağıtla karşılaştı. Bu olay çok ilginç ve bence belgelenmesi gerekiyor. Bütün ağrı ve sızılarına rağmen bu tüzüğü çıkartmak için Şura toplantısında sıranın bu konuya gelmesini bekliyor; ve saat 16.30'a geldiğinde müsteşara, "Sayın Müsteşar, eğer bu konu yarına kalacaksa, ben çok rahatsızım, beklemeyeyim" diyor. Müsteşar **Ergün Özdemir**, tabii hocam, siz gidin yarın görüşeceğiz diyor ve babam gidiyor. Ama babam gittikten sonra gündeme alıp taslağı reddediyorlar. Bu tüzük, özellikle insan haklarının altını çizen bir tüzük ve bu konu bir daha hiç gündeme getirilmiyor.

Gürhan Fişek'in eşi Oya Fişek, radyo programcısı olduğu için eşinden önce Nusret Fişek'le tanışıyor ve sık sık onunla program yapıyor. Çünkü Nusret Fişek kendisine ne kadar süre tanınmışsa o kadar konuşuyor. Bu konuda bir sözü varmış baba Fişek'in: "Bir konuyu biliyorsan, iki dakikada da, iki saatte de anlatabilirsin. Ancak, bilmiyorsan ne kadar konuşursan konuş yutturamazsın".

Babam sadece dışarıda değil evde de demokrat bir insandı. Düşüncelerini çok özümsemiş bir insandı. Örneğin beni çok etkileyen bir tutumu da şu oldu: Çalışma odasında daima kocaman bir zarf dururdu ve bütün atık kağıtları bu zarflara koyardı; bu kağıtlar ayrı olarak çöpe atılırdı. Bir gün kendisine bunun nedenini sordum. Bana, çöpleri karıştıran çocukların, çöpleri fazla karıştırmadan ve mikroplarla temas etmeden almaları için böyle attığını söyledi.

Fişek, babasının hakkını arayan, özel yaşamında mütevazi ancak ideallerinde inatçı olduğunu vurguluyor. 12 Eylül'ün babasında ve onun kuşağındaki insanlarda çok fazla tahribat yaptığını söylüyor. Çünkü yaşamı boyunca sağlık politikaları konusunda uğraşmış ve yaşamının son demlerinde, gelmiş biri bütün bunları alt üst etmiş.

Kaçınılmaz olarak babam da çok sertleşti. Örneğin 1984'lerde babam TTB Başkanı iken "idama hayır!" dedikleri için yargılandı. **Nusret Fişek**, **Doğramacı** ile sınıf arkadaşı. **Doğramacı**, toplum hekimliğinin kurulmasında başı çekmiş ve **Fişek**'i teşvik etmiş. Ancak kendisine büyük prestij sağlayan toplum hekimliğini baltalayan yine kendisi oldu.

*Gürhan Fişek genel olarak ailenin aykırı yani bir anlamda dik kafalı ve araştırmacı olduğundan söz ediyor. Örneğin Kurtuluş Savaşı komutanlarından olan dedesi **Hayrullah Fişek**,1904 yılında Kurmay Subay çıkmak üzere iken tuvalette yasak yayın okurken yakalanıyor ve tabii Kurmay Subay olamıyor.*

*Şu anda bir yanda öğretim üyeliği yaparken diğer yandan sürdürdüğü Fişek Sağlık Hizmetleri ve Araştırma Enstitüsü ile de aslında bu aykırılığını kendi dalında ortaya koyuyor torun **Fişek**. Sağlığı bir hak olarak gören bu enstitü, yaptığı hizmeti "Fişek Modeli" olarak adlandırılıyor. Fişek Modeli, toplumsal içerikli önlemlerin yaşama geçirilmesinde, işçi sağlığı ve iş güvenliği önlemlerini öncelikli hedef olarak seçmiş. Toplum hekimliği ile uyumlu olan bu model 13 yıllık deneyime sahip. Sadece Ankara'da 200 küçük ölçekli işyerine düzenli olarak hizmet götüren enstitü, sağlık sorununun ertelenemezliğinden ötürü temel vurguyu "ivedilik"te yapıyor.*

Üreme Sağlığı Hakkını çok önceden vurgulamıştı

Samira YENER (*)

Ben Demografi alanında eğitim aldım ve doktora tezimi **Nusret Hoca**'yla yaptım. **Nusret Hoca** tam anlamıyla bilim adamıydı. Akla inanan, araştırmaya ve sonra da tartışmaya çok değer veren bir hocaydı. Ben kendimi onun yanında küçük veya genç hissetmezdim; çok rahat tartışırdım. Ayrıca eleştiriye de çok açıktı.

Hoca geleceği çok iyi öngörürdü. Örneğin nüfusun artış konusunu önceden görmüş ve yurtdışında da örnek olacak şekilde çalışmalar yapmıştı. Artık Nüfus Planlamasının değil, Aile Planmasının geçerli olduğunu ilgili herkese kabul ettirmiş ve gerekli çalışmaların başlamasına önayak olmuştu.

Hoca'nın Nüfus Planlamasına eğilmesinde en büyük neden, anne ve çocuk ölümleriydi. İstenmeyen gebelikleri sonlandırma nedeniyle olan anne ölümleri çoktu. Ailenin istediği zaman istediği oranda çocuk sahibi olmasının planlaması mümkün olabilmeliydi. Hoca'nın demokratik kişiliği bu alanda da kendisini gösteriyor, ailenin kendisini yönlendirebilmesini istiyordu.

Nitekim 1994'de Mısır'da yapılan Dünya Nüfus Konferansı da bu konunun önemini ortaya koydu. Bu Konferans'da Üreme Sağlığı Hakkı vurgulandı ki, Hoca bunu çok önceden vurgulamış, sağlıklı üremenin bir hak olduğuna dikkat çekmişti. Ayrıca Hoca, düşükler üzerinde de durmuş ve düşükleri bir tıbbi sorun olarak ele almıştı. Bazı yayınlarında, kadın sağlığı ve ana ölümlerinin düşüklerle ilgisini göstermiştir. Hoca, aile programlarının sadece kadınlara yönelik olmasına karşı çıkarak, gebeliği önleyici yöntemlerin hem erkeklere hem de kadınlara yönelik olarak yapılmasını sağlamıştır. Hoca aynı zamanda, bebek ve çocuk ölümleri üzerinde de durmuş, çok yönlü araştırmalar yapmıştır.

O tüm bu çalışmaları ve kişiliği ile ülkemizde eşsiz bir örnektir.

(*) DPT uzmanı.

Haklılığına inandığı konuda çok mücadeleci idi

Prof. Dr. Leziz ONARAN (*)

Nusret Hoca'yı TTB Başkanı iken tanıdım. Yeni bir seçim süresinde, başka bir grup olmadığı halde Ankara Tabip Odası yedeği bile olmayan tek liste hazırlanmıştı. Biz buna karşı çıktık ve çarşaf liste önerdik. Ancak oylamada tek oyla kaybettik. Bunun üzerine hastanede yatan hocayı ziyarete gittik ve yedek üye listesi oluşturacağımızı söyledik. Hoca da bizden yana tavır koydu ve yedekliğimiz süreç içinde kabul gördü. Yani, hoca çok yumuşak ancak, haklılığına inandığı konuda mücadeleci idi.

1985 yılında Nobel Barış ödülünü kazanan Nükleer Savaşın Önlenmesi İçin Uluslararası Hekimler Birliği'ni ülkemizde de kurmak için, hocanın da içinde bulunduğu bir grup, girişimde bulunduk. Ancak NÜSED sakıncalı ilan edildi ve hoca bizi cesaretlendirmek için çağırıldığımız savcılığa hepimizden önce gitti. Nitekim, daha sonra barış ağacı nedeniyle gözaltına alındığımda, hocaya öykünerek cesaretimi kaybetmedim. Ayrıca, yaşadığımız bir olay hem hocanın büyüklüğünü hem de farklılığını ortaya koyuyor. Hocayla birlikte kurduğumuz NÜSED'e, kaydolmak isteyen öğrenciler vardı. Biz de zamanın Hacettepe Üniversitesi Rektörü'nden, bu konuyu konuşmak için randevu istedik ancak görüşmek bile istemedi. Ancak daha sonra aynı şahıs, NÜSED'le birlikte Hocayı anma etkinliklerinde yer almak zorunda kaldı.

(*) Nükleer Tehlikeye Karşı Barış ve Çevre için Sağlıkçılar Derneği Başkanı.

İnternete alternatif bakış

Emre SEVİNÇ

Yukarıdaki başlık aslında yanlıştır. Konuyla dolaylı olarak ilgilidir ancak asıl amacı dikkatinizi çekmektir. Bu yazı, artık bilgisayar ile hiç ilgisi olmayan magazin dergilerinde bile gördüğünüz klasik internet ve "iletişimi yüceltme, yere göğe sığdıramama" amaçlı yazılardan biri değildir. Amacım bundan önceki yazıda olduğu gibi bilgisayara ve onun insan ile olan ilişkisine, teknolojik açıdan çok psikolojik ve felsefi açıdan (iletişim bağlamında) bakmak.

Yazıda geçen teknik terimlerin anlamları ile ilgili ayrıntılı bilgi isteyenler **Zeki İlker Doğan**'ın, *Bilim ve Ütopya* dergisinin 25., 26. ve 27. sayılarında çıkmış yazılarına ve kaynaklarda geçen ilk kitaba başvurabilir.

USENET-NEWSGROUPS (KÜRESEL SOHBET YA DA AÇIKOTURUM)

Başlıkta görmüş olduğunuz, internetin önemli servislerinden biridir. Bu servisi kullanan diğer insanların belli bir konu hakkında yazdıklarını görmenizi sağlar ve tabii sizin de yazdıklarınız pek çok insan tarafından serbestçe okunabilir ve size cevap yazılabilir. Elektronik postanın bir kişiye özel olarak değil de bir grup insana genel olarak gitmesi şeklinde düşünülebilir.

Bu servisi kullanarak pek çok konuyla ilgili değişik gruplara abone olabilir, o alanlarda yazılmış mesajları okuyabilir ve siz de mesajlar gönderebilirsiniz. Örneğin "rec.music.rock" olarak sınıflandırılmış bir gruba hergün gelen ve (adından da anlaşılacağı gibi) rock türü müzikle ilgili olan yüzlerce mesajı okuyabilir, bir rock grubu ile ilgili olarak yazmış olduğunuz soruya dünyanın değişik ülkelerinde yaşayan insanlardan cevap alabilirsiniz. Ya da "alt. politics. socialism" gibi bir mesaj grubuna (haber grubu-newsgroup) abone olup pek çok ülkeden insanlarla sosyalizm üstüne tartışabilirsiniz.

Kısaca, istediğiniz bir konuda diğer insanlarla iletişim kurabilirsiniz (bu iletişimin ne kadar iletişim olduğuna birazdan geleceğiz).

HİTNET, BBSLER VE TÜRKİYE

Ülkemizde yukarıda anlatılan iletişim ortamına benzer bir iletişim ağı ortamı üç dört yıl önce kurulmuştur ve HİTNet (Hi, Türkiye Net) olarak adlandırılmıştır. Şu anda, bu iletişim ağının yanı sıra TürkNet, ScienceNet, ActualNet gibi iletişim ağları vardır. Yazarınız iki senedir sadece HİTNet ağındaki mesajları okuduğundan ve bu ağın diğerlerinden çok farklı olmadığını düşündüğünden açıklamalarını ve örneklerini bu ağa dayanarak verecek, buradan bir genelleme yapacaktır. Yapılan genellemeler büyük ölçüde eleştiriye açıktır.

HİTNet, BBS temelli bir bilgisayar ağıdır. Ülkenin değişik illerinde bulunan BBSlerdeki mesajlar (İstanbul, İzmir, Ankara, Eskişehir, Konya, Kayseri, Diyarbakır, belki birkaç il daha) belli "havuz" BBSlerde toplanır ve diğer BBSlere dağılır. Böylece yazmış olduğunuz bir mesaj Türkiye'deki HİTNete bağlı tüm BBSlere gider ve buraya modemleri aracılığı ile bağlanan kullanıcılar tarafından okunabilir. Her BBSte en azından birkaç yüz kullanıcı olduğu düşünülürse yaklaşık birkaç bin kişilik bir iletişim ortamı ile karşı karşıya olduğumuz anlaşılır.

HİTNette de belli konular için mesaj alanları vardır: HT.TR.MUZIK, HT.TR.POLITIKA, vs.

"İLETİŞİM" ÜSTÜNE DÜŞÜNCELER

İletişim kurmanın nasıl ve ne amaçla gerçekleştiğine bir bakalım. İletişim kurmanız için karşınızda bir insanın olması gerekir. İkiniz de aynı dili konuşuyor ve ikiniz de birşeyler söylemek istiyorsanız, iletişim kurabilirsiniz. İletiniz (mesajınız) bir soru, haber ya da bir önerme olabilir. Bu iletiye karşılık olarak da bir cevap, bir soru ya da bir önerme iletisi alırsınız. Karşınızda bir insan olduğunda iletişim yaklaşık olarak böyle gerçekleşir. Biri ile iletişim kurmak genellikle bilgi paylaşma amacı ile gerçekleştirilen bir eylemdir. Bilgisayarda kurulmaya başlanan iletişim de başlangıçta bu "bilgi iletme, paylaşma" amacı ile ortaya çıkmıştır. İnternetin asıl yükünü çeken ve onun gelişmesinde başrolü oynayan üniversitelerin ve araştırma kurumlarının temel amacı da, bilimsel bilginin, haberlerin, iddiaların ve soruların en kısa sürede ve ucuz bir yöntemle dünyadaki diğer ülkelerde bulunan insanlara ulaştırılmasıydı. Ancak aradan yaklaşık 20 yıl geçti ve şu anda "bilgisayarla iletişim" kavramının içeriği ilginç bir değişime uğradı.

İnsanın doğal olarak sahip olduğu bir şey mi yoksa sonradan kazanılan bir özellik mi bilemem ama, günümüzde "iletişim kurma" insanlardaki en önemli dürtülerden biri haline geldi. Ülke ölçeğinde bakacak olursak radyo ve televizyonlara telefon etmek, faks göndermek pek çok insanın büyük zevkle gerçekleştirdiği bir iletişim biçimi. Bu iletişimin yukarıdaki paragrafta geçen "bilgi paylaşma, haber verme, bilimsel bir soruyu ortaya koyma" gibi bir amacı olduğu açık (gülmeyin!) ve en önemli özelliği de gönderilen iletinin, büyük bir insan kitlesi tarafından alınacağının, gönderilen tarafından biliniyor oluşu. Bu tür iletişimi "pasif" ya da "yarı pasif" olarak adlandırabiliriz, çünkü iletiyi gönderen kişinin iletiyi alan kitle ile o anda doğrudan etkileşime girmesi söz konusu değil. Bilgisayar aracılığı ile kurulan iletişimin yukarıdaki iletişim ile ortak noktası, çok geniş bir kitleye ulaşması ve bu kitlenin tanınmaması. Ancak bilgisayarlı iletişimi "aktif" iletişim olarak adlandırabiliriz çünkü, kısa bir süre içinde o tanımadığınız kitleyi oluşturan bireylerden mesaj alma olanağınız var. Mesaj almasına alıyorsunuz da kurduğunuz bu iletişim ne kadar "iletişim"? Karşınızda gördüğünüz bir insan yok. Monitörde gördüğünüz bir mesaj var ve sadece yazı sembollerinden oluşuyor. Kimden geldiğini görüyorsunuz ancak bu sadece bir ad-soyad ya da bir takma ad bilgisi. Ortada elle tutulabilir, yüz ifadesini gördüğünüz, duygularını tahmin edebileceğiniz, el kol hareketleri yapan biri yok. Sadece monitördeki bilgi yığınını değerlendirip, karşılık olarak başka bir bilgi yığını gönderiyorsunuz. Tıpkı bir bilgisayar gibi. Bir insan ile iletişim kurduğunuzdan emin misiniz? Ya da iletişim kuruyor olduktan sonra bu sizin için ne kadar önemli? Lütfen şu alıntıyı okuyun:

"ELIZA için hazırladığım ilk uzun senaryo, yönlendirici olmayan bir psikoterapistin, ilk seansta vereceği tepkileri parodiye çevirebilen bir senaryoydu. Bu senaryoyu seçmemin bir nedeni de programa gerçek dünya bilgisi içeren bir veritabanı verme sorunundan geçici de olsa kurtulmamı sağlıyor olmasıydı. Sonuç olarak, psikiyatristlerin, hastanın, "Annem oyuncak ayımı aldı" ifadesini, oyuncak ayılar hakkında hiçbir bilgiye sahip olmadan, "bana biraz daha ailenden söz et" diyerek cevap verebileceğini mantık yürüterek çıkarmıştım. Programın bu cevabı üretebilmesi için, "anne"nin aileden biri olduğunu ve hastanın da ailesiyle ilgili bir şey anlatmaya çalıştığını bilmesi gerekiyordu. Aslında deneğin verdiği girdiden daha fazlasının ayrımına varabiliyordu ve örneğin bunların bir kısmını da ilerideki cevaplarında kullanabilirdi. Yine de bir şeyler "anladığını" söylemek mümkün değildi.

"Nitekim, ELİZA, inanılmaz bir biçimde, onunla konuşan birçok insanın aklından geçenleri anlıyormuş izlenimini vermekte son derece başarılı olmuştu. Bir makine ile konuştuklarını çok iyi bilen bu insanlar, bir süre sonra onun makine olduğunu unutuveriyorlardı, tıpkı tiyatro izleyicilerinin sahnede yaşanan olayların 'gerçek' olmadığını unuttukları gibi. Bu insanlar, çoğunlukla makine ile yalnız konuşmayı tercih ettiklerini belirtiyorlardı ve seansın sonunda yaptığım açıklamaya karşın, makinenin kendilerini gerçekten anladığında ısrar ediyorlardı." Bu sözler 60'lı yıllarda yapay zeka ile uğraşmış ve ELIZA adlı bir diyalog programı yazmış olan bilgisayar bilimcisi **Joseph Weizenbaum**'a ait. İnsanların kimseyi görmeden kurabileceği iletişimin ne boyutlarda olduğunu güzel bir şekilde özetliyor.

İnsanın karşısında biri olmadan iletişim kurması ve yapay bir gerçeklik oluşturması sonra da bu gerçeklikten doğrudan etkilenmesi bana çok garip geliyor. Ne demek istediğimi anlamak için şu kısa alıntıya bir bakın: "Kaç gündür BBSe bağlanıyorum ve 'Posta kutunuz boş' mesajı ile karşılaşıyorum. Bu beni sinir ediyor. Lütfen bana bir mesaj gönderin. Hiç mesaj alamamaktan bıktım."

Bu mesaj çok garip görünmesine rağmen somut olarak bir insan tarafından yazılmıştır (yine de bundan emin olamayız!). Görüldüğü gibi insanlar (bazıları) için iletişim artık bir tür beyinsel uyarı niteliğine bürünmüş ve başlangıçtaki amacından epey uzaklaşmıştır. Bana öyle geliyor ki artık iletişim başka bir şeye değil, kendi kendisine göndermede bulunmakta ve yine kendi kendisini amaçlamaktadır. Monitördeki dilsel semboller aracılığı ile beyin uyarıldığı sürece insan bununla meşgul olmakta ve başka bir şey düşünmemektedir. Uyarı belli bir süre kesintiye uğradığında ise buna alışmış olan kişi kendini manevi boşlukta hissetmektedir ve durumunu gerçek hayatta görülen "dışlanmışlık" durumuna benzetmektedir. Bu şekildeki bir algılamanın ne kadar gerçek ne kadar yapay olduğu tartışma konusudur.

Belki de asıl sorulması gereken sorular şunlardır: İnsan salt akılsal ve duygusal uyarımlardan oluşan bir sisteme bağlanarak var olmayı sürdürebilir mi? Fiziksel ve biyolojik gerçekliği dışlayarak daha doğrusu bu gerçekliği yapay bir ortamda yeniden üreterek yoluna bir insan (!) olarak devam edebilir mi?

SONUÇ

Kanımca bu yazıda işlenen konular ülkemiz psikologları ve düşünürleri için oldukça ilginç ve verimli bir araştırma alanı oluşturmaktadır. Her ne kadar şimdiye kadar yeterince incelenmemişse de artık incelenmesi ve çözümlenmesi gerekmektedir. Çünkü dünyadaki teknolojik gelişmeler göz önüne alındığında bugün abartılı gibi görünen durumlar yakın gelecekte insanların günlük yaşamlarının bir parçası olmaya başlayacaktır. Belki de düşünmeye başlamak için en uygun zamandayız. Çünkü teknolojik gelişimler henüz nitel bir gelişime yol açacak kadar (nicel olarak) artmamıştır.

KAYNAKLAR

1) The Whole İnternet, Ed Krol.
2) Bilgisayar Gücü ve İnsan Aklı, Joseph Weizenbaum.

Yazıcılar

Zeki İlker DOĞAN

İcadından günümüze kadar vazgeçilmez bir araç olan kâğıdı hâlâ bilgi kaydı, ileti gönderimi gibi işler için kullanıyoruz. Yıllar önce kâğıtlara yazılmış bir bilgiye bugün ulaşabiliyoruz. Bir ayrıntı olan ama büyük önem taşıyan kâğıtların gündelik yaşantımızı nasıl kolaylaştırdığının belki de farkında değiliz.

Teknolojide olagelen ilerlemelerle birlikte ayyuka çıkan bilgisayarların, insanlığın bu kâğıt alışkanlığına bir son vereceği düşüncesi de beyinlerde yer etmeye başladı. Artık herkes bilgilerini bilgisayarların manyetik ortamlarında saklıyor. Ancak bilgisayarda sakladığınız bilgilerin bir dökümünü alıp, bunları başkalarına iletmek, yazdığınız mektubu postalamak, düzenlediğiniz kitabı basmak, hazırladığınız şekli, resmi, çizelgeyi veya ilanı, duvarlara, panolara asmak gibi istekler için gene eski dost kâğıda sarılmak zorunda kalınıyor. Bilgisayarda bilgileri saklamanın tek iyi tarafı, bilgilerin emin ellerde olması ve istenen bilgiye hızlı bir biçimde ulaşılmasıydı.

O zaman bilgi sayan bir makinenin yanına bilgi yazan başka bir makine gerekiyordu. Bu erekle çalışan insanoğlu yazıcıları üretti. Ama kâğıt, işlevini sürdürmeye devam etti. Artık bilgisayarlarda saklanan ve işlenen bilgiler, yazıcılar yardımıyla kâğıtlara yazdırılıyor ve insanlara ulaştırılıyor.

Kâğıdın bu egemenliğini ortadan kaldırabilecek bir yöntem henüz ufukta görünmüyor. Yalnız taşınabilir bilgisayarlar, kişisel erekler için harcanan kâğıdı ortadan kaldırmaya aday gibi. Bugün günlük yaşamında yoğun olarak bilgisayar kullanan insanların bile not tuttuğu ajandaları, telefon defterleri var. Taşınabilir bilgisayarlar belki bu tür işler için kullanılabilir ama o bilgisayarı açıp bir telefon numarasını bulmak için harcanacak zaman pek yabana atılır gibi değildir. Tamamen bilgisayarlarla örülü bir yaşantı için öncelikle tüm insanlığın bilgisayar kullanabilmesi gerekiyor. Diğer bir deyişle, bilgisayarda yazdığım bir mektubu, diskete kaydedip bir arkadaşıma postaladığımda, onun bu disketi kullanabileceği bir bilgisayarı olmalıdır. Aynı biçimde, devlet dairesine verilecek bir dilekçeyi bilgisayarda yazıp iletmek için, o dairede bu disketin işlenebileceği bir bilgisayar bulunmalıdır. Yıllar sonra ofislerde, devlet dairelerinde ve hatta evlerde, kitapların, koca koca dosyaların, resmi yazışmaların, ansiklopedilerin yerine CD-ROM'lar ve disketler dizisi görebiliriz. Kaldı ki böyle bir manzarayı yaşamak için günümüz bilişim teknolojisi de yeterli. Ancak her yerde bir bilgisayarın bulunması ve bu bilgisayarların uyumlu bir biçimde çalışması gerekli.

Böyle bir ortamın oluşması bile kâğıdın saltanatını sona erdiremeyecektir. Yolda karşılaştığınız eski bir arkadaşınıza telefon numaranızı verirken, bir şenlik veya reklam afişini basarken gene ona başvuracaksınız. Düğün davetiyelerini, davetlilere disketle gönderdiğinizi bir düşünün! Bugün için çok ilginç bir hareket olurdu.

Hayatı bir parça da olsa kolaylaştıran bilgisayarlarda sakladığımız bilgileri, kâğıtlara yazdırmak için üretilen yazıcılar olmadan bilgisayarların işlev alanı daralıyor. Bilgisayar başında durmadan çalışan bir insan, ürettiklerini kâğıda döküp, diğer insanlara ulaştıramıyorsa bunun hiçbir anlamı kalmıyor. Siz siz olun, bir bilgisayar alırsanız yanında mutlaka bir de yazıcı alın.

Durum böyle olunca, tıpkı bilgisayar teknolojisinde olduğu gibi, yazıcılarda da durmadan ilerleme olmakta. Gün geçtikçe daha kaliteli, daha hızlı, daha sessiz, daha renkli (!) çıktılar veren yazıcılar üretiliyor. Bir yazıcının kalitesini belirleyen en önemli etken, karakter yazdırmada kullanılan teknolojidir. Yazıcılar da, bu iş için kullandıkları teknolojilerine göre sınıflandırılıyor. Ama yazıcının hızı ve birim alana düşen nokta yoğunluğu da kaliteyi belirleyen özellikler. Hız ise, yazıcının kullandığı teknolojiye göre değişen biçimlerde ölçülüyor. Örneğin nokta vuruşlu yazıcılarda hız, saniyede basılan karakter sayısıyla (cps) ölçülürken, lazer yazıcılarda dakikada basılan sayfa sayısıyla (ppm) belirlenir. Teknolojilerine göre sınıflara ayrılan yazıcıları ve özelliklerini tek tek inceleyelim.

PAPATYA ÇARKLI YAZICILAR

Aslında bunların daktilolardan pek bir farkı yoktur. Bu yazıcının basabileceği tüm karakterler, papatyaya benzeyen (görünümünden dolayı papatyaya benzetiliyor, beyaz ve ince oluşundan değil!) bir çarkın üstünde bulunur. Bu çark gerektiği kadar dönerek, basılacak kabartma karakteri belli bir konuma getirir, küçük bir çekiç benzeri çubuk bu karakterin bulunduğu kola hızla vurur ve mürekkep kaplı bir şeride çarpan bu karakter kâğıda yazılmış olur. Doğaldır ki bu çarkın dönmesi, yazdırma işleminin yavaş ve çekicin kabartma karakterine çarpması ise bu işlemin gürültülü olmasına yol açar. Ayrıca bir çark üstünde, yazdırmak istediğiniz her karakteri bulamazsınız. Bunun için istediğiniz karakterleri barındıran bir çark alıp takmanız gerekir ki bu da gereksiz zaman kaybına yol açar. Bir de, günümüzde varolan yazı tiplerinin çeşitliliğini düşünürsek, papatya çarklı yazıcıların kullanışlı aletler olmadıkları sonucuna gönül rahatlığıyla ulaşabiliriz. Zaten artık bu tür yazıcılar kullanılmamaktadır. Böyle bir yazıcı yerine alınacak bir elektrikli daktilo daha fazla işe yarayacaktır.

NOKTA VURUŞLU YAZICILAR

Papatya çarklı yazıcıların daha mantıklı hale getirilmiş halidir. Matris yazıcı olarak da isimlendirilen bu yazıcılara Nokta Vuruşlu Matris Yazıcılar denmesi, yazıcının çalışma yöntemini daha iyi nitelendirir. Bu yazıcıların, yazdırma kafalarında matris biçiminde yerleştirilmiş küçük iğneler vardır. Yazdırılmak istenen şekle göre bu iğnelerin bazıları ileri doğru çıkar ve şeride vurarak kâğıt üstüne bir nokta koyar. Bir karakterin basılmasında görevlendirilen tüm iğneler bu işlemi gerçekleştirdiğinde, karakterin yazdırılma işlemi tamamlanmış olur. Yöntem olarak papatya çarklı yazıcılara ve dolayısıyla da daktilolara benzeyen bu yazıcıların en önemli farkı, yazıcı kafalarının önceden belirlenmiş karakterler içermemesidir. Yani hemen hemen her biçimdeki şekil, iğneler yardımıyla şeride yapılan darbelerle kâğıda aktarılabilir. Bilgisayarda hazırlanabilecek programlar aracılığıyla, yazdırma kafasındaki bu iğnelerden istediklerinizi etkin hale getirip, kendinize özgü karakterleri bile basabilirsiniz. Ayrıca, bu yazdırma kafası sadece soldan sağa doğru (daktilolarda olduğu gibi) değil, sağdan sola doğru da hareket edebilir. Bu özellik ise, nokta vuruşlu yazıcılara hız sağlar.

Nokta vuruşlu yazıcılar, yazıcılar dünyasının en yavaşıdır (papatya çarklı yazıcıları yazıcıdan saymıyorum). Hızları saniyede bastıkları nokta sayısıyla ölçülür. Yazdırma kafasında bulunan iğne sayısının artması hem baskı kalitesini hem de baskı hızını artırır. Bu iğne sayıları 9, 18 ve 24 olarak değişir. Ama artık nokta vuruşlu yazıcı almayı kabullenmiş biri, en azından 24 iğnelik olanından almaktadır. İğne sayısı ne olursa olsun, nokta vuruşlu yazıcıların baskı kalitesi artık düşük olarak nitelendiriliyor. Aşağıda inceleyeceğimiz yazıcı çeşitlerinin baskılarını gördüğümüz zaman bu düşünceye hak vermemek elde değil. Bu yazıcılarda renkli baskı alma şansı bile vardır. Ama bunun için üstünde mavi, sarı, kırmızı ve siyah renkler barındıran özel şeritler gerekir. Yazıcılar bu renkler dışında bir renk basacağı zaman renk karıştırma yöntemini kullanır. Ne yazık ki, bu yöntemle her rengin elde edilmesi olası değildir. Zaten nokta vuruşlu yazıcıların renkli baskıları ne kadar iyi olursa olsun gene de kötüdür!

Bütün bu kötü özelliklerin yanında, nokta vuruşlu yazıcılar hâlâ satılmakta ve hâlâ satın alınmaktadır. Bunun nedeni, sürekli form, etiket gibi özel kâğıtlara baskı yapabilen tek yazıcı olmasıdır. Bastığım yazılar, şekiller kaliteli olmasa da olur, yeter ki okunabilsinler diyorsanız nokta vuruşlu yazıcı alabilirsiniz. Çünkü piyasadaki en ucuz yazıcı-

lar olma gibi bir üstünlüğe sahipler!

MÜREKKEP PÜSKÜRTMELİ YAZICILAR

Adından da anlaşılacağı gibi, bu yazıcılar karakterleri mürekkep püskürterek basarlar. Bunun için kullandıkları teknik tıpkı nokta vuruşlu yazıcılarda olan tekniktir. Bir farkla; yazıcı kafasında, nokta vuruşlu yazıcılarda bulunan ve iğnelerden oluşan matrisin yerine, deliklerden oluşan bir matris vardır. Bu matrisin arasında bulunan bir hazneden mürekkep püskürtülür. Ancak bu mürekkep manyetize edilebilen bir mürekkep türüdür, yani sıradan mürekkepleri bu yazıcılarda kullanmak, istenmeyen durumlara neden olabilir. Basılacak karaktere göre haznenin bazı bölümleri manyetize edilir. Isıtma ile elde edilen kabarcıklar yardımıyla, bu kısımlara denk gelen deliklerden mürekkep püskürtülür. Bu püskürtme işlemi doğrudan kâğıt üstüne yapılır. Yani mürekkep püskürtmeli yazıcılarda şerit kullanılmaz.

Dikkat ettiyseniz, bu yazıcılar, nokta vuruşlu yazıcılar gibi, gönderilen bir yazıyı karakter bazında basıyor. Bu nedenden dolayı da aynı sınıfa dahil edilirler. Zaten her iki yazıcının da hızları aşağı yukarı aynıdır. Mürekkep püskürtmeli yazıcıların en önemli özelliği kaliteli baskı vermeleridir. Artık iyi kaliteli çıktılar almak isteyen kullanıcılar bu tür yazıcıları tercih etmeye başladılar. Baskı kalitesi iyi gibi görünse de, matbaa baskılarının yanında biraz zayıf kalmaktadır.

Etiket gibi özel kâğıtlara baskı alamaması, karbon kâğıdı kullanılarak baskı işlemi sırasında bir kaç kopya olarak basılamaması gibi eksikliklerini düşünürsek, ticaretle uğraşanların ve özellikle resmi dairelerin kullanamayacağı tür yazıcılardır. Bir diğer eksiklik ise, bu yazıcıların kullandığı mürekkeplerin pahalı olmasıdır. Çok yoğun biçimde yazıcı kullananların, mürekkep püskürtmeli yazıcıları tercih etmemeleri gerekir. Bu özellikleri nedeniyle mürekkep püskürtmeli yazıcılara, "astarı yüzünden pahalı yazıcılar" da denmektedir.

Renkli baskı yönünden ise en uygun yazıcılar sıfatını taşımaktadırlar. Üç temel renk içeren mürekkep hazneleri yardımıyla, aynı noktaya püskürtülen renklerle diğer renkleri basabilmektedirler. Bu üç renk haznesinin yanında siyah renk içeren hazne de bulunmalıdır ki, siyah renk tam anlamıyla elde edilebilsin. Kaldı ki bu sayede, sadece siyah renkten oluşan bir çıktı için boşu boşuna üç temel renk harcanmamış olur (Bkz: Bir önceki paragraf).

Baskılarda ortaya koydukları kaliteden dolayı kimi kullanıcılar için ilk tercihi oluşturmaktadırlar. Sadece siyah, gri ve tonlarını içeren baskılardaki kaliteleri lazer yazıcılara çok yakın olduğundan, renkli baskıya olanak sağladıklarından ve en önemlisi lazer yazıcılardan ucuz olduklarından tercih edilmektedirler.

LAZER YAZICILAR

Yazıcılar dünyasının en kaliteli baskı veren türü olan lazer yazıcılar, gene de matbaa baskısının ürettiği sonucu yakalayamamıştır. Baskı kalitesi gibi, baskı hızı da yüksek olan lazer yazıcılar, son zamanlarda biraz ucuzlasalar da, fiyatlarıyla el yakıyorlar.

Nokta vuruşlu ve mürekkep püskürtmeli yazıcılardan farklı olarak, lazer yazıcılar baskı işlemini sayfa bazında yaparlar. Yani bir kerede bir karakter değil bir sayfa basarlar. Bu özellikten yola çıkarak, lazer yazıcılar hakkında şu iki yorumu yapabiliriz: Birincisi; lazer yazıcıların hızı saniyedeki karakter sayısı değil, dakikada bastığı sayfa sayısıyla ölçülür. İkincisi; lazer yazıcılar tıpkı fotokopi makinalarının mantığıyla çalışır (Ancak belirtmek gerekir ki, lazer yazıcıların, bilgisayarlar gibi bir belleği, bir işlemcisi ve bilgisayarla anlaşmasını sağlayan bir dili vardır).

Baskıya gönderilen sayfa yazıcının belleğine yerleştirilir. Doğaldır ki bu sayfa, bellekte sayısal olarak betimlenir. Sonra buradan lazer ışınlarıyla "tambur" adı verilen bir bölgeye gönderilir. Bir çeşit mürekkep olan toner, tambur üstünde lazer ışınlarıyla manyetikleştirilmiş bölgelere yapışır. Sonunda da tambura değen kâğıda istediğimiz şekiller, yazılar basılır. Bu mantık bir fotokopi makinesinde kullanılanın aynısıdır.

Lazer yazıcıların diğer yazıcılara olan üstünlükleri sadece kalite, sessiz çalışma, hızlı baskı değildir. Lazer yazıcıların bilgisayarlarla anlaşmak için kullandıkları Post Script, PCL gibi dilleri vardır. Post Script özelliğine sahip bir lazer yazıcıdan, aydınger üstüne alabileceğiniz ters baskı sayesinde, kendi kitaplarınızı, broşürlerinizi, afişlerinizi ucuza maledebilirsiniz.

Lazer yazıcılarda da, sürekli form, etiket gibi özel kâğıt türlerine baskı alınamaması gibi bir eksiklik vardır. Ayrıca lazer yazıcıların belleklerinin de yüksek olması gerekir. Belleğe alınan bir sayfanın rahatlıkla basılması için bu gereklidir. Düşük bellekli bir lazer yazıcıyla, baskı işlemleri sırasında sorunlar yaşayabilirsiniz. Bu aynı zamanda yazıcının hızını da etkiler.

Lazer yazıcılarda kullanılan tonerler de, tıpkı mürekkep püskürtmeli yazıcıların mürekkepleri gibi pahalıdır. Ama bir tonerle en azından 3000-4000 sayfa basabilirsiniz.

600 dpi çözünürlükte baskı çıkaran lazer yazıcılara standart olarak bakılırken, 1200 ve hatta 1800 dpi çözünürlükte lazer yazıcılar da üretilmektedir. Bu birim "dot per inch" kelimelerinin kısaltılması olup Türkçe'ye her ince (1 inç=2.54 cm) basılan nokta sayısı olarak çevrilebilir. Bu kalitede bir baskıya rağmen, alınabilecek (!) bir lazer yazıcının renkli baskıya olanak tanımaması gibi bir eksikliği vardır.

Renkli lazer yazıcılar ise gerçekten çok pahalı makinelerdir.

Her ne olursa olsun, artık lazer yazıcılar, büyük şirketlerin, masaüstü yayıncılıkla uğraşanların vazgeçilmez yardımcıları durumuna gelmişlerdir.

Yazıcı almak istiyor ve hangi tür yazıcıyı alacağınıza karar veremiyorsanız, önce oturup dikkatlice ihtiyaçlarınızı belirleyin. Yazıcıyı ne tür baskılar için kullanacağınızı düşünün. Aslında en iyi yöntem her üç tip yazıcıdan da (papatya çarklı yazıcıları hâlâ ciddiye almıyorum) birer tane satın almak. Çünkü birinde varolan, kullanışlı bir işlev bir diğerinde yok. Nokta vuruşlu yazıcıyı sürekli form, etiket gibi özel kâğıtlara baskı almak ve çok büyük önem taşımayan yazıları bastırmak için, mürekkep püskürtmeli yazıcıyı renkli baskılar almak için ve lazer yazıcıyı da kaliteli yazılar basmak ve afiş, broşür, dayetiye, kitap gibi matbaalarda parayla yaptırılan örnek baskıları almak için kullanabilirsiniz.

Bilgi dolu günler dileğiyle!

TARANTA BABU
Kültür ve Sanat Merkezi

Kasım 1996 Programı

1 Kasım	*Cuma*	*18:30*	**Sergi: "Değerler Yükselirken" Kitç Denemeleri- Tuncay Takmaz**
2 Kasım	*Cumartesi*	*19:00*	Konser: Grup Çoban Yıldızı
4 Kasım	*Pazartesi*	*18:30*	**Konferans: Prof. Dr. Ali Nesin Matematik ve Doğa**
5 Kasım	*Salı*	*18:30*	Film Gösterimi: Ölü Ozanlar Demeği
6 Kasım	*Çarşamba*	*18:00*	**Şiir Akşamları: Yılmaz Odabaşı**
7 Kasım	*Perşembe*	*17:00*	Film Gösterimi: Dünyayı Sarsan On Gün
		19:00	Seminer: Ekim Devrimi'yle Açılan Dünya Ender Helvacıoğlu
8 Kasım	*Cuma*	*17:00*	**Film Gösterimi: Potemkin Zırhlısı**
		19:00	**Seminer: Ekim Devrimi Sonrası Sovyet Müziği Gökhan Ertem**
9 Kasım	*Cumartesi*	*18:30*	Konser: Kumdan Kaleler
10 Kasım	*Pazar*	*19:00*	**Tiyatro: Bir Delinin Hatıra Defteri**
11 Kasım	*Pazartesi*	*18:00*	Söyleşi: Burçay Anger Güncel Kültürün Sorunları
12 Kasım	*Salı*	*18:30*	**Film Gösterimi: Zelig**
13 Kasım	*Çarşamba*	*18:00*	Şiir Akşamları: Mecit Ünal
14 Kasım	*Perşembe*	*18:30*	**Film Gösterimi:Gülün Adı**
15 Kasım	*Cuma*	*19:00*	Tiyatro: Bir Delinin Hatıra Defteri
16 Kasım	*Cumartesi*	*18:00*	**Konser: Güler Gültekin**
17 Kasım	*Pazar*	*19:00*	Tiyatro: Bir Delinin Hatıra Defteri
18 Kasım	*Pazartesi*	*18:30*	**Konferans: Prof. Dr. Eren Omay Tarihte ve Günümüzde Üniversite**
19 Kasım	*Salı*	*18:00*	Enver Gökçe'yi Anma Toplantısı Metin İlkin, Zihni T. Anadol, Aydın Öztürk, Sadık Gürbüz
21 Kasım	*Perşembe*	*18:30*	**Film Gösterimi: Zorba**
25 Kasım	*Pazartesi*	*18:00*	Söyleşi: Cüneyt Akalın Gençliğin Demokratik Örgütlenmesi ve FKF Tecrübesi
26 Kasım	*Salı*	*18:30*	**Film Gösterimi: Düşler Tarlası**
27 Kasım	*Çarşamba*	*18:00*	Şiir Akşamları: Suphi Nuri İleri
28 Kasım	*Perşembe*	*18:00*	**Konser: Yavuz Bingöl**
29 Kasım	*Cuma*	*19:00*	Tiyatro: Bir Delinin Hatıra Defteri
30 Kasım	*Cumartesi*	*18:00*	**Klasik Müzik Dinletisi: Cemalettin Göbelez**

Tiyatro, bağlama ve gitar kurslarımız devam etmektedir.

Lamartin Cad. No:11 Kat:5 Taksim PTT Karşısı
Tel/Faks: (0212) 235 28 59

Üçgensel sayılara dair

Şafak ALPAY

Ekim yazım Pisagor teoremi ve Pisagorcular ile ilgili idi. Bu yazıda Pisagor zamanının matematiğine biraz daha yakından bakalım istiyorum. MÖ 580-500 civarında yaşayan **Pisagor** ve onu izleyenlerin ürettikleri matematiği MS 100 yıllarında yaşamış **Nicomachus** *Aritmetiğe Giriş* adlı kitabında toplamıştır. **Nicomachus**'un matematiğe özgün katkısının fazla olmadığı bilinmekle birlikte çalışması, 1500'lü yıllara kadar özellikle latin kökenli batının temel başvuru kitabı olmuştur. Arap dünyası da Yunan aritmetiği ile 9. yüzyılda tercüme edilen bu kitap aracılığı ile tanışmıştır.

Yaygın kullanılan bir kitap olmasının yanı sıra *Aritmetiğe Giriş*'in asıl önemi geometriden bağımsız ilk aritmetik kitabı olmasıdır. Bu yanı ile de **Öklid**'in *Elemanlar* adlı yapıtının 7, 8 ve 9. ciltleri ile benzerdir. Ancak **Nicomachus**'un matematiğe yaklaşımı **Öklid**'den oldukça farklıdır. **Öklid** önermeleri için her zaman kanıt vermeğe çalışmışken, **Nicomachus** aynı özeni göstermemiştir. Kimi zaman önce genel sonucu vermiş, sonra onu kanıtlamak yerine somut örnekler sıralamış, kimi zaman da önce örnekleri vermiş buradan sonuca varmıştır. Öğrencilerimizin de zaman zaman yaptığı bu yanlıştan kaçınmak gerekir. Kuşkusuz önermenin ne dediğini anlamak için kişi yeteri kadar örnek düşünebilir, hatta düşünmelidir. Ya da genel bir önermenin ne olabileceğini kestirmek için örnekler bulabilir ama birkaç örnekten hemen sonuca varmak oldukça tehlikeli olabilir (1).

Bu yazımızın konusu şekilsel (figurative) sayılar diye anılan sayılar. Eski Yunanlılar MÖ 450 civarında rakamları harfler ile göstermeye başladılar. Buna göre abecenin ilk dokuz harfi ilk dokuz sayıyı, ikinci dokuz harf 10'un katlarını, sondaki dokuz harf ise 100'un katlarını gösteriyordu (2). Dolayısıyla MÖ 6. yüzyılda yaşayan **Pisagor** ve öğrencileri sayıları (geometrik şekillerdeki) noktalar veya kumdaki çakıltaşları gibi düşünmek zorundaydılar. Böylelikle sayıların onları betimleyen geometrik şekillere bakılarak üçgensel, karesel, pentogonal vb. isimlerle anılmaları başladı. Şekilsel sayılar diye anılan sayılara neden böyle dendiğini anlamak için aşağıdaki şekillere bir bakalım isterseniz:

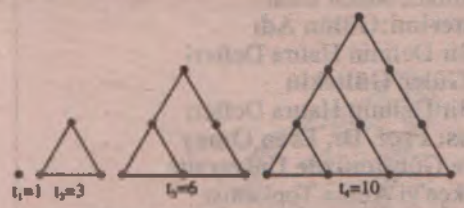

1, 3, 6, 10 üçgensel sayılardır, çünkü onlar eşkenar bir üçgene yukarıda görüldüğü gibi dengeli bir biçimde yerleştirebilirler. Öte yandan 1, 4, 9 ve 16 gibi sayılar da aşağıdaki şekillerde açıklandığı gibi karesel sayılardır.

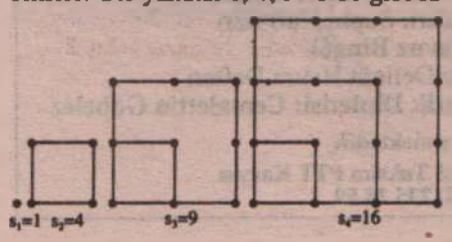

Pisagor'un üçgensel hatta belki de karesel sayıları bildiği, diğer şekilsel sayıların öğrencileri tarafından ele alındığı ve bütün bu birikimin **Nicomachus**'un *Aritmetiğe Giriş* adlı kitabında bulunduğunu biliyoruz.

Şekilsel sayıların gösterimleri bir anlamda bak-anla şekilleridir (3). Onlar arasındaki kimi özellikleri hemen şekilden okuyabiliriz. Örneğin birbirini izleyen üçgensel sayılar arasındaki ilişki, sonra gelenin içerdiği ek kenarda bir öncekinden bir fazla noktaya sahip olmasıdır. Şekilden hemen görebileceğimiz diğer bir ilişki de, n'inci karesel sayı s_n ile t_n ile gösterilen üçgensel sayılar arasındaki $s_2=t_1+t_2$, $s_3=t_2+t_3$, $s_4=t_3+t_4$, ..., $s_n=t_{n-1}+t_n$ ilişkisidir.

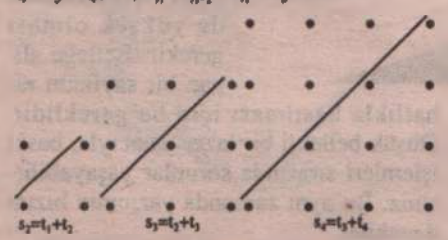

Çizgi ile ayırılan üçgensel sayılar toplamının aranılan karesel sayı olduğu açıkça şekilden görülüyor. n inci üçgensel sayı t_n'nin bir önceki üçgensel sayı t_{n-1} den n fazla nokta içerdiğini veren $t_n=t_{n-1}+n$ formülünü yukarıda görmüştük. Şimdi bunu yeniden ele alalım ve tekrar tekrar kullanalım, yani t_{n-1} yerine $t_{n-2}+(n-1)$, t_{n-2} yerine $t_{n-3}+(n-2)$ vs. yazalım,

$$\begin{aligned} t_n=t_{n-1}+n &= t_{n-2}+(n-1)+n \\ &\vdots \\ &= t_1+2+3+...+(n-1)+n \\ &= 1+2+3+...+(n-1)+n \end{aligned}$$

elde ederiz ki bu ilk üçgensel sayılar için kolayca görülen 1=1, 3=1+2, 6=1+2+3, 10=1+2+3+4,... ilişkisinin tesadüf olmadığını gösterir. Üçgensel sayılar hakkında diğer bir betimleme MS 100'de **Plutarch** tarafından verilen n sayısının üçgensel sayı olması için gerekli ve yeterli koşul $8n+1$ sayısının kare olmasıdır. **Euler**'e ait (1775) bir sonuç ise n sayısının üçgensel olma durumunda $9n+1$, $25n+3$, $49n+6$'nın da üçgensel olduğudur. Üç sayısının tek katlarının iki üçgen sayının farkı olduğunu söyleyen

$$9(2n+1)^2 = t_{9n+4} - t_{3n+1}$$

formülü de bilinen bir diğer sonuçtur. Herbirinin üçgensel sayı olduğu Pisagor Üçlüleri de bulunabiliyor. Örneğin t_{132}, t_{143}, t_{164} böylesi bir Pisagor Üçlüsü. Ancak bu tür Pisagor Üçlüleri'nin sonsuz tane olup olmadığı henüz yanıtlanmamış bir soru. Ama kolayca yanıtlayabileceğimiz bir özellik MÖ 550 civarında **Pisagor** tarafından kanıtlandığı sanılan ve n-inci üçgensel sayı t_n'nin $n(n+1)/2$ olduğunu veren sonuç. Fikir, t_n'yi gösterimi olan iki üçgeni yan yana koyarak bir kenarında n, değerinde $n+1$ nokta olan bir dörtgen üretmekten ibaret. Dörtgende $n(n+1)$ tane nokta olduğundan $2t_n=n(n+1)$ buluruz. Aşağıdaki şekil, yapılanı n=5 için örnekliyor.

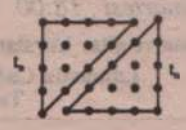

Buradan n'inci karesel sayı s_n'nin birbirini izleyen iki üçgensel sayının toplamı olduğunu kolaylıkla görebiliriz.

$s_n=n^2=n(n+1)/2+(n-1)n/2=t_n+t_{n-1}$

t_n hem n'e kadar olan tamsayıların toplamı ve hem de $n(n+1)/2$ olduğundan genellikle tümevarımla kanıtlanan

$$1+2+...+n=n(n+1)/2$$

formülünü kolayca elde etmiş oluruz.

Pisagorcular tek sayıların toplamını veren $1+3+5+....+(2n-1) =n^2$ formülünü herhalde aşağıdaki şekilde kanıtlardı.

$$\begin{aligned} 1^2&=1 \\ 2^2-1^2&=3 \\ 3^2-2^2&=5 \\ 4^2-3^2&=7 \\ &\vdots \\ n^2-(n-1)^2&=2n-1 \end{aligned}$$

sonra bu n tane eşitliği taraf tarafa toplayarak

$$\begin{aligned} &1^2+(2^2-1^2)+.....+[n^2-(n-1)^2] \\ &= 1+3+5+.....+(2n-1) \end{aligned}$$

Buradan da

$$n^2=1+3+5+....+(2n-1)$$

bulabilirlerdi.

Pisagorcular şekilsel sayılar kuramının tarih boyunca birçok yetenekli matematikçinin ilgisini çekeceğini düşünmemişlerdir kuşkusuz. 1665'te **Pascal** *Şekilsel Sayılar Üzerine* adlı kitabını yazdı ve burada her pozitif tamsayının üç veya daha az sayıda üçgensel sayının toplamı olarak yazılabileceğini ileri sürdü. 16=6+10, 39=3+15+21, 25=1+3+21, 150=6+66+78 sayıları savı doğrulayan örneklerdir. **Fermat** 1639 yılında **Mersenne**'e yazdığı bir mektupta bu savı yinelemiş ve sav 1801 yılında **Gauss** tarafından kanıtlanmıştır. Üçgensel sayıların bilinen birçok özellikleri vardır. Kanıtsız olarak (denemeye ne dersiniz?) iki tane vermek istiyorum: n sayısı iki tane üçgensel sayının toplamı ise $4n+1$ iki karenin toplamıdır; n üçgensel bir tamsayı ise $8n^2$, $8n^2+1$, $8n^2+2$ sayılarının herbiri iki karenin toplamıdır.

Üçgensel sayılar ile ilgili ilginç bir özellik ise

$$\begin{aligned} 1^3 &= 1 &&= t_1^2 \\ 1^3+2^3 &= 9 &&= t_2^2 \\ 1^3+2^3+3^3 &= 36 &&= t_3^2 \\ 1^3+2^3+3^3+4^3 &= 100 &&= t_4^2 \end{aligned}$$

Sağ tarafta üçgensel sayıların karelerinin verildiği formüller, ilk n sayının küpleri toplamının, n-inci üçgensel sayının karesine eşit olduğuna işaret ediyor. Gerçekten de doğru olan bu savı kanıtlayabilmek için önce tamsayıların küplerini veren

$$\begin{aligned} &[k(k-1)+1]+[k(k-1)+3]+[k(k-1)+5] \\ &+.....+[k(k-1)+(2k-1)]=k^3 \end{aligned}$$

özdeşliğini yazalım. Burada $k=1, 2, ...$ n alınarak varılan

$$\begin{aligned} 1 &= 1^3 \\ 3+5 &= 2^3 \\ 7+9+11 &= 3^3 \\ 13+15+17+19 &= 4^3 \\ &\vdots \\ [n(n-1)+1]+[n(n-1)+3]+.... & \\ +[n(n-1)+(2n-1)] &= n^3 \end{aligned}$$

eşitlikleri taraf tarafa toplanarak

$$\begin{aligned} &1+3+5+7+...+[n(n-1)+(2n-1)] \\ &=1^3+2^3+3^3+.....+n^3 \end{aligned}$$

bulunur. Sonuca ulaşmak için birbirini izleyen tek sayılardan oluşan sol tarafta kaç tane terimin toplandığını bilmemiz gerek. Son terimi

Bir hesap tahtası kullanan Pisagor, Boethius'la yarışıyor gibi.

$n(n-1)+(2n-1)$

$=n^2+n-1=2[n(n+1)/2]-1$

olarak yazar, 1'den $[2n(n+1)/2]-1$ sayısına kadar $n(n+1)/2$ tane sayı olduğunu görürsek, ilk $n(n+1)/2$ tane tek sayının toplamının $[n(n+1)/2]^2$ ettiğini kullanıp

$$1^3+2^3+3^3+....+n^3=[n(n+1)/2]^2=t_n^2$$

buluruz. Üçgensel sayılar ile küplerin toplamını veren bu şaşırtıcı özelliğin birinci yüzyılda **Nicomachus** tarafından kanıtlandığı sanılıyor.

Benzer bir sonuç da ilk n sayının karelerinin toplamını veren

$$1^2+2^2+3^2+...+n^2=[n(n+1)(2n+1)]/6$$

dır. Tümevarımla yapılabilecek kanıtı, 13. yüzyılda **Fibonacci** şaşılası bir yaratıcılık ile yapmıştır (4).

Fibonacci,

$$k(k+1)(2k+1)=(k-1)k(2k-1)+6k^3$$

özdeşliğinde $k=1, 2, 3, ... n$ alarak

$$\begin{aligned} 1\cdot2\cdot3 &= 6\cdot1^2 \\ 2\cdot3\cdot5 &= 1\cdot2\cdot3 + 6\cdot2^2 \\ 3\cdot4\cdot7 &= 2\cdot3\cdot5 + 6\cdot3^2 \\ &\vdots \end{aligned}$$

$$(n-1)n(2n-1)=(n-2)(n-1)(2n-3)+6(n-1)^2$$

$$n(n+1)(2n+1)=(n-1)n(2n-1)+6n^2$$

Birbirlerini izleyen satırların sol ve sağ taraflardaki ortak terimler taraf tarafa toplama sırasında sadeleştirilerek bulunan

$$n(n+1)(2n+1)=6(1^2+2^2+3^2+....+n^2)$$

ifadesi aranılandır.

Yazıyı,

$$\begin{aligned} (27k^6)^2-1&=(9k^4-3k)^3+(9k^3-1)^3 \\ &=(9k^4+3k)^3-(9k^3+1)^3 \end{aligned}$$

özdeşliğinde k tek sayı alınarak kanıtlanan ve aynı anda iki kübün farkı ve toplamı olarak yazılabilen sonsuz tane üçgensel sayı olduğunu gösteren sonuç ile bitiriyorum.

DİPNOTLAR

1) Tosun Terzioğlu; "1,2,3, ..∞ veya sürat felakettir", Matematik Dünyası, Cilt 1, Sayı 1 (1991), 22-23.
2) Fikri Akdeniz, Doğan Dönmez; "Aritmetik Tarihine Bakış" Matematik Dünyası, Cilt 3, Sayı 2 (1993), 16-19.
3) Şafak Alpay; "Bak-Anla Şekilleri", Matematik Dünyası, Cilt 5, Sayı 4 (1995), 23-27.
4) Şafak Alpay; "Karanlık Çağın Aydınlığı Fibonacci", Bilim ve Ütopya, Ocak 1995.

DÜZELTME

Geçen sayımızda Matematik sayfalarında çıkan Ergin Sevinç'in 'Paradokslar' başlıklı yazısındaki

$-1=(-1)^2=(\sqrt{-1}).(\sqrt{-1})=(\sqrt{-1})(\sqrt{-1})=1=1$

ifadesi

$-1=(\sqrt{-1})^2=(\sqrt{-1}).(\sqrt{-1})=\sqrt{(-1)(-1)}$

$=\sqrt{1}=1$ şeklinde olacaktır. Düzeltir yazarımızdan ve okurlarımızdan özür dileriz.

Pastayı ikiye bölmek

Ali NESİN

Önümüzde tuhaf bir pasta var, örneğin şöyle:

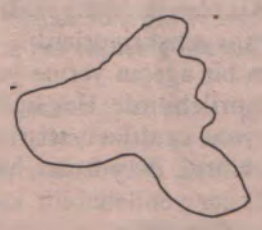

Bu pastayı bir bıçak darbesiyle, yani bir doğruyla, iki eşit parçaya ayırabilir misiniz? (Pastanın her yerde aynı kalınlıkta olduğunu varsayabilirsiniz isterseniz, ama bu varsayımın pek önemi yok).

Evet ayırabiliriz.

Nasıl ayırabiliriz?

Bıçağımıza dayanak noktası yapacağımız herhangi bir nokta seçelim. (Aşağıdaki şekildeki doğru, bıçağımızı simgeliyor).

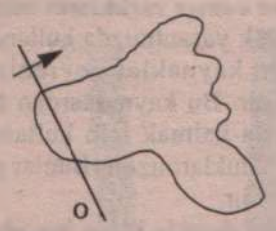

Bıçağı yukardaki şekildeki gibi tutarsak, sol parça küçük, sağ parçaysa büyük olur. Bizim istediğimiz bu değil elbet. Madem öyle, biz de, dayanak noktasını sabit tutarak, bıçağı yavaş yavaş sağa doğru döndürelim. O zaman, soldaki küçük parça büyür ve sağdaki küçük parça büyür. Bıçağı çok sağa döndürürsek, bu kez sol parça çok büyük, sağ parça çok küçük olur. Bizim istediğimiz de bu değil.

Bıçağı soldan sağa doğru yavaş yavaş döndürürken, öyle bir an gelir ki, soldaki küçük parça büyüye büyüye ve sağdaki büyük parça küçüle küçüle, birbirlerine eşit olurlar. İşte pastayı tam o doğrultuda kesmek gerekmektedir.

Şimdi bana, "ayır da görelim" diyenler olacaktır. Pastanın nasıl ikiye ayrılacağını bilmiyorum. Sorum, "pastayı nasıl ikiye ayırırsınız" değildi, yalnızca pastanın iki eşit parçaya ayrılıp ayrılmayacağını sordum!

YANITLAR

Pasta sorusu kolay bir soruydu ama alışagelmiş sorulara pek benzemiyordu. Bu yüzden yanıt sayısı az geldi. Bu ay sorduğum soru çok daha geleneksel matematik sorularından olduğundan, yanıt sayısının ikiye katlanacağını sanıyorum.

Gelen dört yanıttan ikisi doğru, ikisi yanlış. Doğru yanıtı **Burak Oygucu** ve **Aytek Erdil** bulmuşlar. Aytek Erdil, doğruları benim gibi bir nokta etrafında döndürmemiş, birbirine koşut doğrular almış. Aynı kapıya çıkar. Daha matematiksel bir dille söylemek gerekirse, **Aytek Erdil** bıçağın dayanak noktasını sonsuzda almış.

HB'nin yanıtı şöyle: "Öncelikle bir ip yardımıyla pastanın çevresini ölçeriz. Sonra ipin orta noktasını buluruz. Bu işlemi de yaptıktan sonra, ipi pastanın etrafında tekrar dolarız. Arkasından bıçağımızı ipin başlangıç ve orta noktasından geçecek biçimde kesip iki eşit parçaya ulaşırız." Bu yöntemle, pastanın çevresi tam ortadan ikiye bölünür, pastanın yenilecek kısmı değil! Kimi pastalarda bu yöntem işe yarayabilir (örneğin dikdörtgen ya da daire biçimindeki pastalarda), ama her pastada **HB**'nin yöntemi işlemez. **VÖS** ise, önce, işin işine logaritmaların girdiğine inanmış, çok düşünmüş, ama sonra (haklı olarak) benim logaritmalı bir soruyu sormayacağıma inanıp pes etmiş. Çabasından dolayı kendisini kutluyorum. Sorularımı ille de yanıtlamak gerekmez. Sorularım üzerinde düşünülse benim için yeterlidir. Hatta düşünülmese bile, salt soru okunsa, "demek böyle de soru oluyormuş" denmesi beni sevindirir.

Ödüllü Matematik Sorusu

Kupaların 2-2 dağılması

Ali NESİN(*)

Ekim 1996

Briç bilir misiniz?

Ortaokulda öğrenmiştim ben brici. Arkadaşlarla okuldan kaçıp kahvede briç oynadığım çok olmuştur. Okul öylesine sıkıcı, öğretmenler öylesine iticiydi ki... Gene de yanlış yapmışım. Yıllar sonra daha iyi anlıyorum.

Lisede okulu daha çok sevdim, brici arada sırada oynadım. Üniversitede de öyle.

Doktora yıllarımda yine merak sardım brice. Önce, benden iki sınıf yukarda bir arkadaşıma öğrettim. Çok akıllı bir çocuktu, hemen kavradı oyunu. Bir hafta sonra evine gittigimde, evinin briç kitaplarıyla dolup taştığını gördüm... Her hafta bir turnuvaya giderdik. Sık sık da derece alırdık. Derece almak pek zor değildi doğrusu, öbür oyuncular genellikle evde tek başlarına sıkılan ev kadınlarıydı. Ne alicengiz oyunları oynardık onlara karşı, ne eğlenirdik... Örneğin, birgün, kupa kızını gizleyip elimi yanımdaki kadına göstermiştim hiç oralı değilmişim gibi... Zavallı kadıncağız kupa kızının arkadaşımda olduğunu sanıp empas atmamış ve batmıştı!

Onca eğlenmemize karşın, briç masalarında geçirdiğim o saatlere acıyorum bugün.

Briç arkadaşım doktorasını alıp bir başka üniversitede çalışmaya başladığında, sınıfımdan bir İtalyan arkadaşıma öğrettim oyunu. İtalyan arkadaşım da oyuna hemen tutuldu. Onunla da turnuvalara katıldık.

Sonra benim çocuklarım oldu, kendimi işime daha çok kaptırdım ve brici bıraktım. Şimdi kırk yılda bir oynarım. İyi ki de öyle yapmışım. Hiçbir işe yaramayan bir oyundur briç.

Ama benim iki eski briç arkadaşım brici bırakmadılar. Her hafta en az bir iki turnuvaya katılırlar. Hatta, briç turnuvaları için uzak kentlere bile giderler. Bugün ikisi de briçte birer "büyük usta"dır, briçte varılabilecek en üst kademe... Benim gibi bir acemiyle ancak eski arkadaşlarıyım diye, yani ayıp olmasın diye briç oynarlar!

İlk briç arkadaşım matematiği briçle birlikte yürütebildi. Bugün, bu arkadaşım hem usta bir briç oyuncusu hem de önemli bir matematikçidir. İkinci briç arkadaşım (İtalyan olanı) hem brici, hem matematiği kaldıramadı ne yazık ki. Matematiği bıraktı. Oysa bizim sınıfın en iyi ikinci öğrencisiydi (birincisi bir Hintliydi) ve biz onun büyük matematikçi olacağını sanıyorduk. Bu yüzden kendimi hep suçlarım. Bu arkadaşıma briç öğretmeseydim, kimbilir ne teoremler kanıtlayacak, ne ödüller alacaktı.

Tehlikeli bir oyundur briç. İtalyan arkadaşım gene de şanslıymış, poker, rulet, blackjack gibi kumar oyunlarına değil de, biraz daha soylu olan brice kaptırdı kendini.

Briç dört kişiyle ve bildiğimiz 52 kâğıtla oynanır. Oyunculara Kuzey, Güney, Doğu, Batı adı verilir. Kuzey'le Güney ve Doğu'yla Batı arkadaştırlar, birlikte oynarlar ("partöner" yada "partner" denir bunlara). Yani Kuzey-Güney, Doğu-Batı'ya karşı oynar.

Briçte 52 kâğıt 4 oyuncuya eşit olarak dağıtılır. Demek ki her oyuncuda oyunun başında 13 kâğıt vardır. Eğer Kuzey ve Güney'in ellerinde oyunun başında toplam 9 kupa varsa, geriye kalan 4 kupanın ikisinin Doğu'da, ikisinin Batı'da olma olasılığı kaçtır?

Doğru yanıtı verenler arasında çekilecek kurada kazanan 5 kişiye "Matematik ve Oyun", "Matematik ve Korku", "Önermeler Mantığı", "Matematik ve Doğa" ve 4 ciltlik "Aziz Nesin-Ali Nesin Mektuplaşmaları" adlı kitaplarımdan biri armağan edilecektir. Yanıtlar 20 Aralık tarihine kadar "Bilim ve Ütopya, Ödüllü Matematik Bulmacası, Yol Sokak, Polat Celil Ağa İşhanı, Kat:5, Mecidiyeköy/İstanbul" adresine ulaşmalıdır. Yanıtlar ve kazananlar Bilim ve Ütopya'nın Ocak 1997 tarihli sayısında yayımlanacaktır.

(*) İstanbul Bilgi Üniversitesi Matematik Bölümü

Zaman değişiyor

Son birkaç yüzyıl boyunca, insanların yaşam biçimleri değişti. İnsanlar artık daha fazla şey üretip daha fazla şey tüketiyorlar. İnsanlar tarafından kullanılan (yaklaşık olarak) herşey dünyanın kaynakları kullanılarak yapılmıştır.

Bu kaynakların da büyük çoğunluğu cansız varlıklardır. Cansız kaynaklar metallerin yapıldığı maden filizlerini içerir. Kimyasal kaynakların da büyük çoğunluğu yeryüzünden kazılarak çıkarılmaktadır.

Yapı malzemeleri de aynı şekilde yeryüzünden elde edilir. Kireç, mermer ve granit inşa için kullanılır. Yeryüzünden elde edilen kireç ile tuğla yapılır. Çimento yapmak için kireç kullanılır. Cam yapmak için de kum kullanılır.

İnsanlar günümüzde büyük miktarlarda enerji kullanıyorlar. Çoğunluğu petrol, gaz ve kömürden elde edilen bu enerji ulaşım, aydınlatma ve ısınma için kullanılıyor.

Milyonlarca yıl önce yaşayan canlılardan oluşan petrol, gaz ve kömür, fosil yakıtlar olarak adlandırılırlar. Fosil yakıtlar çok uzun zaman önce oluştukları için cansız kaynak olarak adlandırılırlar. Cansız kaynakların büyük çoğunluğu ve fosil yakıtlar yenilenemez kaynaklardır. İnsanlar günümüzde bu yakıtların milyonlarca yılda yenilenebileceğinden çok daha fazlasını tüketmektedirler.

Hayatınızdaki kaynaklar

Çevre dediğimiz şey etrafımızdaki canlı ve cansız varlıkların bütünüdür. Günlük yaşantınızda kullandığınız bütün kaynaklar çevrenizden gelmektedir. Bu kaynaklardan bazıları hayatta kalmak için kullanmak zorunda olduklarınızdır. Bunlar gıda, su ve havadır.

Bunların dışında kalan her şey olmadan hayatınızı devam ettirebilirsiniz. Ayrıca çeşitli hava koşullarına ve tehlikelere karşı barınak ve giyime de ihtiyaç duyuyorsunuz. Ama sadece hayatınızı devam ettirmek için gerekli olan şeylerle hayatınızı devam ettirseydiniz, yaşantınız bugünkü gibi olmazdı.

Yıllar önce dünya üzerinde bugünkünden çok daha az sayıda insan vardı ve bu insanlar da elde ettikleri ya da kullandıkları kaynaklar hakkında endişe etmek zorunda değillerdi. Sadece birkaç hayvan öldürüyorlardı beslenmek için. Bunlar da yeni doğanlarla yenilenmiş oluyordu. Bitkiler, yeni bitki yetiştirmek için gerekli olandan daha fazla meyve ve tohum yetiştiriyorlardı.

Kesilen bir ağacın yerine yeni bir ağaç yetiştirilebilirdi. Her kullanılanın yeri yeni canlılar yetiştirilerek doldurulabilirdi. Bu yüzden, hayvanlar ve bitkiler yenilenebilir kaynaklar olarak adlandırılır.

Hava da bir yenilenebilir kaynaktır. Hayvanlar solunum yaptıklarında, havadaki oksijeni kullanırlar. Bitkiler besin ürettiklerinde, havaya oksijen verirler. Yeşil bitkiler yaptıkları fotosentez sayesinde hayvanlar tarafından tüketilen oksijeni yerine koyarlar.

Kaynaklarımızı yitiriyoruz

Bahçede oynadınız. Elinize bulaştığında musluğa koştuğunuz, bitkilerin yaşamak için ihtiyaç duyduğu şey nedir? Toprak mı? Kısmen yanıldınız. Bitkiler yaşamak ve gelişmek için toprağa ihtiyaç duyarlar, fakat elinize bulaşan şey toprak olmayabilir. Çünkü toprak kaliteli bir tozdur.

Toprak elde etmek için taşlardan ve minerallerden oluşan bu toprağı çürümüş bitki ve hayvanlarla karıştırmalıyız.

Kim aldırır toz ve toprak arasındaki farka demeyin. Bitkiler aldırıyor. Eğer toprak sadece tozdan oluşursa bitkilerin ihtiyaç duyduğu gıdayı ve suyu tutamaz.

Bir hektar toprakta bitkilerin ihtiyaç duyduğu başka neler var:

- 1-2 ton çürükçül mantar ve organizma
- 1-2 ton bakteri (bir hücreli canlı)
- 90 kg. tek hücreli protozoa adlı canlı
- 45 kg. algae (minik su canlısı)
- 45 kg. küf (mikroskobik bitki/hayvan)

Bu saydıklarımız hayvan ve bitki çürüklerini parçalayarak toprağı oluşturur.

Dünya üzerindeki toprağın kalınlığı hakkında bir tahmininiz var mı? Dünyayı bir domatese benzetin. Domatesin kabuğu toprak tabakasından da incedir. Çok ince olan bu tabaka ise erozyonla karşı karşıya. Tahminlere göre her sene 75 milyar ton toprak kaybolmakta. Bu miktar ise toprak tabakasının yüzde biri.

Gıdaca zengin toprak yağmurlar ve rüzgar tarafından süpürülür. Buna erozyon diyoruz. Bu toprak okyanuslara kadar ulaşıp sonsuza kadar orda kalır. 2.5 cm'lik bir toprağın oluşması ise 100-2000 yıl kadar sürer. Kaybolması ise 10 yıl alır.

Kendi toprağımızı yapal

Doğada toprak oluşumu yüzlerce yıl alırken, biz birkaç dakikada yapabiliriz. Nasıl mı? Çekiç kullanarak.

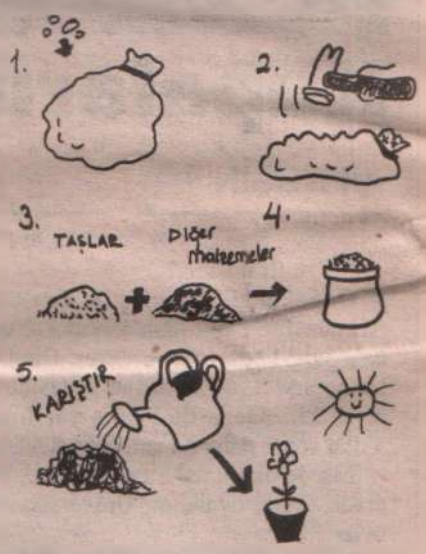

1. Bir bez çuvala bulduğunuz taşları koyun.
2. Bir çekiç yardımıyla bunları toz haline getirin.
3. Aynı miktarda kumu elde ettiğiniz taş kırıklarıyla karıştırın.
4. İçine ağaç dibinden toplayacağınız bolca kuru ağaç yaprağı içeren toprağın üst katmanını ekleyin. Ayrıca kırılmış yumurta kabuğu da koyun.
5. Biraz su ekleyip karıştırın.

Toprağınız hazır. Şimdi bakalım içinde bitki yetişiyor mu?

Çölde yaşam nasıl olurdu?

Erozyon diyoruz. Çölleşen dünya diyoruz. Peki bir çölde yaşayabilecek miyiz? Çölde nasıl canlılar yaşıyor? Dikenli kaktüsler. Dikenleri su kaybını önlemek için var. Çöle dayanıklı develeri herkes bilir. Onların ise içinde yağ depoladıkları bir hörgüçleri var. Bu yağı yakarken su gereksimlerini de sağlıyorlar. Bizimse ne hörgüçümüz, ne de dikenlerimiz var. O halde biliyoruz ki çölleşen bir dünyada yaşam bizim için pek keyifli olmayacak. Çünkü ne biz ne yaşarken içiçe olduğumuz canlılar, böyle bir iklim ve ortamda kendilerini rahat hissedemezler.

Koruma ve geri dönüşüm

Kaynakların korunması gerektiğinin söylendiğini duymuşsunuzdur. Ama korumanın tam olarak ne anlama geldiğini bilmiyor olabilirsiniz. İnsanların büyük çoğunluğu kaynakları korumanın kullanmamakla eş anlamlı olduğunu düşünüyorlar. Bu doğru değildir. Koruma "kaynakları akıllıca kullanma ve işletme" anlamına gelmektedir.

İnsanlara kaynakları korutmak zor birşeydir. İnsanların büyük çoğunluğu kaynakların sonsuz olduğunu ve sınırsızca kullanılabileceğini düşünürler. Fakat bazı kaynakların neredeyse tamamının tükendiğinin farkında değildir bu insanlar. Peki bu durum gelecekte insan yaşantısını nasıl etkileyecektir?

Kaynakları korumanın yollarından biri geri dönüşümdür. Geri dönüşüm maddelerin (malzemelerin) bir kereden daha fazla kullanılması anlamındadır. Örneğin içtiğiniz kolanın şişesini bakkalınıza tekrar kullanılması için iade ettiğinizde camı geri dönüşüme kazandırmış oluyorsunuz. Geri dönüşen camın bir kısmı da eritilerek tekrar şişe, kavanoz, bardak gibi cam eşya haline getirilir. Eski gazete ve dergiler de geri dönüştürülebilir.

Bu kağıtlar, yeni kağıt, karton kutu ve evler için yalıtım malzemesi yapılarak tekrar değerlendirilebilir. Eski otomobil gövdeleri ve her türlü metal atık da bu kapsamda geri dönüştürülebilir. Metal atıklar eritilerek tekrar kullanılabilirler. Yine de milyonlarca metrik ton metal ve cam atık değerlendirilememektedir. Bunlar her yıl çöplüklere gömülüp kalmaktadır.

Geri dönüşüm aynı zamanda enerji tasarrufu da sağlar. Örneğin yeryüzündeki maden filizlerini çıkarmak için çok fazla enerji ve cam için de çok miktarda kum harcanıyor.

Öyleyse görülüyor ki, geri dönüşüm pek çok kaynağın korunmasının iyi bir yoludur.

Deney adı: Erozyon

Malzeme: Büyük leğen, çakıl taşı, saç kurutma makinesi, perlit, buğday tohumu (işlenmemiş).

Yapılışı: Leğene tepe şeklinde çakıl yığılır ve üzeri, her tarafı kapanacak şekilde perlit ile örtülür. Tepenin bir tarafına sıkça buğday ekilir ve sulanır. Leğenin üzeri sera etkisi oluşturmak amacıyla streç film ile kaplanır; Böylece buğdaylar daha kısa sürede büyürler. Buğdaylar, bir hafta boyunca her gün sulanarak yeşertilir. Bir hafta sonra saç kurutma makinesi ile rüzgar yapılarak, buğday olan bölgedeki perlifin kaldığı, diğer taraftakinin rüzgar etkisiyle yer değiştirdiği gözlenir.

Açıklama: Erozyon (aşınma), toprağın ya da kayaların don ya da buzlanma, rüzgar ve su etkisiyle ufalanarak zamanla başka yerlere sürüklenmesidir. Bu her an ve her yerde işleyen bir süreçtir. Ama bazen öylesine yavaş gelişir ki etkileri ancak binlerce yıl sonra görülebilir. Bazen de aşınmanın bir yöredeki hızlı etkileri birkaç yıl içinde gözle görülebilir duruma gelir.

Rüzgar güçlü bir aşındırma etkenidir. Çöllerde esen rüzgarlar kumları sürükler ve büyük bir hızla çarptığı kayalardan sürekli olarak küçük parçacıklar koparır. Bir zamanlar üstü verimli topraklarla örtülü olan Sahra Çölü'nde bu toprak örtüsü rüzgarla sürüklenerek yok olmuştur. Çok iri toprak ve kum taneleri rüzgarla havaya kalkmasa bile yerde sürüklenerek belli yerlerde toplanır; böylece değişik boyutlarda kum tepeleri oluşur. Ülkemizin Güneydoğu ve İç Anadolu Bölgeleri'nde fazla yağış alamayan düzlükler, rüzgarın etkisine açık alanlardır. Bu nedenle Konya'nın doğusundaki Karapınar yöresinde küçük çapta kum çölleri oluşmaktadır.

Kumların rüzgarla sürüklenmesini engellemenin bir yolu, rüzgarın hızını kesecek ağaçlar dikmektir. Daha etkili bir yöntem ise, tarlalardaki ekin sıralarının arasına yol yol otsu bitkiler ekmektir; böylece bu otlar rüzgarın savurduğu kumları tutarak sürüklenmeyi engeller. Ayrıca toprak kaba olarak bırakıldığında sürüklenme olasılığının çok daha az olduğu saptanmıştır. Otsu bitkilerin kökleri ince toprak taneciklerini küçük topraklar haline getirir. Toprakta çürüyen bitki yapraklarının oluşturduğu yapışkan maddeler de aynı etkiyi yaratır. Her iki durumda da bu topraklar aşınmaya karşı daha dirençlidir. Nitekim uzun süre ekilmeyen ya da bitki örtüsünden yoksun olan topraklar bir süre sonra tarıma açılır ve derin olarak sürülürse, küçük parçacıklara ayrılan toprağın güçlü rüzgarla sürüklenme olasılığı artar.

Vurgun ve ilk müdahale

Muğla'dan okurumuz Sedat Can Akbay "vurgun yeme"nin nasıl gerçekleştiğini ve bu durumda yapılacak ilk müdahalelerin ne olması gerektiğini sormuş. Sorusunu İstanbul Üniversitesi Teknik Bilimler Meslek Yüksek Okulu, Sualtı Teknolojisi Programı'ndan Emre Erten yanıtladı.

"VURGUN" NASIL GERÇEKLEŞİR?

Bilindiği gibi soluduğumuz hava değişik gazların karışımından oluşmaktadır. İnsan hayatı için en önemli gaz oksijen olup soluduğumuz havada yüzde 21 oranında yer alır. İkinci temel gaz ise azot olup yüzde 79'luk oranda bulunmaktadır. Mevcut diğer gazların atmosferdeki oranı çok düşüktür.

Gazların sıvı içindeki çözünme oranı basınçla doğru orantılıdır. Bir gaz karışımının basıncı kendini oluşturan diğer gazların oranları ile ilişkilidir. Oranı en yüksek olan gaz, sıvı içinde en yüksek miktarda çözünecek olan gazdır.

Halk arasında *vurgun* olarak bilinen *Dekompresyon Hastalığı* şöyle gerçekleşir. Dalışta kullanılan hava içinde mevcut olan yüzde 79 oranındaki azot gazı, dalış sırasında artan basınçla çözünerek dolaşım sistemine ve oradan da doku ve organlara ulaşır. Dalış sırasında bu olayın ters bir etkisi yoktur. Azot gazının kandaki çözünme miktarı derinlik ve dip zamanı (dalış süresi) ile doğru orantılı olarak artar. Ne kadar uzun süre dipte kalırsak ya da derine dalarsak kanımızda çözünen gaz miktarı da o denli fazla olur.

Dalgıç çıkışa başladığında su basıncının azalması ile olay tam tersi yönde ilerler. Yani daha önce çözünerek doku ve organlara ulaşan azot tekrar gaz hale geçmeye başlar.

Dalışın daha önce belirlenen tablolara uygun yapılması halinde, yani belirli metre derinlikte, belirli süre bekleyerek yapılan çıkışlardaki bu olaya dekompresyon denir. Azot gazı yine damarlar yolu ile dokulardan akciğerlere taşınarak vücuttan uzaklaştırılır. Dalış tablolarına ve kurallara uyulmaması ve dekompresyon yapmadan (dekompresyon yapılıp yapılmayacağı tablolardan anlaşılır) çıkış yapılması durumunda kan ya da dokular içinde oluşacak gaz kabarcıkları, dokularda, beyinde ya da omurgada birikir. Bu olay felç ve ölümlere neden olabilir.

Vurgun (Dekompresyon Hastalığı) iki şekilde görülür:

a) Basit Dekompresyon Hastalığı; Sadece ağrı ve kızarıklıklar şeklinde görülür. b) Ciddi Dekompresyon Hastalığı; Karın ve kasık bölgelerinde ağrı, hissizlik, güç kaybı, denge kaybı, şuur kaybı, işitme ve görmede bozukluk, her türlü felçler gibi semptomlar gözükebilir. Bütün bunlar tek tek görülebileceği gibi birden fazla semptom görülebilir.

VURGUN DURUMUNDA İLK YAPILACAKLAR

Vurgundan kuşkulanıldığı zaman ilk müdahale olarak;

_ Steroid enjeksiyonu yapılır,

_ Aspirin içirilir,

_ Hastaya saf oksijen teneffüs ettirilir,

_ Eğer dalış merkezi ya da teknede *Rekompresyon Odası* (Basınç odası) varsa en kısa zamanda tedaviye başlanır. Kesinlikle dalgıç tekrar suya indirilmez.

_ Basınç odası yoksa basınç odası bulunan en yakın tedavi merkezi ile irtibata geçilir. Hasta en kısa yol ile mümkünse alçaktan uçan bir helikopter veya kabin basıncı ayarlanabilen bir uçak ile hasta tedavi merkezine ulaştırılır.

Vurgundan korunmanın ilk ve en önemli şartı bilinçli ve ciddi bir dalış eğitiminden geçmektir. İşin uzmanı olmayan (ehliyet veya belgeleri ne düzeyde olursa olsun) veya sadece para kazanma amaçlı düzenlenmiş dalış kursları tercih edilmemeli, kondisyon ve bilgileri yenileyici eğitimlere düzenli olarak devam edilmelidir.

KAYNAK

1) İstanbul Üniversitesi, Teknik Bilimler Meslek Yüksek Okulu, Sualtı Teknolojisi Programı, Dalış Sağlığı Ders Notları.

CEMAL SÜREYA ŞİİR ÖDÜLLERİ

Yayımlanmamış Yapıt KATILMA KOŞULLARI

1. Ödüllerin "Şiir/Yayımlanmamış Yapıt" dalına, şiir kitabı olarak yayımlanabilecek nitelik ve nicelikteki şiir yapıtlarıyla katılınabilir. (Şiirlerin tümünün ya da bir kısmının dergilerde, yayın organlarında yayımlanmış olması, katılmaya engel değildir. Kitap olarak yayımlanmamış olması temel koşuldur.)
2. Ödül tutarı 10 milyon TL.
3. Katılma biçimi: Yayımlanmamış şiir yapıtı, 6 dosya olarak, yazarın bir zarf içindeki özyaşamöyküsü ve fotoğrafıyla birlikte, belirtilen adrese teslim edilecek ya da postalanacaktır.
4. Ödüle katılacak dosyaların son teslim tarihi, 15 Aralık 1996'dır.
5. Ödül sahibi, 9 Ocak 1996 tarihinde, Aydınlık dergisi tarafından açıklanacak ve aynı tarihte Cemal Süreya'nın anısı için gerçekleştirilecek törende ödül kendisine sunulacaktır.
6. Ödülü kazanan dosya, 1996 yılı içinde kitap olarak yayımlanacaktır. Yazar telif hakkını ayrıca alacaktır.

Yayımlanmış Kitap /1995 KATILMA KOŞULLARI

1. Ödüllerin "Şiir/Yayımlanmış Kitap" dalına 1995 yılı içinde yayımlanmış şiir kitapları ile katılınabilir.
2. Ödül tutarı: 10 milyon TL.
3. Katılma biçimi: Şiir kitabından 6 adet, yazarın zarf içindeki özyaşamöyküsü ve fotoğrafıyla birlikte, belirtilen adrese elden teslim edilecek ya da postalanacaktır.
4. Ödüle katılacak kitapların son teslim tarihi 15 Aralık 1996'dır.
5. Ödül sahibi, 9 Ocak 1997 tarihinde, Aydınlık dergisi tarafından açıklanacak ve aynı tarihte Cemal Süreya'nın anısı için gerçekleştirilecek törende ödül kendisine sunulacaktır.

Ödüle katılacak yapıtların gönderileceği adres: Aydınlık dergisi, Yol Sokak, Polat Celil Ağa İşhanı, Kat: 5 Mecidiyeköy-İSTANBUL

NOT: "Cemal Süreya Şiir ve İnceleme Ödülü"ne yalnızca bir dalda katılınabilir. Gerek ilgili yılın Seçici Kurul üyeleri, gerek aydınlık dergisi çalışanları, bu ödüle katılamazlar.

Hazırlayanlar: Enis Meftunoğlu, Ayşe Turak, Hasan Gülveren

Alzheimer hastalığının teşhisinde yeni bulgular

Yıllardan beri bilim adamlarını uğraştıran Alzheimer hastalığı, ne yazık ki insanoğlunun canını almaya devam ediyor. Ölümcül bir hastalık olan Alzheimer, beyin fonksiyonlarını etkiliyor ve anlayış, farketme ve düşünme yeteneğini kaybettiriyor. Bu ölümcül hastalığın tedavi ve teşhisinde, bugüne kadar net ve kesin başarı sağlanmış değildir. Ölümcül hastalıklar listesinde yer alan kanser, veba, AIDS, Alzheimer için yeni bir yöntem geliştiren Batılı bilim adamları, bu yeni teşhis-tedavi yöntemine eyedrop (göz damlası) testi adı veriyor. Bu test, hastanın göz bebeğindeki büyümenin incelemeye alınmasını öngörüyor. Tıp literatürü tarihinde, Behçet hastalığı dışında ciddi anlamda damgasını vuramamış olan bilim adamlarımız için görülüyor ki bu şansta'elden kaçmış durumda. Bu husus, konu dışı olmakla birlikte, her alandaki bilim adamlarımızın itibarı açısından oldukça ciddi bir hususdur.

Bir dönemin Amerika başkanı **Ronald Reagan** da bu hastalığın pençesinden kurtulamamıştır. Eninde sonunda insanı harap eden bu hastalığın tedavi yöntemleri için **Reagan**'ın da sayesinde araştırmalar epey hız kazanmıştı. Amerikan nüfusunda, yaşı 70 ve üzeri olan insanların ne yazık ki yüzde 50'sinin bu hastalığa yakalandığı tespit edilmiştir. Doğruyu söylemek gerekirse bu hastalık için tam bir tedavi yok. Fakat genç ve orta yaşta olupta olayın farkına varan hastalar için durum biraz daha ümit verici. Bilim adamları, bir kan proteinin bu hastalığın tedavisinde önemli bir rol oynadığını tespit etmiş bulunuyor. Bu gelişme yukarıda sözünü ettiğimiz eyedrop testi ile denendi ve başarı kaydedildi. Günümüzde, Alzheimerin teşhisinde önemli problemler ortaya çıkıyor. Her hafıza kaybına uğrayan, unutkan olan, anlayışında önemli ölçüde gerileme olan hasta, bu hastalığa yakalanmış değil. Bu durum doktorlar için yanıltıcı oluyor, normal bir hastayı Alzheimerli bir hastadan ayırt etmek güçleşiyor. **Reagan**'ın doktorları, kendisi hayattayken bir hükme varmak için çok düşünmüşlerdi. Kesin teşhis, **Reagan**'ın ölümünden bir süre sonra konabildi. **Reagan**'ın Alzheimerli beyninde yapılan araştırmada, sanıldığı gibi aliminyuma rastlanmamıştı. Beyindeki sinir uçları ve protein kalıntılarının ayrıntılı incelenmesi sonucunda bir karara varılabilmişti. Sonrasında gerçekleşen gelişmelerle doktorlar, yaşayan hastalarda, verbal (sözlü) test uygulayarak kesine yakın bir teşhis koymayı başardılar.

Reagan sayesinde alzheimer hastalığı araştırmaları hızlandı.

Araştırmacılar, Down sendromu hastalarını Alzheimer hastalarına özdeş tutuyor. İnsandaki 21. ci kromozomun, Down sendromu ve Alzheimer vakalarına yol açtığı biliniyor. Bu özellik hastalığın teşhisi için karakteristik. Araştırmacılar, 19 Alzheimerli hasta üzerinde yaptıkları incelemede, 19 hastanın 18'inde gözbebeklerinin normalden yüzde 13 dolayında genişlemiş olduğunu saptadı. Daha yaşlı hastalar üzerinde yapılan incelemede, bu oranın yüzde 4 dolayında olduğu tespit edilmişti. Acaba Alzheimer, hastayı esir almadan önce gerçekleşen normalin üstündeki bu büyüme nasıl saptanabilir? Şimdi üzerinde çalışılan problem budur. Birçok araştırmacı, hastalara yapılan verbal testin, hastalığın teşhisinde büyük başarı sağladığını gördü. Hastalığın tedavisine ait doğru ilaçların kullanılmasının, ölüm oranlarını düşürdüğü unutulmamalıdır. Alzheimer uzmanı olan Amerikalı doktor **Van Hallen**, uzun araştırmalarının sonunda, kanında APOE4 proteinine sahip olan insanların, 70 yaşına gelmeden Alzheimere yakalanma şansının son derece yüksek olduğunu saptadı. Bilindiği gibi bu tür kesin saptamalar, bilim araştırmaları dünyasında son derece önem taşıyan ve oldukça zaman alan sonuçlardır. Batılı bilim adamları, hastalığın, insandaki beyin hücrelerini zaman içerisinde yok ettiğini saptadıktan sonra, östrojen hormonunun beyin hücrelerini koruma görevini üstleneceği düşüncesiyle tedavi yöntemi esnasında bu hormonu kullandılar. Bunun sonucunda hastalık semptomlarının yayılmasının geciktiğini farkettiler.

Alzheimer hastalığına yenik düşen ünlülerden Rita Hayworth.

Öldürücü güce sahip olan bu tür hastalıkların teşhis ve tedavisinin bir an önce tam olarak başarılması için çaba sarfediliyor. Belki yukarıda varılan sonuçlara daha önce varılmış olsaydı, **Ronald Reagan** 83'ünde, sanatçı **Rita Hayworth** 68'inde, boksör **Sugar Ray Leonard** 67'sinde bu hastalığa yenik düşmemiş olacaktı.

Newsweek, Kasım 1995

Lep, W-Bozon çiftleri yaratmaya başlıyor

9 Temmuz, yüksek Enerji fiziği açısından önemli bir dönemin başlangıcı oldu. CERN'deki Büyük Elektron-Pozitron Çarpıştırıcısı'nda (Large Electron-Positron Collider) yapılan deneyler sonucunda W+ ve W- bozon çiftleri ilk kez gözlendi. Yüklü W'lar ve onların kuzeni yüksüz 2°'lı bozonlar zayıf etkileşimler sağlamaktadır. Bu tanecikler protondan 100 kez daha büyük oldukları için, bu orta vektör bozonları deneycilere ve hızlandırıcı dizayn edenlere özel bir iş sağlamaktadır. Her ne kadar bu bozonların vardığı ve kütleleri **Glashow-Salam-Weinberg** tarafından elektromanyetik ve zayıf kuvvetlerin birleşimi ile hesaplanmışsa da, gözlenmeleri 540 Gev lik proton-antiproton çarpıştırıcısının 1980 yılında inşasından sonra gerçekleşmiştir (*Physics Today, Kasım 1983, s.17*). Fakat W'lar ve 2°'lar yüksek enerji proton-antiproton çarpıştırıcısında yaratıldıkları halde bile bireysel çarpışmaların fiziği karmakarışıktır. Bundan dolayı, elektron-pozitron çarpıştırıcıları çoğunlukla, orta vektör bozonlarının detaylı incelenmesinden dolayı tercih edilmektedir.

Bununla beraber, gerekli enerjileri, e+ e- cihazıyla elde etmekten synchrotron radyasyonuyla elde etmek çok daha güç olmaktadır. Yayılan 46 GeV'lik elektron ve pozitron ışınlarını 91.2 GeV Z(0) yapmak için LEP'in çevresinin 27 km olması gerekmektedir.

Yüklü W bozonlarının incelenmesi çok çaba ve ilgi gerekmektedir. e+ ve e-'lerin çarpışmalarında tekil W'ların elde edilmesi için kesit hayli küçük bir değerdedir. Bu nedenle W+ W- çiftler halinde meydana getirilmelidir. Fakat bu çok daha fazla bir enerjinin gerekli olduğunu göstermektedir. LEP 1, 46 GeV dolayında enerjiyle, milyonlarca Z° yaratılmakta, bu ise birleşik elektrozayıf modelin anlaşılmasına yardımcı olmaktadır. W+'nin kütlesi 80.3 GeV'dir ve bu Z°'nin kütlesinden daha küçüktür. Fakat bunun asıl sebebi W'lerin çiftler halinde olmasıdır. W'lerin meydana gelmesi için gerekli eşik enerji yaklaşık 161 GeV'dir.

CERN, W+ ve W- eşik enerjisini elde edebilmek için daha süperiletkenli RF oyuklarını LEP içine yakın yıllarda yerleştirmeyi planlamaktadır. Geçen Kasım ayında 60 süperiletken oyuğun çalışır hale getirilmesiyle, LEP ışın enerjisi 70 GeV'e kadar çıkarıldı (LEP 1,5 fazı diye tanımlanmaktadır). Bu yine de W+ W- çiftlerinin oluşmasında yeterli bir enerji değil.

LEP 1,5, geçen yılbaşından hemen önce son bulduğunda süperiletken RF oyuklarının kurulması devam etmekteydi. Haziran itibariyle 144 süper iletken oyuk W+ W-'ler için hazır hale getirildi. 8 Temmuz'da elektron pozitron ışınları 80.5 GeV'e, akşamda tüm dört LEP dedektörleri 161 GeV'e kadar ölçüm kaydetti. Ertesi gün, DELPHI dedektörü ilk e+ e-, W+W- olayında ortaya çıkanları kaydetti.

İlk kez LEP 2'de üretilen W+ W- çifti 3500 tonluk DELPHI (manyetik dedektör) tarafından kaydedildi. Elektrozayıf teoriye göre, e+ e- çifti Z°'yi meydana getirmekte, bu da daha sonra W+ W- çiftine bozunmakta.

Ekim ayından itibaren yeni 28 süperiletken RF oyuğu devreye girerek 87 GeV ışınlarına izin verecek. LEP 2'nin nihayi amacı 272 RF süperiletken oyukla (1998) 96 GeV ışınlarına ulaşmak. Burdaki amaç yeni fiziğin doğmasını sağlamak.

Bertram Schwarzschild, Physics Today, Eylül 1996

Hayvanların ortak atası 1-1.2 milyar yıl önce yaşadı

Science dergisinin 25 Ekim sayısında yayınlanan ve tartışma açması beklenen bir incelemeye göre dünyada hayvanlar şimdiye kadar öngörüldüğünden çok daha önce ortaya çıktılar. Paleontologlar yaklaşık 565 milyon yıl öncesine ait fosillerdeki hayvanlara ait yaşam biçimlerinde büyük bir çeşitlenme saptamışlardı. Ancak birçok bilim insanı, çok küçük ve yumuşak hayvanların fosillerinin kalmayabileceğini düşünüyor. New York Eyalet Üniversitesi'nden bir mikrobiyolog olan **Gregory Wray** ve arkadaşları bu düşünceyle, hayvansal yaşamın kökenine ulaşmak için başka bir yöntem kullanmaya karar verdi ve "moleküler saat" i uygun buldu. DNA'yı oluşturan nükleotid bazlarının başka nükleotidlere dönüşme (yani mutasyon) hızının sabit olacağını varsayan ekip, 16 dala ait yaşayan türlerdeki nükleotid farklılıklarını saydılar. Ortak bir ataları olduğu bilinen iki tür arasındaki, örneğin insan ve sazan arasındaki nükleotid farklılıklarını, bu iki türün birbirlerinden ayrıldıkları zamanla karşılaştırarak bu "saat"in ne hızla ilerlediğini çıkarttılar. **Wray** ve arkadaşları bu hızı, ortak ataları bilinmeyen tür çiftlerinin ne kadar zaman önce birbirlerinden ayrıldıklarını hesaplamak için kullandılar ve tüm hayvanların atasının 1-1.2 milyar yıl önce yaşamış olması gerektiği sonucuna vardılar.

Nötron yıldızları dünyadaki türlerin ortaya çıkmasında rol oynamış olabilir mi?

Dünya tarihinin şekillenmesinde rol oynayan kütle yok olmalarının bir çoğu, nötron yıldızlarının çarpışması tarafından başlatılmıştır. İsrailli astrofizikçilerin iddia ettiği bu teori, göksel olayların evrimle olan bağlantısını açıklamaya çalışan ilk teori değil. Yine de İsrailli bilim adamları kendi teorilerinin fosil kalıntılarıyla ortaya çıkarılan bazı kanıtları açıklamada daha iyi olduğunu iddia ediyorlar.

Nötron yıldızları, güneşimizin sahip olduğu elementlerin benzerlerini içinde barındırıyor. Ançak bir farkları var, bu elementler, 10-20 km'lik bir çap içine sıkıştırılmış durumdalar. Bir çok tanecik türü süpernova patlamaları sonrasında ve iki nötron yıldızının çarpışması sonucu ortaya çıkmaktadır ve demir çekirdekleri içeren parçacıklar ışık hızına yakın hızda yayılmaktadır.

Internet'te yayımlanan bir makalede yer alan, **Arnon Dar, Ari Laor** ve **Nir Shaviv**'nin yaptığı tahminlere göre, birleşen nötron yıldızları dışarı doğru parçacık yayıyorlar (Süpernova patlaması sırasında ortaya çıkan enerjiden 100 kez daha fazla olarak). Bu da, 3000 ışık yılı genişlikteki bir alan içinde bulunan herhangi bir gezegen üzerinde değişiklik yapabilmektedir.

Kozmik ışınlar, sürekli olarak dünyaya çarpmaktadır. Işınlar üst atmosfere çarptıkları zaman, muon adı verilen yüksek enerjili tanecikler dünya üzerine fıskiye gibi yağmaya başlar. Bu muonlar organizmaları derhal öldürür, ayrıca, ozon tabakasını tahrip ederek atmosfer kirlenmesine sebep olurlar.

Dar ve çalışma arkadaşları, bu tip şiddetli olayların dünyadaki kütle yok olmalarının açıklanabilmesini sağlayacak kadar sıklıkla meydana geldiğini söylüyorlar. Diğer araştırmacılarsa, süpernovalardan gelen kozmik ışınların türleri yok etmiş olabileceğini ileri sürüyorlar.

Bir diğer önemli görüş, nötrino gibi taneciklerin, yok olan organizmaların DNA'ları üzerinde tahribat yaratmış olabileceğini iddia ediyor (*New Scientist, Science 14 Ocak 1995, s.15*).

Muonların kayalar tarafından durdurulması bazı kara canlılarının yaşamasına sebep olmuş olabilir. Muonlar su içinde birkaç on metreden daha fazla ilerleyememektedir, bu da derin sularda yaşayan canlıların bundan etkilenmediği anlamına gelmektedir.

New Scientist, 14 Eylül 1996

Buğday verimindeki artış hızla düşüyor

Önde gelen uluslararası tarımsal araştırma merkezlerinden bir tanesi olan Uluslararası Mısır ve Buğday Geliştirme Merkezi'nin (CIMMYT) hazırladığı rapora göre dünya buğday üretimi bir krizle karşı karşıya olabilir. Gelişmekte olan ülkelerde buğday tüketimi hızla pirincin yerini almasına karşın, ortalama buğday verimindeki artış hızla düşüyor. 1960'lardaki Yeşil Devrim sırasında yüzde100'lere varan yıllık ürün artışı yüzde 1'e kadar inmiş durumda. Dünya nüfusunun her yıl yüzde 2.5 arttığı düşünülürse, bilim insanlarının buğday verimini arttıracak yeni stratejiler geliştirmesinin önemi anlaşılabilir. Bu stratejilerden bir tanesi buğday verimini arttıran genler taşıyan bitkilerin, özellikle de buğdayın akrabası olan yabani otların aranmasını içeriyor. Diğer stratejiler olarak, araştırma merkezleri arasında bilgi alış verişi ve çaprazlama sonucu elde edilen döllerin daha iyi araştırılması üzerinde duruluyor.

Avrupa Uzay Ajansı'nın bütçesi kısılıyor

Avrupa Uzay Ajansı (AUA) 21 yıllık tarihindeki en önemli krizle karşı karşıya. Kurum yetkililerinden biri, AUA'nın yeniden yapılanma planı yüzünden çok zarar göreceğini söylüyor.

AUA'nın genel müdürü, **Jean-Maria Luton**, Eylül ortalarında hayata geçirdiği yeniden yapılanma önerileriyle, kurum içinden ve dışından protesto dalgasının yayılmasına neden oldu.

Yeniden yapılanma planları, geçen Ekim'de Toulouse'de yapılan bir toplantıda kaleme alındı. Toplantıya katılan Avrupa'nın Uzay'dan sorumlu bakanları, AUA'na yaptıkları katkıları sınırlandırmayı ve kendi ulusal uzay projelerinde bu parayı kullanmayı istediklerini açıkladılar. Yüzde 12'lik bir kesintinin yapılmasını ve 3 yıl boyunca bütçenin dondurulmasını talep ettiler.

Hollanda da bulunan Avrupa Uzay Araştırma ve Teknoloji Merkezi'nde görevli kurum sözcüsü: "AUA, dağılma tehlikesiyle karşı karşıyadır, gelecek yıl olmasa da yakın bir zamanda bu sona ulaşılacak" dedi.

AUA'na giden paranın azaltılması çabaları kurumun içinde bulunduğu parasal krizi hızlandırdı. ARIANE 5 ve ENVISAT (ajansın inşa ettiği en büyük uydu) programları daha şimdiden bütçenin üstünde bir harcama gerektirdi. Haziran'da, ARIANE 5 uydusunun, fırlatma sırasında infilak etmesi nedeniyle AUA, başka bir ARIANE 5 uydusunun deneme uçuşları ve meydana gelen diğer kazalar sonucu ortaya çıkan maliyeti karşılamak için de para bulmak zorunda.

Kurum sözcüsüne göre, yeniden organizasyonla beraber kriz daha kötü duruma geldi ve Luton kurumda çalışanların önerilerini dikkate almayarak kurumun verimli çalışmasını engelledi. Bu gidişle çalışanlar greve gidebilir.

Bir başka görevli, "Bu ayın sonunda planlar açığa çıkacak. Ancak bir gerçek var ki; gayri resmi olarak planlar işlemeye başladı. Örneğin, AUA'da çalışanların sayısı 1995 yılında 2000'den 1780 kişiye düştü." diyor.

Londra'daki IMPERIAL Kolej Fizik Bölümü Başkanı **David Southwood**, AUA'nın yeni planının, bilimi, telekomünikasyonları, mikrograviti uzay istasyonundaki idare kurullarını tasfiye ettiğini belirterek, bunu eleştiriyor ve derhal özel bir idare meclisinin her bölümde görevlendirilmesi gerektiğini söylüyor.

New Scientist, 5 Ekim 1996.

Galaktik çarpışma yıldızları yaratıyor

Astronomlar evrenin uzak bir köşesinde (6 milyar ışık yılı uzaklıkta) yeni ve garip bir yıldız türünün doğuşuna tanıklık etti. Yıldızın doğumu, ışık hızına yakın bir hızda galaksinin merkezinden fırlayan madde kalıntılarından kaynaklandı.

Radyo galaksi (3C34) iki adet büyük radyo dalgası yayan loba sahip, bunlardan her biri galaksi merkezinin bir tarafında bulunuyor. Bu şekildeki çift radyo galaksiler çift madde jetleriyle beslenmektedir.

Plilip Best ve **Malcolm Longair** (Cambridge Üniversitesi) ve Leiden Üniversitesi'nden **Huub Rötlgering** özel bir noktaya dikkat çektiler; bu bilim adamları radyo antenlerinden aldıkları radyo sinyallerini (Socorro, New Mexico), Hubble Uzay Teleskobu'ndan aldıkları görüntülerle karşılaştırdılar.

Bu galaksi, 0.69 luk bir kırmızıya kayma göstermektedir. Yani Hubble tarafından görülen mavi ışığın dünyaya gelişi sırasında, evrenin genişlemesiyle dalga boyu hemen hemen iki kat uzuyor. Bu nedenle, ışık ultraviyole ışığa dönüşüyor. **Robert Thompson**, bunun sıcak, yeni biçimlenmiş bir yıldız olduğunu açıkladı.

Best ve arkadaşları, ultraviyole ışığın yoğun yıldız formundan geldiğini idda ediyorlar. Diğer yandan **Best**, gözlemlerini açıklayan başka bir kuramın daha olduğunu söylüyor. Bu kurama göre, ultraviyole ışınlar 3C34, den gelen jetlerin cüce galaksideki gazları ısıtması sonucu ortaya çıkıyor.

Astronomlar tarafından genç galaksiler olduğuna inanılan çift radyo galaksiler, yüksek enerji radyo loblarını dışarı doğru püskürtmekte, bu şekilde yıldız formasyonunun meydana gelmesini sağlamaktadır. Bu ise radyo emisyonunun nedenini açıklamaktadır. Daha yaşlı galaksilerde benzer işlemler daha önce başladığından yıldız oluşumları gerçekleşti.

New Scientist, 14 Eylül 1996

Sigara dumanındaki benzo pyrene akciğer kanserine yol açıyor

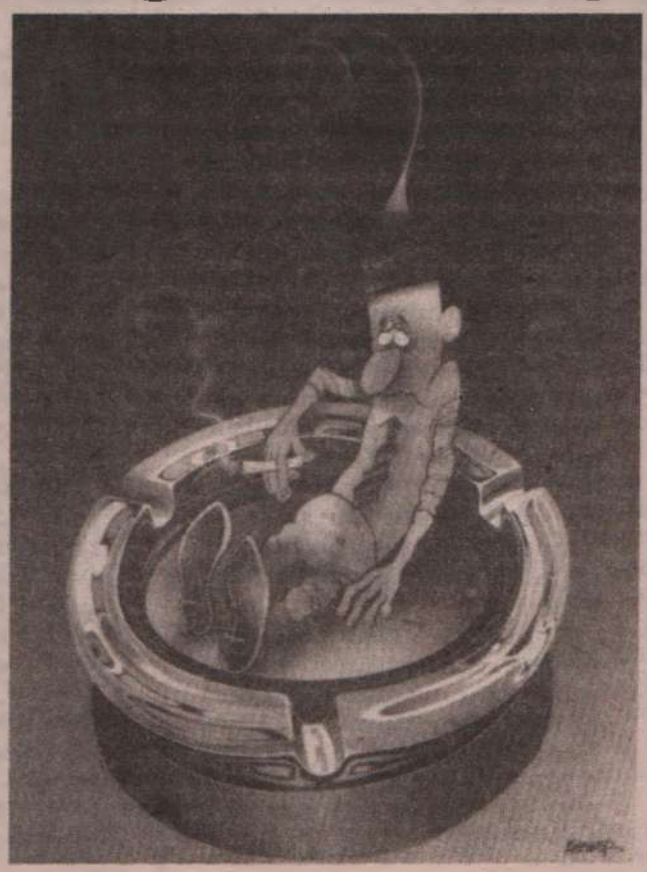

Bilim insanları sigara ile kanser arasındaki bağlantıyı ortaya koyan yeni bir delil sunuyor. Los Angeles yakınlarındaki bir kanser merkezinde yapılan ve sonuçları 17 Ekim tarihli *Science* dergisinde yayınlanan bir araştırmada, sigara dumanında bulunan benzo pyrene adlı bileşiğin akciğer kanseri gelişimi üzerindeki etkileri belirlendi. Bu bileşik insan akciğer hücreleri üzerine konduğunda, normal koşullar altında tümör oluşumunu engelleyen p53 geninin hasara uğradığı gözlemlendi. DNA'nın hasar gören noktasının, kanserli akciğer dokularındaki hasarlı noktalarla aynı olduğu da görüldü. Bu bulgular sigara karşıtı gruplar için bir umut oluşturmasına hatta bazıları tarafından tütün endüstrisinin ölüm fermanı olarak nitelendirilmesine karşın, bilim insanları bu konuda kuşkularını dile getiriyorlar. Gerçekten de sigara kullanımı ile akciğer kanseri arasındaki güçlü bağlantıyı ortaya koyan binlerce başka araştırma sonucunun değiştiremediği toplumsal ve yasal görünümün bu bulgulardan etkilenmesi pek beklenemez.

Felsefe tarihinin yırtılmış sayfaları: Kadın Filozoflar

Derviş ŞENTEKİN

Erkekler onu tahtırevandan çıkarıp kiliseye sürüklüyorlar. Orada elbiselerini soyup, bedenini paramparça edip, etlerini didik didik ediyorlar. Sonra da yakıyorlar. *Bilim Ütopya* okurları bu kadını çok iyi tanıyor: **Hypatia**.

Kadın Filozoflar kitabından yaptığımız bu alıntı, düşünen kadınların, düşüne(meye)n erkeklerce nasıl "yok" edildiğini anlatıyor.

Antikçağ'dan Aydınlanma dönemine kadar kadın filozofları anlatan kitap, **Marit Rullmann** imzasını taşıyor. Felsefeci **Rullmann**, dilbilimci **Gudrun Gründken** ve **Marklies Mrotzek**'in yardımıyla karanlığa bir demet ışık tutmuş.

İlk bakışta birbirinden dağlarca uzak gibi görünen iki kavram: Kadın ve felsefe. Erkek egemen dünyamızda, pek çok alanda olduğu gibi felsefede de yalnızca erkek temsilciler yer buldular bilim tarihinde. *Kadın Filozoflar* kitabı Antikçağ'dan Aydınlanmaya kadar uzanan kesitte yaşamış, düşünce üretmiş, felsefe yapmış kadın filozofları anlatarak bilim tarihindeki bir yanlışlığı düzeltme çabasında. **Rullmann** kendi yorumunu çokça katmadan "O" kadınları anlatmış.

Rönesans'a kadar, bütün tasvirlerde felsefeyi bir kadın simgelermiş. Kitapta da yer alan **A. Dürer** imzalı felsefe çalışması gerçekten "görülmeye" hatta incelenmeye değer. İnsanlık kültürünün başlarında, kadının, hayatın sırlarını kendisinde saklayan kutsal bir varlık olarak görülmesi yücelmesine neden olmuş. Tek tanrılı dinlerle birlikte, ortaya çıkan simgeler sisteminde kadınlar dışarda kalmış. Bu dinlerde tanrı, yalnızca erkeklerle anlaşma yapar, aracı olarak yalnızca erkekleri seçer.

Filozof **Elfriede Walesca Tielsch**'in tezi, *Kadın Filozoflar*'ı okudukça doğrulanıyor. Diyor ki **Tielsch**, "Antikçağ'dan uzaklaşıldığı ölçüde kadın düşünürler daha az değerli görülüyor."

Feministlerin hoşuna gidecek belki ama doğru bir tespit: Erkek felsefesi, kadınların izlerini silmeye, onların yapıtlarını yok saymaya, ya da erkeklere maletmeye çabalamıştır.

Theono, Domo, Mya, Aspasia, Hypatia, Hildegard von Bingen, Christine de Pizan, Cassandra, Tullia D'Arogona, Mary Astell, Olympe de Gouges, Flora Tristan... Düşünen, bu uğurda can veren kadın filozoflardan birkaçı sadece. *Kadın Filozoflar*, Mitostan Kozmolojiye, Batı Felsefesinin Antikçağ'daki Başlangıcı, Hıristiyan Felsefenin Parlak Çağı, Büyük Değişimler Çağı- Rönesans ve Reformasyon, Devrim ve Restorasyon-Rasyonalizmden Aydınlanmaya Kadar ve Onun Aşılması başlığını taşıyan dört bölümden oluşuyor. Bu dönemlerdeki kadın filozofların yaşamlarına kısa bakışlar yapılıyor, onların fikirlerinden örnekler veriliyor.

Anlatılan kadınların seçimi, çeşitli ülkeleri ve çeşitli felsefi yönelimleri temsil etmelerine göre yapılmış. **Rullmann**, "Biz, ilk çizgilerinde filozof olmayan kadınları da değerlendirdik. Çok bilinçli olarak, başarıları henüz yeterince araştırılmamış filozof kadınları da aldık listemize" diyor.

Kitabın okunması için felsefeye ilgi duyulması çok da gerekli değil. İnsana ilgi duyan herkesin okuması gereken bir çalışma *Kadın Filozoflar*. Elbette ki bir felsefe tarihi değil. Görmezden gelinen, haksızlığa uğrayan kadınların bir seçmesi. İnsan haklarının kadın hakları olmadığı bir dünya özlemi içinde olanlar ise öncelikle okumalı.

Unutulan kadın filozoflardan biri: Aspasia

"Soframızdaki yeri öküzümüzden sonra gelen kadınlar"ın, dünyayı anlamak anlamlandırmak için verdikleri mücadelenin öyküsü *Kadın Filozoflar*. "Dünyada ilk kadın okumayı öğrendiğinde, kadın problemi ortaya çıktı" diyor **Marie von Ebner-Eschenbach**.

Bir anlamda bir ilk kitap *Kadın Filozoflar*. Feminist bakış açısını dikkate aldıklarının altını kalın çizgilerle çiziyor yazar ve arkadaşları.

Kadınların yaptığı felsefenin uzun bir geleneği olduğu açıkça gösteriliyor. Bir ortaçağ filozofu olan **Christine de Pizan**'ın şu sözlerinin günümüz Türkiye'sinde de anlam bulduğuna kim karşı çıkabilir: "...eğer küçük kızları okula göndermek adet olsaydı ve okuldan sonra oğullar gibi onlara da bilimler öğretilseydi, o zaman kızlar da bilimi öğrenecekler ve kavrayabileceklerdi.". Ki bizde bilimin "b"si öğretilmiyorken!

Feminizan söylemlere çokca takılmazsanız, farklı bir dünyanın kapılarını aralama fırsatını yakalayabilirsiniz *Kadın Filozoflar*'da.

Tomris Mengüşoğlu'nun "su" gibi Türkçesi ise kitabın kolay okunmasını sağlayan bir etmen olmuş.

Yayınevi'nce (Kabalcı Yayınevi) yazarı hakkında pek bilgi verilmemiş. Fakat biz kitabın ikinci cildini de merakla bekliyoruz.

"Anamız, bacımız, yarimiz olan" kadınları tanımak için, bir zamanların moda olan söylemiyle "Hadi erkekler okuyun" diyoruz.

Erkekler diyoruz, çünkü öncelikle onlar okumalı.

Marit Rullmann, Kadın Filozoflar-Antikçağ'dan Aydınlanmaya Kadar, Çev. Tomris Mengüşoğlu, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 337 sayfa.

Türk Çevre Hukuku

Kocaeli Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde öğretim elemanı olan **Müslüm Akıncı**'nın *Oluşum ve Yapılanma Sürecinde Türk Çevre Hukuku* adlı çalışması, konuyu bilimsel bir çerçevede ayrıntılarıyla birlikte ele alıp önemli bir boşluğu doldurmaya aday görünmektedir.

Müslüm Akıncı, Oluşum ve Yapılanma Sürecinde Türk Çevre Hukuku, Kocaeli Kitap Klübü Yayınları, Kocaeli, Ağustos 1996, 348 sayfa.

Kitapta başlıca çevre sorunları -nüfus patlaması, plansız kentleşme, gecekondu, kente karşı suçlar, enerji, çevre kirliliği, ormansızlaşma, açlık sorunu, eğitim, ulaşım, tarihsel kültür kaçakçılığı- ele alındıktan sonra, Hukuksal Yaklaşımlarda Çevre (Anayasa Hukuku, İdare Hukuku, Ceza Hukuku, Medeni Hukuk, Uluslararası Hukuk, Vergi Hukuku gibi hukuk yaklaşımlarında çevre) konuları irdelenmiş ve Osmanlı İmparatorluğu'ndan 1996 yılına kadar ki süreç ortaya serilmiş. Ayrıca, Çevre Mevzuatı bağlamında yasal düzenlemeler (eleştirileriyle birlikte) değerlendirilmiş, kalkınma planları, uluslararası sözleşmeler gibi temel normatif yapılara geniş biçimde yollamada bulunulmuş. Son olarak Yargı Kararlarında Çevre başlığı altında "Anayasa Yargısında, Yönetsel Yargıda ve Adli Yargıda Çevre" konuları içinde en son tarihli mahkeme içtihatları değerlendirilmiş.

Kitap, *Kocaeli Kitap Klübü Yayınları* tarafından yayımlandı. Kitabı temin etmek için, Yayınevi'nin Ömerağa Mah., Salimefendi Sok., No:10, İzmit şeklindeki ve 0 262 325 86 78, 0 262 324 34 55 no'lu telefonları ile 0262 321 87 19 no'lu fax numarasına başvurulabilir.

CIA'nın Büyük Operasyonları

Mark Zepezauer'in *Kaynak Yayınları* tarafından yayımlanan *CIA'nın Büyük Operasyonları* adlı kitabında CIA'nın en büyük 42 suçu özetlenerek anlatılıyor. Yasadışı, kanlı faaliyetlerin bu özeti bile, bağımsızlık, özgürlük ve adalet yanlısı herkesin kemiklerini sızlatmaya yetiyor.

CIA'nın bir "istihbarat toplama örgütü" olduğu düşüncesi, CIA'nın en büyük propaganda zaferidir. "Merkezi Haber Alma Ajansı" adına rağmen, CIA'nın temel işlevi, gerçekte, ekonomik savaşı, darbeleri, suikastları ve hatta soykırımı da içeren örtülü ve gizli operasyonları yürütmektir. Örtülü operasyonlar CIA'nın can damarıdır.

Kitapta bulacağınız CIA operasyonlarından birkaç örnek: CIA'nın kuruluşundaki Nazi mayası: Gehlen Org; uluslararası Kontrgerilla örgütlenmesi: Gladio; İran, Guatemala, Zaire, Dominik Cumhuriyeti, Endonezya, Yunanistan, Şili darbeleri; J. F. Kennedy, Malcolm-X, Martin Luther King, Robert Kennedy, Orlando Letelier suikastları; Domazlar Körfezi çıkarması; Vietnam, Kamboçya, Laos harekâtları, CIA'nın uluslararası uyuşturucu kaçakçılığı; Jonestown

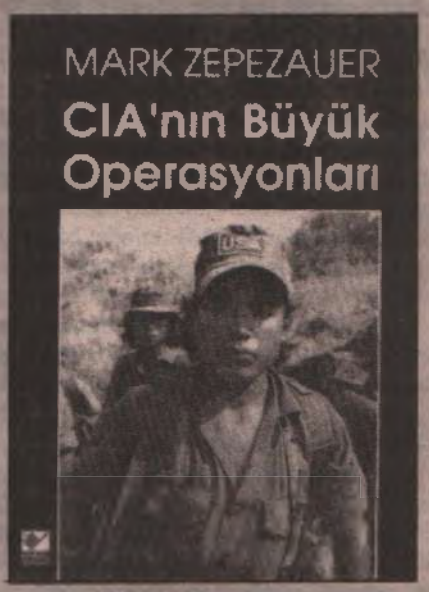

Mark Zepezauer, CIA'nın Büyük Operasyonları, Kaynak Yayınları, İstanbul, Ekim 1996, 120 sayfa.

katliamı; Watergate skandalı; Grenada işgali; El Salvador, Nikaragua, İran/Kontra olayları; Pan Am 103'ün düşürülmesinde CIA'nın rolü; Körfez Savaşı ve Irak; Yugoslavya'nın parçalanması...

Kitapta ayrıca, CIA'nın tarihçesini ve teorisini inceleyen **Adnan Akfırat**'ın bir önsözüde yer alıyor.

Meme tedavisinde gelişmeler

Meme Patolojilerinin Tanı Ve Tedavisinde Gelişmeler, Sevgi Hastanesi Bilim Araştırma Kurulu Yayını, İstanbul, 1996, 91 sayfa.

Sevgi Hastanesi Bilim Araştırma Kurulu'nun yayını olan bu kitap, Doç. Dr. **Oğuz Dicle**'nin "Memenin mamografik değerlendirmesi: Normal ve anormalin yorumlanmasında ilkeler", Doç. Dr. **Ayşenur Memiş**'in "Meme Ultrasonografisi: Teknik ve uygulamalar", Doç. Dr. **H. Barış Diren**'in "Meme hastalıklarının tanısında Magnetik Rezonans Görüntüleme: MR-Mamografi", Uzm. Dr. **Pınar Balcı**'nın "Meme patolojilerine yaklaşımda girişimsel teknikler", Prof. Dr. **Emin Üstün**'ün "Meme patolojilerinin görüntülenmesinde algoritmik yaklaşım", Uzm. Dr. **Mustafa Arsan**'ın "Tümöral meme patolojilerinin ayırıcı tanısında klinik yaklaşımlar", Prof. Dr. **Cemalettin Topuzlu**'nun "Meme kanserinde güncel cerrahi tedavisi", Prof. Dr. **Eşmen Baltalı**'nın "Erken evre meme kanserlerinde adjuvan tedavi prensipleri" başlıklı yazılarını biraraya getiriyor.

Felsefe grubu hazırlık kitabı

Aziz Aşan, ÖSS ve ÖYS Hazırlık Felsefe Grubu, İstanbul, 1996, 312 sayfa.

Felsefe öğretmeni **Aziz Aşan**'ın çalışması, ÖSS ve ÖYS Sınavlarına hazırlanan ve dershaneye gitme olanağı bulamayan öğrenciler için bir kaynak kitap niteliğinde. Kitapta konular özlü olarak anlatılmış, 1981 ve 1996 arası ÖSS ve ÖYS sorularının tümü konularına göre derlenip çözümleri verilmiş, konu testleri verilerek öğrencinin kendisini sınaması sonucu sınavlarda başarılı olması amaçlanmış.

Türk Psikologlar Derneği

Söyleşi: Emel ALTINKAYA ERGÜL

*Psikolog **Emel Altınkaya Ergül**'ün, ODTÜ Psikoloji Bölümü Öğretim Üyesi, Türk Psikologlar Derneği Başkanı Prof. Dr. **Nail Şahin** ile, dergimiz için yaptığı, Türk Psikologlar Derneği'nin amacı, faaliyetleri, durumu ve üyelik koşulları gibi konuları içeren söyleşiyi, yayımlıyoruz.*

DERNEĞİN AMACI

- Türk Psikologlar Derneği'nin kuruluş amacı nedir ve ne zaman kurulmuştur? Gelişimini özetler misiniz?

- Türk Psikologlar Derneği, 1976 yılında kurulmuş, ülkemizdeki psikologların çalışma ilkelerinin belirlenmesinde aktif olarak çalışan, mesleğin ortak ahlaki ilkelere göre icra edilmesini ve psikolojik hizmetlerden yararlanan kişilerin, yararını ve korunmasını gözeten (psikologların eğitilmesi, çalışma koşullarının, bağlı oldukları yetki ve sorumluluklarının saptanması, tanımlanması ve meslek elemanlarının ahlak kurallarına uygun çalışmasının denetlenmesi) gerek psikoloji alanı ile ilgili akademisyen ve profesyonellere, gerekse konuya yönelik yayınlar hazırlayan ve üyelere meslekteki yenilikleri aktarmak amacıyla sertifikalı kurslar düzenleyen bir meslek örgütüdür.

Türk Psikologlar Derneği etkinliklerinden.

- Türk Psikologlar Derneği sözcüsü olduğu grubu ne ölçüde temsil ediyor?

- Dernek üyelerinin yüzde 80'i üniversitelerin psikoloji bölümlerinde görev yapan akademisyenler ve alanda görev yapan psikologlardan oluşmuştur. Kalan üye grubumuz psikoloji sahasında ve derneğin amaçlarına değerli hizmetlerde bulunmuş, yönetim kurulu kararı ile kendilerine fahri üyelik verilmiş kişilerden oluşur. Fahri üyelerinin genel kurulda oy kullanma hakları yoktur.

FAALİYET ALANLARI

- Derneğin faaliyet alanları nelerdir, bu faaliyetleri gerçekleştirirken diğer dernek ya da meslek birlikleri ile işbirliği yapıyor musunuz?

- Derneğin faaliyet alanlarını başlıca yedi ana grupta toplayabiliriz:

1) Yayın grubunu içeren faaliyetler:*Türk Psikoloji Dergisi:* 1978 yılından bu yana kesintisiz olarak yayınlanmaktadır. Türkiye'de psikoloji alanında gerek kuramsal gerek uygulamalı çalışmaların yayınlandığı en önemli yayın organı olan dergi, 1992 yılından itibaren PsycINFO, 1995 yılından itibaren de Social Sciences Citation Index kapsamına alınarak uluslararası nitelik kazanmıştır. *Türk Psikoloji Bülteni:* Üyelerimiz ve yakın meslek dallarındaki elemanlar arasında çeşitli haberlerin ve meslek sorunlarının, geleceğe yönelik araştırma ve eğitim programlarının tartışıldığı, disiplinlerarası bilgi alışverişinin gerçekleştirildiği bir yayın organı olarak gelişmektedir. *Kitaplar:* Derneğimizce yayınlanan kitaplar, öncelikle bu alandaki Türkçe kaynak ihtiyacını karşılamak amacıyla hazırlanmaktadır. Çeşitli uzmanlık alanlarıyla ilgili kitaplar kadar genel okuyucuya yönelik kitapların da hazırlıkları devam etmektedir. Kamuoyunu ve psikolojik hizmetlerden yararlanan kişileri aydınlatma amacı ile belirli konularda özlü ve kolay anlaşılır bilgiler içeren broşürlerin basımı, hazırlanması da derneğin yayın faaliyetidir.

2) Test Bankası: Çok işlevli bir bilim olarak hizmet sunmaktadır. Bu işlevler arasında testler hakkında bilgi toplama, testlerden ve el kitaplarından oluşan bir arşiv hazırlama, üyelere ve kullanma yeterliği bulunan kişilere ölçme aracı sağlama, testlerin kullanımını öğreten kurslar düzenleme, istatistik teknikleri tanıtma, uluslararası test yayıncılarıyla ilişkiler kurma, yurtdışında geliştirilmiş testleri Türkiye'ye kazandırma ve özgün testler hazırlama.

3) Hizmet içi eğitim: Üyelerin iş doyumlarını, ihtiyaç duydukları alanda bilgi ve becerilerini artırmak, çalışma hayatlarında daha etkili hale getirmek amacıyla düzenlenen bu kurslar, ortalama 30 saat sürmektedir. Her kursun sonunda sınav yapılarak başarılı olanlara sertifika verilmektedir. Her dönem, açılacak kurslarla ilgili bilgiler üyelerimize ulaştırılmakta ve Türk Psikoloji Bülteni'nde yayınlanmaktadır.

4) Mesleki ve bilimsel toplantılar, ulusal ve uluslararası kongreler.

5) Araştırma, istatistik ve teknik danışmanlık: Talep sahiplerinin araştırma projeleri, yöntem, veri toplama yolu ve değişkenlerin kontrolü gibi konular tartışılarak mesleğin uzlaşımları çerçevesinde değerlendirilmektedir.

6) İnsan kaynakları yönetimi: İnsan kaynakları yönetimi, toplam kalite yönetimi ve stres yönetimi konularında araştırma ve eğitim hizmetleri verilmektedir. Bu programlarda, kuruluşlar bir bütün olarak ele alınabildiği gibi yöneticilere yönelik seminerler ya da etkileşim grupları da düzenlenmektedir.

7) Psikolojik yardım ve değerlendirme: Türk Psikologlar Derneği merkezinde hem çocuklar hem de yetişkinler için psikolojiik yardım ve değerlendirme hizmetleri verilmektedir.

Önümüzdeki günlerde hizmet içi kursları başarıyla bitirmiş üyelerimize sertifikaları törenle dağıtılacaktır.

Faaliyetlerimizi gerçekleştirirken, Türk Tabipler Birliği, Psikiyatri Asistanları ve Uzmanları Derneği, Sosyal Hizmetler Uzmanları özellikle ilişki içinde olduğumuz birlik ve gruplardır. Dernek bunun yanında, psikologluğun meslek olarak gelişmesi için her türlü mevzuat ve müfredat programlarının yürütülmesi ve uygulanmasında mesleki, özel ve resmi kuruluşlarla temaslar yapar. Türk Psikologlar Derneği, uluslararası iki büyük birliğin Avrupa Profesyonel Psikologlar Federasyonu (EFPPA) ve Uluslararası Psikoloji Bilimleri Birliği (IUPS)'nin asli üyesidir.

- Derneğin finansı nasıl sağlanmakta, sponsorları kimlerdir? Derneğe nasıl üye olunabiliyor, koşulları nelerdir?

- Derneğimizin gelirleri üye aidatı, dernekçe yapılan yayınlar, tertiplenen piyango, balo, eğlence, temsil, konser, konferans, kongre gibi faaliyetlerden sağlanan gelirler, bağış ve yardımlardan oluşuyor. Derneğe, yurtiçi ve yurtdışındaki üniversitelerin psikoloji bölümü mezunları veya mezuniyet sonrası eğitimini bu alanda yapmış kişiler, öğrenciler üye olabilir. Bunun yanında dernek yönetim kurulu kararıyla fahri üyelik de verilebilir.

Ankara'daki merkezine ek olarak İstanbul, İzmir ve Bursa'daki şubeleri, Adana, Elazığ, Eskişehir, Erzurum, İskenderun, Kayseri, Samsun ve Şanlıurfa'da temsilcilikleri bulunan Türk Psikologlar Derneği, 1300'ü aşkın üyesiyle alandaki tek meslek örgütüdür.

Türk Psikologlar Derneği etkinliklerinden.

(Hazırlayan: Serdar Çelik)

32. Satranç Olimpiyatı

Ermenistan'ın başkenti Erivan'da 16 Eylül-2 Ekim tarihleri arasında yapılan 32. Satranç Olimpiyatı'nı erkeklerde Rusya, bayanlarda da Gürcistan kazandı. 114 ülkenin katıldığı 4 asil ve iki yedek oyuncudan oluşan erkek takımlarının 14 tur İsviçre yöntemiyle oynadığı olimpiyatta ilk 12 derece şu şekilde:

1) Rusya 38.5 puan (**Kasparov, Kramnik, Dreev, Svidler, Bareev, Rublevski**). Altın madalya.

2) Ukrayna 35 puan (**İvançuk, Malanyuk, Romanişin, Novikov, Onisçuk, Savçenko**). Gümüş madalya.

3) ABD 34 puan (**Gulko, Yermolinski, De Firmian, Kaydanov, Benjamin, Christiansen**). Bronz madalya.

4) İngiltere 34 p.
5) Ermenistan-I 33.5 p.
6) İspanya 33.5 p.
7) Bosna-Hersek 33.5 p.
8) Gürcistan 33 p.
9) Bulgaristan 33 p.
10) Almanya 33 p.
11) İsveç 33 p.
12) İzlanda 33 p.

74 ülkenin katıldığı 3 asil ve 1 yedek oyuncudan oluşan bayan takımlarının da 14 tur İsviçre yöntemiyle mücadele ettikleri Olimpiyat'ta ilk 10 derece şu şekilde:

1) Gürcistan 30 puan (**Çiburdanitse, Yoseliyani, Arahamya, Gurieli**). Altın madalya.

2) Çin 28.5 puan (**Xie Jun, Zhu Chen, Wang Lei, Wang Pin**). Gümüş madalya.

3) Rusya 28.5 puan (**Gallimova, Matveyeva, Prudnikova, Zaitseva**). Bronz madalya.

4) Ukrayna 26.5 p.
5) Macaristan 26 p.
6) Romanya 25.5 p.
7) İsrail 25 p.
8) Kazakistan 24.5 p.
9) Polonya 24.5 p.
10) İngiltere 24 p.

Türk erkek takımı 26.5 puanla 69. oldu. Diğer olimpiyatlar gözönünde tutulduğunda oldukça kötü bir sonuç. **Suat Atalık**'ın takıma alınmaması, **Suat Soylu**'nun da işleri dolayısıyla katılamaması takımımızın gücünü olumsuz etkiledi. Bu iki oyuncumuzun da dahil olduğu 1994 Moskova Olimpiyatlarında 29.5 puan alan takımımız 124 ülke arasında 49. olarak, oynadığı takımların gücü gözönünde tutulduğunda şu ana kadar olimpiyatlarda aldığımız en iyi sonucu elde etmişti. Erivan'da alınan 26.5 puanı Moskova Olimpiyatıyla kıyaslarsak, 80. dereceye karşılık geldiğini görürüz. Bu da şu anki sonucun oldukça başarısız olduğunun açık bir kanıtıdır.

Gerçekte alınan derece bir açıdan normal de sayılabilir. Çünkü takımımız rating ortalamasına göre (ilk dört oyuncuya göre 2318, 6 oyuncuya göre ise 2275) olimpiyat öncesi 66. sıradaydı. 66. sıradaki bir takımın 69. olması doğal karşılanabilir. Gerçekte en güçlü takımla katılsaydık (örneğin **Suat Atalık, Can Arduman, Suat Soylu, Turhan Yılmaz**'dan oluşan bir takımla- rating ortalaması yaklaşık 2400) sonuç 40-50 arası olurdu. Ancak oynadığımız takımların rating ortalamaları da yüksek olurdu. Demek ki ne yapıp yapmalı bu tür organizasyonlara en güçlü takımla katılabilmenin yolları aranmalı. Yoksa bu tür sonuçlarla satranç karşıtı kişilerin ekmeğine yağ sürmüş oluruz.

Emine Sanlı, Fatmanur Öney ve Sevinç Dalak'tan kurulu (**Burcu Can** katılamadı) bayan takımımızın da durumu pek farklı değil. 17.5 puanla 74 ülke arasında 67. olan bayan takımımızın başarı düzeyi yine Moskova olimpiyatları dikkate alındığında (19.5 puanla 81 ülke arasında 60.lık) geride kalmaktadır. Bu sonucun alınmasının da en büyük etmeni daha güçlü bir takım oluşturabilme olanağından yararlanma fırsatının düşünülmemesidir.

Bütün bu olumsuzluklara karşın olimpiyatta iki çok sevindirici olayla karşılaştık. İlki, **Can Arduman** büyük bir başarı gösterdi ve birinci masada güçlü rakiplerle oynamasına rağmen 13 oyunda 8 puan aldı. Bu başarı ona Uluslararası Usta (IM) ünvanını kazandırdı. İkincisi ise tüm satrançseverlerin rüyası olan olimpiyatların ülkemizde yapılması olayının gerçekleşmesiydi. 2000 yılı satranç olimpiyatının İstanbul'da yapılacak olması Erivan'daki FIDE toplantısında karara bağlandı. Satrancın reklamıyla ülkemizdeki etkinliğine büyük bir ivme kazandıracak bu olayda, başta TSF Başkanı **Emrehan Halıcı** olmak üzere emeği geçen tüm kişileri (FIDE Başkanı Sn. **İlimziyanov**'un, Cumhurbaşkanı Sn. **Süleyman Demirel**'in ve Sn. **Bülent Ecevit**'in önemli katkılarını belirterek) kutlarız.

Şimdi olimpiyatlarda takımımızın ve oyuncularımızın teknik sonuçlarına bir göz atalım.

2275 rating ortalamasına sahip olan takımımızın, oynadığı ülkelerin takımlarının rating ortalaması ve alınan sonuçlar şu şekilde:

1. tur Ermenistan-I (2593) 0,5-3,5
2. tur Hollanda Antilleri (2144) 3-1
3. tur Venezuella (2258) 1,5-2,5
4. tur Katar (2204) 3,5-0,5
5. tur Brezilya (2446) 1,5-2,5
6. tur Finlandiya (2419) 0,5-3,5
7. tur Zimbabwe (2210) 4-0
8. tur Avustralya (2465) 2-2
9. tur Norveç (2535) 1-3
10. tur Türkmenistan (2445) 2-2
11. tur İskoçya (2436) 1,5-2,5
12. tur Malezya (2274) 2,5-1,5
13. tur İran (2238) 3-1
14. tur Kanada (2454) 0-4

Oyuncularımızın teknik sonuçları

Can Arduman (2410), 5 GM (Büyükusta) + 5 IM (Uluslararası Usta) ile oynadı. Rakiplerinin rating ortalaması 2394; 13 oyunda 8 puan (Yüzde 61,5).

Turhan Yılmaz (2190), 3 GM + 4 IM ile oynadı. Rakiplerinin rating ortalaması 2369; 13 oyunda 7 puan (yüzde 53,8).

Ali İpek (2310), 2 GM +1 IM ile oynadı. Rakiplerinin rating ortalaması 2272; 8 oyunda 3 puan (yüzde 37,5).

Yakup Bayram (2320), 2 GM + 2 IM ile oynadı. Rakiplerinin ratig ortalaması 2335; 6 oyunda 1 puan (yüzde 16,7).

Alper Olcayöz (2230), 1 GM, 1 IM ile oynadı. Rakiplerinin rating ortalaması 2264; 10 oyunda 5 puan (yüzde 50).

Tolga Demirel (2190), 2 IM ile oynadı. Rakiplerinin rating ortalaması 2285; 6 oyunda 2,5 puan (yüzde 41,7).

Olimpiyattan Oyunlar

5. Tur

İvançuk (Ukrayna) - **Galego** (Portekiz)

1. d4 d6 2. Af3 Fg4 3. c4 c6 4. Ac3 Af6 5. e4 Abd7 6. Fe2 e5 7. Fe3 Fe7 8. 0-0 0-0 9. Kc1 Ke8 10. d5 Ff8 11. b4 a5 12. dxc6 bxc6 13. b5 cxb5 14. cxb5 a4 15. Ad2 Fxe2 16. Vxe2 Vb8 17. Ac4 Kc8 18. Kfd1 Ac5 19. f3 a3 20. b6 Kc6 21. Ab5 Afd7 (Bkz. Diyagram)

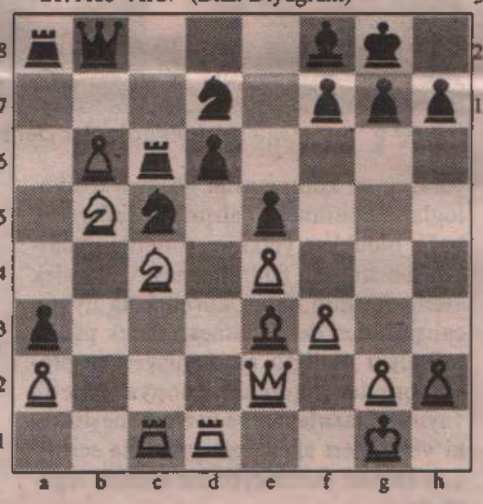

22. Aa7 Kxb6 23. Axb6 Vxb6 24. Ab5 Ka5 25. Kb1 Vc6 26. Ac3 Aa4 27. Ad5 Ab2 28. Kdc1 Ac5 29. Fd2 Ka7 30. Fb4 Va8 31. Kc3 f5 32. Ab6 Vd8 33. Fxa3 Vxb6 34. Kxb2 Ab3+ 35. Şh1 Kxa3 36. Vc4+ Şh8 37. Vc8 Şg8 38. Ve6+ Şh8 39. Kc8 1-0.

5. Tur

Yılmaz (Türkiye) - **Lima** (Brezilya)

1. d4 Af6 2. c4 e6 3. Ac3 Fb4 4. Fd2 0-0 5. a3 Fxc3 6. Fxc3 Ae4 7. Vc2 Axc3 8. Vxc3 d6 9. Af3 Ve7 10. e3 Ke8 11. Kd1 a5 12. Fe2 a4 13. 0-0 Ac6 14. Vc2 e5 15. dxe5 dxe5 16. Ad2 Ab8 17. Ab1 Ka6 18. Ac3 Kh6 19. g3 g5 20. Ad5 Ve6 21. g4 Aa6 22. f3 Vc6 23. Ac3 Ac5 24. Kd5 Fe6 25. Kdd1 Kh4 26. Ad5 Şg7 27. Vc3 Ad7 28. Kf2 Vc5 29. Vd2 f6 30. Ac3 Vc6 31. c5 Vxc5 32. Kc1 c6 33. Ae4 Ve7 34. Ad6 Kd8 35. Axb7 Kb8 36. Aa5 Kb6 37. Axc6 Ve8 38. Ab4 h5 39. gxh5 1-0.

7. Tur

Kasparov (Rusya) - **Hraçek** (Çek Cumhuriyeti)

1. e4 c5 2. Af3 d6 3. d4 cxd4 4. Axd4 Af6 5. Ac3 Ac6 6. Fg5 e6 7. Vd2 a6 8. 0-0-0 Axd4 9. Vxd4 Fe7 10. f4 b5 11. Fxf6 gxf6 12. e5 d5 13. Şb1 b4 14. Ae2 a5 15. Ag3 f5 16. Ah5 Kb8 17. g4 fxg4 18. f5 Kg8 (Bkz. Diyagram)

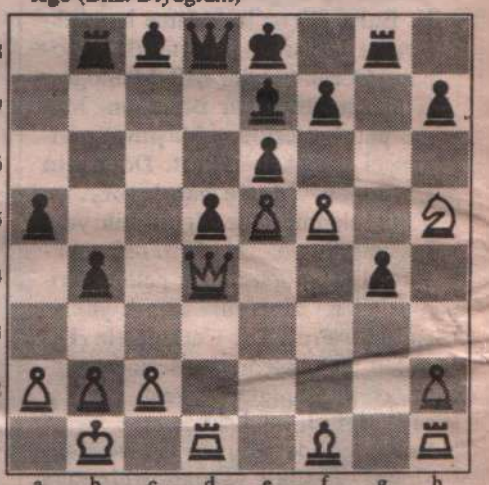

19. Af6+ Fxf6 20. exf6 Vd6 21. Fg2 Kg5 22. Fxd5 Fd7 23. Khe1 h6 24. fxe6 fxe6 25. Va7 1-0.

12. Tur

Arduman (Türkiye) - **Liew** (Malezya)

1. d4 Af6 2. Af3 d6 3. c4 g6 4. Ac3 Fg7 5. Fg5 h6 6. Fh4 0-0 7. e3 c6 8. Fe2 Vb6 9. a3 Ff5 10. Vc1 Abd7 11. 0-0 g5 12. Fg3 Kac8 13. Ad2 Fg6 14. b4 c5 15. bxc5 dxc5 16. d5 Ah5 17. Fxh5 Fxh5 18. Kb1 Va5 19. Kxb7 Ae5 20. Vc2 Fg6 21. e4 Ag4 22. Ae2 Vxa3 23. Kxc7 h5 24. h3 h4 25. hxg4 hxg3 26. Axg3 Kab8 27. Af3 Ff6 28. Kc7 Kb2 29. Vd1 Kfb8 30. d6 Fd8 31. Ae5 Va2 32. Axg6 Kb1 33. Vd5 Kxf1+ 34. Axf1 Fxc7 ve Siyah terk etti 1-0.

Kombinezon

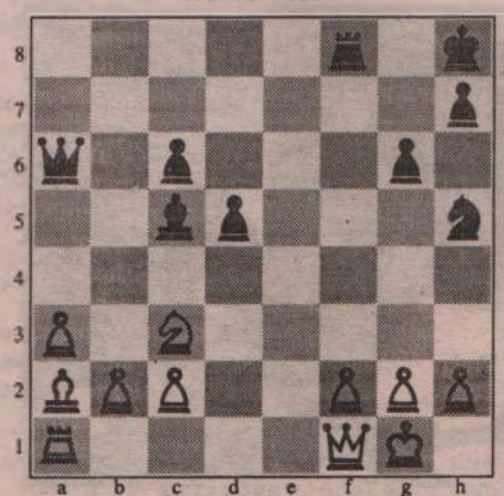

Siyah oynar, kazanır

Etüd

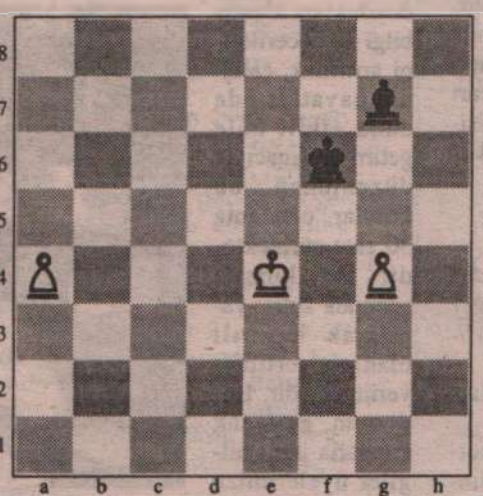

Beyaz oynar, kazanır

Problem

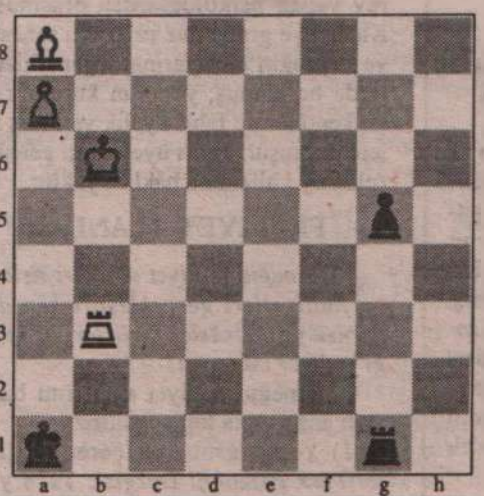

Üç hamlede mat

Geçen sayının çözümleri

Kombinezon: (Hepner-Goode, Londra 1964)

1. Axg5!! hxg5 2. Fe4+ Şh6 3. Kh8+ Fxh8 4. Kh7 mat.

Etüd: (L. Kubbel, 1926)

1. Şe3! (1. Ag3? kaybediyor, okuyucu analizleyebilir) 1 ... Şxh2 2. Şf2! Şxh1 3. Şg3!! Şg1 pat veya siyah filini oynarsa siyah erler düşer.

Problem: (G. E. Carpenter)

1. Kh3!! gxh3 2. Ag4 h2 3. Af2 mat.

Ödüllü Sözcük Bulmacası 63

Hazırlayan: Levent Uluçer

En içten merhabalar,

Ergun Adaklı'nın dönüşü muhteşem oldu, yine çifte birinci! İlk önce 602 puanlık yanıtlarını yayımlıyoruz:

1) NOVY: "Novy Sacz". Krakov yakınında bir Polonya kenti (29)

2) YATAĞAN: Bulmaca sorusu

3) BRYOPHYT: Kara yosunu. Canlılar sınıflandırmasında 4. Alem'in 1. Bölümünü oluşturan bitkilerin genel adı (59)

4) STEPHEN BİKO: Bulmaca sorusu (55)

5) ESEMS: Esem Spor Giyim Firmasının İMKB kısaltma kodu (Bkz: TRT Borsa haberleri) (27)

6) TMTF: Türk Milli Talebe Federasyonu. 60'ların öğrenci örgütlerinden (31)

7) KSTOVO: Gorki yakınında bir Rus kenti (39)

8) TFTR: Princeton Üniversitesi'nde, ABD'nin en güçlü "Tokamak Füzyon Test Reaktörü" (Bkz: Bilim ve Teknik, No:315, s.12) (32)

9) KUŞ : Bulmaca sorusu (17)

10) PYOTR: Pyotr Zaev. 1980 olimpiyat ikincisi Sovyet ağır sıklet boksörü (37)

11) NYNORGS: Norveç'in taşralı dili. Diğeri: yazı dili, "Bogmal" (50)

12) NORİLSK: Kuzeybatı Sibirya'nın en büyük kenti (40)

13) ORHAN COPLU: Bulmaca sorusu (50)

14) ANATOLE FRANCE: Bulmaca sorusu (54)

15) KOMSOMOL: Bulmaca sorusu (44)

Şimdi de 381 puanlık yanıtları:

1) NEUE: "Neue Deutschland". Nazi Almanya'sının iki ünlü kruvazöründen biri (11)

2) YATAĞAN: Bulmaca sorusu (38)

3) İRİKANAT: Denizlerimizde avlanan balıklardan (34)

4) STEPHEN BİKO: Bulmaca sorusu (55)

5) EXUMA: Bahama adalarının ortasından geçen boğaz. (16)

6) IATA: Sivil havayolu şirketlerinin bağlı olduğu, uluslararası hava taşımacılığı birliği (13)

7) AİKİDO: Bir Uzakdoğu dövüş tekniği (18)

8) BEER: Max Beer. Marksist araştırmacı-yazar (14)

9) KUŞ: Bulmaca sorusu (17)

10) PAİTA: Kuzey Peru'da kıyı kenti (20)

11) NORİEGA: Eski Panama diktatörü (29)

12) NAMİBİA: Güney Afrika'nın eski sömürgesi (23)

13) ORHAN COPLU: Bulmaca sorusu (50)

14) ANATOLE FRANCE: Bulmaca sorusu (54)

15) KOMSOMOL: Bulmaca sorusu (44)

Sayın **Adaklı**, A. France yanıtınız 54 puan olmalıydı. Düzelttim. Şimdi ilk üç:

1) **Ergun Adaklı** / İstanbul (602)
2) **Seher Aktekin** / Bolu (585)
3) **Yusuf Talaz** / Balıkesir (581)

Sonra son üç:

1) **Ergun Adaklı** / İstanbul (381)
2) **Sevil Avşaroğlu** / Ankara (383)
Ayberg Olgay / İzmir (383)
M. Sait Arasan / Şanlıurfa (383)
3) **Ufuk Eyidil** / İzmir (398)

Sayın **Avşaroğlu** Komsomol yanıtınız 44 puan olmalıydı. Sayenizde **Eyidil** de kitap kazandı. Bu da hoş bir sürpriz. Kura ile kitap kazananlar; Bursa'dan **Zeki Yaş**, Ankara'dan **Selma Çakır**, Antalya'dan **Hikmet Uğurlu** (vallahi, Sayın **Uğurlu**'ya torpil yapmıyorum, bu ay çok az yanıt geldi, toplam 18) Çok az yanıt geldi ama çok güzel mektuplar da geldi.. Geliyorum; herkes ilk önce **Orhan Coplu**'da takılmış, kendisi bana "ne yaparsan altına imzanı at, sakın unutma, bu çok önemlidir" der ama, gerçekleştirdiği karikatür festivalinin altına pek imza atmadığı için, bu çok az basında yer aldığından dolayı, herkes **Cafer Zorlu**'yu yazmış, neyse ki kimileri bu hatayı düzeltip tekrar gönderdi (zaten bu sayede 18 rakamı 20'lere çıktı da "oooh" dedim, "ne çok oldu yanılar"; yanıldık tabii) Sayın **Selma Çakır**; hadi az katılan oldu da kuradan kitap çıktı, ama bir telefonunuz olsaydı sizi arayabilirdim, valla **Ufuk Eyidil** cep telefonuna kadar yazmış, siz ihmal edin bakalım; fazla değil en fazla 2 ay sonra yeni bir bulmacayla karşınıza çıkıyorum, bakın nasıl ortalık kızışacak, perişan olacaksınız, perişan, benden söylemesi siz şimdiden bakkalınıza 12 ciltlik derleme sözlüğünüzü ayırtın, ona göre!!!

Bir de **Charlie Parker**'ın Kuş'una takılmışsınız; yazmayı unuttum **Clint Eastwood**'un "Bird" adlı filmi **C. Parker**'ı anlatıyordu ve birkaç kez televizyonlarda gösterildi.

Evet, çok güzel yazılar var; aramızda yeni bir bulmacacı var, aklını peynir-ekmekle yemiş, Bursa Özel Tip Tutukevi'nden **Zeki Yaş**, mektubunuz elimize kurda kuşa yem olmadan geldi, umarım kitabınız da size gelir! **Gökcan Erus** alınmış (haklıdır 2 ay daha dayanın) bulmacasız mektup göndermiş, inanın çok üzüldüm. Bazen bu köşeyi hazırlamanın haddim olmadığını düşünüyorum, gençliğime verin!

Bu arada, **Güler İnal** önümüzdeki ay doğum yapacakmış o yüzden bulmacaya ara vermiş, doğum yapsın bana bildirsin, ben de sizin iletilerinizi buraya yazayım. Bakalım adı ne olacak. Hani erkek olursa Levent fena bir ad değil yani. Hani ben dedim işte (n'olur yani adını ben koysam, hem Levent İtalyanca Levantino'dan geliyormuş, Doğu abi de (Perinçek) adının Rumca'dan geldiğini söylemişti. Tam Anadolu adı işte!). **M. Sait Arasan**'la telefonlaşmalar, fakslaşmalar arasında gidip geldik, o yüzden ilk çekmiş olduğu faks, ki o gün benim (4 Ekim) doğum günümdü, bayaa üzülmüştüm, şimdi geçti, ama az kaldı 2 ay, ben de dayanıyorum.

Bakın işte bayılıyorum böyle insanlara; **Sevil Avşaroğlu**, **Orhan Coplu**'yu bulamamış, kalkmış PTT'den Antalya K.S.V.'nin telefonunu bulmuş oradan bilgi edinmiş, **Coplu**'nun telefonu'nu bulmuş," hem **Orhan Beyle**, sohbet ettik, hem de sorunun cevabıyla bizzat görüştüm" diyor. İşte bu, işte bu, bi taraftan **Zeki Yaş**, bi taraftan bu; erozyona uğramış (her iki anlamda) bu topraklarda hâlâ çok güzel şeyler fışkırıyor, Bursa Özel Tip'e, Bayrampaşa'ya rağmen, oralardan ne güzel çiçekler açıyor! Geçen ayki hatalar üzerine **Yusuf Talaz** "... Özür dilemenizi bir erdem olarak kabul ettik. Umarım bir 'kınama' yazısı ile karşılaşmam, zaten her yıl (kamu emekçisi olarak) bir kınama, ihtar! gibi yaptırımlar alıyorum... Kötü insan olabilmek her bireyin harcı olmasa gerek!" demiş. "Dostlukla" bitirmiş. **Aydın Özakın** bir bulmaca önerisinde bulunmuş, bunu da değerlendireceğim, teşekkür ederim (Herkes hazırlopçu değil, bakın yardım edenler de var işte, ama nerdeee?!).

Sevdiğim bir insan yola çıktığında, gözüm istemeden de olsa yan gözle aptal kutusuna (TV) takılıp trafik kazalarında ölü adlarına bakarım, kendime şaşarım "ama nasıl böyle bakabiliyorum" diye, ne yalan söyleyeyim. Yaz aylarında yapılan tutukevlerindeki ölüm oruçlarına takılıp kalıyordum! Ne zaman **Ergun Adaklı**'nın kendisine özgü o karakteristik yazılı mektubunu elime aldım o zaman oh dedim. O yüzden hep **Adaklı**'dan konu açıyordum; var ya, yaşıyor ya (bu durumum bana **Aziz Nesin**'in bir öyküsünü anımsattı). Neyse **Adaklı**'nın güzel mektubuna yer kalmadı ama şu satırları aktarıyorum: "(Sayın **Gökcan Erus**'a tümüyle katılıyorum. Oynamasını bilmeyen, ciddiyeti bilemez; eğlenip dinlenmesini bilmeyen, çalışmayı beceremez; çocuklaşmasını bilmeyen, insanlaşmayı bilemez.) 'Deniz olunmalı', ustanın dediği gibi." **Adaklı** 43 gün açlık grevinde kalmış. Ben ölenleri unutmadım.

Bu ayki kitap ödülümüz *Kaynak Yayınları*'ndan yayımlanan **Burçay Anger**'in *İnsanlığın İki Yüzü* adlı kitabı.

PUANLAMALAR:

A, E = 1
I, İ = 2
O, Ö, U, Ü = 3
B, C= 4
D, K= 5
Ç, F, N= 6
L, M, P= 7
G, H, R = 8
S, Ş, T=9
Ğ, J, V, Y, Z = 10
Q, W, X = 4

KURALLAR:

1) Yukarıda görüldüğü gibi her harf puanlandırılmıştır. Bulmacada amaç, en çok sayı toplamı getiren sözcüğü kullanarak, genel toplamda en çok sayıya ulaşabilmektir. Ya da bu harflerin toplamında en az puan toplamına ulaşabilmektir. 2) Dikey ve yatay sütunlardaki karelere, tüm kareler doldurularak anlamlı birer sözcük yerleştirilmelidir. 3) Bir ya da birden fazla sütun istenirse boş bırakılabilir, yani o ayın konusuyla ilgili kullanmak istediğiniz bir sözcük diğer harflerle tam olarak çakışıp bulmacaya ya da puanlamanıza bir katkı sağlamıyorsa, ya da sizi zorluyorsa o sütunu ya da sütunları boş bırakabilirsiniz. 4) İlk önce numaralandırılmış sorular doğru olarak yanıtlanmalıdır. Tersi durumda bulmacanız tümden geçersiz sayılacaktır. Tüm sütunları doğru olarak yanıtlamaya çalışınız. Eğer tüm soruları doğru yanıtladığınıza inanıyorsanız, bir sütunu siz devre dışı bırakabilirsiniz. Ben en az puanlamada sizin en yüksek puanlı sütununuzu puanlama dışı bırakacağım. Yok eğer tersini yaparsanız ve ayrıca soru sütunlarından birini de yanlış yanıtlamış olursanız otomatikman puanlama dışı kalırsınız! 5) Hiçbir sözcük ek almayacak, sözcük yalın halde kullanılacaktır. 6) Aynı sözcüğün yinelenmesi, ancak değişik anlamları varsa olanaklıdır. 7) Sözcükler tersinden tanımlanamazlar (BACANAK, KANACAB gibi). 8) Kişi ad ya da soyadları, ya da her ikisi (Ör: MAO, MAO ZEDUNG, ZEDUNG), yapıt adları tümü ya da bölünerek (Ör: OYUNLARLA, YAŞAYANLAR; Oğuz Atay'ın bir kitabı) kullanılabilir. 9) DİSK, ODTÜ, CR, ZA, USA gibi kısaltmalar kullanılabilir. 10) Bilinen ansiklopedi ve sözlüklerin dışında kalan (Ör: Anabritannica, Derleme Sözlüğü, Türk ve Dünya Edebiyatçıları Ans.), eski ya da görece az bilinen kaynaklardan bulunmuş sözcükler, hangi kaynaktan bulunmuşsa kaynağın adı, yayınevi ve sayfa numarası ayraç içinde belirtilmelidir. 11) Kimi yabancı kökenli sözcüklerin Türkçe'deki yazılışları farklı olabilir. Yabancı sözcüğün yazılışı hangi kaynaktan alınmışsa kaynağın adı yazılmalıdır. En çok puan getiren sözcüğü kullanmak elbette sizin yararınızadır. Ya da en az puanı almayı hedeflediyseniz, en az puanı getiren sözcüğü kullanmak sizin yarınıza olacaktır. (Ör: ZEDUNG-ZEDONG) 12) Güllük Dağı, İstanbul Boğazı, İnsuyu Mağarası örneklerindeki Dağı, Boğazı, Mağarası tamlamaları sözcük puanlandırmalarına kabul edilmez. Bu durumda Güllük, İnsuyu gibi tamlanan sözcük kullanılmalıdır. 13) Özel adlar dışında (kişi, yer vb.) hiçbir yabancı sözcük kullanılmayacaktır. 14) Atasözleri ya da deyimler bölünebilir. Ör: Doğru söyleyeni dokuz köyden kovarlar: Atasözünün her bir sözcüğü kullanılabilir. Kaynak göstermek zorunludur. 15) Bulmacadaki her madde ya da kural, okurlardan gelecek tepkilere göre değiştirilebilir ya da eklemeler yapılabilir. Her türlü eleştiri ve önerilerinizi bekliyoruz. Puanlamalar arada bir değişecektir, lütfen her zaman puanlamanızı son ayın dergi puanlamasına göre yapın.

Derginizi kesmek istemiyorsanız, bulmacayı fotokopi çekerek ya da ayrı bir kağıda yazarak varsa telefon numaranızı da ekleyerek her ayın 23'üne kadar adresimize gönderiniz. **ÖNEMLİ NOT**: Geçici bir süre için, bulmacalarınızı "**Levent Uluçer, Ödüllü Sözcük Bulmacası, Altın Portakal Kültür ve Sanat Vakfı, Atatürk Parkı, Konyaaltı caddesi, No:27, Antalya**" adresine yollayınız veya 0242 -248-01-21 no'lu numaraya üzerine **Levent Uluçer**'in dikkatine yazarak fakslayınız. Eğer olası ise çektiğiniz faksın kontrolunu telefon açıp öğrenin. Sıralamada en çok puan toplamını alan ve en az puanı alan okurumuz abonelik kazanacaktır. Eğer mektubunda belirtirse abonelik yerine kitap da isteyebilir. En az puanı alan ve en çok puanı alan 2. ve 3. olan yarışmacılar kitap ödülü alacaktır. Ayrıca yanıt yollayanlardan kura ile tespit edeceğimiz kişi ya da kişilere (bu rakam toplam gelen bulmaca sayısına göre değişecektir) kitap armağan edeceğiz. Lütfen kendi puanlamanızı dikkatli hesaplayınız. Oldukça fazla yanıt geldiğinden ötürü bunları birer birer hesaplama olanak yok. Eğer ilk üçe giremediyseniz (ki ilk üçer sıranın yanıtlarını bir bir kontrol ediyorum), sizin puanınız kendiliğinden puanlama dışı kalır.

KASIM AYI BULMACANIZ

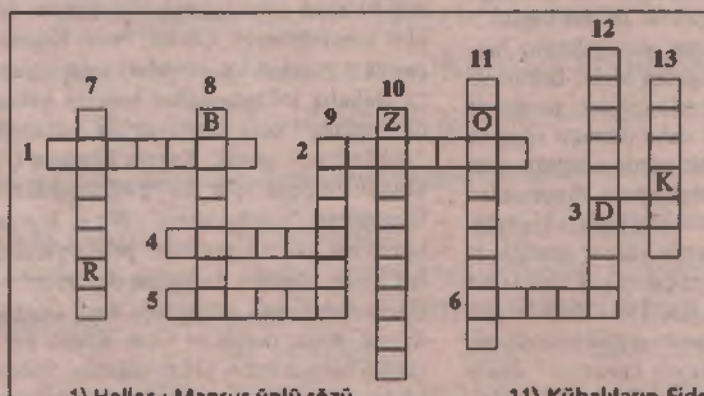

1) Hallac-ı Mansur ünlü sözü
8) Eugene Delacroix'nın "Halka Yol Gösteren Özgürlük" adlı ünlü tablosunun diğer adı.
10) Eskiden, güzel kadınlar hakkında yazılan yapıtlara verilen ad.
11) Kübalıların Fidel ve Guevara'dan sonra ilahlaştırdıkları ünlü şarkıcı (rasta müziği!) (Almadıysanız bir kasetini alın dinleyin; pişman olmasınız).
12) İbn Haldun'un tarih felsefesiyle ilgili yapıtı.

Köprülü Kanyon bir "milli park" mı?

*Anlaşıldı, **Ender Helvacıoğlu**'nun beni köşe yazarı yapmaktan başka bir derdi yok! Oysa, henüz yeni kurtulmuştunuz benden. Sağolsunlar, "-Tamam mı devam mı?" diye sorduklarında, laf aramızda, ben de hiç nazlanmadım doğrusu. Bakalım, ne zaman, nasıl bitecek, bu, benim için son derece keyifli serüvenin sonu.*

Bu kez, daha çok siz sorun ben yanıtlamaya çalışayım istiyorum. Böylece, günceli birlikte yakalayabilir ve/veya gündemi birlikte oluşturabiliriz. Bana, doğrudan PK: 210, 06693, Kavaklıdere, Ankara adresine yazarak da ulaşabilirsiniz. Haydi bakalım, hepimize kolay gelsin!

Yücel ÇAĞLAR

Kimileyin yurt sevgisinin, insan ve doğa sevgisinin, tarih bilincinin ne anlama geldiğini bilmediğimi düşünüyorum. Çünkü bildiğimi sandıklarım ile başkalarınki çoğunlukla uyuşmuyor. Hele olup bitenleri, yapılıp edilenleri gördükçe bildiklerimin gerçekçiliğinden hepten kuşku duyar oluyorum. Antalya yakınlarındaki *Köprülü Kanyon Milli Parkı*'nı ilk gezdiğimdeyse şu kanıya vardım: *"-Tamam, çok açık; yanılan sensin. Senin sevme anlayışın, nasıl derler, 'çağdışı' ."*. Gerçekten de; yurdunu, insanları, doğayı benim sevdiğim gibi seven biri Köprülü Kanyon Milli Parkı'nda olup bitenleri ve de olmayanları ve yapılmayanları gördüğünde kahrolur. Eh, kimseler kahrolmadığına göre...

Köprülü Kanyon, Antalya'nın Serik İlçesi'nde; Serik-Manavgat karayolunun kuzeyine 38 km girdiğinizde, karşınıza, önce, yeşillikler içinde çoşkuyla akan Köprüçay Nehri çıkıyor. Bence, uygun bir yer bulup, bir süre gözleyin Köprüçay'ı ve daha sonra yaşayacağınız şaşkınlıklara kendinizi hazırlayın. Çünkü karşılacaklarınızın sizi nasıl etkileyeceğini hiç kestiremiyorum.

YANGINLARA ÇAĞRI...

Çok önemli özelliklerinin olduğuna inanılmış ki, 1973 yılında "milli park" statüsü kazandırılmış yöreye. Ancak 1983 yılında çıkarılabilen 2873 sayılı *Milli Parklar Kanunu*'nun 4. maddesine göre *"bilimsel ve estetik bakımından milli ve milletlerarası ender bulunan tabii ve kültürel kaynak değerleri ile koruma, dinlenme ve turizm alanlarına sahip tabiat parçaları" milli park* olarak ayrılabiliyor. Şimdilerde ülkemizde 23 "milli park" bulunuyor. Köprülü Kanyon Milli Parkı da bunlardan birisi. Bence, çok yerinde bir karar bu. *"-Öyleyse, herhangi bir biçimde zarar görmemesi için gerekli önlemler alınmış olmalı"* diyorsunuz değil mi? Hemen söyleyeyim, *fena halde* yanılıyorsunuz. Çünkü, geçtiğiniz yolun hemen iki yanı, insan giremeyecek sıklıkta, son derece kolay yanabilen türlerin oluşturduğu ormanla, ağaççık, çalı ve otlarla kaplı. *"-Ne güzel!"* diyorsanız, yanılgılarınız başlıyor işte: Hemen hemen hiçbir bakım işlemi yapılmayan, sözgelimi, yanmaya karşı görece olarak daha dirençli ağaç ve ağaççık türleriyle bir perde oluşturmayan bu ormanı örtü, arabanızın eksozundan çıkacak bir kıvılcımla bile kolaylıkla tutuşabilecek yoğunlukta yanıcı maddeyle yüklü. Yörede her yıl çıkan çok sayıda orman yangını, örneğin, 1994'deki büyük orman yangını da hiç uyarıcı olmamış anlaşılan. Haydi; *"-Tanrı korusun!"* deyip geçelim. Geçelim ama, Beşkonak'a gelmeden karşınıza çıkan yangın yeri ve yangın artığı ağaçlardan elde edilen tomruk deposunu da görmezlikten gelemezsiniz ki... Eğer buradan, bu yılın Şubat, Mart aylarında geçecek olsaydınız bir başka şeyi daha görecektiniz: İlgili kuruluşun yangın yerinin yeniden ağaçlandırılması için yürüttüğü arazi hazırlığı çalışmalarının nasıl oluyor da toprağın erozyonla taşınmasını hızlandırabilecek biçimde yapıldığını görünce ne düşünürdünüz acaba; çok merak ediyorum. Haydi, *"-Olan oldu"* diyelim; peki o tomruk ve odun deposunu başka bir yerde yapma olanağı yok muydu? Herhalde yoktu (!). Peki; ağaçlandırma çalışmaları sırasında, görece olarak daha zor yanabilecek ve yörenin görsel çekiciliğini daha da artırabilecek ağaç ve ağaççık türleri de kullanıldı mı bari? Saptamalarım o ki kullanılmamış.

VE "KÖPRÜLÜ KANYON MİLLİ PARKI"...

Yolun solunda, küçücük bir tepe üzerine yerleştirilmiş bir tabelada öyle yazıyor: *"Orman Bakanlığı Milli Parklar, Av ve Yaban Hayatı Genel Müdürlüğü Köprülü Kanyon Mili Parkı"*. *"-Ne güzel !"* diyorsunuz; *"-Ne güzel; kimbilir ne türden doğal ve tarihsel varlık ve kalıntılar göreceğiz"* Evet, görebilirsiniz. Görebilirsiniz görmesine de, nerede nelerin olduğunu kimden, nasıl öğreneceksiniz bakalım... Aklınıza, Beşkonak'taki Milli Park Şefliği gelecektir doğallıkla. Eğer, işinizi gücünüzü bırakıp hafta arası bir gün ve çalışma saatleri içinde geldiyseniz, gereksinme duyacağınız bilgileri birilerinden alma şansınız olabilir belki. Ama, Milli Park Şefliği'ne de *"vekalet eden "* orman işletme şefi ile karşılaşırsanız, hiç umutlanmayın; O'nun çevresiyle bir ilgisi yok. Bu gibi konuların kendisini *"hiç enterese etmediğini"* belirten orman işletme şefimiz ormanları hiç sevmediğini de açık yüreklilikle söyleyebiliyor. Görülmesi gerekenlerle ilgili bilgileri içeren bir kitapçık, bir harita satın almayı ise hiç aklınıza getirmeyin; satan yok çünkü. Tüm bu yoksunluklara karşın Milli Park'ı gezme inadınızı sürdürüyorsanız, bravo size! Devam edin öyleyse.

Ha, bu arada, Köprüçay'ın kıyısına inip birazcık soluklanmak istiyorsanız, ne olur sinirlenmeyin. Çünkü, önce, Köprüçay'ın o güzelim kıyılarındaki salaş onlarca alabalık lokantasından birisine yahut da *"rafting"* botu kiralayan bir barakaya *"takılmanız"* gerek. Kıyıya özgürce (!) ulaşabilmeniz için bu *"çağdaş"* Deli Dumrulları *"görmelisiniz"*. Ne o, kıyıya inmekten vaz mı geçtiniz; peki öyleyse; bol tozlu, topraklı yolunuza devam edin. Ediyorsanız, işte karşınızda ünlü *Oluklu Köprü*. Ama, durun ve Oluk Köprü girişinden hemen önce, yolun sağında, orman işletmesinin bir başka tomruk deposuna da bir *"Merhaba!"* deyin artık. Akla *"-Depo kurulacak başka bir yer yok muydu?"* sorusu bir kez daha geliyor doğallıkla; yazık.

Oluklu Köprü ve üzerinde bulunduğu *Köprülü Kanyon*, Milli Park'ın, gerçekten de en önemli, en bilinen "parçalarından" birisi. Köprü üzerinde, eğer yakın geçmişte şiddetli bir yağmur yağmamışsa, 100 metreyi bulan derinlikte yemyeşil akan Köprüçay'a ve dimdik yamaçlarından çıkan pınarlara bakıp bakıp tanrıların burada da "çıldırdığını" düşünebilirsiniz. Ama, acele etmemelisiniz. İnadınızı sürdürürseniz, bu yargıyı, göreceklerinizin karşısında her adımda yinelemek zorunda kalabilirsiniz. Kendinizi Oluklu Köprü'nün çekiciliğinden kurtarıp yolunuza devam edebilirseniz, köylülerin *"Şeytan Kayalar"* ya da *"Adam Kayalar"* dedikleri karstik oluşumlar (yeraltı sularının suda kolayca çözünen kireçtaşı kütlelerini etkilemesi sonucunda ortaya çıkan oluşumlar) arasında dolanıp durduğunuzu göreceksiniz. Bu

Köprülü Kanyon.

oluşumlara mı yoksa bu oluşumların aralarındaki ya da üzerlerindeki inanılmaz güzellikte pembe-kırmızı renkli gövdeleriyle sandal (Arbutus *andrachne*) ağaçlarına mı, yoksa sağınızdaki solunuzda ki derin kanyonlara mı bakarsınız; Kuzeydoğu'daki *Bozburun Dağları*'nı seyre mi dalarsınız; artık, ona siz karar verin; ben bilemem.

3910 dönümü karışıksız olmak üzere tam 4360 dönüm genişliği ile bu dallı servi (Cupressus *sempervirens* var. *Horizentalis* Mill. Gord.) ormanının dünyada başka bir örneği yok. Ormandaki çapı 150 cm ve boyu da 45 metreye ulaşan servi ağaçlarını dipdiri karşınızda görünce çok şaşıracaksınız. "Servi" deyip geçmeyin sakın; Akdeniz uygarlıkları içinde bu ağaç cinsinin önemine, hatta kutsallığına inanmayanı hemen hemen yok gibidir.

Eflatun bile yapıtlarını, dayanıklılığı nedeniyle servi ağaçlarından yapılmış tahtalar üzerinde yazmayı yeğlemiş. Efes'teki ünlü Artemis ile Delfi'deki Apollon Tapınağı'nın ahşap bölümleri de yöre halkının *"andız"* olarak andıkları servi ağacından yapılmıştır. Bu ilgi ve "sevgi" (!) günümüzde de sürmüş; köylülerimiz, *"iyi çeyiz sandığı veya dam örtülüğü olacağı"* düşüncesiyle kese kese bitirememiş o güzelim servileri. Neyse ki, birileri ortaya çıkıp da; *"kalan sağlar bizimdir!"* diyebilmiş de, bu, gerçekten de dünya "harikası" servi ormanı bugünlere kalabilmiş. *"-Keşke, antik Selge (ya da Zerk) köyüne giden karayolunun yapımı sırasında vadiye yuvarlanan kayaların ağaçlara verdiği zararlar olmasaydı ve yüksek gerilim hattı geçirilirken serviler kesilmeseydi..."* demeyin sakın. Çünkü, Kepez AŞ, tüm ulusal parkın, deyiş yerindeyse canına okuyacak barajlarını bir yapabilseydi, siz o zaman görürdünüz bu güzelim servi ormanını. Kepez AŞ, iki yıl önce, aralarında Türkiye Tabiatını Koruma Derneği'nin kurucusu ve yıllardır değiştirilemeyen "Sasakawa Çevre Ödüllü" başkanının da bulunduğu bir kurula hazırlattığı çevresel etki değerlendirme yazanağına dayanarak Köprüçay üzerinde iki baraj birden yapmaya kalkışmıştı. Ancak, yöre halkı ve doğa korumacılar Kepez AŞ'nin bu hevesini, deyiş yerindeyse kursağında bırakmıştı. Düşünebiliyor musunuz; ulusal parkın içinde iki baraj... Ne diyeyim; *"verilmiş sadakası varmış"* Oluklu Köprü'nün, Böğrümköprü'nün, pınarların, kanyonların, şeytan kayaların ve de servi ormanının; havzadaki endemik bitkilerin ve hayvanların.

Her şey iyi, güzel de bir de şu "küçücük" sorun olmasaydı: Diyelim, servi ormanını merak ettiniz, gezeceksiniz. Önce, yol bilen birisini bulup vadiye inmeniz gerek. *"-Ne var bunda, inerim !"* diyorsanız; şöyle önden buyurun bakalım. İndiniz varsayalım. Peki, [illegible] madan ya da soluğunuz kesilmeden nasıl geriye dönebileceksiniz bakalım... Burasını bir ulusal park olarak yönettiklerini sananlar doğaya zarar vermeyecek yürüme patikaları açıp gerekli yerlere yol işaretleri koyabilseydi; en azından güzel kule ve/veya kulübeleri bari yapabilseydi, ne olurdu; kıyamet mi kopardı...

GÖZLEMEYİ ZERK'DE YEMELİSİNİZ (!)

Gözlemeyi her yerde yiyebilirsiniz, ama, Zerk'teki bir başka (!). Binlerce yıldır ayakta kalabilmiş tiyatrosu ve sanki yine binlerce yıldır orada yaşayan köylüleri ile Zerk ya da Zelge Köyü'nde de artık gözlemeler yapılıp soğuk bira ve kolalarla gezginlere satılıyor; hem de bu antik kentin kalıntısı kaya ve sütunlarla yapılmış "cafe"lerde. Yakın zamanlara değin süregelen "el değmemişliğini" hızla yitiriyor Zerk; Ulusal Park'ın bir parçasıymış, kim biliyor ki...

Henüz fırsat varken; Oluk Köprü yıkılmadan, pınarların suyu kesilmeden, barajlar yapılmadan, salaş alabalık lokantaları her yanı kaplamadan, servi ormanı yok edilmeden, Zerk Köyü'ndeki antik kalıntılar tümüyle "kaybolmadan" *Köprülü Kanyon Milli Parkı*'nı bir gezin. Ama, öyle, yalnızca Oluklu Köprü'de resim çektirerek değil. "Adam gibi" bir gezin ve olağanüstü hizmetlerinden dolayı siz de Milli Parklar, Av ve Yaban Hayatı Genel Müdürlüğü'ne saygılarınızı (!) bir sunun.

Eğer *Köprülü Kanyon* bir "milli park" ise ben de, ne bileyim, bir lokomotifim işte!